

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

**ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНА
ПІДГОТОВКА**

Навчальний посібник

Дніпро - 2017

УДК 351.741 (477) (075.8)
ББК 67.9(4Укр)301.163.1я73
Т15

Рекомендовано Вченою радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ 25.05.2017 р., протокол № 9

Авторський колектив:

Комісаров О.Г. – доктор юридичних наук, професор (Розділ 1 у співавторстві з Собакарем А.О.); **Собакаръ А.О.** – доктор юридичних наук, професор (Розділ 1 у співавторстві з Комісаровим О.Г.); **Соболь Е.Ю.** – доктор юридичних наук, доцент (Розділ 3 у співавторстві з Поливанюком В.Д.); **Юнін О.С.** – доктор юридичних наук, доцент (Розділ 2 у співавторстві з Чуриковим Д.С.); **Покайчук В.Я.** – кандидат юридичних наук, доцент (Розділ 4 у співавторстві з Біліченко В.В., Гіденко Є.С.); **Поливанюк В.Д.** – кандидат юридичних наук, доцент (Розділ 3 у співавторстві з Сободем Е.Ю.); **Мислива О.О.** – кандидат юридичних наук (Розділ 5 у співавторстві з Царьовим О.Д.); **Царьов О.Д.** – кандидат педагогічних наук (Розділ 5 у співавторстві з Мисливою О.О.); **Біліченко В.В.** (Розділ 4 у співавторстві з Покайчуком В.Я., Гіденко Є.С.); **Гіденко Є.С.** – (Розділ 4 у співавторстві з Біліченко В.В., Покайчуком В.Я.); **Чуриков Д.С.** (Розділ 2 у співавторстві з Юніним О.С.).

Т15 Тактико-спеціальна підготовка: навч. посіб. / [О.Г. Комісаров, А.О. Собакарь, Е.Ю. Соболь, О.С. Юнін та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро: ДДУВС, 2017. – 277 с.

Рецензенти:

Белай С.В. – доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник науково-дослідного сектору будівництва та оперативного застосування Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України Національної академії Національної гвардії України, підполковник;

Миرونюк Р.В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, полковник поліції;

Бодирєв Д.А. – начальник тренінгового центру ГУНП в Дніпропетровській області, підполковник поліції.

Навчальний посібник підготовлено відповідно до вимог статей 72, 73, 74 Закону України «Про Національну поліцію», які регламентують професійне навчання поліцейських, первинну професійну підготовку та підготовку поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання. При його підготовці був використаний досвід викладання дисциплін практичного спрямування та основних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки і розрахованих на набуття стійких навичок щодо дій поліцейських у звичайних умовах і в критичних ситуаціях.

Розрахований на курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, а також магістрів, ад'юнктів, викладачів та працівників підрозділів Національної поліції.

ISBN 000-000-000-000-0

© Комісаров О.Г., Собакарь А.О.,
Соболь Е.Ю. та ін., 2017

© Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ

Зміст

Зміст -----	3
Передмова -----	6
Розділ 1. Вступ до курсу «тактико-спеціальна підготовка» -----	9
1.1. Предмет, завдання та зміст тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції-----	9
1.1.1. Предмет тактико-спеціальної підготовки, її зміст і завдання-----	9
1.1.2. Зміст і форми підготовки особового складу до дій в екстремальних умовах-----	17
1.2. Тактика професійної діяльності. Організація охорони публічного порядку патрульною поліцією-----	24
1.2.1. Предмет вивчення тактики професійної діяльності: теорія, практика та тактика забезпечення охорони публічного порядку-----	24
1.2.2. Патрульна поліція та її завдання з охорони публічного порядку	28
1.2.3. Сили та засоби патрульної поліції, що залучаються до охорони публічного порядку-----	30
1.3. Права й обов'язки патрульних нарядів поліції під час охорони публічного порядку-----	35
1.3.1. Основні права та обов'язки поліцейських з охорони публічного порядку-----	35
1.3.2. Права патрульних нарядів-----	39
1.3.3. Обов'язки старшого наряду патрульної служби-----	41
1.3.4. Процедурні дії інспектора патрульної поліції-----	45
1.4. Вимоги до поведження нарядів патрульної служби з громадянами	47
1.4.1. Спілкування з громадянами-----	48
1.4.2. Культура мови й зовнішнього вигляду-----	49
1.4.3. Особливості професійного етикету під час спілкування поліцейського з громадянами-----	50
1.4.4. Недопущення та подолання конфліктних ситуацій під час спілкування з громадянами-----	52
1.4.5. Особливості реагування на провокаційні дії-----	55
1.4.6. Особливості взаємовідносин нарядів патрульної поліції з окремими категоріями громадян-----	58
Розділ 2. Організаційно-правові основи застосування поліцейськими фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї -----	62
2.1. Застосування поліцейськими фізичної сили під час забезпечення публічного порядку-----	62
2.1.1. Правові підстави застосування фізичної сили-----	63
2.2. Спеціальні засоби, що застосовуються підрозділами Національної поліції під час охорони публічного порядку-----	80
2.2.1. Правові підстави застосування спеціальних засобів-----	80
2.2.2. Поняття, класифікація та тактико-технічна характеристика спеціальних засобів-----	88

2.3. Застосування поліцейськими вогнепальної зброї під час охорони публічного порядку -----	91
2.3.1. Правові підстави застосування вогнепальної зброї -----	91
Розділ 3. Особливості діяльності національної поліції під час надзвичайних ситуацій -----	100
3.1. Характеристика надзвичайних обставин та особливих умов, у яких діють працівники Національної поліції -----	100
3.1.1. Поняття «надзвичайні ситуації» та «особливі умови» в діяльності Національної поліції-----	100
3.1.2. Характеристика та класифікація надзвичайних обставин -----	107
3.1.3. Загальні положення застосування сил та засобів Національної поліції в умовах надзвичайних обставин-----	113
3.2. Загальні (організаційні) й тактичні принципи діяльності Національної поліції в особливих умовах-----	116
3.2.1. Загальна характеристика організаційних і тактичних принципів -----	116
3.2.2. Специфічні принципи спеціальної тактики-----	126
3.3. Нормативно-правове регулювання діяльності Національної поліції в умовах виникнення надзвичайних ситуацій -----	129
3.3.1. Законодавча база діяльності Національної поліції України в особливих умовах -----	130
3.3.2. Відомчі нормативні акти в сфері забезпечення діяльності Національної поліції під час надзвичайних ситуацій-----	139
Розділ 4. Організація діяльності угруповань НП в умовах виконання спеціальних бойових завдань -----	143
4.1. Угруповання сил і засобів НП під час виконання службових і спеціально-бойових завдань -----	143
4.1.1. Організаційна побудова сил та засобів НП для виконання спеціальних бойових завдань під час надзвичайних ситуацій -----	143
4.1.2. Наряди з підтримання публічної безпеки та порядку, види, призначення й забезпечення -----	146
4.1.3. Виконання силами та засобами НП службово-бойових завдань під час проведення спеціальних операцій -----	148
4.1.4. Розшукові наряди, групи бойового порядку НП, їхні види, призначення й забезпечення -----	154
4.1.5. Зміст та послідовність роботи командирів підрозділів та старших службових нарядів під час виконання службово-бойових завдань -----	158
4.2. Заходи особистої безпеки поліцейського під час несення служби-----	167
4.2.1. Небезпека та ризики в діяльності поліцейських -----	167
4.2.2. Небезпечні ситуації, з якими найчастіше стикаються поліцейські -----	170
4.2.3. Методи забезпечення особистої безпеки в діяльності поліцейських органів Національної поліції-----	173
4.2.4. Заходи особистої безпеки під час нагляду за дорожнім рухом -	177

4.2.5. Заходи особистої безпеки під час доставляння громадян в органи Національної поліції на транспортному засобі та в пішому порядку -----	181
4.2.6. Заходи особистої безпеки під час перевірки документів особи та поверхневої перевірки. -----	182
4.2.7. Дії поліцейських органів Національної поліції у районах хімічного зараження -----	184
4.2.8. Правила й тактика дій поліцейських органів Національної поліції під час спалаху інфекційного захворювання -----	186
4.2.9. Загальні рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки поліцейських органів Національної поліції -----	188
4.3. Зовнішня та внутрішня взаємодія поліцейських в особливих умовах. Робота з населенням -----	192
4.3.1. Поняття та види взаємодії -----	192
4.3.2. Загальні та спеціальні принципи взаємодії -----	197
4.3.3. Організаційні форми взаємодії та їх реалізація -----	202
Розділ 5. Діяльність національної поліції України щодо забезпечення публічного порядку і безпеки під час проведення масових заходів -----	227
5.1. Тактика дії поліцейських під час проведення масових заходів ----	227
5.1.1. Характеристика та класифікація масових заходів. Поняття кризових ситуацій під час проведення масових заходів -----	227
5.1.2. Порядок організації охорони публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів -----	239
5.1.3. Тактичні дії поліції щодо забезпечення публічного порядку під час проведення масових заходів -----	246
5.2. Особливості планування та ведення спеціальних дій під час проведення масових заходів -----	256
5.2.1. Загальна характеристика та практика першочергових дій з організації та припинення масових заворушень -----	256
5.2.2. Організація управління силами й засобами -----	258
5.2.3. Особливості виникнення групових порушень публічного порядку під час проведення масових заходів -----	267
Список рекомендованої літератури -----	270
Основні нормативні акти -----	270
Підзаконні правові акти -----	271
Постанови Верховної Ради України -----	271
Укази та розпорядження Президента України -----	271
Постанови Кабінету Міністрів України -----	272
Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади ----	272
Навчально-методичні матеріали: -----	274
Підручники: -----	274
Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали: -----	274
Монографії та інші наукові видання: -----	276

Передмова

Побудова української держави на сучасному етапі потребує удосконалення охорони усіх суспільних відносин, і в першу чергу відносин, що становлять зміст публічного (громадського) порядку та публічної (громадської) безпеки.

Проблеми публічного (громадського) порядку та публічної (громадської) безпеки, їх охорони та забезпечення має як наукове, так і практичне значення, оскільки зміст публічного (громадського) порядку, публічної (громадської) безпеки, активність державних органів й громадськості щодо його забезпечення мають значний вплив на стабільність стану охорони й захисту прав і свобод людей, на всебічне задоволення їх матеріальних і духовних потреб.

Слід зазначити, що в результаті реалізації Національною поліцією України комплексу профілактичних заходів протягом останніх років криміногенна ситуація у більшості міст стабілізувалася, а кількість зареєстрованих злочинів, у тому числі особливо тяжких та вчинених із застосуванням зброї поступово зменшується.

Необхідність підвищення рівня дотримання публічного (громадського) порядку, підтримання стабільності у суспільних відносинах, що складаються під час перебування людей у публічних (громадських) місцях, зумовлює об'єктивну потребу в подальшому вдосконаленні тактики діяльності Національної поліції України у сфері охорони публічного (громадського) порядку і забезпечення публічної (громадської) безпеки як у звичайних, так і в особливих умовах.

Вирішення проблеми попередження і припинення правопорушень, що вчиняються в публічних (громадських) місцях, значною мірою залежить від рівня організації і безпосереднього стану охорони публічного (громадського) порядку правоохоронними органами держави, насамперед Патрульною поліцією.

Охорона та забезпечення публічного (громадського) порядку, захист життя, здоров'я, прав та свобод людини й громадянина обумовлюють необхідність чіткого і всебічного визначення сфери діяльності Патрульної поліції, вироблення засад адміністративно-правового регулювання її функціонування, здійснення наукового узагальнення практики діяльності сил охорони правопорядку, а також прогнозування подальшого розвитку тактики діяльності суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Вирішення цього завдання передбачає проведення аналізу наявного масиву наукових досліджень, нормативно-правових актів, досвіду роботи патрульних нарядів поліції та статистичних даних, що характеризують результати діяльності Національної поліції України та інших суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави.

Незважаючи на достатню кількість наукових досліджень, присвячених проблемам охорони публічного (громадського) порядку, діяльності окремих

підрозділів поліції щодо забезпечення суспільних відносин у цій сфері, правового статусу окремих підрозділів Національної поліції України та суб'єктів забезпечення внутрішньої безпеки держави, самостійних інтегрованих досліджень тактики діяльності Національної поліції України ще не проводилося.

У той же час існує необхідність у забезпеченні навчальною літературою ряду навчальних дисциплін, насамперед тих, що формують у курсантів, слухачів та практичних працівників поліції першопочаткові знання та навички несення служби нарядами поліції: «Тактико-спеціальна підготовка», «Спеціальна фізична підготовка», «Вогнева підготовка», «Долікарська допомога». Викладання цих та деяких інших дисциплін потребує оновлення положень навчально-методичних матеріалів з урахуванням завдань Національної поліції України, сучасного стану охорони публічного (громадського) порядку та тенденцій до реформування МВС України.

Вивчення дисциплін спрямовується на формування вмінь та навичок, які відповідають професійно-кваліфікаційним характеристикам основних посад поліцейських Національної поліції України, завданням, які ставляться перед поліцією на конкретному етапі розвитку українського суспільства та пов'язані з набуттям й удосконаленням поліцейськими навичок щодо:

- формування здорового способу життя та шляхів подовження професійного довголіття поліцейських;
- збирання, узагальнення та аналізу інформації про оперативну обстановку, прогнозування розвитку подій, прийняття раціональних управлінських рішень;
- формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах;
- перевірки документів у підозрілих осіб, доставлення правопорушників до підрозділу поліції, зупинки та огляду транспортного засобу;
- огляду місць можливого перебування осіб, які переховуються від слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання;
- дій при виявленні вибухових пристроїв та речовин (у тому числі наркотичних);
- припинення групових порушень публічного (громадського) порядку та масових заворушень;
- затримання правопорушників (у тому числі озброєних, у будинках та на місцевості) як особисто, так і в складі наряду з правомірним застосуванням поліцейських заходів примусу;
- припинення протиправних дій за допомогою вогнепальної зброї, застосування та використання зброї в службовій діяльності (прийняття рішення про застосування та використання вогнепальної зброї, вибір цілі для знешкодження);
- володіння прийомами особистої безпеки в типових та екстремальних ситуаціях, у разі силового припинення протиправних проявів, а також у разі аварій, катастроф та інших надзвичайних ситуацій;

- ефективного застосування основних різновидів спеціальних засобів, які перебувають на оснащенні в органах поліції, та дотримання правил їх експлуатації.

- прийомів стрільби з пістолета (автомата) у звичайних умовах та в умовах обмеженої видимості, часу;

- використання вогнепальної зброї в умовах обмеженого простору;

- винаходження та використання приладь для поліпшення результатів влучної стрільби (оптичних, біоптричних тощо).

У цьому навчальному виданні розглядаються питання, які розкривають основи професійної діяльності поліцейських. Опанування його положеннями дозволить одержати знання з тактичної підготовки поліцейських, завдань Патрульної поліції, її сил та засобів, сучасних форм та методів охорони публічного (громадського) порядку; особливостей застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї; переслідування, затримання та доставлення правопорушників, забезпечення особистої безпеки під час несення служби.

Зважаючи на прикладний характер цієї навчальної дисципліни цей навчальний посібник стан теоретичним підґрунтям для подальшого формування навичок несення служби нарядами поліції.

Видання підготовлено відповідно до вимог статей 72, 73, 74 Закону України «Про Національну поліцію», які регламентують професійне навчання поліцейських, первинну професійну підготовку та підготовку поліцейських у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, розраховане на курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання, а також магістрів, ад'юнктів, викладачів та поліцейських підрозділів Національної поліції.

Навчальний посібник розроблений з урахуванням Комплексної програми ступеневого (багаторівневого) набуття компетентностей за професією «поліцейський» під час вивчення навчальних дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка», «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка» з метою уніфікації підготовки поліцейських. При його підготовці був використаний досвід викладання дисциплін практичного спрямування та основних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки і розрахованих на набуття стійких навичок щодо дій поліцейських у звичайних умовах і в критичних ситуаціях.

О.Г. Комісаров,
професор кафедри
тактико-спеціальної підготовки
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Розділ 1. Вступ до курсу «Тактико-спеціальна підготовка»

1.1. Предмет, завдання та зміст тактико-спеціальної підготовки працівників Національної поліції

1.1.1. Предмет тактико-спеціальної підготовки, її зміст і завдання

Служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень.¹ Діяльність поліції спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України та передбачає надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;
- 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Поліція у процесі своєї діяльності взаємодіє з іншими правоохоронними органами, підрозділами сил охорони правопорядку та органами виконавчої влади, а також органами місцевого самоврядування відповідно до закону та інших нормативно-правових актів.

Безпекове середовище, забезпечення внутрішньої безпеки держави і суспільства є об'єктами на які спрямовують діяльність Верховна Рада України, Президент України та утворювані ними органи з метою укріплення правової основи державного і суспільного життя, неухильного додержання законності та правопорядку, поліпшення роботи органів правопорядку, правосуддя, прокурорського нагляду, юстиції.

Велика роль при цьому належить Міністрові внутрішніх справ, який:

- 1) забезпечує формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, а також надання поліцейських послуг та контролює її реалізацію поліцією;
- 2) забезпечує нормативно-правове регулювання діяльності поліції, погоджує та подає на розгляд Кабінету Міністрів України розроблені поліцією та Міністерством внутрішніх справ України проекти законів, актів Кабінету Міністрів України з питань діяльності поліції;
- 3) затверджує стратегічні програми діяльності та визначає пріоритетні напрями роботи поліції, шляхи виконання покладених на неї завдань, затверджує плани її роботи;

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 59

4) забезпечує виконання міжнародних договорів України, що належать до сфер діяльності поліції;

5) забезпечує ведення та використання баз (банків) даних, визначає порядок обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України, поліцією та іншими центральними органами виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України;

6) приймає рішення про розподіл бюджетних коштів, головним розпорядником яких є Міністерство внутрішніх справ України;

7) виконує інші обов'язки відповідно до цього та інших законів України.¹

Одним із ключових завдань МВС України, за цих умов, є забезпечення постійного підвищення професійної майстерності поліцейських, їх професійного навчання діям як у повсякденній обстановці, так і в умовах кризових ситуацій та надзвичайних подій.

Професійне навчання поліцейських складається з:

1) первинної професійної підготовки;

2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання;

3) післядипломної освіти;

4) службової підготовки - системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності.

Порядок, організацію та терміни проведення професійного навчання визначає Міністерство внутрішніх справ України.²

Складовою частиною кожного виду навчання поліцейських є тактична підготовка - комплекс заходів, спрямований на набуття і вдосконалення поліцейським навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень та психологічної готовності до дій у ситуаціях різних ступенів ризику.³

Практика свідчить, що поліцейські не завжди бувають достатньо підготовленими до екстремальних ситуацій, у їх діях відсутні чіткість, згуртованість і оперативність. Допускаються серйозні помилки в розстановці сил і засобів, організації управління нарядами і підтримання з ними зв'язку, у матеріально-технічному забезпеченні, не приділяється належної уваги захисту особового складу.

Система **Тактичної підготовки** побудована на поєднанні структурних елементів (тактики професійної діяльності, спеціальної тактики, цивільного захисту, військової топографії, тактичної медицини)

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 16

² Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 72

³ Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50, п. 6

та дозволяє досконало вивчити питання управління, всебічного забезпечення дій особового складу в типових та екстремальних ситуаціях і виробити практичні рекомендації щодо їх вирішення. Будучи складовою частиною службової підготовки така підготовка тісно пов'язана з багатьма науками загальноосвітнього і галузевого характеру.

Зв'язок **Тактичної підготовки** з правовими юридичними дисциплінами ґрунтується на чіткому дотриманні принципів законності під час виконання оперативно-службових та службово-бойових завдань.

Підготовка поліцейських до дій в особливих умовах здійснюється в системі службової підготовки окремих категорій поліцейських, а також на спеціальних заняттях: оперативно-тактичних, тактико-спеціальних, командно-штабних навчаннях, штабних тренуваннях, практичних тренуваннях.

Питання діяльності й управління органами Національної поліції в особливих умовах вивчаються у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання (курси спеціальної тактики або тактико-спеціальної підготовки, основ управління органами Національної поліції тощо) на другому (магістерському) та третьому (освітньо-науковому) рівнях підготовки. Ці питання також включаються до навчальних планів підготовки, підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування, службової підготовки за місцем служби та вивчаються самостійно.

Важливою частиною професійного навчання поліцейських поряд з переліченим є навчання особового складу органів та підрозділів Національної поліції вмільм діям в окремих екстремальних (кризових) ситуаціях, завчасна підготовка керівного і начальницького складу до виконання службово-бойових завдань в умовах надзвичайних обставин мирного часу та особливого періоду. Основу такого навчання є вивчення способів і прийомів дій в екстремальних ситуаціях, напрацювання порядку (алгоритмів) застосування заходів примусу, у т.ч. зброї, спеціальних засобів, бойової та спеціальної техніки, додержання керівниками та начальницьким складом методики прийняття рішень та управління силами й засобами, бойовими порядками, службовими нарядами в ході проведення спеціальних операцій та спеціальних поліцейських операцій, ліквідації групових порушень публічного (громадського) порядку і масових заворушень тощо.

Роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у сучасних умовах, як показує досвід їх дій в екстремальних ситуаціях, дуже велика. Це зумовлено тим, що негативні наслідки надзвичайних ситуацій природного, техногенного чи соціального характеру (стихійне лихо, велика виробнича аварія, транспортна катастрофа, групові порушення публічного (громадського) порядку), можуть бути успішно і з мінімальними втратами насамперед завдяки умільм, добре організованим діям органів та підрозділів Національної поліції, які забезпечують публічний порядок, безпеку руху, встановлений режим у зоні

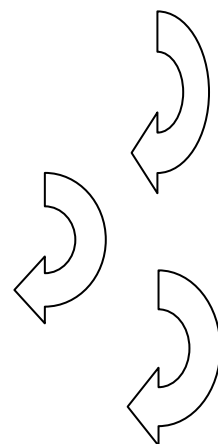
надзвичайної ситуації тощо. Тому тактико-спеціальна підготовка є важливою частиною спеціальної підготовки поліцейських та особового складу інших сил охорони правопорядку, однією з провідних навчальних дисциплін у навчальних закладах зі специфічними умовами навчання.

Тактико-спеціальна підготовка – найдинамічніша частина галузі соціальних та спеціальних знань у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави від протиправних посягань. Зміни у теоретичних положеннях і практичних рекомендаціях тактико-спеціальної підготовки відбуваються завдяки удосконаленню засобів озброєної боротьби, професіоналізації злочинності, збільшенню загрози терористичних проявів, а також під впливом змін у законодавстві.

Розвиток тактико-спеціальної підготовки значно залежить від загальноосвітнього і професійного рівня поліцейських та їх технічного забезпечення. Разом із розвитком і вдосконаленням усієї системи охорони правопорядку в Україні відбувається й розвиток тактико-спеціальної підготовки.

Схема розвитку «Тактико-спеціальної підготовки»:

- ✓ Політико-правові засади службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку
- ✓ Встановлення медичних та соціальних обмежень щодо застосування поліцейських заходів
- ✓ Розвиток технічного забезпечення поліцейських
- ✓ Розвиток нормативно-правового забезпечення поліцейських

На кожному етапі розвитку держави тактико-спеціальна підготовка поліцейських повинна зосереджувати увагу на вирішенні основних проблем цього періоду, розробляти і впроваджувати в практику найбільш раціональні способи службово-бойової діяльності.

«Тактико-спеціальна підготовка» охоплює дві складові частини – спеціальну тактику і тактику професійної діяльності.

Спеціальна тактика охоплює розробку і впровадження в практику застосування превентивних та примусових поліцейських засобів типових способів, методів і прийомів дій особового складу органів та підрозділів загалом в екстремальних ситуаціях, вибір найбільш раціональних варіантів угруповань сил (бойового порядку) для кожної конкретної ситуації, планування дії усіх сил, що залучаються до вирішення такої ситуації і безпосереднє управління ними в ході спеціальних операцій.

Тактика професійної діяльності включає питання несення служби окремими нарядами (екіпажами) поліції, основні задачі, порядок організації і несення служби поліцейськими з охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, транспортних магістралях і в інших публічних місцях.

Саме поняття «тактика» має вікові корені та відноситься, у першу чергу, до галузі військових наукових знань. Тактика (грец. *taktika* – мистецтво шикуння військ, від *tasso* – шикую війська) – це складова частина військового мистецтва, що охоплює теорію і практику підготування й ведення бою підрозділами, частинами та з'єднаннями різних видів збройних сил, родів військ (сил) і спеціальних військ¹.

З військової сфери термін «Тактика» поширився на інші сфери людської діяльності та у найзагальнішому тлумаченні став позначати набір способів активної протидії однієї особи (групи осіб) іншій особі (групі осіб). З часом до такого розуміння додалися характеристики цих осіб як конфліктуючих або тих між якими відбувається конфронтація будь-якого виду та масштабу.

В сучасній українській мові цей підхід призвів до появи слова «супротивник»: 1. Той, хто вороже, негативно ставиться до кого -, чого-небудь, протидіє комусь, чомусь; противник. 2. Той, хто виступає проти іншого у бійці, поєдинку. 3. Вороже військо, ворожі збройні сили; ворог².

Усе це повною мірою знайшло відображення у діяльності правоохоронних органів у межах боротьби зі злочинністю, однак саме слово «супротивник» отримало суто умовний характер і слугує для підкреслення обставин такої діяльності в умовах протидії. Розглядаючи спеціальну тактику як силову складову боротьби зі злочинністю, слід зазначити, що вона виступає як частина або окремий фрагмент військової тактики, і разом з тим вона як галузь наукових знань сформувалася на базі загальної теорії та законів державного управління.

Предметом військової тактики є підготовка до ведення бою, бій та вихід із бойового зіткнення. У практиці Національної поліції застосування поняття «бій» є недоречним, однак застосування вогнепальної зброї, насамперед активне застосування вогнепальної зброї у поєднанні із тактико-технічними характеристиками окремих видів озброєння та військової чи спеціальної техніки, відповідає більшості характеристик «бою».

З точки зору військової термінології, «бій» – це організоване збройне зіткнення воюючих сторін, що має за мету знищення, розгром або взяття в полон супротивника, а також оборона, утримання або захоплення важливих районів (рубежів, об'єктів). Таке розуміння бою відповідає

¹ Советская Военная Энциклопедия: в 8 томах / пред. гл. комиссии Н.В. Огарков. – М. : Воениздат, 1978. – Т. 6. – 1978. – С.628

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С.1416

завданням сил охорони правопорядку в особливий період, у т.ч. період воєнного часу.

У мирний час (під час вирішення кризових ситуацій різного рівня), коли злочинці не чинять організованого збройного опору поліцейським, який подібний до дій військового підрозділу в обороні, перевага надається ненасильницьким методам впливу, зокрема веденню переговорів. При цьому вірно обрана тактика переговорів дозволяє виграти час і звести до мінімуму втрати в ході проведення спеціальної силової операції.

Лише у випадках, коли злочинці підготували та чинять збройний опір, барикадуються у захоплених приміщеннях або на окремих територіях, а також коли масові заворушення переходять у батальну стадію, застосовуються силові методи, спеціальні засоби та вогнепальна зброя, тобто здійснюються заходи насильницького впливу. Саме тоді, під час здійснення безпосереднього силового захоплення озброєних злочинців (подолання жорстокої агресії натовпу, що бешкетує), виникає необхідність у проведенні операції (із затримання злочинця, вилучення активних учасників і розосередження натовпу), де й організується (передбачається) ведення бойових дій.

Таким чином, спеціальна тактика Національної поліції є продуктом творчого осмислення та переробки положень загальновійськової тактики, адміністративної, режимної й інших видів діяльності поліції та інших підрозділів сил охорони правопорядку. Система тактико-спеціальної підготовки поліцейських дозволяє досконало вивчити питання управління, усебічного забезпечення дій особового складу в екстремальних ситуаціях і виробити практичні рекомендації щодо їх вирішення. Сутність тактико-спеціальної підготовки керівника поліції зводиться до вміння створювати угруповання сил, найбільш оптимальне для кожної конкретної ситуації, використовувати види й способи бойових дій відповідно до характеру обстановки, яка склалася; організації чіткої взаємодії сил, які беруть участь у спеціальній операції; створення тактичної переваги на основному напрямі шляхом своєчасного здійснення маневру силами й засобами.

Будучи складовою частиною загальної професійної підготовки поліцейських, тактико-спеціальна підготовка тісно пов'язана з багатьма науками загальноосвітнього й галузевого характеру. Зв'язок тактико-спеціальної підготовки з правовими юридичними дисциплінами ґрунтується на чіткому дотриманні принципів законності на всіх етапах розробки, організації та проведення спеціальних та спеціальних поліцейських операцій за участі сил Національної поліції.

Як навчальна дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» безпосередньо пов'язана з низкою військових дисциплін. Оскільки в ході бойових дій доводиться проводити різні перешикування підрозділів, розгортатися з похідних колон у передбойові і бойові порядки, спеціальна тактика пов'язана зі стройовою підготовкою; з вогневою підготовкою,

оскільки успіх бою залежить від майстерного володіння його учасниками вогнепальною зброєю; пов'язана з військовою топографією, оскільки для прийняття правильного тактичного рішення треба враховувати тактичні властивості місцевості, уміти читати й використовувати бойові графічні документи, уміти орієнтуватися; вона пов'язана із загальнофізичною і спеціальною фізичною підготовкою, оскільки бойові дії пов'язані з великою фізичною напругою та вимагають навичок володіння прийомами рукопашного бою. Спеціальна тактика відрізняється від загальновійськової специфічним складом сил і засобів, характером взаємодії, а також способами досягнення цілей в умовах складної оперативної обстановки. Саме цим і пояснюється вживання терміна «спеціальна».

«Тактико-спеціальна підготовка» пов'язана з юридичними дисциплінами, зокрема з адміністративною діяльністю, кримінологією, основами управління, кримінальним правом і кримінальним процесом та правосуддям. Незнання норм права може привести до порушень законності, неправомірного застосування зброї, спеціальних засобів, фізичної сили і, зрештою, спричинити важкі наслідки. Як навчальна і наукова дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» пов'язана також з іншими юридичними, соціально-економічними, управлінськими, технічними, військовими науками тощо.

Здобувачі вищої освіти у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання вивчають навчальну дисципліну «Тактико-спеціальна підготовка» в обсязі 12 кредитів ЄКТС одночасно з дисциплінами «Вогнева підготовка», «Спеціальна фізична підготовка» у співвідношенні 1:1:1 годин навчання.

Під час вивчення навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» поліцейські мають набувати й вдосконалювати навички щодо:

- формування здорового способу життя та шляхів подовження професійного довголіття поліцейських;
- збирання, узагальнення та аналізу інформації про оперативну обстановку, прогнозування розвитку подій, прийняття раціональних управлінських рішень;
- формування морально-психологічної стійкості до виконання службових завдань в особливих умовах;
- перевірки документів у підозрілих осіб, доставлення правопорушників до органу поліції, зупинки та огляду транспортного засобу;
- огляду місць можливого перебування осіб, які переховуються від слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання;
- дій при виявленні вибухових пристроїв та речовин (у тому числі наркотичних);
- припинення групових порушень публічного (громадського) порядку та масових заворушень;
- затримання правопорушників (у тому числі озброєних, у

будинках та на місцевості) як особисто, так і в складі наряду з правомірним застосуванням поліцейських заходів примусу;

- ефективного застосування основних різновидів спеціальних засобів, які перебувають на оснащенні в органах поліції, та дотримання правил їх експлуатації.

Предметом вивчення навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» є: набуття і вдосконалення поліцейськими навичок практичного застосування теоретичних знань щодо правильного оцінювання конкретних подій з подальшим прийняттям правомірних рішень й психологічної готовності до застосування (використання) заходів фізичного впливу, спеціальних засобів та зброї дій у ситуаціях різних ступенів ризику.

Теорія тактико-спеціальної підготовки, як складова частина загальної теорії забезпечення внутрішньої безпеки держави службово-бойовими засобами:

- охоплює зміст і характеристики екстремальних (кризових) ситуацій, причини їх виникнення та умови, що їм сприяють;

- розкриває закономірності та принципи дії сил і засобів Національної поліції у цих умовах;

- вивчає можливості Національної поліції щодо ліквідації надзвичайних подій, ситуацій та їх наслідків;

- розробляє способи підготовки й ведення службово-бойових дій створеними угрупованнями органів і підрозділів Національної поліції у взаємодії з іншими суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки.

Теоретичні положення тактико-спеціальної підготовки знаходять своє відображення в статутах, наказах, настановах, підручниках, навчальних посібниках і теоретичних працях провідних фахівців.

Практичний аспект тактико-спеціальної підготовки охоплює діяльність керівників усіх рівнів, підрозділів і формувань, усього особового складу Національної поліції щодо підготовки і безпосереднього ведення службово-бойових дій.

Практичний аспект тактико-спеціальної підготовки включає:

- збір і вивчення даних про обстановку;

- прийняття рішень і доведення завдань до підлеглих;

- планування заходів;

- підготовку підрозділів і навчання всіх категорій поліцейських;

- усебічне забезпечення дії сил і засобів у ході виконання службово-бойових завдань;

- організацію взаємодії всіх елементів бойових порядків, угруповань сил;

- безпосереднє управління силами й засобами.

Разом із тим практика наглядно показує, що органи та підрозділи Національної поліції не завжди діють чітко й узгоджено під час виникнення кризових ситуацій, проявляють зволікання, нерішучість під

час прийняття рішень щодо реагування на загострення оперативної обстановки тощо.

З метою вдосконалення координації дій органів і підрозділів Національної поліції, підвищення ефективності узгодженого використання сил і засобів під час охорони публічного порядку та боротьби зі злочинністю МВС України надає особливі повноваження територіальним органам Національної поліції, а також старшим оперативним начальникам щодо керівництва силами і засобами всіх інших органів і підрозділів сил охорони правопорядку, які дислокуються на відповідних адміністративних територіях. Питання компетенції керівників органів Національної поліції щодо керівництва силами і засобами буде висвітлено при розкритті наступних навчальних тем дисципліни.

1.1.2. Зміст і форми підготовки особового складу до дій в екстремальних умовах

Підготовка поліцейських до дій в особливих умовах здійснюється в системі професійного навчання, а також на спеціальних заняттях: оперативно-тактичних і тактико-спеціальних, командно-штабних навчаннях, штабних тренуваннях, практичних тренуваннях.

Питання діяльності в особливих умовах, управління органами і підрозділами Національної поліції за таких умов вивчаються у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання (курси спеціальної тактики або тактико-спеціальної підготовки, основи управління органами Національної поліції). Ці питання включаються до навчальних планів підготовки, підвищення кваліфікації, перепідготовки, стажування, службової підготовки за місцем служби, а також вивчаються самостійно.

Основними формами підготовки особового складу до дій в екстремальній обстановці є: для груп бойового порядку й оперативного шиккування – тактико-спеціальні навчання й тренування; для апаратів управління – командно-штабні навчання (ігри).

Найвища форма підготовки апаратів управління й особового складу груп бойового порядку (оперативного шиккування) – оперативно-тактичні й тактико-спеціальні навчання. Згідно з результатами навчань визначаються заходи щодо подальшого підвищення готовності сил і засобів до дій у спеціальних операціях.

У системі підготовки особового складу до діяльності в особливих умовах використовуються всі організаційні форми й види занять, а також усі методи навчання, відомі сучасній науці.

У педагогіці під методами навчання розуміють способи спільної роботи викладача й осіб, що навчаються, спрямовані на засвоєння слухачами теоретичних знань, набуття практичних навичок і вмінь,

розвиток у них пізнавальних здібностей, формування високих моральних, ділових і професійних якостей.

У системі професійного навчання поліцейських, зокрема у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, прийнято відокремлювати такі головні методи навчання: лекційний, самостійної роботи, обговорення навчального матеріалу, показу (демонстрації), вправ, досліджень, практичних робіт. Ця класифікація певною мірою умовна, оскільки в практиці навчання всі методи взаємопов'язані й використовуються комплексно.

Керівними документами з організації освітнього процесу у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання і системі професійного навчання загалом передбачаються такі основні види навчальних занять (форм навчання): лекції, семінари, групові заняття та вправи, практичні заняття, тренування, тактичні (тактико-спеціальні) навчання (заняття), командно-штабні навчання на картах і місцевості. Крім того, у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання застосовуються бінарні (комплексні) практичні заняття, стажування та навчальна практика, контрольні роботи, консультації, індивідуальні заняття тощо.

У системі службової підготовки поліцейських орієнтовними формами службової підготовки є: навчальні заняття в групах за місцем служби; навчальні збори - форма організації службової підготовки поліцейських, яка передбачає підвищення їх професійної готовності до виконання службових завдань, що проводиться на базі тренінгового центру або закладу (установи); самостійне навчання (проводиться впродовж усього строку служби поліцейського з метою безперервного, систематичного поповнення та поглиблення знань, умінь і навичок, необхідних для успішного виконання службових завдань). Основними видами проведення занять у системі службової підготовки є: лекція - вид навчального заняття, під час якого здійснюється орієнтовне ознайомлення особового складу навчальної групи з ключовими елементами предмета вивчення; семінар - вид навчального заняття, під час якого здійснюється обговорення особовим складом навчальної групи попередньо визначеної теми; практичне заняття - вид навчального заняття, під час якого особовим складом навчальної групи засвоюються теоретичні положення попередньо вивченого навчального матеріалу шляхом виконання відповідних модельованих завдань; контрольно-перевірочне заняття - вид навчального заняття, під час якого здійснюється перевірка рівня знань, умінь та навичок особового складу навчальної групи за тематикою, що вивчається.¹

¹ Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: Наказ МВС України від 26.01.2016 № 50, розділ 1 п. 7, розділ 4 п. 6.

Уміле поєднання форм і методів навчання дозволяє більш успішно досягати поставлених навчальних цілей, відкриває широкі можливості для здійснення принципу єдності навчання та виховання.

Перший (бакалаврський) рівень підготовки випускника вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання повинен включати мінімальний перелік знань і вмінь.

Поліцейський повинен знати: Конституцію України, законодавство, що регламентує діяльність, компетенцію і повноваження Національної поліції України; основи права; правила дорожнього руху; порядок несення служби; основи протидії корупції; принципи взаємодії з населенням на основі партнерства; основи професійної етики, основи комунікації, психологічної допомоги та саморегуляції психоемоційних станів; засади недискримінації та толерантності; основи інформаційної безпеки; алгоритм надання первинної домедичної допомоги; порядок та підстави застосування технічних приладів та технічних засобів; основи цивільного захисту; правила носіння однострою; тактико-технічні характеристики вогнепальної зброї, спорядження та спеціальних засобів; поліцейські заходи та порядок їхнього застосування.

Повинен уміти: у межах службової компетенції: здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень, в тому числі корупційних; реалізовувати принципи партнерства та недискримінації в роботі з населенням; використовувати технічні прилади, технічні засоби, інформаційно-пошукові системи та бази даних; діяти в рамках професійної етики; застосовувати комунікаційні засоби та методи саморегуляції психоемоційних станів; виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживати заходів для їх усунення; вживати заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; вживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення; здійснювати своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події; здійснювати заходи з розшуку осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом; у випадках, визначених законом, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання; доставляти у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення; вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і

порядку в публічних місцях; регулювати дорожній рух та здійснювати контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, оформлювати дорожньо-транспортні пригоди; здійснювати супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом; вживати всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної та психологічної допомоги; вживати заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; здійснювати контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживати заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі; вживати заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї; здійснювати контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система; здійснювати приймання, зберігання вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин; здійснювати контроль за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки; сприяти забезпеченню правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації; виконувати запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України; застосовувати поліцейські заходи.

Випускник вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання **повинен уміти:**

1) оцінювати оперативну (бойову) обстановку, приймати доцільні рішення в ролі командира підрозділу, старшого групи бойового порядку або наряду, чітко ставити завдання підлеглим, організовувати взаємодію та керувати групою, нарядом під час виконання спеціальних бойових завдань;

2) виконувати спеціальні бойові та оперативно-службові завдання в складі будь-якої групи бойового порядку та наряду;

3) здійснювати заходи щодо всебічного забезпечення дій підрозділів Національної поліції під час виконання оперативно-службових і бойових завдань;

4) застосовувати спеціальні засоби, засоби спостереження, сигналізації, зв'язку та зброю під час спеціальних операцій, виконання нарядами завдань з охорони публічного порядку;

5) вести оперативну й робочу карту, грамотно складати бойові графічні й інші службові документи;

б) уживати заходів до попередження втрат особового складу й заходів особистої безпеки під час спеціальних бойових дій і в інших екстремальних ситуаціях.

Знати:

1) основи теорії тактико-спеціальної підготовки, її мету та завдання, а також тактику дій поліцейських, що виконують службово-бойові завдання в різних умовах та під час ускладнення оперативних ситуацій;

2) основи організації і ведення спеціальної операції із затримання озброєних злочинців, порядок організації та тактику дій сил і засобів органів МВС з припинення групових порушень громадського порядку (масових беспорядків), усунення їх наслідків та дій в інших умовах складної оперативної ситуації;

3) порядок, зміст та методи роботи старшого службово-військового наряду, групи в складі оперативно-військового підрозділу (зведеного загону) під час організації та проведення спеціальних операцій за різних умов;

4) основи теорії організації патрульної служби, її мету та завдання, а також тактику дій поліцейських, що виконують службово-бойові завдання в різних умовах та під час ускладнення оперативних ситуацій;

5) основи організації охорони публічного порядку та проведення спеціальної операції із затримання озброєних злочинців, порядок організації та тактику дій сил і засобів Національної поліції та Національної гвардії з припинення групових порушень публічного (громадського) порядку, усунення їх наслідків та дій в інших умовах складної оперативної ситуації;

б) послідовність і зміст роботи керівника оперативного штабу та координаційної (робочої) групи оперативного штабу з організації та ведення спеціальної операції в різних умовах;

7) основи взаємодії з підрозділами Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Служби безпеки України, Військової служби правопорядку під час виконання оперативно-службових завдань в особливих умовах; методику індивідуального навчання поліцейських і підготовку підрозділів до дій в особливих умовах.

Навчання перемінного складу вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання діям в особливих умовах відбувається безперервно, починаючи від проходження табірної збори - «курсу молодого бійця» до випускних іспитів, включаючи стажування в територіальних органах Національної поліції.

Основні питання вивчаються на заняттях із тактико-спеціальної підготовки (спеціальної тактики), але це навчання має бути тісно пов'язане в структурній послідовності з іншими дисциплінами:

адміністративним, кримінальним правом і процесом, основами професійної діяльності, основами управління, криміналістикою, основами оперативно-розшукової діяльності, спеціальною технікою, вогневою та спеціальною фізичною підготовкою.

Ураховуючи, що більшість курсантів вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання вступають на навчання безпосередньо зі шкільної лави, необхідний мінімум початкової військової підготовки вони повинні отримати в період табірному зборі.

З метою бойового та стройового комплектування підрозділів застосовуються й специфічні види практичного навчання – тактико-спеціальні й тактичні заняття, а також вища форма підготовки особового складу й управління – тактико-спеціальні навчання.

Тактико-стройові заняття – форма тактичної підготовки підрозділів, яка застосовується для відпрацювання їхніх дій у різних видах обстановки. Як правило, ці заняття передують тактичним заняттям і навчанням. Керують тактико-стройовими заняттями командири підрозділів, а вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання – викладачі тактико-спеціальної підготовки спільно з командирами курсантських стройових підрозділів.

На тактико-стройових заняттях відбувається навчання особового складу та підрозділів діям, а не питанням управління підрозділами. Основним методом навчання на цих заняттях є вправа (тренування) у виконанні прийомів і способів дій. За необхідності можуть застосовуватися пояснення та показ.

Тактико-стройові заняття проводяться на обладнаних навчальних полях чи невеликих ділянках місцевості на фоні тактичної обстановки. На початку заняття керівник повідомляє порядок відпрацювання навчальних питань, створює тактичну обстановку, ставить бойове завдання підрозділу. Далі бойове комплектування невеликих тактичних підрозділів проводиться в ході тактичних занять. При цьому відпрацьовуються й питання управління цими підрозділами, включаючи оцінку обстановки, з'ясування бойового завдання, прийняття рішення, віддання бойового наказу, постановка завдань підлеглим тощо. На тактичних заняттях відпрацьовується весь комплекс дій у складі підрозділів чи груп бойового порядку в спеціальних операціях із припинення масових заворушень, дії штурмових груп, груп прикриття, застосування спеціальних засобів, снайперських груп в антитерористичних операціях, операціях із затримання озброєних злочинців, звільнення від захоплення адміністративних будинків, заручників тощо.

Різновидом тактичних занять є тренування особового складу штурмових груп і груп захоплення, які відповідно до вимог настанов і навчальних програм повинні проводитися щомісяця.

Наступний етап – організація взаємодії працівників в групах, а також усієї штурмової групи (захоплення) із групами прикриття,

блокування, застосування спеціальних засобів, відвернення уваги, снайперською групою. Ці питання відпрацьовуються як на тактичних заняттях, так і в ході тактико-спеціальних навчань.

Тактичні (тактико-спеціальні) навчання проводяться з метою вдосконалення вмінь і навичок в організації спеціальних бойових дій та управління підрозділами (групами бойового порядку) у спеціальній операції. Навчання проходять на місцевості, як правило, за комплексними темами, котрі охоплюють кілька видів спеціальних бойових дій, в умовах, максимально наближених до реальних. Вони можуть бути двосторонніми й односторонніми з позначенням дій противника. Тактичні тренування, заняття та навчання – це різновиди однієї форми навчання, що відрізняються один від одного за масштабом і складністю питань, які відпрацьовуються.

Усі зазначені форми навчання утворюють єдину систему підготовки підрозділів до дій в особливих умовах, спрямовану на бойове комплектування елементів бойового порядку, відпрацювання їх взаємодії та ефективне вирішення поставлених завдань угрупованням сил і засобів загалом.

Питання для повторення

- 1. Розкрийте зміст поняття «предмет тактико-спеціальної підготовки».*
- 2. Назвіть основні завдання тактико-спеціальної підготовки.*
- 3. Яка роль тактико-спеціальної підготовки в навчанні майбутніх правоохоронців?*
- 4. З яких частин складається тактико-спеціальна підготовка? Охарактеризуйте кожен з них.*
- 5. Розкрийте зміст поняття «тактика».*
- 6. Перерахуйте, якими нормативно-правовими актами визначені заходи з підвищення готовності поліцейських до дій у надзвичайних умовах.*
- 7. Які Ви знаєте форми і методи підготовки особового складу до дій в екстремальній обстановці?*

Питання для обговорення

- 1. Чим зумовлена важлива роль тактико-спеціальної підготовки поліцейських у сучасних умовах? Відповідь обґрунтуйте.*
- 2. Розкрийте зв'язок тактико-спеціальної підготовки з іншими дисциплінами.*
- 3. Чому тактико-спеціальні навчання – вища форма підготовки особового складу й управління?*

1.2. Тактика професійної діяльності. Організація охорони публічного порядку патрульною поліцією

1.2.1. Предмет вивчення тактики професійної діяльності: теорія, практика та тактика забезпечення охорони публічного порядку

Враховуючи особливе значення діяльності правоохоронних органів із забезпечення публічної безпеки, Верховна Рада України, приймаючи Закон «Про Національну поліцію», передбачила в структурі поліції патрульну поліцію.

Правила публічної безпеки, публічного порядку закріплюються й захищаються, перш за все, нормами адміністративного права.

Публічний порядок прийнято визначати як систему суспільних відносин, яка створюється внаслідок суворого дотримання та виконання норм права і правил існування, спрямованих на забезпечення спокою у публічних місцях і створення умов для праці та відпочинку громадян, захисту їх честі, гідності, повноцінного функціонування державних і громадських організацій.

Публічна безпека залежить від виконання спеціальних організаційно-технічних правил, встановлених державою з метою попередження тяжких наслідків, які можуть наступити в результаті дій стихійних сил природи або діяльності фізичних і юридичних осіб, пов'язаної із підвищеною небезпекою для життя та здоров'я людей.

У зв'язку із цим слід говорити про захист публічної безпеки як одного з головних завдань поліції.

Публічний порядок як об'єкт правової охорони.

В умовах динамічного соціального розвитку українського суспільства на етапі реформування всіх сфер його життя діяльність поліції з охорони публічного порядку спрямована на реалізацію складного комплексу правоохоронних функцій, що гарантують надійність захисту прав і свобод громадян, власності, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань.

Головними складовими елементами категорійного апарату організації охорони публічного порядку поліцією, насамперед, виступають поняття «публічний порядок», «організація охорони» і «охорона публічного порядку», «служба охорони публічного порядку», «патрульна поліція».

Проблема охорони публічного порядку має не стільки наукове, скільки практичне значення, оскільки зміст публічного порядку, ефективність його охорони здійснюють значний вплив на стабільність дотримання прав громадян, усебічне задоволення їхніх матеріальних та духовних потреб.

Публічний порядок як історична категорія розвивається під впливом багатьох факторів публічного життя, а саме: економічних, політичних, соціально-психологічних тощо. Разом із тим його змістом є вольові відносини людей, що виявляються в їхній поведінці та діях, як результат їхньої свідомої діяльності.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що термін «публічний порядок» вживається у багатьох законодавчих актах як відповідник поняття «громадський порядок».

Громадський порядок – це зумовлена потребами суспільства система урегульованих соціальними нормами відносин, що виникають у громадських місцях у процесі спілкування людей, які мають за мету забезпечувати сприятливу обставину для функціонування громадського життя, нормальні умови для роботи і відпочинку людей, діяльності державних органів, підприємств, установ і організацій.

Оскільки досліджуване поняття тісно пов'язане з місцем, де виникають суспільні відносини між людьми, то таким (публічним) місцем вважається відкрита для вільного доступу територія, будівля чи споруда або їх частина.

Публічними місцями періодичного користування вважаються магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби тощо в період їхньої роботи, а також транспортні засоби загального користування під час перебування в них пасажирів.

Публічними місцями разового користування необхідно вважати місця проведення одноразових суспільних, як правило масових, заходів (будинків та споруд під час проведення в них зборів, ділянки лісу під час проведення на їхній території організованих масових зборів тощо).

Одним зі складових елементів змісту публічного порядку є забезпечення його стійкості, реалізоване через безпосередню організацію і здійснення охорони публічного порядку патрульною поліцією. Вочевидь, що публічний порядок забезпечується не автоматично, а вимагає його забезпечення надійної охорони. Перш ніж розглядати зміст охорони публічного порядку, необхідно зазначити, що під таким розуміється зумовлена закономірностями розвитку суспільства, здійснювана органами та підрозділами Національної поліції, іншими державними органами і громадськими організаціями система виховних, організаційних і правових заходів, спрямованих на забезпечення дотримання правил, що регулюють відносини людей у сфері суспільно-політичного життя і побуту, профілактику і припинення порушень, притягнення винних у порушенні встановлених правил до відповідальності, захист прав і свобод громадян, інтересів держави і суспільства від злочинних і інших антигромадських зазіхань.

Враховуючи те, що Національна поліція України є центральним органом виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності,

підтримання публічної безпеки і порядку в її структурі діє Департамент патрульної поліції, який організовує діяльність підрозділів патрульної поліції, здійснює контроль за їх діяльністю, надає їм організаційно-методичну і практичну допомогу та здійснює їх інформаційно-аналітичне, матеріальне-технічне та фінансове забезпечення.¹ Відповідно, Департамент патрульної поліції є міжрегіональним територіальним органом Національної поліції, який створюється, ліквідується та реорганізовується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України в установленому законом порядку.²

Безпосередньо у територіальних органах Національної поліції охорону публічного порядку організує служба охорони публічного порядку – упорядкована сукупність апаратів і підрозділів, що виконують завдання у сфері забезпечення встановленого порядку в публічних місцях, а також деякі інші пов'язані з цією діяльністю функції виконавчо-розпорядницького характеру.

Ця система включає окремі апарати та служби, що характеризуються як системи двох рівнів або підсистеми. До систем першого рівня можна віднести: Департаменти патрульної поліції (далі - ДПП) та превентивної діяльності (далі - ДПД), управління, відділи, сектори, стройові підрозділи; до другого – окремо взяті служби.

Основними факторами, що впливають на організацію роботи поліцейських з охорони публічного порядку, є:

- соціально-економічні умови, за яких підрозділи ДПП та ДПД виконують свої функції;
- професійна підготовленість кадрів, їх правова й соціальна захищеність;
- повнота і якість правового регулювання організації і діяльності підрозділів охорони публічного порядку;
- стан оперативної обстановки.

Вплив зазначених факторів визначає процес розвитку форм організації охорони публічного порядку, тактичні прийоми і способи попередження та припинення правопорушень.

Істотна роль у виконанні попереджувальних задач, що стоять перед поліцією, належить патрульній поліції.

Термін «патрульна поліція» (далі - ПП) вживається у двох значеннях, які з різних сторін розкривають сутність її діяльності.

У першому випадку він позначає вид роботи службових нарядів поліції з охорони публічного порядку і боротьби зі злочинністю на вулицях, об'єктах транспорту, у публічних місцях.

¹ Положення про Департамент патрульної поліції, затверджено Наказом Національної поліції No 73 від 06.11.2015, п. 3

² Положення про Департамент патрульної поліції, затверджено Наказом Національної поліції N 73 від 06.11.2015, п. 1

У другому – систему органів і підрозділів, а також сили залучені до спільного виконання конкретно визначеного завдання із забезпечення публічного порядку і безпеки.

Робота патрульної поліції має контрастно виражену попереджувальну спрямованість і спрямована на практичну реалізацію концепції «поліція та громада».

Основні зусилля спрямовані на:

- забезпечення публічного порядку і публічної безпеки; забезпечення безпеки осіб, захисту їх прав, свобод та законних інтересів; створення стану захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, нормальних умов життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ, організацій.

- запобігання кримінальним, адміністративним правопорушенням; попередження, виявлення та припинення кримінальних та адміністративних правопорушень, випадків насильства у сім'ї, а також виявлення причин і умов, що сприяють їх учиненню.¹

Щодо тактику несення патрульної служби поліцейськими слід нагадати, що хоча в підрозділах ДПП щодо боротьби зі злочинністю застосовуються ті ж категорії, що й у військовій справі («тактика», «операція» тощо), але у військовому й у поліцейському розумінні зміст цих понять не завжди і не цілком збігається. Крім того, у діяльності ДПП слово «тактика» зовсім не обов'язково пов'язується з веденням бойових дій підпорядкованими йому підрозділами. Мова може йти, наприклад, про тактику огляду місця події, тактику розвідувальної бесіди, тактику допиту, криміналістичну тактику тощо. У цьому випадку слово «тактика» цілком можна замінити словом «методика» і розуміти його як алгоритм здійснення визначеної групи дій. Той же термін вживається й у більш широкому значенні, коли говоримо про тактику професійної діяльності поліцейського.

Тактика професійної діяльності включає тактику несення служби нарядами (патрульної поліції, поліції охорони, конвойними підрозділами), основні завдання, порядок організації і несення служби поліцейськими з охорони публічного порядку, забезпечення публічної безпеки, боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, транспортних магістралях і в інших публічних місцях.

Всі дії поліцейських обов'язково проводяться тільки на основі затверджених (рекомендованих) у відповідних нормативно-правових актах алгоритмів (стандартних операційних процедур), а тому принципи, способи і рекомендації несення патрульної служби повинні розроблятися з урахуванням правової теорії.

¹ Положення про патрульну службу МВС, затверджене Наказом Міністерства внутрішніх справ України 02.07.2015 № 796, розділ 2, п.1-2

З управлінськими науками зв'язок виявляється у визначенні найбільш доцільних шляхів діяльності поліцейських під час підготовки, організації, забезпеченні охорони публічного порядку і публічної безпеки. Слід зазначити, що охорона публічного порядку розвивається не тільки на основі положень тактики професійної діяльності та тактико-спеціальної підготовки, але й на міцній основі теорії і практики управління суспільством та державою.

Взаємозв'язок тактики професійної діяльності із технічними науками виявляється при аналізі можливостей залучених сил, правильній оцінці наявного озброєння, спеціальних засобів, засобів зв'язку і керування та інших технічних засобів.

Таким чином, *предметом вивчення тактики професійної діяльності* є сили та засоби служби охорони публічного порядку, тактика і способи дій окремих підрозділів, керування ними при організації і несенні патрульної служби у повсякденних умовах, а також при різних надзвичайних обставинах.

1.2.2. Патрульна поліція та її завдання з охорони публічного порядку

Патрульна служба – це діяльність спеціальних нарядів ПП з охорони публічного порядку, безпеки і боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, портах, в аеропортах та інших публічних місцях, а також під час проведення масових заходів, ліквідації наслідків аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Відповідно до покладених на неї завдань патрульної служби ПП здійснює:

1) цілодобове патрулювання території обслуговування з метою забезпечення належної охорони публічного порядку, публічної безпеки та контролю за дотриманням правил дорожнього руху, забезпечення його безпеки. У разі необхідності здійснює регулювання дорожнього руху;

2) перше реагування на повідомлення про правопорушення, надання невідкладної допомоги; своєчасне реагування на повідомлення про вчинення правопорушень, а також з метою надання допомоги громадянам. Надає невідкладну допомогу потерпілим від нещасних випадків, правопорушень, аварій, пожеж та інших надзвичайних ситуацій до прибуття на місце компетентних служб;

3) самостійне виявлення правопорушень: під час патрулювання та в інших випадках, передбачених законодавством, звертає увагу на правопорушення з метою їх запобігання, припинення, документування і притягнення до відповідальності;

4) припинення правопорушень: припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення, застосовуючи для цього передбачені законодавством права і повноваження; у випадках та в спосіб, передбачені

законодавством, розглядає справи про адміністративні правопорушення і застосовує заходи адміністративного впливу до правопорушників;

5) затримання правопорушників та доставлення їх до територіальних органів Національної поліції. У випадках, визначених законодавством, здійснює затримання особи та її доставлення, а також застосовує інші заходи забезпечення провадження відповідно до законодавства;

6) охорону місця події. З метою забезпечення подальшого розслідування вживає заходів щодо охорони та збереження місця події в первинному, незміненому стані до прибуття уповноважених осіб, зокрема слідчих оперативних груп;

7) співпрацю з іншими структурними підрозділами територіальних та між територіальних органів Національної поліції. З метою виявлення, припинення та попередження кримінальних, адміністративних правопорушень, забезпечення комплексного підходу в забезпеченні законності та правопорядку, налагоджує та здійснює співпрацю з іншими структурними підрозділами Національної поліції;

8) спілкування і співпрацю із суспільством: реалізуючи підхід «поліція та громада», постійно співпрацює з населенням та громадськими організаціями з метою підвищення рівня публічної безпеки, запобігання вчиненню правопорушень та встановлення довірливих відносин між поліцією та населенням;

9) виконання інших повноважень, передбачених нормативно-правовими актами Національної поліції та МВС. У випадках та в межах, передбачених нормативно-правовими актами МВС, виконує інші функції, спрямовані на реалізацію своїх завдань.

Покладення на ПП обов'язків, що не належать до її компетенції, не допускається, якщо інше не передбачено законодавством.

Правовою основою діяльності ПП є Конституція України, міжнародні угоди та договори, Закон України «Про Національну поліцію», інші законодавчі акти України, постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти Міністерства внутрішніх справ України та Положення Департамент патрульної поліції Національної поліції України.

Діяльність ПП будується на принципах: верховенства права; дотримання прав і свобод людини; законності; відкритості та прозорості; політичної нейтральності; взаємодії з населенням на засадах партнерства; безперервності.¹

Основною формою організації охорони публічного порядку є комплексне використання сил і засобів ПП з охорони публічного порядку, єдина їх дислокація.

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 6-12

Дислокація маршрутів (районів) патрулювання розробляється на підставі аналізу місця і часу вчинення правопорушень у публічних місцях, на вулицях, площах, парках, у тому числі злочинів, зареєстрованих на території, що обслуговується, виходячи із встановлених норм щодобового виставлення нарядів для несення патрульної служби. З урахуванням стану оперативної обстановки до неї вносяться необхідні зміни.

Організація патрульної служби включає як розробку самої принципової схеми, так і деякі інші заходи, а саме:

- затвердження рішення на комплексне використання сил та засобів;
- підготовка й інструктаж нарядів;
- організація управління нарядами безпосередньо в період несення ними служби;
- контроль за несенням служби нарядів;
- облік результатів роботи;
- підведення підсумків несення служби.

Організацію діяльності, контроль за діяльністю патрульної служби здійснює керівник ДПП. Права та обов'язки керівника ДПП визначаються відповідним Положенням про ДПП.

1.2.3. Сили та засоби патрульної поліції, що залучаються до охорони публічного порядку

Патрульна служба охоплює діяльність особового складу ПП, територіальних органів Національної поліції, підрозділів поліції охорони, спеціальної поліції, поліції особливого призначення. До патрулювання можуть бути залучені й громадські формування.

Сили ПП, що беруть участь у забезпеченні охорони публічного порядку, виходячи з їх призначення, підпорядкованості, ролі і місця розділяються на основні, додаткові, додані.

До основних відносяться підрозділи (управління) ПП у містах Вінниці, Дніпрі, Івано-Франківську, Києві, Луцьку, Львові, Миколаєві, Одесі, Ужгороді та Мукачевому, Харкові, Херсоні, Хмельницькому, Чернігові, Кременчуці, Черкасах, Полтаві, Тернополі, Борисполі, Краматорську та Слов'янську, Житомирі, Чернівцях, Рівному, Запоріжжі, Кривому Розі, Кропивницькому, Сумах, Сєвєродонецьку, Лисичанську та Рубіжному, Маріуполі.

Додаткові сили включають у себе підрозділи, які з одночасним виконанням своїх основних завдань беруть участь в охороні публічного порядку. Сюди входять підрозділи поліції охорони, спеціальної поліції, поліції особливого призначення, а також особовий склад інших підрозділів територіальних органів поліції.

Додані сили – це підрозділи поліції та МВС, які на підставі рішення керівника вищого органу надходять в оперативне підпорядкування

начальникові органу нижчого підпорядкування для посилення ПП під час ускладнення оперативної обстановки. Виділення таких сил має місце під час проведення масово-політичних, культурно-масових заходів, спортивних змагань, під час стихійних лих, аварій тощо. До доданих сил можуть включатися також особовий склад вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання та військових частин Національної гвардії. Поряд з цим такими силами вважаються підрозділи територіальних органів Національної поліції, які направляються для охорони публічного порядку в інший регіон.

Провідна роль у попередженні злочинів належить стройовим підрозділам патрульної служби міліції.

Підрозділи ПП призначені для виконання наступних функцій:

- несення патрульної служби на вулицях, об'єктах, транспорті й інших публічних місцях з метою попередження і припинення злочинів;
- оперативне реагування на зміни обстановки, посилення патрулювання в районах із високим рівнем кількості злочинів, скоєних в публічних місцях;
- організації й охорони правопорядку в період виникнення стихійних лих і інших надзвичайних обставин.

Для постійного несення служби зі складу окремих підрозділів ПП виділяються батальйони та роти ПП, командири яких безпосередньо підпорядковані керівнику управління ПП в окремому місті.

У складі територіальних органів Національної поліції на території обслуговування яких не утворені управління ПП можуть бути утворені підрозділи патрульної служби, які входять до штату зазначених органів і підпорядковуються безпосередньо їх керівникам.

У складі батальйонів, окремих рот можуть створюватись спеціальні групи швидкого реагування (ГШР) для боротьби з найпоширенішими видами правопорушень у місті, районі. Їх робота контролюється командним складом підрозділів ПП у тісній взаємодії з підрозділами територіальних органів поліції.

Для припинення антигромадських проявів, масових заворушень, вжиття заходів по боротьбі з організованою злочинністю, розшуку і затриманню особливо небезпечних і озброєних злочинців, забезпечення охорони публічного порядку під час проведення масових заходів, великих виробничих аварій, катастроф, стихійних явищах та інших надзвичайних обставинах створюються підрозділи поліції особливого призначення.

Спеціалізовані підрозділи КОРД здійснюють: розробку, підготовку та проведення спеціальних операцій із захоплення небезпечних злочинців; припинення правопорушень, що вчиняються учасниками злочинних угруповань; звільнення заручників; силову підтримку під час проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також заходів забезпечення кримінального

провадження; надання підтримки іншим підрозділам поліції з метою забезпечення переважаючої вогневої потужності над правопорушниками; участь в антитерористичних операціях, що проводяться Антитерористичним центром при Службі безпеки України; вивчення, узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду, а також методики роботи аналогічних закордонних підрозділів у цьому напрямку роботи; забезпечення здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві на підставах та у випадках визначених законодавством.

Підрозділи поліції особливого призначення, поліції охорони, спеціальної поліції поряд із виконанням своїх основних завдань зобов'язані забезпечувати охорону публічного порядку в зоні своєї діяльності постів у разі виникнення правопорушень.

Підрозділи поліції, які здійснюють охорону важливих об'єктів і підрозділи ПП, що обслуговують шляхи постійного руху автомобілів, до виконання завдань з охорони публічного порядку і боротьби зі злочинністю залучаються в окремих випадках за розпорядженням безпосередніх начальників, а підрозділи поліції охорони – у визначених у відповідному Порядку випадках¹.

Відповідно до статті 2 Закону України «Про Національну поліцію», ч.1 статті 2 Закону України «Про Національну гвардію України», з метою визначення порядку спільного залучення сил і засобів Національної поліції та Національної гвардії України (далі - НГУ) щодо забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку розроблено механізм організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України у сфері забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку.² Цей Порядок діє у мирний час, за винятком періоду надзвичайного стану.

При визначенні необхідної кількості особового складу ПП, технічних засобів для закриття маршрутів виходять з того, що основні маршрути повинні бути закриті відповідними нарядами і з цією метою максимально використовуються всі сили й засоби ПП, нарядів НГУ тощо.

До складу засобів патрульної служби входять:

- а) патрульні, у т.ч. спеціальні броньовані, автомашини, вертольоти, мотоцикли, велосипеди, катери та інші транспортні засоби;
- б) засоби зв'язку і сигналізації;
- в) вогнепальна зброя, спорядження і спеціальні засоби;
- г) електромегафони, освітлювальні прибори, інша апаратура та технічні засоби;

¹ Порядок взаємодії територіальних органів та підрозділів Національної поліції України під час організації охорони об'єктів органами поліції охорони, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 08.11.2016 № 1175

² Порядок організації взаємодії Національної гвардії України та Національної поліції України під час забезпечення (охорони) публічної (громадської) безпеки і порядку, затверджено Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10.08.2016 № 773

д) службові собаки та коні.

Патрульні автомобілі і мотоцикли використовуються для переміщення патрулів з одного пункту несення служби до іншого, патрулювання по маршруту (квадрату), виїздів на місце події, доставляння у територіальні органи поліції осіб, затриманих за вчинення злочинів і порушень публічного порядку, у виняткових випадках, при відсутності спеціального транспорту, – для доставляння в медичні заклади громадян, які знаходяться в безпорадному стані чи перебувають у стані сп'яніння на вулицях і в інших публічних місцях.

Використання патрульного транспорту з іншою метою категорично забороняється. Патрульні автомобілі і мотоцикли повинні бути оснащені радіостанціями та укомплектовані спеціальними засобами і необхідним інструментом.

Норма виходу патрульних автомобілів і мотоциклів визначається залежно від коефіцієнта технічної готовності штатних транспортних засобів автогосподарств ГУНП в областях і змінності їх використання.

Бронемашини використовуються тільки під час проведення операції по затриманню озброєних злочинців, ліквідації масових безпорядків і групових порушень публічного порядку.

Патрульні катери призначені для несення патрульної служби на водоймищах, а також для забезпечення порядку і безпеки при проведенні спортивних змагань та інших заходів на воді.

Вертольоти використовуються для доставляння патрульних нарядів у важкодоступну для іншого виду транспорту місцевість або на значну відстань, а також для контролю за станом обстановки в разі виникнення надзвичайних обставин.

Велосипеди використовуються для патрулювання в приміській, дачній або курортній місцевостях, парковій зоні та інших місцях, де ускладнений рух інших видів транспорту.

Кінні наряди використовуються для патрулювання в лісних масивах, на околицях міст і населених пунктів, під час забезпечення спортивних та інших масових заходів з великою кількістю людей.

Основними видами нарядів ПП, що залучаються до несення служби із забезпечення правопорядку є: **1) піші та автомобільні патрулі:** безпосередньо перебувають біля місця (у місці) події – на маршруті (квадраті) патрулювання. Не залишають місце несення служби до закінчення зміни. Діють у постійній взаємодії з територіальними органами поліції. Уживають заходів щодо затримання правопорушників; **2) ланцюжки:** у разі необхідності здійснюють оточення території, на якій проводяться масові заходи, з метою недопущення проходу сторонніх осіб. При проведенні двох або більше масових заходів в одному місці для запобігання зіткненням між учасниками заходів забезпечують їх розмежування. Забезпечують організований рух учасників заходу; **3) пропускні (фільтраційні) пункти:** поліцейські, які перебувають на

пропускних (фільтраційних) пунктах, проводять поверхневий огляд осіб, які хочуть потрапити до місця проведення масового заходу масштабного характеру, вилучають предмети, які можуть бути використані для заподіяння тілесних ушкоджень, виявляють та затримують правопорушників; **4) пости регулювання дорожнього руху:** забезпечують розведення автотранспорту за різними маршрутами (напрямуками). Під час піших походів за участю великої кількості громадян забезпечують часткове обмеження руху транспорту на маршруті пересування учасників заходів; **5) групи супроводження:** здійснюють контроль за переміщенням організованих груп громадян у межах населеного пункту; під час піших походів забезпечують супровід учасників заходів до місця їх проведення; **6) пости спостереження:** перебувають у визначеному місці, здійснюють спостереження за прибуттям та переміщенням організованих груп громадян, які прибувають до населеного пункту для участі у масових заходах.

Службові наряди можуть бути парними, одиночними або посиленими. Посилені наряди призначаються, як правило, для посилення охорони публічного порядку в місцях перебування значної кількості людей, а також на території зі складною криміногенною обстановкою під час здійснення оперативно-пошукових заходів.

Кожному наряду доручається виконання службових обов'язків на конкретному маршруті (квадраті) патрулювання або поста.

Розміщення нарядів і дані про оперативну обстановку відображаються на моніторах центру управління нарядами чергової частини ПП за допомогою умовних позначок. Відповідні схеми використовуються керівництвом і черговим по органу поліції для управління нарядами протягом доби, інструктування поліцейських, які заступають на службу.

Таким чином, успішне виконання встановлених для ПП завдань забезпечується:

- вихованням в особового складу вірності Присязі поліцейського, високої уважності, самовідданості і постійної готовності до виконання своїх службових обов'язків, непримиренності до правопорушників;
- високим рівнем професійної підготовки, умілими й активними діями;
- знанням особовим складом своїх обов'язків, обстановки у районі і на маршрутах патрулювання;
- оперативним реагуванням на повідомлення про злочини і порушення публічного порядку, умілими активними діями для їх припинення;
- раціональною розстановкою нарядів і забезпеченням своєчасного маневру;
- тісною взаємодією з іншими галузевими службами поліції;
- зміцненням двосторонніх контактів з населенням;

- використанням різноманітних методів несення патрульної служби, таких, як конспіративне патрулювання, організація «засідок», «пасток» тощо;
- створенням спеціальних нарядів по боротьбі з окремими видами злочинів і правопорушень;
- знанням керівним складом своїх підлеглих, постійною турботою про них, високою вимогливістю до особового складу, організацією систематичного контролю за несенням служби.

Питання для повторення

1. Розкрийте зміст поняття «публічний порядок».
2. Що є предметом вивчення тактико-професійної діяльності?
3. Дайте визначення поняттю «патрульна служба». Охарактеризуйте завдання цієї служби.
4. Якими нормативно-правовими актами регулюється діяльність патрульної поліції?
5. Стисло опишіть організацію діяльності патрульної поліції.
6. Дайте класифікацію сил Національної поліції, що беруть участь в охороні публічного порядку, стисло охарактеризуйте їх.
7. Що відносять до засобів патрульної поліції?

Питання для обговорення

1. Що містить в собі поняття «комплексне використання сил і засобів поліції»?
2. Чому основною формулою організації охорони публічного порядку є комплексне використання сил і засобів поліції?
3. Які із заходів організації патрульної служби є ключовими? Чому?
4. За яких умов для забезпечення охорони публічного порядку залучаються підрозділи поліції особливого призначення? Обґрунтуйте свою думку.

1.3. Права й обов'язки патрульних нарядів поліції під час охорони публічного порядку

1.3.1. Основні права та обов'язки поліцейських з охорони публічного порядку

Забезпечення законності охорони публічного порядку, охорони та захисту прав людини в суспільстві, недопущення порушення прав і

свобод, визначених правом, для правової держави – не просто її політико-правові функції, а головна її мета. Реальне забезпечення правопорядку покладається державою як на її органи та відповідних посадових осіб, так і на поліцейських, які в своїй повсякденній діяльності повинні чітко дотримуватися зазначених у нормативно-правових документах прав і обов'язків.

Для виконання прав і обов'язків, покладених на поліцію щодо боротьби зі злочинністю та охорони публічного порядку, особовий склад ПП повинен добре знати законодавство України, нормативні акти МВС, мати високу професійну майстерність і тверду переконаність у тому, що своїми повсякденними діями вони безпосередньо впливають на стан злочинності в державі, безпеку дорожнього руху та уособлюють для громадян і учасників дорожнього руху приклад чесності, порядності, неупередженості, витримки, є гарантом захисту їх законних прав.

Основні обов'язки поліцейських закріплені у статті 18 Закону України «Про Національну поліцію».

Поліцейський зобов'язаний:

1) неухильно дотримуватися положень Конституції України, законів України та інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

2) професійно виконувати свої службові обов'язки відповідно до вимог нормативно-правових актів, посадових (функціональних) обов'язків, наказів керівництва;

3) поважати і не порушувати прав і свобод людини;

4) надавати невідкладну, зокрема домедичну і медичну, допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я;

5) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

6) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Поліцейський на всій території України незалежно від посади, яку він займає, місцезнаходження і часу доби в разі звернення до нього будь-якої особи із заявою чи повідомленням про події, що загрожують особистій чи публічній безпеці, або в разі безпосереднього виявлення таких подій зобов'язаний вжити необхідних заходів з метою рятування людей, надання допомоги особам, які її потребують, і повідомити про це найближчий орган поліції.

Звертаючись до особи, або у разі звернення особи до поліцейського, поліцейський зобов'язаний назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши

можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, не випускаючи його з рук.

Додаткові обов'язки, пов'язані з проходженням поліцейським служби в поліції, можуть бути покладені на нього виключно законом.

Основні повноваження поліції визначені у статті 23 Закону України «Про Національну поліцію».

Поліція відповідно до покладених на неї завдань:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

13) видає відповідно до закону дозволи на рух окремих категорій транспортних засобів; у випадках, визначених законом, видає та погоджує дозвільні документи у сфері безпеки дорожнього руху;

14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

15) вживає заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе; встановлює особу за невідомим трупом;

16) забезпечує безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом;

17) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі;

18) вживає заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї;

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

20) здійснює на договірних засадах охорону фізичних осіб та об'єктів права приватної і комунальної власності;

21) здійснює контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ;

22) здійснює у визначеному законом порядку приймання, зберігання та знищення вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв, наркотичних засобів або психотропних речовин;

23) здійснює контроль у межах своєї компетенції, визначеної законом, за дотриманням вимог режиму радіаційної безпеки у спеціально визначеній зоні радіоактивного забруднення;

24) сприяє забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості;

25) виконує в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України;

26) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону;

26) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб), а також вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю державних виконавців, приватних виконавців та інших осіб, які беруть участь у вчиненні виконавчих дій, здійснює привід у виконавчому провадженні.

Залучення для проведення виконавчих дій працівників поліції здійснюється за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем проведення відповідної виконавчої дії. Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій допускається лише з підстав залучення особового складу даного територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень, а також для подолання наслідків масштабних аварій чи інших масштабних надзвичайних ситуацій.

1.3.2. Права патрульних нарядів

Поліцейським під час патрульної служби, для виконання покладених на них обов'язків надається право:

- 1) вимагати від громадян дотримання публічного порядку;
- 2) вимагати від осіб, які порушують публічний порядок, припинення правопорушень;
- 3) перевіряти у громадян при підозрі в учиненні ними правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи у передбачених законом випадках і способами;
- 4) здійснювати в установленому законодавством порядку особистий огляд, огляд речей і документів, транспортного засобу і вантажу;
- 5) вилучати у громадян та службових осіб предмети і речі, заборонені або обмежені в обігу, а також документи з ознаками підробки;
- 6) застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законодавством;
- 7) при здійсненні патрулювання на транспортному засобі включати спеціальні світлові, звукові сигнали, а також у виняткових випадках не дотримуватися вимог правил дорожнього руху;
- 8) тимчасово обмежити або заборонити доступ особам до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічного порядку та громадської безпеки, охорони життя і здоров'я людей, а також для проведення окремих слідчих дій відповідно до законодавства;
- 9) обмежувати або забороняти у випадках затримання правопорушників при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що

загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспортних засобів і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг відповідно до законодавства;

10) використовувати технічні засоби та технічні прилади для виявлення і фіксації правопорушень відповідно до законодавства;

11) затримувати громадян за передбачених законом підстав і в спосіб та здійснювати їх доставлення до органів внутрішніх справ відповідно до законодавства;

12) затримувати та забезпечувати доставлення транспортних засобів для тимчасового зберігання відповідно до законодавства.

Патрульні поліцейські мають інші права, передбачені законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами МВС.

Реалізація поліцейським наданих йому повноважень відбувається у формі поліцейського заходу.

Поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень.¹

Поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції. Обраний поліцейський захід має бути законним, необхідним, пропорційним та ефективним.

Обраний поліцейський захід є **законним**, якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України.

Обраний поліцейський захід є **необхідним**, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам.

Застосований поліцейський захід є **пропорційним**, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди.

Обраний поліцейський захід є **ефективним**, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції.

Поліцейський захід припиняється, якщо досягнуто мети його застосування, якщо неможливість досягнення мети заходу є очевидною або якщо немає необхідності у подальшому застосуванні такого заходу.

ПП для виконання покладених на неї завдань вживає заходів реагування на правопорушення, визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення та Кримінальним процесуальним кодексом України, на підставі та в порядку, визначених законом. Для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці і порядку або припинення їх порушення ПП застосовує в межах своєї

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 29

компетенції поліцейські превентивні заходи та заходи примусу, визначені законом.

Превентивні заходи:

- 1) перевірка документів особи;
- 2) опитування особи;
- 3) поверхнева перевірка і огляд;
- 4) зупинення транспортного засобу;
- 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території;
- 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю;
- 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи;
- 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ;
- 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису;
- 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб;
- 11) поліцейське піклування.

Під час проведення превентивних поліцейських заходів ПП зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи.

1.3.3. Обов'язки старшого наряду патрульної служби

Старший наряду патрульної служби бере безпосередню участь в охороні публічного порядку, повинен постійно бути готовим до виконання завдань із забезпечення охорони публічного порядку та дотримання правил дорожнього руху на закріпленій території. Під час несення служби:

- - відповідає за стан криміногенної обстановки та безпеку дорожнього руху на закріпленій за ним території, точно і своєчасне виконання покладених на нього обов'язків і поставлених задач, а також за утримання у робочому стані табельної зброї і довіреної техніки;
- - досконало володіє оперативною обстановкою, інформацією про стан аварійності на закріпленій території;
- - керує службою підлеглих йому нарядів, організує між ними взаємодію, проводить підміну для прийняття їжі і відпочинку, у встановленому порядку вносить зміни в розміщення нарядів у зв'язку з оперативною обстановкою; контролює несення служби особовим складом;

- у разі потреби оформляє матеріали по дорожньо-транспортних пригодах;
- здійснює контроль за веденням інспекторами службової документації, уживає заходів по усуненню виявлених недоліків;
- стежить за своєчасним забезпеченням отримання особовим складом предметів озброєння, екіпірування, спеціальних технічних засобів;
- щодня проводить огляд зброї, боєприпасів і спорядження, контролює чищення зброї і її здачу на збереження до чергової частини;
- вживає заходів з дотримання інспекторами законності і дисципліни.

Відповідальність поліцейських за перевищення повноважень під час несення служби. У разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність відповідно до закону.¹

Підстави та порядок притягнення поліцейських до дисциплінарної відповідальності, а також застосування до поліцейських заохочень визначаються Дисциплінарним статутом Національної поліції України, що затверджується законом.

Перевищення повноважень щодо застосування сили, спеціальних засобів і зброї тягне за собою відповідальність, установлену законом. У разі порушення поліцейським прав і законних інтересів громадянина відповідний орган поліції зобов'язаний вжити заходів щодо відновлення цих прав, відшкодування заданих матеріальних збитків і, на вимогу громадянина, публічно вибачитися.

Поліцейський, який діє відповідно до наданих законодавством повноважень, не несе відповідальності за збитки, завдані під час виконання своїх обов'язків, якщо при цьому не порушуються вимоги закону. Такі збитки компенсуються за рахунок держави.

Дії поліцейського можуть бути оскаржені у встановленому законом порядку до органів Національної поліції, суду або прокуратури.

Посадова особа поліції, яка порушила вимоги закону або неналежно виконує свої обов'язки, несе відповідальність у встановленому порядку.

При виконанні службових обов'язків **поліцейський зобов'язаний:**

- 1) поважати і не порушувати права та свободи людини;
- 2) обмежувати права людини лише в спосіб та у випадках, що встановлені законом;
- 3) звертаючись до людини, привітатися, прикласти праву руку до головного убору, назвати своє прізвище, посаду, спеціальне звання та пред'явити на її вимогу службове посвідчення, надавши можливість ознайомитися з викладеною в ньому інформацією, при цьому не

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.19

випускати його з рук. Також поліцейський повинен пояснити причину застосування певного поліцейського заходу;

4) під час спілкування з особою чітко дотримуватися норм етики поліцейського;

5) під час здійснення перевірки документів дбайливо ставитися до них: не псувати, не робити в них записів або позначок;

6) попередити водіїв транспортних засобів про небезпеку, що виникла на шляху їх руху, та вжиті заходи для їх усунення;

7) у разі отримання інформації про можливе вчинення правопорушення негайно інформувати безпосереднього та прямого керівників і вжити всіх передбачених законом заходів для його запобігання;

8) надавати допомогу особам, які постраждали від правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їх життя та здоров'я;

9) на місці ДТП ужити заходів, які встановлені законодавством для з'ясування причин, що призвели до скоєння такої пригоди, і кваліфіковано розібратися в обставинах порушення правил дорожнього руху і ДТП, надати громадянам допомогу в транспортуванні ушкодженого транспортного засобу;

10) виявити і затримати транспортний засіб: що перебуває в розшуку; водій якого втік з місця скоєння ДТП; який є знаряддям злочину або правопорушення;

11) під час проведення ремонтно-будівельних та інших видів робіт на вулицях і дорогах контролювати дотримання правил безпеки дорожнього руху;

12) надати допомогу (у період, коли патрульний не виконує певне спеціальне завдання) водію, у разі несправності його транспортного засобу;

13) на підконтрольній території володіти інформацією про розташування торгових центрів, виробництв, інших організацій та закладів;

14) після закінчення роботи поінформувати безпосереднього керівника про її результати.

Відповідно до встановлених завдань **поліцейський зобов'язаний знати:**

1) чинні закони та інші нормативно-правові акти, пов'язані з виконанням його службової діяльності;

2) вулиці, дороги та інші ділянки території, що за ним закріплена, з метою затримання підозрюваного;

3) маршрути громадського транспорту;

4) дані правопорушників, що перебувають у розшуку, а також характерні ознаки для ідентифікації викрадених речей та транспортних засобів;

5) правила зв'язку та обміну інформацією з черговою службою;

б) на закріпленій за патрульним території знати місця дислокації та номери телефонів органів Національної поліції та інших правоохоронних органів, медичних установ, місця знаходження організованих автостоянок, станцій техобслуговування та інших об'єктів сервісу.

Поліцейському під час охорони публічного порядку

ЗАБОРОНЕНО:

1) порушувати правила дорожнього руху, якщо це не пов'язано з необхідністю виконання службової діяльності;

2) залишати без нагляду транспортний засіб на тривалий час, якщо це не є необхідно в умовах, що склалися;

3) спілкуватися з людьми, перебуваючи в транспортному засобі, давати вказівки чи побажання учасникам дорожнього руху незрозумілими жестами, використовувати гучномовець або спеціальні сигнали не за призначенням;

4) передавати транспортний засіб, технічне обладнання, спецзасоби та пристрої, вогнепальну зброю іншим особам (за винятком випадків, обумовлених службовою необхідністю);

5) перевозити на службовому транспортному засобі третіх осіб, а також багажу, за винятком випадків, передбачених законодавством;

б) спати в транспортному засобі;

7) на власний розсуд відхилятися від встановленого маршруту і змінювати режим робочого часу;

8) залишати без нагляду в службовому транспортному засобі затриманих осіб;

9) під час виконання службових обов'язків відвідувати кафе, бари, ресторани, клуби, якщо це не викликано службовою необхідністю.

Таким чином, підбиваючи підсумок, слід зазначити, що обов'язки і права поліції в Україні визначені Законом України «Про Національну поліцію», іншими нормативними актами Верховної Ради, Кабінету Міністрів, наказами МВС України, у відповідності до яких поліція виконує завдання із забезпечення особистої безпеки громадян, захисту їх прав і законних інтересів, попередження і припинення різних правопорушень, виявлення і розкриття злочинів, розшуку осіб, які їх скоїли, забезпечення безпеки дорожнього руху, охорони і захисту власності від злочинних зазіхань.

Під час виконання своїх завдань і обов'язків поліцейські неухильно дотримуються законності, ввічливого ставлення до громадян, надають необхідну допомогу особам, які її потребують. Правильні та своєчасні дії поліцейських щодо захисту життя і здоров'я громадян, власності приводять до підвищення авторитету поліції серед населення України. Порушення законності, скоєння злочинів, недбале несення служби

поліцейськими тягне за собою кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність.

1.3.4. Процедурні дії інспектора патрульної поліції

Наряд поліції має право вимагати в особи пред'явлення нею документів, що посвідчують особу, та/або документів, що підтверджують відповідне право особи, у таких випадках:

- 1) якщо особа володіє зовнішніми ознаками, схожими на зовнішні ознаки особи, яка перебуває в розшуку, або безвісно зниклої особи;
- 2) якщо існує достатньо підстав вважати, що особа вчинила або має намір вчинити правопорушення;
- 3) якщо особа перебуває на території чи об'єкті із спеціальним режимом або в місці здійснення спеціального поліцейського контролю;
- 4) якщо в особі є зброя, боєприпаси, наркотичні засоби та інші речі, обіг яких обмежений або заборонений, або для зберігання, використання чи перевезення яких потрібен дозвіл, якщо встановити такі права іншим чином неможливо;
- 5) якщо особа перебуває в місці вчинення правопорушення або дорожньо-транспортної пригоди, іншої надзвичайної події;
- 6) якщо зовнішні ознаки особи чи транспортного засобу або дії особи дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, транспортний засіб може бути знаряддям чи об'єктом вчинення правопорушення.¹

Також поліцейські уповноважені проводити поверхневу перевірку - візуальний огляд особи, проведення по поверхні вбрання особи рукою, спеціальним приладом або засобом, візуальний огляд речей або транспортного засобу; вилучення речей і документів. У випадках передбачених законом поліцейські уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення. Вимогу про пред'явлення документа висловлювати впевнено, але ввічливо і тактично.

При перевірці:

- поводитися з документами акуратно (не м'яти і не згортати сторінки, оберігати від дощу і снігу, не забруднювати руками). Якщо в документі знаходяться гроші, які-небудь записки та інші папери або цінності, запропонувати власнику вилучити їх звідти;
- звертати увагу на відповідність наявної в документі фотокартки і особи громадянина, на правильність заповнення всіх реквізитів документа, на цілісність захисної сітки документа, строк його дії, якщо це паспорт – на відмітку про реєстрацію громадянина тощо. У ході перевірки поставити власнику документа контрольні питання, звіряючи відповіді з даними документа, що підтверджує його особу. Якщо відповіді невірні

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 32

або виявлені підробки, правопорушник доставляється до територіального органу Національної поліції;

- ужити застережних заходів під час перевірки документів в особи, що підозрюється у вчиненні злочину. Із цією метою, зокрема, рекомендується стояти напівоберту праворуч від того, кого перевіряють, на відстані одного-двох кроків від нього і пильно стежити за діями останнього;

- перевірку доцільно проводити на деякій відстані від сторонніх громадян або, якщо є можливість, у найближчому службовому приміщенні поліції чи громадському пункті охорони порядку.

Поверхнева перевірка (огляд зовнішнього одягу, речей) особи, затриманої за підозрою у вчиненні злочину, є превентивним заходом, спрямованим на забезпечення особистої безпеки поліцейських, що має на меті вилучення зброї та інших предметів у затриманого, які можуть бути використані ним для нападу на поліцейських та/або інших громадян.

Поверхнева перевірка здійснюється поліцейським відповідної статі. У невідкладних випадках поверхневу перевірку може здійснити будь-який поліцейський лише з використанням спеціального приладу або засобу.

Візуальний огляд речей, ручної поклажі, багажу, знарядь, транспортних засобів та інших предметів здійснюється, як правило, у присутності особи, у власності (володінні) якої вони є. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети можуть бути піддані огляду з участю двох понять при відсутності власника.

При виявленні в ході поверхневої перевірки будь-яких слідів правопорушення поліцейський забезпечує їх схоронність та огляд відповідно до вимог статті 237 Кримінального процесуального кодексу України. При цьому:

- поверхневу перевірку (зовнішній огляд речей і одягу) слід робити негайно після затримання особи, підозрюваної у вчиненні злочину, або в більш зручний момент, коли можливо отримати допомогу від інших поліцейських або громадян;

- для проведення поверхневої перевірки: подати затриманому команди: «Руки вгору!», наказати повернутися обличчям до перешкоди (стіни, дерева, стовпа тощо) і обпертися об неї руками, широко розставити ноги і нахилитися вперед або «Руки за спину!», наказати особі не рухатися, широко розставити ноги і нахилитися назад;

- швидко промацати із зовнішньої сторони одяг затриманого: кишені, рукава, пояс, звернути увагу на взуття, з метою виявлення та вилучення зброї та інших предметів, які можуть бути використані затриманими для нападу на поліцейських;

- в окремих випадках, коли є підстава підозрювати, що знаряддя злочину можуть бути замасковані (колюча зброя міститься в авторучці, колючо-ріжучі предмети і зброя закріплені за допомогою резинки на одязі

або тілі в плечовій та інших областях і т.п.), поверхневу перевірку проводять з особливою уважністю;

- під час проведення поверхневої перевірки слід уважно стежити за кожним рухом затриманого. Якщо є службово-розшуковий собака, то він повинен знаходитися у 2–3 метрах від затриманого й виконувати команду «Охороняй!»;

- оглянути по змозі місця, де знаходився підозрюваний у момент затримання і під час проведення поверхневої перевірки, з метою виявлення викинутих ним предметів, що можуть бути речовими доказами у справі;

- перед посадкою затриманого до службового автомобіля чи передачею його оперативному черговому провести повторну поверхневу перевірку;

- вилучені документи, зброю та інші предмети необхідно здати оперативному черговому.

Питання для повторення

- 1. Розкрийте основні обов'язки поліцейських.*
- 2. Назвіть основні права поліцейських.*
- 3. Які права надаються працівникам патрульної служби під час несення служби для виконання покладених на них обов'язків?*
- 4. Перерахуйте підстави, за якими працівник патрульної служби може зупинити транспортний засіб.*
- 5. опишіть обов'язки старшого наряду патрульної служби.*
- 6. До якої відповідальності притягується поліцейський за свої протиправні дії або бездіяльність?*
- 7. Назвіть дії поліцейських при перевірці документів, поверхневій перевірці.*

Питання для обговорення

- 1. Як Ви думаєте, чи повною мірою забезпечено в законодавстві права поліції для ефективного виконання покладених на неї обов'язків? Чи можливі будь-які доповнення? Відповідь обґрунтуйте.*
- 2. Чи повною мірою органи державної влади гарантують реалізацію деяких (соціальних) прав поліції? Обґрунтуйте свою думку.*

1.4. Вимоги до поведінки нарядів патрульної служби з громадянами

1.4.1. Спілкування з громадянами

Суттєве значення для підтримки авторитету ПП має зразок поведінки поліцейських у процесі спілкування з громадянами. Саме ПП задає ті емоційні рамки, у яких протікатиме бесіда, вирішення або обговорення того або іншого інциденту. При цьому поліцейський повинен зберігати впевненість у собі, чітко виконувати службові обов'язки та рекомендації без проявів авторитарності, грубості, роздратування і суто формальних підходів до подолання та вирішення конфліктів, що виникають.

Манера спілкування. Вона визначається:

- тоном спілкування (спокійний, владний, улесливий, схвильований тощо);
- дистанцією в спілкуванні (інтимна, особиста, соціальна, публічна тощо).

Дистанції в спілкуванні визначають характер відносин партнерів. Інтимна та особиста дистанції свідчать про те, що ті, хто спілкуються, є близькими людьми, друзями. Соціальна дистанція вказує на офіційний характер спілкування. Публічна дистанція вказує на інтелектуально-демонстраційний характер спілкування. Манер спілкування багато. Вони можуть бути шанобливими або зневажливими, у жартівливій або серйозній, розлученій або доброзичливій формах.

Естетично значимими ознаками форми є висока виразність усіх її елементів: міміки, жести, руху, слова, багатства віддзеркалених у них думок і почуттів, стриманість, повнота і точність їх вираження. Такі якості роблять процес спілкування приємним, радісним, цікавим, вони сприяють виявленню взаєморозуміння, довіри, симпатії між людьми. У такому спілкуванні люди збагачують один одного, розвивають усі сторони свого духовного світу. Естетична насолода, що виникає при оцінці того, як здійснений вчинок, є емоційною реакцією на такі його якості, як чесність, невимушеність, гармонійність.

Навпаки, нестриманість, розхристаність, незібраність, фамільярність, непомірна жестикуляція, звичка хапати співрозмовника за одяг, за руки, дивитися вбік під час розмови, перебивати промову тощо є антиестетичними якостями манери, свідчать про низьку культуру людини, нерозвиненість її почуттів, смаків, уявлень. Вони не сприяють взаєморозумінню між людьми, а сам процес спілкування роблять тяжким і неприємним.

Набуття манер, довершеної форми, адекватної гуманному змісту вчинку, – необхідна умова підвищення культури поведінки поліцейських. Крім вищезазначених функцій, роль форми поведінки полягає, по-перше, у тому, що в доцільній формі повніше і яскравіше передається гуманна сутність вчинку; по-друге, людина, привчаючись до необхідної довершеної форми, так чи інакше налаштовується на той високоморальний зміст, якому

ця форма відповідає; по-третє, довершені манери, перетворюючись на звичку, роблять поведінку людини більш сталою і послідовною; по-четверте, вони дозволяють здійснювати невідкладні моральні вчинки в довершеній формі; по-п'яте, вони звільняють свідомість поліцейського для вирішення більш складних моральних і службових питань; по-шосте, вони формують у працівників високе естетичне почуття і естетичний смак, сприяють підвищенню ефективності службової діяльності, виконанню поліцейськими свого обов'язку.

Звичні форми поведінки, манери, стаючи сталим надбанням поліції, дозволяють кожному з них виробити свій стиль поведінки в різноманітних сферах життя.

1.4.2. Культура мови й зовнішнього вигляду

Культура мови – невід'ємна якість естетичної культури. Мова – це спосіб вираження думки, засіб спілкування між людьми, форма вираження характеру ставлення людей один до одного.

Краса мови (єдність змісту і форми та їхня відповідність умовам, обстановці, призначенню) сприяє утвердженню краси у взаємовідносинах як між поліцейськими, так і між поліцейськими та громадянами.

Досконало опанувати навичками високої культури мови – професійний обов'язок поліцейського. Його мова повинна відповідати таким вимогам:

- бути змістовною, свідчити про глибоке знання того, про що йде мова;
- бути граматично і літературно правильною;
- бути точною, ясною, лаконічною і зрозумілою;
- бути виразною, емоційною, образною; під час розмови з громадянами поліцейський повинен ретельно підбирати слова, приховувати їх психологічний вплив;
- міміка і жести повинні бути стриманими, чіткими, скупими, ненав'язливими і відповідати змісту мови.

Зовнішній вигляд поліцейського (однострій, зачіска, постава, жестикуляція, міміка, манера триматися з іншими людьми тощо) – це своєрідний знак, візитна картка Національної поліції. Зовнішній вигляд інспектора ПП, по-перше, свідчить про його внутрішню культуру: організованість, зібраність, дисциплінованість, характер і ставлення до своєї професії та оточення; по-друге, викликає довіру в громадян і своїх колег; по-третє, краса, витонченість і елегантність одягу викликають почуття естетичного задоволення в того, хто її носить, і в тих осіб, з якими цей поліцейський спілкується; по-четверте, справляє спрямований духовний, психологічний і естетично-виховний вплив на людей, які його оточують.

Усе це разом узятє і визначає культурно-естетичний потенціал зовнішнього вигляду поліцейського і його роль в естетичному вихованні.

Культура зовнішнього вигляду поліцейського передбачає:

- дотримання однострою;
- носіння орденських колодок, значків, що відзначають заслуги поліцейського;
- підтягнутий вигляд і пряму поставу;
- скромну й акуратну зачіску.

Адже поведінка може мати, як ми відзначали, і формальний характер. Культура поведінки не зводиться до дотримання етикету, а естетика спілкування вимагає внутрішньої краси відносин: любові, поваги, співчуття, виховання і покликана сформувати естетичне ставлення до людських стосунків.

1.4.3. Особливості професійного етикету під час спілкування поліцейського з громадянами

Особливістю службового етикету поліцейського є його нормативний, морально-правовий характер: спілкування тут регламентоване статутами, наказами, настановами, інструкціями, виконання яких суворо обов'язкове. Особливість етикету поліцейських полягає в тому, що всі його норми і правила є узагальненим зібранням професійно-етичних вимог щодо правил поведінки поліцейських та спрямовані на забезпечення служіння поліції суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку на засадах етики та загальнолюдських цінностей.¹

Основними нормативними вимогами службового етикету є свідомі дисципліна, суворі військова субординація, взаємна повага, ретельність, пунктуальність, ініціатива, витримка, спокій. Вони зафіксовані в Конституції України, Законах України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції», інших законах України, актах Президента України та постановях Верховної Ради України, прийнятих відповідно до Конституції та законів України.

Поліцейський здійснює свою діяльність відповідно до основоположних принципів, які закріплені в Конституції України, Законі України «Про Національну поліцію», інших законодавчих актах України, а також у цих Правилах, зокрема:

- верховенства права;
- дотримання прав і свобод людини;
- законності;
- відкритості та прозорості;

¹ Правила етичної поведінки поліцейських, затверджені Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 09.11.2016 № 1179

- політичної нейтральності;
- взаємодії з населенням на засадах партнерства;
- безперервності;
- справедливості, неупередженості та рівності.

Під час виконання службових обов'язків *поліцейський повинен:*

- неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність поліції, та Присяги поліцейського;

- професійно виконувати свої службові обов'язки, діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що визначені Конституцією, законами України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, міжнародними договорами України, а також цими Правилами;

- поважати і не порушувати права та свободи людини, до яких, зокрема, відносяться права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; недоторканність житла; на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; на свободу світогляду і віросповідання; володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; на мирні зібрання; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання; інші права, які передбачені Конституцією та законами України, міжнародними договорами України;

- у кожному окремому випадку обирати той захід з-поміж заходів, передбачених законодавством України, застосування якого призведе до настання найменш негативних наслідків;

- неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України, обмежень, пов'язаних зі службою в Національній поліції України, визначених Законами України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» та іншими актами законодавства України;

- виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного, незважаючи на расову чи національну приналежність, мову, стать, вік, віросповідання, політичні чи інші переконання, майновий стан, соціальне походження чи статус, освіту, місце проживання, сексуальну орієнтацію або іншу ознаку;

- поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати;

- контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку;

- мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;

- дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;

- зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

- інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді.

Під час виконання службових обов'язків **поліцейському заборонено:**

- сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

- допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

- використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність, висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження в політичних або особистих цілях;

- розголошувати та використовувати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, у тому числі після припинення служби в поліції, крім випадків, визначених законом;

- знімати з однострою чи приховувати нагрудний знак (жетон), а також будь-яким іншим чином перешкоджати прочитанню інформації на ньому або фіксуванню за допомогою технічних засобів, крім випадків, коли поліцейський виконує службові обов'язки в режимі секретності в установленому законодавством України порядку;

- перебувати на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, уживати тютюнові вироби під час безпосереднього виконання службових обов'язків і в невстановленому місці.

Поліцейський повинен дотримуватись субординації у стосунках з колегами, з повагою ставитись до старших за віком.

1.4.4. Недопущення та подолання конфліктних ситуацій під час спілкування з громадянами

При взаємодії з громадянами завжди важливо пам'ятати, що в спілкуванні є неприпустимими:

- зухвалий тон, грубість, зарозумілість, невічливий виклад зауважень;

- погрози, вирази і репліки, образливі для людської гідності;

- несправедливі дорікання, повчання, висунення незаслужених звинувачень;

- загрозливі жести і знаки, а також інші дії, образливі для

особистості й гідності громадян.

Коли громадянин звертається до поліцейського, його необхідно уважно вислухати, відповісти на поставлене питання або роз'яснити, куди потрібно звертатися. Якщо необхідно, то спокійно, без роздратування повторити відповідь і роз'яснити її суть. Особливий такт і увагу слід приділяти тим, хто виявляє нервозність, острах або збентеження.

Зазвичай така поведінка спостерігається в підвищено збудливих і вразливих людей. Ніколи не варто відповідати різкістю на різкість, брутальністю на брутальність. Спокійна, тверда і доброзичлива манера спілкування – найкращий засіб усунення негативної реакції і створення нормальної атмосфери для бесіди.

Ці правила особливо повинні враховуватися під час перевірки документів, оскільки самий факт перевірки змушує людину нервуватися. Ця операція повинна робитися швидко й чітко. При поверненні документів варто подякувати власнику й попрощатися. У разі потреби подальшої перевірки потрібно, зберігаючи рівний тон, але досить твердо запросити громадянина в найближче відділення поліції. Важливо, щоб збереглося враження, що не прискіпливість, не свавілля, а існуючі вимоги зобов'язують поліцейського виконати це завдання.

Особливо важливе дотримання норм професійної етики при накладенні штрафу або застосуванні іншої форми покарання стосовно порушника правил дорожнього руху. У даному випадку покарання не самоціль, а засіб виховання. Форма і розмір покарання повинні чітко визначатися вагою провини, особою порушника, ставленням його до вчиненого. Якщо при цьому є пом'якшуючі провину обставини, то вони неодмінно повинні бути взяті до уваги. Крім того, поліцейський зобов'язаний спокійно, чемно роз'яснити порушнику характер і вагу провини й показати можливі наслідки порушення. Такі дії формують у громадян переконання в справедливості покарання й неприпустимості подібних провин.

Інспектор ПП не має права діяти неофіційно і дозволяти особистим почуттям (упередженню, ворожості, страху тощо) впливати на свої рішення. Залишаючись непримиреним до злочинності, він повинен сприяти укріпленню законності, дотримуючись ввічливості та неупередженості, без страху, ніколи не вдаючись без необхідності до насильницького примусу, і припиняти будь-які спроби «підношень» хабарів.

При виявленні протиправних дій інспектор ПП зобов'язаний вимагати їх припинення, обґрунтовано й зрозуміло роз'яснити порушнику положення існуючих нормативно-правових документів. Викладати ці доводи слід у ввічливій, тактовній і переконливій формі. Якщо ж правопорушник не припиняє своїх дій, інспектор ПП з усією рішучістю повинен припинити неправомірні дії. Діяльність ПП в цій ситуації

регламентується відповідними службовими інструкціями, однак і в цих випадках він повинен дотримуватися визначених норм професійної етики.

Під час затримання правопорушника, особливо в присутності громадян, украй важливо, щоб інспектор ПП виявляв максимальну витримку і спокій, діючи відповідно до ситуації. Застосування в необхідних випадках фізичної сили і використання інших форм примусу не повинно бути демонстративно грубим, брутальним. Якщо поліцейський був вимушений під час затримання застосувати прийоми боротьби або зброю і травмував або поранив правопорушника, він зобов'язаний надати невідкладну домедичну та/або медичну допомогу цій людині.

Нарешті, у разі виникнення потреби щодо застосування адміністративних запобіжних заходів і адміністративних санкцій відносно правопорушників від поліцейського вимагається уміння неупереджено й аргументовано довести їх вину на основі всебічного аналізу ситуації, що склалася, чітко визначити послідовність подальших дій, а також знайти найефективніші засоби їх реалізації. У звичайних для нарядів ПП умовах дефіциту часу і недостатньої інформації важливо, ураховуючи вік, темперамент, рівень розвитку, стать та інші особливості громадян, дотримуватися наступного порядку спілкування з ними:

- - прикласти руку до головного убору, привітатися і відрекомендуватися, чітко назвавши свою посаду, спеціальне звання, прізвище і назвати причину звернення (зупинки);

- - використовуючи загальноприйняті форми ввічливості, попросити пред'явити документи, що засвідчують особу громадянина, реєстраційні або маршрутні документи водіїв;

- - на перше прохання громадян пред'явити своє службове посвідчення, не випускаючи його з рук;

- - дбайливо взявши пред'явлені документи, установити прізвище, ім'я, по батькові громадянина, водія або власника транспортного засобу і, звертаючись до них на ім'я та по батькові, висловити повторно аргументовану причину звернення (зупинки);

- - надати правопорушнику можливість пояснити свої дії, як в усній, так і в письмовій формі, не перебиваючи його, якщо він не допускає образливих дій;

- - спокійно і, по можливості, детально повторити правопорушнику суть допущеного їм порушення, почавши з оцінки дій, факт яких він не заперечує, а також указати на можливі способи поведінки в ситуації, що склалася;

- - детально пояснити правопорушнику порядок оскарження дій поліцейського, ухваленого рішення, ознайомити його з постановою (протоколом) і повторити свою посаду, спеціальне звання, прізвище;

- - попередити про дотримання публічної безпеки, правил поведінки в публічних місцях, особливості маршруту руху й побажати щасливої дороги.

1.4.5. Особливості реагування на провокаційні дії

Через негативне ставлення значної частини населення, що вкоренилося в їхній свідомості, до міліції, поліцейські нерідко вимушені діяти без відповідної громадської підтримки та часто в умовах відкритої протидії з боку правопорушників або учасників дорожнього руху. Прагнення приховати достовірну інформацію, вплинути на рішення, що приймається окремими працівниками, і спровокувати їх на незаконні дії стало звичаєм. Під час спілкування з громадянами й учасниками дорожнього руху ПП доводиться стикатися з різко негативною оцінкою своїх дій, зокрема грубістю, загрозами, спробами принизити їхню гідність, в основі яких нерідко лежить прагнення добитися проявів у відповідь на грубощі, використання цього як приводу для звинувачення поліцейських в упередженості і прагнення відміни ухвалених ними рішень. Частіше це виявляється в таких діях:

- ігнорування законних вимог патрульного після прохання зупинитися або підійти ближче;
- відмова від передачі документів у руки патрульного;
- демонстрація документів здалеку;
- спілкування з патрульним через штучні перешкоди (паркан, двері, зачинившись у приміщенні тощо);
- підвищений тон розмови, нецензурна лайка, образливі репліки і невиправдані претензії («Чому зупинили саме мене?», «Хто ти такий, щоб мене зупиняти?», «Що, не вистачає на сьогодні?», «Не з твоїм розумом це вирішувати!» тощо);
- спроби залучити до конфлікту оточуючих або пасажирів транспортних засобів;
- викидання документів, грошових купюр і ключів запалення в бік патрульного;
- звинувачення у втраті патрульним пред'явлених йому документів;
- загрози звернутися до добре знайомих керівників поліції, органів місцевого самоврядування та інших впливових осіб;
- звинувачення патрульного у порушенні прав людини, законності, норм моралі і зневазі вельми важливими обставинами, демонстрація візитних карточок, службових посвідчень;
- вихоплювання з рук патрульного вилучених документів, протоколів, постанов, ключів запалення, а також інші насильницькі дії;
- заява про зникнення грошей, документів і особистих речей, валіз, затриманого поліцейським транспортного засобу.

Через різноманіття можливих варіантів поведінки громадян важко запропонувати які-небудь рекомендації, придатні для врегулювання всіх конфліктів, що виникають під час спілкування. Значною мірою їх результат визначається рівнем професійної підготовки, здібностями і

тактовністю поліцейських. Разом з тим не можна не враховувати те, що багато з вказаних конфліктів виникає з одних і тих же приводів і стереотипні за характером. Розглянемо деякі загальні принципи і прийоми спілкування, що дозволяють уникати напруженості в процесі діалогу з правопорушниками.

Реагуючи на будь-які негативні прояви, поліцейському необхідно максимально концентруватися на своїй власній поведінці, не приймати поспішних рішень і намагатися зрозуміти суть і взаємозв'язок подій, що відбуваються, не піддаючись настрою оточуючих. Заходи повинні бути адекватні обставинам вчинених неправомірних дій. Як правило, спроби чинити тиск на бурхливо реагуючу людину приводять до ще більшого загострення конфлікту. Відчувши образу або приниження, порушник може втратити здатність об'єктивної оцінки ситуації, починає проявляти агресивність, направляє всі зусилля на пошуки помилок у діях поліцейського. Тому, зіткнувшись з подібною поведінкою, необхідно діяти енергійно, рішуче, але спокійно, не допускаючи погроз і надавши можливість правопорушнику виговоритися, своєчасно припиняючи вислови і дії, що принижують гідність поліцейського, проявляючи при цьому стриманість. Доцільно попередити правопорушника про адміністративну і кримінальну відповідальність за злісну непокору законному розпорядженню або вимозі поліцейського, його образу або надання йому опору, загрозу насильством, убивством або посяганням на його життя, пославшись на конкретні статті Кодексу України про адміністративні правопорушення і Кримінальний кодекс України.

Одним з найефективніших засобів попередження конфліктів є організація роботи нарядів ПП у складі двох або трьох патрульних і представника громадських формувань. Якщо ж патрульні працюють удвох, один може звернутися до кого-небудь з громадян або учасників дорожнього руху з проханням бути присутніми під час реалізації запобіжних заходів відносно правопорушника й при складанні протоколу.

Стримуючий вплив на правопорушників надає використання бейджів з текстом «Увага! Ведеться запис розмови» або демонстративне включення перед початком бесіди портативного диктофона або відеореєстратора. Відеореєстратором бажано забезпечувати кожного інспектора ПП та кожен службовий автомобіль й регулярно контролювати їх застосування.

Нагляд за роботою нарядів ПП показує, що умовами, які сприяють загостренню конфліктів і спалахам агресивності правопорушників, частіше за все виступають такі дії інспекторів:

- звернення до громадян на «ти»;
- невчасна подача вимоги про зупинку;
- поблажливий та іронічний тон розмови;
- критика дій громадян, водіїв у присутності дітей та інших членів сім'ї;
- зауваження з приводу одягу, зачіски, інших елементів

зовнішнього вигляду і, особливо, національності, віросповідання;

- недоречний сміх;
- нецензурні вирази;
- вимога зупинитися або виконати яку-небудь вимогу в місцях, де це складно зробити або створює дискомфорт (при посадці в транспорт загального користування, при інтенсивному русі пішоходів у підземному переході, на виході з метро тощо);
- жування гумки, паління в процесі розмови, носіння окулярів з темним склом;
- відсутність у патрульного встановлених атрибутів уніформи і спеціального спорядження;
- вимога «дихнути»;
- самостійний огляд кишень, особистих речей громадян, відкриття дверей зупиненого транспортного засобу, відсутність при цьому понять;
- вимога назвати статтю Кодексу України про адміністративні правопорушення, номер і зміст конкретного пункту Правил дорожнього руху, відповідальність за скоєне правопорушення;
- недоречні запитання типу «Де були?», «Куди прямуєте?», «Що в кишенях?»;
- тривала затримка громадського транспорту, особливо поза обладнаних для цього зупинок;
- спроба використати зупинений транспортний засіб у службових цілях без повідомлення причин і підстав для цього;
- зміна ухвалених рішень під впливом прохань і загроз.

Змінити установку на конфлікт допомагає пропозиція громадянину самому проаналізувати свої дії і зіставити їх з прийнятими розпорядженнями. Річ у тому, що багато водіїв і, особливо, пішоходи часто діють, погодившись з помилковими стереотипами поведінки, що склалися в їхній свідомості, оскільки давно не перечитували правил дорожнього руху або взагалі не знайомилися з ними. При цьому максимальну позитивну дію на правопорушників здійснює доброзичлива демонстрація важливості правомірної поведінки в тій або іншій ситуації для збереження їхнього власного життя, здоров'я і майна, що їм належить.

Коли правопорушник виявляє незгоду з рішенням патрульного і вважає його невинуватим або незаконним, можна звернутися за допомогою до іншого поліцейського, старшого за посадою, званням, а також запропонувати громадянину проїхати в чергову частину підрозділу ПП або найближчого органу Національної поліції для отримання роз'яснень з приводу дій патрульного або подачі скарги. По-перше, це дозволяє перервати суперечку на деякий час і дати можливість правопорушнику дещо заспокоїтися. По-друге, оцінка ситуації, що склалася, компетентною особою, що не брала участь у цьому конфлікті спочатку, викликає в нього більше довіри, оскільки не носить різкого емоційного забарвлення.

Коли громадянин або водій зупиненого транспортного засобу звинувачує патрульного в тому, що той загубив пред'явлені йому документи, необхідно уточнити, які саме документи загублені, у якій послідовності вони передавалися, а також сумісно з громадянином оглянути місце, де проводилася бесіда (приміщення, квартира, тротуар, салон або кабіна транспортного засобу), запропонувати перевірити кишені одягу, а також оглянути власні кишені й планшет. Якщо пошуки виявилися безрезультатними, слід роз'яснити громадянину порядок оскарження перевірки документів і надати керівництву підрозділу докладний рапорт про те, що відбулося.

Які ж основні принципи ввічливого ставлення працівників ПП до громадян?

Під час спілкування з громадянами необхідно поважати особистість, виявляти витримку, такт і ввічливість. Так, при розмові або складанні адміністративного матеріалу необхідно дотримуватися таких принципів:

- з нетерпеливими – терпляче;
- із сором'язливими – турботливо;
- зі знервованими – запобігливо;
- з образливими – тактично;
- з брутальними – витримано;
- з педантичними – делікатно;
- з усіма – ввічливо, коректно, неупереджено.

1.4.6. Особливості взаємовідносин нарядів патрульної поліції з окремими категоріями громадян

Патрульний на території України, незалежно від посади, яку він обіймає, місця перебування й години, у разі звернення до нього громадян або службових осіб із заявою чи повідомленням про події, які загрожують особистій або публічній безпеці, чи в разі безпосереднього виявлення таких, зобов'язаний ужити заходів щодо попередження й припинення правопорушень, порятунку людей, надання допомоги особам, які її потребують, до встановлення й затримання осіб, які вчинили правопорушення, а також до охорони місця події і повідомити про це в найближчий підрозділ поліції.

Поліцейський під час дорожньо-транспортних пригод, нещасних випадків зобов'язаний надавати потерпілим, у межах наявних можливостей, допомогу, зокрема й медичну, а водіям – в усуненні причин, що призвели до вимушеної зупинки в дорозі і сприяти своєчасному прибуттю пасажирів та вантажів до місця призначення.

Поводження з особами похилого віку та неповнолітніми має деякі особливості. Вони потребують підвищеної до себе уваги, через те що неповнолітні (пішоходи, велосипедисти, водії мопедів і скутерів) не можуть знати повною мірою правила дорожнього руху, не мають

великого досвіду щодо безпечного поведження на вулицях і шляхах, схильні до необачності, пустощів. Неповнолітні, що пересуваються з батьками, дідусями та бабусями, мають схильність до самостійного руху, можуть вмить вибігти на проїзну частину, перебігти дорогу самостійно. Окремо слід зазначити ігри дітей на вулицях і дорогах. Це завжди небезпечно, тому що діти, захопившись грою, не звертають увагу на транспортні засоби, зненацька вибігають перед транспортним засобом, створюючи своїми діями аварійну обстановку, та наражають себе на смертельну небезпеку. Унаслідок свого розвитку в дітей відсутній інстинкт самозбереження, занижена самооцінка безпечного поведження на дорозі, немає почуття страху перед транспортним засобом, яке властиве дорослим.

Тактика поведження з дітьми повинна бути виваженою, коректною та простою. Діти ще не розуміють спеціальних термінів, не знають прав і обов'язків посадових осіб ПП. Тому вести бесіду з дітьми треба доступно, підбираючи зрозумілі їм вислови, наводити приклади з телепередач, фільмів, книжок тощо. Заборонено лякати їх приводом у міліцію, фізичними тілесними покараннями, сповіщенням у школу, загрожувати відібрати транспортний засіб, спустити колеса тощо. Неприпустимо при дітях висловлюватися нецензурними висловами, демонструвати табельну зброю, показувати образливі жести, принижувати дитину.

Інша категорія громадян – люди похилого віку та інваліди. Тому інспектору ПП при спілкуванні з такою категорією громадян необхідно зважати на суб'єктивну сторону правопорушення. Не варто діяти принципово та зневажливо, повчати або соромити літніх людей. Навпаки, слід надати їм всебічну допомогу, чуйно поставитися до наявних у них проблем зі здоров'ям. Уявіть собі, що це ваші близькі або знайомі, і дійте відповідно.

Особливий такт і увагу інспектори ПП мають виявляти в роботі з іноземними громадянами.

При незначних порушеннях іноземцем публічного порядку або дорожнього руху слід обмежитися роз'ясненням і попередженням про недопустимість подібних порушень.

Іноземці, які мають дипломатичні і консульські документи, затриманню не підлягають. Забороняється вживати щодо зазначених осіб будь-яких заходів затримання або інших примусових дій, за винятком випадків, коли надання свободи призведе до продовження правопорушення. Якщо особа, яка користується імунітетом, керує транспортним засобом з явними ознаками сп'яніння, їй пропонується припинити керування. Огляд для визначення стану алкогольного сп'яніння в медичних закладах проводиться в разі її згоди. У цьому випадку інспектор повідомляє черговому підрозділу ПП і діє згідно з його вказівками.

Під час спілкування з іноземцями при виконанні конкретних дій, передбачених інструкціями, поліцейський повинен проявити найвищі моральні якості: гуманізм, чесність, безкорисливість, доброзичливість, готовність надати допомогу тощо. Моральний обов'язок поліцейського пробудити своїми діями й словами в іноземних громадян повагу й інтерес до українського народу і його культури.

Згідно зі статтею 1 розділу I Закону України «Про правовий статус іноземців» іноземцями визнаються іноземні громадяни, особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, та особи без громадянства – особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

Іноземці, які вчинили злочин, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність на загальних підставах з громадянами України.

Питання про адміністративну та кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які згідно з чинними законами і міжнародними договорами користуються імунітетом від адміністративної юрисдикції і непідсудні в кримінальних справах судам України, у разі вчинення цими особами злочину на території України, вирішується дипломатичним шляхом.

Дипломатичний імунітет включає також недоторканність особи, службового і житлового приміщень, засобів пересування. Голова дипломатичного представництва й члени дипломатичного персоналу користуються особистою недоторканністю і не можуть бути заарештовані або затримані.

При виявленні або одержанні повідомлення про правопорушення (злочин, адміністративний проступок), що вчинене іноземцями, необхідно:

- а) про подію доповісти оперативному черговому;
- б) рішуче вимагати припинення протиправних дій;
- в) перевірити документи, що посвідчують особу правопорушників, записати прізвище, посаду та інші необхідні дані іноземців; при цьому звернути увагу на місце і термін реєстрації закордонного паспорта, наявність у документах відповідних відміток та інше;
- г) у разі невиконання законних вимог затримати іноземців і доставити їх до територіального органу Національної поліції;
- д) ужити заходів з надання невідкладної, у тому числі медичної допомоги потерпілим;
- е) виявити свідків (очевидців) правопорушення, стисло опитати їх про характер протиправних дій іноземців, записати їхні прізвища та інші дані;
- є) у разі потреби організувати охорону місця події.

При виявленні вчинення адміністративного порушення або злочину іноземцем, який користується дипломатичним імунітетом, наряду поліції

необхідно повідомити про це оперативному черговому, ужити заходів щодо припинення правопорушення, записати номер документа іноземця, який засвідчує його дипломатичну недоторканність, потім відпустити правопорушника й про подію доповісти рапортом керівнику підрозділу ПП.

Дипломатичний імунітет іноземця не виключає законного самозахисту наряду поліції від його протиправних дій і застосування до нього відповідних заходів для припинення вчинених ним злочинів, порушення публічного порядку, законодавчих актів України.

До осіб, які користуються дипломатичним імунітетом, належать іноземні громадяни, які мають дипломатичні паспорти, а також дипломатичні, консульські картки, службові картки й посвідчення.

При виявленні іноземних громадян і осіб без громадянства, які не мають при собі документів та проживають без реєстрації, а також за простроченими документами, наряд поліції повинен повідомити про це оперативному черговому й діяти за його вказівкою.

Питання для повторення

- 1. Чим визначається манера спілкування з громадянами?*
- 2. Перерахуйте шляхи подолання конфліктних ситуацій під час спілкування з громадянами.*
- 3. Назвіть особливості професійного етикету при спілкуванні з громадянами.*
- 4. Назвіть вимоги до культури мови поліцейського.*
- 5. Перерахуйте дії поліцейського у відповідь на провокації з боку громадян.*
- 6. Перерахуйте заходи з попередження конфліктних ситуацій.*
- 7. Визначте дії поліцейського при виявленні правопорушень, що вчинили іноземці.*

Питання для обговорення

- 1. Як Ви думаєте, які дії поліцейського провокують натовп?*
- 2. Як, на вашу думку, впливає культура поліцейського під час спілкування з різними категоріями громадян?*

Розділ 2 Організаційно-правові основи застосування поліцейськими фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї

2.1. Застосування поліцейськими фізичної сили під час забезпечення публічного порядку

В умовах побудови правової держави набуває особливої актуальності підвищення ефективності правового регулювання різноманітних соціальних зв'язків. Зростає необхідність удосконалення правового впливу на поведінку людей, підвищення їх правосвідомості.

У демократичному суспільстві головне завдання державної влади, зокрема виконавчої, – забезпечення прав і свобод громадян. Так Конституція України проголошує: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає за свою діяльність. Утвердження і безпека прав і свобод людини є головним обов'язком держави»¹.

Водночас досягнення високого рівня дисципліни і законності неможливе без законослухняної поведінки громадян, покращання якості та ефективності роботи правоохоронних органів. Ухилення від виконання обов'язків, закріплених у законі, передбачає адекватне реагування держави, зокрема застосування заходів поліцейського примусу. Застосування заходів поліцейського примусу за будь-які протиправні діяння завжди привертало увагу суспільства, соціальних груп, так як воно більше за все стосується інтересів людей, їх об'єднань.

Одним з найбільш серйозних втручань з боку правоохоронних органів у життєдіяльність громадян є застосування до них заходів поліцейського примусу. Поліція України – це не тільки надійний суб'єкт забезпечення й визнання людини найвищою соціальною цінністю в державі, ефективність діяльності якої залежить саме від вибору пріоритетних напрямів і сфери цієї діяльності, наукової організації і правового забезпечення роботи поліції щодо захисту особистості загалом, а й центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку². У процесі реалізації покладених на неї завдань поліція має право застосовувати фізичну силу й спеціальні засоби, вогнепальну зброю у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України. Саме цим пояснюється підвищена увага до цієї проблеми, яка також обумовлюється фактором, що не виключає можливість помилок, свавілля, потурання державних органів чи посадових осіб, які застосовують примус.

¹ Конституція України, ст. 3

² Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 1

2.1.1. Правові підстави застосування фізичної сили

Дії поліцейських, навіть за найбільш екстремальних умов, повинні бути впевненими, адекватними ситуації, відповідними наявній загрозі та гарантувати безпеку громадянам. Застосування сили поліцейськими для припинення агресивних дій правопорушників має здійснюватися суворо в рамках закону та не перевищувати меж необхідної оборони. Жодні виняткові обставини або вказівки посадових осіб не можуть бути основою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності поліції.

Для вирішення покладених на поліцію завдань поліцейські мають право застосовувати фізичну силу, зокрема спеціальні прийоми боротьби або рукопашного бою¹.

Стаття 43. Порядок застосування поліцейських заходів примусу

1. Поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим.

2. Попередження може бути зроблено голосом, а за значної відстані або звернення до великої групи людей - через гучномовні установки, підсилювачі звуку.

3. Вид та інтенсивність застосування заходів примусу визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

4. Поліцейські зобов'язані надавати невідкладну медичну допомогу особам, які постраждали в результаті застосування заходів примусу.

5. Заборонено застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Стаття 44. Застосування фізичної сили

1. Поліцейський може застосовувати фізичну силу, у тому числі спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою), для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.43, 44

правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом.

2. Поліцейський зобов'язаний письмово повідомити свого керівника, а той зобов'язаний повідомити прокурора про завдання особі тілесних ушкоджень унаслідок застосування фізичної сили.

До фізичної сили належать прийоми самозахисту, особистої безпеки, фізичного впливу тощо. Виходячи із завдань, що мають вирішуватися поліцейським до прийомів самозахисту, особистої безпеки, фізичного впливу варто відносити удари, кидки, блоки, прийоми затримки, захоплення, вивільнення від захоплень, захисту від нападу озброєного і неозброєного супротивника, обеззброювання злочинця, озброєного вогнепальною та холодною зброєю, прийоми обшуку, поверхневої перевірки, зв'язування, надягання кайданків і конвоювання¹.

Принципи застосування фізичної сили поліцейськими

1. *Законності* – обраний поліцейський захід є законним якщо він визначений законом. Поліцейському заборонено застосовувати будь-які інші заходи, ніж визначені законами України (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 29, ч. 3).

2. *Необхідності* – обраний поліцейський захід є необхідним, якщо для виконання повноважень поліції неможливо застосувати інший захід або його застосування буде неефективним, а також якщо такий захід заподіє найменшу шкоду як адресату заходу, так і іншим особам (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 29, ч. 4).

3. *Пропорційності* – застосований поліцейський захід є пропорційним, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам і свободам людини або інтересам суспільства чи держави, не перевищує блага, для захисту якого він застосований, або створеної загрози заподіяння шкоди (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 29, ч. 5).

4. *Ефективним* – обраний поліцейський захід є ефективним, якщо його застосування забезпечує виконання повноважень поліції (Закон України «Про Національну поліцію», ст. 29, ч. 6)

5. *Мінімальної шкоди* – завдана шкода при застосуванні сили, якщо її неможливо уникнути, повинна бути мінімальною.

Щоб застосування сили було правомірним, необхідна наявність правової і фактичної підстав, взятих у сукупності. Правова підстава – наявність складу правопорушення в діях, а фактична підстава – необхідність негайного їх припинення із застосуванням сили.

¹ Наказ МВС України від 21 січня 2016 року № 50

Умови застосування сили поліцейськими

1. *Спроможності (здатності)* – ця умова складається з фізичної та психологічної спроможності особи своїми діями створити реальну загрозу життю та здоров'ю поліцейського або громадян (наприклад, людина 13-літнього віку не може бути серйозною загрозою життю та здоров'ю поліцейського або громадян у більшості випадків, але майстер спорту з боксу, рукопашного бою має таку потенційну спроможність).

2. *Можливості* – ця умова складається з декількох факторів, таких як фактор часу, дистанції, позиції, дій особи (наприклад, доросла людина з ножем, яка поводить себе дуже агресивно, але дистанція між поліцейським та особою – 100 метрів, що фактично не дає можливості провести напад та бути загрозою життю та здоров'ю поліцейського або громадян, та навпаки, якщо дистанція складає два метри, то людина стає небезпечною при атаці ножем).

3. *Нараження на небезпеку* – складається з дій особи, які наражають поліцейського або громадян на фактичну та реальну небезпеку для життя та здоров'я. Допоміжними ознаками, які вказують на нараження на небезпеку, можуть бути: мова тіла (агресивні жести та позиція, вираз обличчя), вербальні погрози, знання про попередні кримінальні звинувачення особи, психологічний, емоційний стан особи та вплив алкоголю, наркотиків, медичних препаратів.

Тільки наявність усіх трьох умов дає поліцейському право застосовувати силу.

Практика свідчить, що законні вимоги і дії працівника поліції в ряді випадків викликають опір – протидію з боку правопорушника. Опір – це вербальні або фізичні дії особи, спрямовані на те, щоб уникнути або завадити законним вимогам, діям поліцейського. Відтак, поліцейським надано право застосовувати силу для припинення опору або забезпечення особистої безпеки чи безпеки інших осіб.¹ Рішення про рівень застосування сили приймається поліцейським у кожній конкретній ситуації. Як правило, часу для прийняття правильного рішення дуже мало. Тому важливо чітко розрізняти рівні опору та рівні застосування сили для ухвалення правильного рішення в стресовій ситуації.

Розрізняють п'ять основних рівнів опору.

1. *Мовний опір* – невиконання, заперечення, ігнорування вербальних вимог, команд поліцейського (рівень використання поліцейським сили, який не включає фізичного контакту з особою та полягає у висловленні поліцейським законних вимог, повноважних рекомендацій, використовуючи лише силу та енергію свого голосу). Це лише вербальне

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.43, 44

сперечання або мовчазне ігнорування законних вимог поліцейського, що виключає фізичний контакт особи з поліцейським.

2. *Пасивний опір* – найнижчий та фактично перший фізичний опір поліцейському. Пасивний опір найчастіше виражається у відсутності рухів, тобто особа вдає з себе «пасивну вагу», при цьому особа не має наміру та не намагається атакувати, ударити або травмувати поліцейського (наприклад, мирний сидячий страйк).

3. *Захисний опір* – цей рівень опору здебільшого трапляється при спробі провести прийом затримання або при застосуванні інших прийомів, які контролюють рухи, та складається з фізичних дій особи, що заважають поліцейському встановити контроль (забирання рук, відштовхування), але при цьому особа не має наміру та не намагається атакувати, ударити або травмувати поліцейського.

4. *Активний опір* – це спроба особи вдарити, травмувати або чинити інші перешкоди законним діям поліцейського щодо припинення протиправних дій, затримання або контролю за рухами та поведінкою особи.

5. *Активна агресія* – складається з будь-яких дій особи, що своєю небезпечністю потребують та виправдовують застосування поліцейським вогнепальної зброї. Це може бути опір законному арешту або безпосередній груповий озброєний напад на поліцейського або громадян.

Застосування сили – це будь-які дії поліцейського, які включають фізичний контакт з особою в конфронтаційній ситуації, дії, які здійснено поліцейським, щоб домогтися виконання своїх законних вимог, для припинення та контролю за небезпечною, агресивною поведінкою особи, яка своїми діями може зашкодити здоров'ю та загрожує життю поліцейського або громадян; захисту державної та іншої власності; припинення втечі підозрюваних; відновлення порядку в місцях позбавлення волі та інших випадках, установлених законом (Закон України «Про Національну поліцію»).

Розрізняють п'ять основних рівнів застосування сили.

1. *Присутність поліцейського*. У деяких ситуаціях навіть присутність поліцейських на місці може припинити або утримати осіб від протиправних дій. Але при цьому поліцейські повинні завжди пам'ятати про професійність поведінки, належний вигляд форми, контролювати свою мову та жести, тобто підтримувати професійні стандарти на високому рівні.

2. *Використання вербальних вимог, команд*. Дуже часто конфронтаційна ситуація може бути вдало розв'язана за допомогою відмінних комунікаційних навичок поліцейських, а також високого рівня професійної впевненості поліцейських, терпіння, доброго знання ситуації та психології. Існують також прості вимоги до вербальних команд, які поліцейські використовують у професійній діяльності та в

конфронтаційній ситуації, вони повинні бути чіткими, голосними, простими, зрозумілими та логічними.

3. *Використання прийомів контролю за поведінкою та рухами (больових точок, загинів, важелів, замків, прийомів рукопашного бою).* Відповідно до рівня опору поліцейським обирається прийом або техніка контролю за поведінкою або рухами особи (це може бути м'яка техніка – больові точки, або більш жорстка техніка – прийоми рукопашного бою).

4. *Застосування спеціальних засобів.* Використання спеціального службового обладнання та засобів, які перебувають на озброєнні в Національній поліції, таких як гумові кийки, наручники, сльозоточиві речовини, спеціальні транспортні засоби, світлозвукові пристрої, службові собаки та інші засоби, зазначені в законодавчих актах.

5. *Застосування вогнепальної зброї.* Використання вогнепальної зброї є останнім, надзвичайним заходом, що включає попередження про можливість застосування вогнепальної зброї, приведення її до бойового стану, спрямування вогнепальної зброї в бік особи.

Додаткові фактори, що впливають на рівень застосування сили:

1. Вік та стать особи.
2. Фізичні властивості особи: зріст, вага, стан (явні ознаки вагітності, інвалідності).
3. Психологічний стан особи.
4. Вплив алкоголю, наркотиків, медичних препаратів.
5. Наявність зброї.
6. Кількість підозрюваних та кількість поліцейських.
7. Місце, де відбувається подія.

Згідно з принципом пропорційності застосування сили має бути адекватним опору суб'єкта та небезпеці його діяння. Але необхідно зауважити, що конфронтаційна ситуація, як правило, є динамічною, тобто рівень загрози або опору може змінюватися, відповідно до чого повинен змінюватися рівень застосування поліцейським сили. Якщо рівень опору або небезпеки збільшується, то відповідно до цього поліцейський повинен підвищити рівень застосування сили (наприклад, трансформація мирної демонстрації в хуліганські прояви розграбування магазинів та підпалення машин повинна призвести до зміни на рівні застосування сили поліцейськими: з присутності поліцейських на місці події до застосування вербальних команд і спеціальних засобів тощо). І навпаки, ситуація може змінитись на більш стабільну та мирну – деескалація ситуації (наприклад, після застосування вербальних команд та попередження про застосування спеціальних засобів особи припинили бійку, відповідно до цього поліцейський зобов'язаний також знизити рівень застосування сили, тобто не застосовувати спеціальні засоби). Динамічність, швидке розгортання подій, екстремальність ситуації, обмеженість засобів і часу на оцінку ситуації, часу для прийняття рішення та реагування, необхідність

контролювати рівень застосування сили та свої емоції роблять цю сферу професійної діяльності поліцейського надзвичайно складною та, як свідчать статистичні дані, сферою, де найчастіше порушуються права людини.

Вимоги законодавства щодо застосування фізичної сили

Стаття 27 Конституції України передбачає право кожної людини захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

Право на необхідну оборону поліцейські мають нарівні з усіма громадянами, але для поліцейських захист інтересів особи, суспільства та держави є ще й службовим обов'язком. Поліцейській не буде нести відповідальності, передбаченої кримінальним законодавством, за нанесення збитку особі, якщо його дії із застосуванням сили відповідали вимогам законодавства, що регламентує дії в стані необхідної оборони (ст. 36 Кримінального кодексу України (далі – КК України), уявної оборони (ч. 2 ст. 37 КК України), при затриманні особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК України), крайній необхідності (ст. 39 КК України).

Стаття 36 КК України. Необхідна оборона

1. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

2. Кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

3. Перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Перевищення меж необхідної оборони тягне кримінальну відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК України.

4. Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

5. Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького

вторгнення в житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає.

Право на необхідну оборону є абсолютним: кожна особа має право вжити заходів оборони від суспільно небезпечного посягання незалежно від того, чи має вона можливість уникнути посягання (втекти, забарикадувати двері тощо) або звернутись за допомогою до представників влади чи інших осіб.

Дії, вчинені в стані необхідної оборони, якщо при цьому не було перевищено її межі, вважаються правомірними й не можуть бути підставою для притягнення особи не тільки до кримінальної, а й до цивільно-правової чи будь-якої іншої юридичної відповідальності.

Право на необхідну оборону виникає лише за певних умов, визначених законом. Відповідно до ст. 36 КК України оборона визнається необхідною лише у випадку, якщо дії, що становлять її зміст, вчинено з метою захисту охоронюваних законом:

- прав та інтересів особи, яка захищається;
- прав та інтересів іншої особи (фізичної чи юридичної);
- суспільних інтересів;
- інтересів держави.

Не є необхідною обороною захист особи від правомірного затримання працівниками правоохоронних органів. Водночас захист від явно незаконного затримання розглядається як необхідна оборона навіть у випадках, коли його здійснюють особи, які відповідно до закону мають право на таке затримання. Не вважаються необхідною обороною дії, вчинені у відповідь на напад, умисно спровокований «потерпілим» з метою здобути собі переваги особи, котра обороняється.

Оборона може здійснюватися лише від суспільно небезпечного посягання, тобто діяння, ознаки якого передбачені Кримінальним кодексом. Закон не називає прямо таке посягання «злочином», оскільки правомірною вважається оборона не тільки від діяння, яке в кримінально-правовому розумінні є злочином, а й від суспільно небезпечного посягання такої особи, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, чи неосудної особи, яке через відсутність належного суб'єкта не визнається злочином. Суспільно небезпечне посягання може бути не тільки нападом, а й іншою кримінально караною дією (крадіжкою, зґвалтуванням тощо). Не виникає стану необхідної оборони в разі захисту зазначених у ч. 1 ст. 36 КК України охоронюваних законом прав та інтересів від діяння, яке через малозначність не становить суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11 КК України). Тому, наприклад, убивство особи, яка проникла в чужий сад для крадіжки кількох яблук, розглядається не як убивство з перевищенням меж необхідної оборони, а як умисне вбивство (ст. 115 КК України).

Відповідно до загального правила необхідна оборона має бути своєчасною. Вона можлива від наявного посягання, тобто такого, яке вже

почалось і ще не закінчилось. Однак у ряді випадків така оборона можлива й до початку або після закінчення посягання. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що стан необхідної оборони виникає не лише в момент суспільно небезпечного посягання, а й у момент реальної загрози заподіяння шкоди тому, хто обороняється. Для з'ясування цього необхідно врахувати поведінку нападника, зокрема спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дає підставу особі, яка захищається, сприймати загрозу як реальну. Отже, оборона можлива й до початку фізичних дій супротивника з моменту, коли виникла реальна загроза. Установлення в приміщеннях на воротах, дверях різних охоронних пристроїв, що здатні завдати тяжкої шкоди здоров'ю або й позбавити життя (капкани, пристрої з електричним струмом тощо) за загальним правилом не може вважатися діянням, вчиненим у стані необхідної оборони, через його явну передчасність. Проте, якщо особа, знаючи, що на неї, її рідних, близьких, ділових партнерів або інших осіб готується напад, з метою його відбиття встановлює такий охоронний пристрій або приводить у бойовий стан, і цей пристрій у момент нападу спрацьовує проти нападника, то вчинене з урахуванням положень ч. 5 ст. 36 КК України слід оцінювати як таке, що вчинене в стані необхідної оборони.

Оборона проти явно закінченого посягання є неправомірною. Якщо ж той, хто захищається, за обставинами справи не міг усвідомити, що посягання закінчилось, його дії (хоча б і після об'єктивного закінчення посягання) вважаються вчиненими в стані необхідної оборони. Перехід зброї від нападника до того, хто захищається, сам по собі ще не свідчить про закінчення посягання. У випадках так званої запізнілої оборони, коли дії щодо захисту були вчинені в умовах явного припинення посягання, особа, яка оборонялась, несе кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Посягання має бути реальним, а не існувати лише в уяві того, хто захищається. Як правило, заподіяння шкоди в процесі захисту від уявного нападу підлягає кримінально-правовій оцінці на загальних підставах. Водночас за певних обставин такий захист, який іменується уявною обороною, може бути визнано правомірним (про поняття уявної оборони й умови її правомірності див. у ст. 37 КК України та коментарях до неї).

Шкода під час необхідної оборони може бути заподіяна тільки тому, хто посягає. Якщо при необхідній обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до посягання особі, то відповідальність, залежно від наслідків, може настати за заподіяння шкоди з необережності.

При необхідній обороні допускається заподіяння лише такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Закон не вимагає механічної рівності між засобами і характером оборони та засобами і характером посягання. Правомірним буде і застосування більш серйозних засобів або

заподіяння більш значної шкоди, ніж ті, що об'єктивно були достатніми для відбиття нападу, якщо особа, яка оборонялась, не могла правильно оцінити обставини нападу та вибрати абсолютно адекватні засоби оборони чи заподіяти при захисті виключно необхідну для відбиття нападу шкоду. Проте заподіяння при необхідній обороні явно надмірної шкоди, якщо той, хто оборонявся, розумів, що посягання можна припинити із заподіянням менш значної шкоди, за певних умов може бути визнане перевищенням меж необхідної оборони.

Правила про необхідну оборону, установлені ст. 36 КК України, поширюються не тільки на звичайних громадян, але з певними особливостями, що стосуються правил застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів і фізичної сили, і на працівників правоохоронних, розвідувальних органів, військовослужбовців.

Частина 4 ст. 36 КК України встановлює, що особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, яке викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди небезпечності посягання чи обставині захисту.

Відповідно до ч. 5 ст. 36 КК України необхідною обороною визнається і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної (будь-якою зброєю) особи, або нападу групи осіб (незалежно від їхньої озброєності), або для відвернення протиправного насильницького вторгнення до житла чи іншого приміщення. За таких обставин правомірним є заподіяння тому, хто посягає, будь-якої шкоди. Норма про перевищення меж необхідної оборони (ч. 3 ст. 36 КК України) на ці випадки не поширюється.

Перевищенням меж необхідної оборони закон визнає умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставині захисту.

Під тяжкою шкодою при перевищенні меж необхідної оборони слід розуміти смерть особи або заподіяння їй тяжкого тілесного ушкодження. Невідповідність тяжкої шкоди, заподіяної тому, хто посягає, небезпечності посягання або обставині захисту слід визнати явною тоді, коли це, з урахуванням обставин справи, є очевидним для кожної людини, отже і для того, хто обороняється. Так, явно невідповідним буде не викликане необхідністю заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі, яка має намір вчинити крадіжку і не робить спроб вчинити фізичний опір. Перевищенням меж необхідної оборони слід також вважати й випадки, коли особа заподіяла тяжку шкоду тому, хто посягає, маючи при цьому можливість відвернути чи припинити посягання із заподіянням явно меншої шкоди та усвідомлюючи наявність такої можливості.

Відповідальність за перевищення меж необхідної оборони настає лише в разі заподіяння шкоди двох видів, а саме: тяжкого тілесного ушкодження, умисного вбивства.

Відповідальність за таке перевищення меж необхідної оборони є злочином.

Кримінальне впровадження, порушене за фактом діяння, учиненого в стані необхідної оборони (якщо не було перевищення її меж), підлягає закриттю за відсутністю події злочину (п. 1 ст. 6 КК України).

Стаття 37 КК України. Уявна оборона

1. Уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

2. Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

3. Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони.

4. Якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає відповідальності за заподіяння шкоди через необережність.

Стан уявної оборони виникає у випадках, коли реального посягання немає, але в особи під впливом дій іншої особи (осіб) та особливостей ситуації, у якій вчинено ці дії, виникає помилкове враження про вчинення (чи реальну загрозу вчинення) суспільно небезпечного посягання, унаслідок чого вона заподіює шкоду, вважаючи, що перебуває в стані необхідної оборони.

Відповідно до загального правила заподіяння потерпілому шкоди в стані уявної оборони не виключає кримінальної відповідальності. Уявна оборона не тягне за собою кримінальної відповідальності за наявності двох ознак, указаних у ч. 2 ст. 37 КК України, а саме, якщо:

1. Обстановка, яка склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання.

2. Особа не усвідомлювала й не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

Питання про те, чи справді існували достатні підстави для помилкових висновків про наявність суспільно небезпечного посягання,

має вирішуватись залежно від обставин конкретної справи, виходячи з того, як сприймала б відповідну ситуацію інша особа. За наявності зазначених вище умов усі вчинені в стані уявної оборони дії оцінюються як вчинені в стані реальної необхідної оборони.

Якщо під час уявної оборони за обставин, передбачених ч. 2 ст. 37 КК України, особа допустила перевищення меж, установлених ст. 36 КК України для випадків необхідної оборони від реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони. Така відповідальність можлива лише у випадках, передбачених ст.ст. 118 і 124 КК України.

Частина 4 ст. 37 КК встановлює, що у випадках, коли особа не усвідомлювала факт відсутності реального суспільно небезпечного посягання, вона несе кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди через необережність. Це правило має застосовуватися лише для випадків, коли виникли певні обставини, які могли створити враження про наявність посягання, але особа виявила легковажність чи недбалість в оцінці ситуації і внаслідок цього помилково вжила заходів захисту від неіснуючого посягання. Якщо ж обставин, які хоча б частково виправдовували помилку, допущену особою в оцінці ситуації, не було і заподіяння шкоди зумовлене виключно надмірною уявою особи, то положення про уявну оборону щодо такої особи не застосовуються і вона має нести кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду на загальних підставах.

Стаття 38 КК України. Затримання особи, що вчинила злочин

1. Не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставляння її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

2. Перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця. Перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 цього Кодексу.

Відповідно до ст. 38 КК України дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення злочину, спрямовані на затримання особи, яка його вчинила, і доставляння її відповідним органам влади, не є злочином, якщо вони були необхідні для затримання і відповідали небезпечності посягання й обстановці затримання злочинця. Частина 1 ст. 38 КК України охоплює також ситуації, коли затриманій особі під час затримання заподіяно певну шкоду. Затримання особи, яка вчинила злочин, означає позбавлення її можливості вільного пересування та

вчинення певних дій, насамперед спрямованих на зникнення з місця злочину.

Затримання особи, що вчинила злочин, і заподіяння їй шкоди під час затримання є правомірним за таких умов:

1. Особа, яку затримують, вчинила злочин (замах на злочин). Не може вважатися правомірним заподіяння шкоди під час затримання особи, яку помилково вважають такою, що вчинила злочин. З огляду на те, що в ст. 38 КК України йдеться про особу, яка вчинила саме злочин (а не посягання, напад чи вторгнення, як у ст. 36 КК України), так само не є правомірним заподіяння шкоди при затриманні такої, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, і неосудної особи.

2. Затримання здійснюється безпосередньо після вчинення злочину. Ужитий у законі термін безпосередньо не слід розуміти в тому сенсі, що особа, яка вчинила злочин, може бути затримана лише на місці вчинення злочину відразу ж після його вчинення. Положення ст. 38 КК України поширюється також на випадки, коли така особа залишала місце злочину, а потерпілий або інші особи змушені були здійснювати її переслідування й затримали її через деякий час поза місцем вчинення злочину.

3. Затримання провадиться з метою доставляння особи, яка вчинила злочин, відповідним органам влади. Якщо затримання здійснене з іншою метою (помста за вчинений злочин, самочинна розправа тощо), воно не вважається правомірним, і особа, що здійснила таке затримання, підлягає за заподіяну шкоду кримінальній відповідальності на загальних підставах. До відповідних органів влади слід відносити правоохоронні органи, органи дізнання, досудового слідства і суд.

4. Шкода, заподіяна особі, яка вчинила злочин, є необхідною для її затримання і відповідає небезпечності посягання й обстановці затримання. Шкода при затриманні такої особи може бути заподіяна внаслідок застосування проти неї фізичної сили, а в певних випадках – зброї чи інших знарядь, за допомогою яких можуть бути завдані фізичні ушкодження. Не виключається вчинення при затриманні дій, якими може бути пошкоджене чи знищене майно особи, яка вчинила злочин (наприклад, пошкодження автомобіля, на якому вона намагалась втекти). Шкода, заподіяна при затриманні, вважається такою, що відповідає обстановці затримання, лише за умови, що особа, яка вчинила злочин, чинить опір або намагається ухилитись від затримання. За цих обставин допускається заподіяння шкоди, яка є необхідною для подолання опору або для позбавлення можливості ухилитись від затримання. Закон вимагає, щоб заподіяна при затриманні шкода відповідала небезпечності посягання. Отже, шкода має бути адекватною характеру та наслідкам вчиненого злочину. З огляду на це неправомірним, наприклад, є позбавлення життя або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження особі, яка вчинила злочин невеликої тяжкості.

Якщо за наявності інших, передбачених ст. 38 КК України, умов затримуваній особі умисно заподіяна шкода, що явно перевищує необхідну, особа, яка здійснювала затримання, несе відповідальність у випадках, передбачених статтями 118 та 124 КК України. Заподіяння при затриманні менш значної, ніж смерть і тілесні ушкодження, хоча б і надмірної шкоди не тягне за собою кримінальної відповідальності. Під тяжкою шкодою при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, слід розуміти смерть особи або заподіяння їй тяжкого тілесного ушкодження.

Якщо особа, яка здійснює затримання, унаслідок опору особи, яка вчинила злочин, не могла за обставинами справи усвідомлювати невідповідність ужитих нею заходів обстановці затримання, відповідальність за перевищення заходів не настає.

Стаття 39 КК України. Крайня необхідність

1. Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

2. Перевищенням меж крайньої необхідності визнається умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

3. Особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрозувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

Крайня необхідність є обставиною, за наявності якої особа може заподіяти шкоду правоохоронюваним інтересам третіх осіб (не причетних до ситуації, що склалась) з метою відвернення небезпеки, яка загрожує особі, її правам чи правам інших громадян, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, і не підлягає за це кримінальній відповідальності.

Крайня необхідність є правомірною за сукупності визначених у ст. 39 КК України умов:

1. Існує небезпека переліченим у цій статті об'єктам, яка виникла внаслідок дії стихійних сил, механізмів, тварин, а в деяких випадках – дій інших осіб. Не буде стану крайньої необхідності, якщо небезпечна ситуація є наслідком поведінки особи, що опинилась у цій ситуації. Якщо небезпеку становить суспільно небезпечне посягання іншої особи, то дії, вчинені для відвернення такої небезпеки, оцінюються за правилами необхідної оборони (ст. 36 КК України). Проте у випадках, коли небезпечна ситуація є наслідком раніше вчиненого суспільно

небезпечного діяння, правомірність дій, вчинених для її відвернення, має визначатись за правилами крайньої необхідності.

2. Небезпека є наявною, тобто такою, що безпосередньо загрожує завданням шкоди зазначеним об'єктам або вже її завдає.

3. Небезпека є дійсною, тобто існує реально, а не в уяві особи. Проте у випадку, коли особа не могла, виходячи з обставин справи, усвідомлювати відсутність небезпеки, вчинене нею розцінюється як вчинене в стані крайньої необхідності. Якщо особа не усвідомлювала, але могла усвідомити відсутність небезпеки, вона підлягає кримінальній відповідальності.

4. Небезпека в даній обстановці не може бути відвернена чи усунена іншим шляхом, окрім заподіяння шкоди.

5. При усуненні небезпеки не допущене перевищення меж крайньої необхідності.

У разі заподіяння особою шкоди за відсутності стану крайньої необхідності, зокрема в умовах, коли особа мала змогу уникнути небезпеки без заподіяння шкоди, вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинене на загальних підставах. Частина 2 ст. 39 КК України містить поняття меж крайньої необхідності, раніше невідоме вітчизняному кримінальному законодавству.

Конкретний випадок може вважатись перевищенням меж крайньої необхідності, якщо:

- у ситуації, у якій було заподіяно шкоду, наявні ознаки стану крайньої необхідності;

- заподіяна шкода є більш значною, ніж та, яку особі, що діяла в стані крайньої необхідності, вдалося відвернути;

- шкоду заподіяно внаслідок умисних дій особи;

- шкоду заподіяно правоохоронюваним інтересам.

Особа, яка допустила перевищення меж крайньої необхідності, за відсутності обставин, передбачених ч. 3 ст. 39 КК України, підлягає кримінальній відповідальності за вчинені дії. Такі дії оцінюються з урахуванням передбаченої п. 8 ч. 1 ст. 66 КК України обставини, що пом'якшує покарання.

Частина 3 ст. 39 КК України передбачає ситуації, коли перевищення меж крайньої необхідності не вважається злочином і не має своїм наслідком кримінальну відповідальність особи. Під дію цієї норми підпадають випадки, коли небезпека, що загрозувала особі, яка опинилась у стані крайньої необхідності, викликала в неї сильне душевне хвилювання, і це позбавило особу можливості правильно оцінити співвідношення шкоди, яка згодом реально була завдана внаслідок дій цієї особи.

Крайня необхідність не звільняє особу від цивільно-правової відповідальності за заподіяну шкоду, проте закон надає широкі

можливості суду для врахування цієї обставини при вирішенні конкретної справи про відшкодування шкоди.

Правила застосування фізичної сили

Право застосовувати фізичну силу надається як поліцейським, які здійснюють забезпечення публічної безпеки та порядку, силою своїх службових обов'язків, так і іншим особам, залучених до виконання цих завдань, а також поліцейським, які добровільно, перебуваючи поза службою, виконували службовий чи громадський обов'язок щодо рятування людського життя, охорони державного, громадського або індивідуального майна громадян, захисту їхньої честі та гідності, а також вищезазначені функції залежно від конкретних обставин.

Застосування фізичної сили поліцейським у випадках, якщо воно знаходилось у причинному зв'язку з порушенням ним вимог законодавства, з його алкогольним, наркотичним або токсичним сп'янінням, буде неправомірним і тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Поліцейський попереджає особу, проти якої має намір застосувати силу, якщо вважає, що обстановка дозволяє це зробити без збитку для досягнення мети застосування сили.

Попередження про застосування сили подається голосом. Попереджаючи про застосування сили, поліцейський повинен, якщо дозволяють обставини, дати особі, що скоює замах, час для виконання його вимог. У випадку безпосередньої загрози життю і здоров'ю громадян (тобто, коли вона негайно може перерости в замах на їхнє життя і здоров'я) сила застосовується без попередження.

Попередження не робиться й у тому випадку, якщо внаслідок несвоєчасного застосування або незастосування сили можуть настати тяжкі наслідки (загибель людей, вибух, пожежа, катастрофа на залізничному транспорті тощо). У таких випадках злочинець не може не усвідомлювати, що його злочинні діяння можуть бути припинені із заподіянням йому шкоди, аж до фізичного усунення (смерті).

Виконання покладених на поліцію обов'язків із застосуванням сили допускається тільки в тих випадках, якщо ненасильницькі заходи вичерпані й не дали позитивного результату, або якщо обставини свідчать про те, що ненасильницькі заходи позитивного результату не дадуть.

Завдання тілесних ушкоджень, заподіяння смерті не є метою застосування сили. Метою застосування повинне бути припинення злочинного посягання, затримання особи, що його вчинила, забезпечення особистої безпеки чи безпеки інших громадян або попередження небезпечних наслідків, що загрожують життю і здоров'ю громадян.

У випадках, коли ситуація все-таки змушує поліцейського діяти силовими методами, він повинен прагнути, за можливості, припинити посягання або здійснити затримання шляхом заподіяння майнового, а не

фізичного збитку. Поліцейський повинен прагнути до заподіяння мінімального збитку особі, до якої застосовує заходи фізичного впливу.

Мінімальна можливість заподіяння збитку – це такий мінімальний збиток, без якого виконання покладених на поліцію завдань неможливо. У деяких випадках заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті і буде таким мінімальним збитком, що може запобігти більш серйозним наслідкам. Так, поліцейський не буде нести відповідальності за вбивство або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень злочинцеві, що загрожує розправою заручникові або вибухом гранати, що знаходиться в його руці.

Категорії осіб, до яких заборонено застосовувати заходи фізичного впливу

Поліцейському заборонено використовувати фізичну силу до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості.¹

До жінок з явними ознаками вагітності належать особи жіночої статі, які за об'єктивними ознаками сприймаються поліцейським як вагітні.

До осіб з явними ознаками старості належать особи, які сприймаються поліцейським такими, що внаслідок вікових змін не в змозі створювати загрозу для життя і здоров'я громадян і поліцейських.

До осіб з явними ознаками обмежених можливостей є особи, які внаслідок відсутності або ушкодження якого-небудь органа, втрати його функцій не можуть створювати загрозу для життя і здоров'я громадян.

На жаль, законом не визначено, яких громадян слід вважати малолітніми. З огляду на процеси, що прискорюють розвиток молоді, особами, що через малолітній вік не можуть створювати загрозу для життя і здоров'я, вважаються такі, котрі сприймаються поліцейським як особи, що не досягли 14-річного віку.

Застосування сили до зазначених вище категорій осіб може бути здійснене в таких випадках:

- збройного чи групового нападу, (тобто коли нападає не менше двох таких осіб);

- учинення збройного опору;

За умови, що такий напад або опір загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

Дії поліцейського після застосування фізичної сили

Поліцейський зобов'язаний у випадках застосування сили, якщо він завдав шкоди громадянину, надати йому необхідну допомогу. Мова йде, у першу чергу, про надання невідкладної медичної допомоги. Допомога повинна бути надана всім особам, які постраждали в результаті застосування сили (тим, що посягають, затримуються,

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.43

стороннім особам), незалежно від того, правомірно або неправомірно була застосована сила. Ненадання допомоги поліцейським тягне дисциплінарну або кримінальну відповідальність відповідно до кримінального законодавства.

Разом з тим, при наданні допомоги поліцейській повинен дотримуватися заходів особистої безпеки, щоб у випадку несподіваного нападу попередити його наслідки. Необхідно оглянути одяг і речі, вилучити зброю та предмети, що можуть бути використані як зброя.

Про всі випадки застосування фізичної сили поліцейським доводить рапортом своєму керівнику. У рапорті повинно бути відображено:

- підстави застосування фізичної сили;
- обставини застосування (місце, час, присутність людей на місці події, кількість поліцейських, що застосували силу);
- правопорушення, що вчинила особа;
- вид та інтенсивність заходів примусу, що застосовувались проти осіб;
- свідчення про осіб, проти яких була застосована сила, наслідки її застосування;
- дані про можливих свідків;
- допомога, надана потерпілим.

Поліцейський своїм рапортом повинен навести конкретні факти, які підтверджують, що в ситуації, яка виникла, він мав законне право та був вимушений застосовувати заходи примусу, а саме фізичну силу.

У випадках, якщо в результаті застосування фізичної сили було заподіяно тілесні ушкодження, крім виконання вимог, щодо письмового повідомлення свого керівника, негайно в найкоротший термін, про цю подію необхідно повідомити прокурору.

Відповідальність при неправомірному застосуванні фізичної сили

Кримінальна відповідальність поліцейського настає у випадках, якщо він:

- використовував фізичну силу для здійснення злочину (відповідно до статей КК України);
- порушив вимоги необхідної оборони (ст. 36 КК України), уявної оборони (ч. 2 ст. 37 КК України), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК України), крайньої необхідності (ст. 39 КК України).

Перевищення меж необхідної оборони вважається перевищенням повноважень із застосування сили.

Якщо дії поліцейського не підпадають під жодну статтю КК України, але при застосуванні фізичного впливу він порушив вимоги ст.ст. 43-46 Закону України «Про Національну поліцію», він повинен бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Перевищення

повноважень щодо застосування сили встановлюється під час службового розслідування.

Підстави застосування фізичної сили

Поліцейському дозволено застосовувати фізичну силу в таких випадках:

1. Для забезпечення особистої безпеки;
2. Безпеки інших осіб;
3. Припинення правопорушення
4. Затримання особи, яка вчинила правопорушення¹.

Протидія законним вимогам поліцейського (під законними вимогами слід розуміти вимоги, передбачені Законом України «Про Національну поліцію»), виражена в будь-якій формі, є правопорушенням, тому такі дії є складовою частиною випадків, зазначених у пункті 3 або 4.

Крім того, фізична сила може бути використана у випадках:

- подолання перешкод при переслідуванні правопорушника;
- відкриття доступу до закритих приміщень і територій (за наявності законних підстав);
- утримання правопорушників;
- доставки правопорушників до відповідних органів влади;
- для усунення загрози життю і здоров'ю громадян (у тому числі поліцейських), яка виникла внаслідок стихійного лиха, аварії, нападу тварин.

Застосування фізичної сили буде правомірним тільки в тих випадках, коли застосування інших поліцейських заходів не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом. Застосування фізичної сили до правопорушника може бути поєднане як із психологічним впливом, так і без нього. Вид, метод і спосіб фізичного впливу, інтенсивність його застосування визначаються кожним поліцейським самостійно, виходячи з обстановки, що склалася.

У випадках, коли є підстави до застосування вогнепальної зброї, поліцейський може використовувати будь-які методи і способи фізичного впливу, навіть ті, унаслідок яких можливе заподіяння смерті. За інших обставин застосування фізичної сили повинне мати оборонний, стримуючий характер, спрямований на здійснення контролю за діями правопорушника.

2.2. Спеціальні засоби, що застосовуються підрозділами Національної поліції під час охорони публічного порядку

2.2.1. Правові підстави застосування спеціальних засобів

Виконання службових обов'язків поліцейськими пов'язане з реальною загрозою їхньому життю та здоров'ю. Серед основних

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 44

об'єктивних та суб'єктивних причин, які призводять до травматизму та загибелі особового складу, слід назвати невиконання керівниками структурних підрозділів і грубе порушення поліцейськими нормативних актів МВС України, які стосуються забезпечення й дотримання особистої безпеки поліцейськими під час виконання службових обов'язків. Тому в Національній поліції постійно проводиться робота зі створення комплексу спеціальних технічних засобів захисту особового складу та забезпечення спеціальних операцій, які одержали назву «спеціальні засоби».

У сучасних умовах Україна як суверенна демократична держава спрямовує свою діяльність на побудову громадського суспільства, де людські цінності є найголовнішими, а їх охорона набуває першочергового значення.

Одним з органів, діяльність якого спрямована на захист життя, здоров'я, прав і свобод громадян, власності, природного середовища, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, є поліція. У процесі реалізації покладених на неї завдань поліція має право застосовувати спеціальні засоби у випадках і порядку, передбачених чинним законодавством України.

Правове регулювання застосування спеціальних засобів поліцейськими здійснюється за допомогою значної кількості нормативно-правових актів, які відрізняються один від одного за багатьма ознаками: назвою, юридичною силою, порядком прийняття, набрання чинності та дії тощо.

На правову основу застосування спеціальних засобів, яка склалася на сьогоднішній день, відчутно вплинули, по-перше, попереднє законодавство, по-друге, останнім часом значною мірою вплинуло міжнародне право і, по-третє, ті зміни, котрі проходять в економічній, політичній та інших сферах життя України.

У правовому регулюванні діяльності поліції щодо застосування спеціальних засобів важливу роль відіграють норми Конституції України, перш за все, ті, які встановлюють принципи діяльності правоохоронних органів (законність, гуманізм, гласність тощо), права та обов'язки громадян (право на життя, на недоторканність особи, власність, оскарження неправомірних дій державних органів і посадових осіб, обов'язок дотримуватися Конституції та законів України, поважати права й законні інтереси інших осіб тощо) та ін.

Центральне місце в механізмі правового регулювання застосування спеціальних засобів поліцейськими займають закони та інші законодавчі акти України. Їх значення в ході становлення правової держави має постійно зростати, оскільки верховенство закону є невід'ємною ознакою останньої. Верховенство закону виявляється, перш за все, у суворій відповідності йому всіх інших нормативних актів, оскільки закони (після Конституції) мають найвищу юридичну силу.

Найважливішу роль у системі законодавчих актів, які регулюють діяльність поліції щодо застосування спеціальних засобів, відіграє, звичайно, Закон України «Про Національну поліцію». Незважаючи на те, що цей Закон багато в чому потребує вдосконалення, він в основному досить повно закріпив права поліції по застосуванню фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї. У Законі, зокрема в статті 43, закріплено, що поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи чи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим або неможливим. Також у вказаній статті зазначаються категорії громадян, відносно яких забороняється застосовувати спеціальні засоби, порядок доповіді керівництву у випадках застосування спеціальних засобів, міри застосування спеціальних засобів.

Так, поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу як фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю. Закон визначає, що *спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.*¹ Так, для виконання своїх повноважень поліцейські можуть використовувати такі спеціальні засоби:

- 1) гумові та пластикові кийки;
- 2) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії;
- 3) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо);
- 4) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії;
- 5) засоби примусової зупинки транспорту;
- 6) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби;
- 7) службові собаки та службові коні;
- 8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії;
- 9) засоби акустичного та мікрохвильового впливу;
- 10) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень;

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.42

11) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії;

12) засоби, споряджені безпечними димоутворюючими препаратами;

13) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби

Також, для поліцейських є чітко визначені правові підстави, під час яких вони мають право застосовувати спеціальні засоби. Так:

1) кайданки та інші засоби обмеження рухомості застосовуються:

а) до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення та чинить опір поліцейському або намагається втекти;

б) під час затримання особи;

в) під час конвоювання (доставляння) затриманого або заарештованого;

г) якщо особа своїми небезпечними діями може завдати шкоду собі і оточуючим;

г) проведення процесуальних дій з особами у випадках, коли вони можуть створити реальну небезпеку оточуючим або собі;

2) гумові та пластикові кийки застосовуються для:

а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;

б) затримання особи, яка вчинила правопорушення і чинить злісну непокору законній вимозі поліцейського;

в) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

3) засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії, застосовуються для:

а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;

б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

4) засоби примусової зупинки транспорту застосовуються для примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського щодо зупинки транспортного засобу, або якщо дії водія транспортного засобу створюють загрозу життю чи здоров'ю людини;

5) пристрої, гранати, боєприпаси та малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень застосовуються для:

а) затримання особи;

б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

б) електрошокові пристрої контактної та контактної-дистанційної дії застосовуються для:

а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;

б) відбиття нападу тварини, що загрожує життю і здоров'ю особи чи поліцейського;

7) спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби застосовуються для:

а) маркування особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;

б) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень з метою подальшого виявлення осіб та затримання, а також контролю за переміщенням речей;

8) пристрої, гранати та боєприпаси світлозвукової дії, засоби акустичного та мікрохвильового впливу застосовуються для:

а) відбиття нападу на поліцейського, іншу особу та/або об'єкт, що перебуває під охороною;

б) затримання особи, яка чинить збройний опір, або з метою примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), де перебуває така особа;

в) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи, яка знаходиться у приміщенні;

9) водомети, бронемашини та інші спеціальні транспортні засоби застосовуються для:

а) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

б) відбиття групового нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей;

в) примусової зупинки транспортного засобу, водій якого не виконав законні вимоги поліцейського зупинитися;

г) затримання озброєної особи, яка підозрюється у вчиненні злочину;

10) пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, застосовуються для:

а) захисту від нападу, що загрожує життю та здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;

б) відбиття збройного нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також для звільнення їх у разі захоплення;

в) затримання особи, яка підозрюється у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;

г) затримання особи, яка чинить збройний опір або намагається втекти з-під варти;

г) затримання озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;

д) подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил;

е) знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю людей, у тому числі поліцейського;

є) припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень;

ж) відбиття групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю людей;

11) засоби, споряджені безпечними димоутворювальними препаратами, застосовуються для:

а) забезпечення маскування дій поліцейських, спрямованих на затримання особи, яка чинить збройний опір, або для того, щоб примусити таку особу залишити територію (транспортний засіб, будівлю, споруду, земельну ділянку), на якій вона перебуває;

б) звільнення особи, незаконно позбавленої свободи;

12) службовий собака застосовується під час:

а) патрулювання;

б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення;

в) під час конвоювання (доставлення) затриманої або заарештованої особи;

г) для відбиття нападу на особу та/або поліцейського;

13) службовий кінь застосовується під час:

а) патрулювання;

б) переслідування та затримання особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення.¹

Щоб застосування сили було правомірним, необхідна наявність правової та фактичної підстав застосування сили, взятих у їх сукупності.

Правова підстава – це наявність складу правопорушення в діях особи, а фактична – необхідність негайного його припинення із застосуванням сили.

Поліцейський не буде нести відповідальності, передбаченої законодавством, за заподіяння шкоди особі, якщо його дії щодо застосування сили відповідали вимогам законодавства, яке регламентує дії в стані необхідної оборони (ст. 15 Кримінального кодексу України).

Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів й інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної та достатньої, в зазначеній обстановці для негайного

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 45

відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.¹

Право на необхідну оборону є абсолютним: кожна особа має право вжити заходів оборони від суспільно небезпечного посягання незалежно від того, чи має вона можливість уникнути посягання (втекти, забарикадувати двері тощо) або звернутись за допомогою до представників влади чи інших осіб.

Дії, вчинені в стані необхідної оборони, якщо при цьому не було перевищено її межі, вважаються правомірними і не можуть бути підставою для притягнення особи не тільки до кримінальної, а й до цивільно-правової чи будь-якої іншої юридичної відповідальності. До необхідної оборони прирівнюються дії щодо затримання особи, яка вчинила напад, доставка відповідним органам влади.

Своєю чергою, необхідно зазначити, що перевищенням меж необхідної оборони закон визнає умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту.

Також необхідно зазначити такий інститут звільнення від кримінальної відповідальності, як крайня необхідність, який визначено наступним чином: «не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в цій обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності».²

Крайня необхідність є обставиною, за наявності якої особа може заподіяти шкоду правоохоронюваним інтересам третіх осіб (не причетних до ситуації, що склалась) з метою відвернення небезпеки, яка загрожує особі, її правам чи правам інших громадян, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, і не підлягає за це кримінальній відповідальності.

Крім названих основних актів, що складають правову основу застосування спеціальних засобів, було видано ряд постанов Кабінету Міністрів України та наказів МВС України, які доповнюють склад спецзасобів, порядок їх придбання, зберігання та застосування.

Так, у постанові Кабінету Міністрів «Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку» зазначаються:

- підстави застосування спеціальних засобів;
- категорії громадян, відносно яких категорично забороняється застосовувати спеціальні засоби: жінки з явними ознаками вагітності,

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 115.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 122.

особи похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх, крім випадків вчинення ними групового нападу, що реально загрожує життю і здоров'ю людей, поліцейських, або збройного нападу чи збройного опору;

- приміщення, у яких обмежується застосування спеціальних засобів: у приміщеннях і на земельних ділянках, які закріплено за дипломатичними, консульськими та іншими представництвами іноземних держав, за винятком випадків, коли від глави дипломатичного або глави іншого відповідного представництва надійде прохання застосувати вказані засоби проти правопорушників; у приміщеннях або виробництвах, пов'язаних з виготовленням вибухових чи легкозаймистих речовин, у дитячих і лікувальних закладах;

- наводиться класифікація спеціальних засобів.¹ Детально класифікацію спеціальних засобів ми розкриємо під час розгляду наступного підрозділу навчального посібника.

Правову основу діяльності поліції становлять також і міжнародні правові акти, ратифіковані у встановленому порядку.² Подібна норма міститься також у Законі України «Про дію міжнародних договорів на території України», у якому зазначено, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України й застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Слід виділити блок міжнародних нормативних актів, які складають загальні принципи охорони порядку поліцейської діяльності. Серед них можна назвати: Міжнародний пакт про громадські та політичні права, Конвенцію проти катувань та інших жорстких, нелюдських або принижуючих їх достоїнство видів поведінки чи покарання, Мінімальні стандартні правила поведінки з в'язнями, Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з в'язнями, Типову угоду про взаємну допомогу у сфері кримінального правосуддя.

Необхідно підкреслити, що Україна приєдналася і ратифікує практично всі міжнародно-правові конвенції, присвячені боротьбі з організованою злочинністю, боротьбі з тероризмом, іншими злочинами проти життя і здоров'я громадян.

Слід також згадати про нормативні акти колишнього Радянського Союзу та УРСР, які знайшли своє закріплення у відомчих наказах МВС України, а саме Постанова РМ УРСР «Про затвердження правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку в УРСР», яка не втратила чинності на сьогоднішній день.

Важливість дотримання правових норм під час застосування спеціальних засобів дасть можливість уникнути небажаних наслідків.

¹ Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : Постанова Кабінету Міністрів від 27 лютого 1991 року № 49.

² Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 3

2.2.2. *Поняття, класифікація та тактико-технічна характеристика спеціальних засобів*

Аналіз випадків загибелі та поранення поліцейських у небезпечних службових ситуаціях свідчить про невиконання або некваліфіковане використання спеціальних засобів.

Поліцейські під час виконання службових обов'язків, уповноважені застосовувати такі заходи примусу як фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю. Закон визначає, що *спеціальні засоби як поліцейські заходи примусу - це сукупність пристроїв, приладів і предметів, спеціально виготовлених, конструктивно призначених і технічно придатних для захисту людей від ураження різними предметами (у тому числі від зброї), тимчасового (відворотного) ураження людини (правопорушника, супротивника), пригнічення чи обмеження волі людини (психологічної чи фізичної) шляхом здійснення впливу на неї чи предмети, що її оточують, з чітким регулюванням підстав і правил застосування таких засобів та службових тварин.*¹

Усі спеціальні технічні засоби, що використовуються при охороні публічного порядку, можна умовно поділити на три великі групи за їх функціональним призначенням і конструктивними особливостями:

а) засоби індивідуального захисту:

- шоломи (сталеві армійські, композитні бойові, "Сфера", каска захисна пластмасова)

- бронежилети
- протиударні та броньові щити;

б) засоби активної оборони:

- гумові кийки;
- кийки пластикові типу "тонфа"
- наручники;
- електрошокові пристрої;
- патрони і пристрої для їх вітчизняного виробництва, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії;

- ручні газові гранати, а також патрони з газовими гранатами ("Черемуха-1", "Черемуха-4", "Черемуха-5", "Черемуха-6", "Черемуха-7", "Черемуха-10", "Черемуха-12", "Сирень-1", "Сирень-2", "Сирень-3");

- балончики, патрони, гранати та інші спецзасоби з препаратами слезоточивої та дратівної дії на основі природних капсаїциноїдів, морфоліду пералгонової кислоти (МПК), ортохлорбензальмалононітрилу (CS) і речовини АЛГОГЕН;

в) засоби забезпечення спеціальних операцій:

- ранцеві апарати "Облако"

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 42

- світлошумова граната "Заря" та світлошумовий пристрій "Пламя"
- патрони з гумовою кулею "Волна-р"
- водомети
- бронемашини та інші транспортні засоби
- пристрій для примусової зупинки автотранспорту "Еж-М";

г) пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками:

- малогабаритні підривні пристрої "Ключ", "Імпульс".

Перші дві групи спецзасобів безпосередньо призначені для захисту особового складу поліції. Третя та четверта – використовуються при проведенні спеціальних операцій, які пов'язані з затриманням озброєних злочинців, припиненням масових заворушень та іншими проявами порушень публічного порядку згідно з чинним законодавством (ст. 45 Закону України «Про Національну поліцію»).

Найбільш докладно нами будуть розглянуті перші дві групи спеціальних засобів, якими повинні вміти користуватись всі поліцейські.

Спеціальні засоби індивідуального захисту – пристрої, прилади, предмети, які призначені для захисту людини шляхом зменшення або уникнення від проникаючої чи іншої дії вражаючих елементів (факторів) за рахунок захисту окремих частин або всього тіла людини в цілому, дія яких не залежить від волі людини.

Засоби індивідуального захисту призначені для захисту від ураження життєво важливих частин (органів) тіла людини і, таким чином, повинні гарантувати безпеку поліцейських при виконанні ними службових обов'язків. Пасивний характер засобів індивідуального захисту обумовлює відсутність спеціальної правової регламентації їх застосування.

Згідно класифікації спеціальних засобів до спеціальних технічних засобів індивідуального захисту відносяться:

- шоломи (сталеві армійські, композитні бойові, "Сфера", каска захисна пластмасова);
- бронежилети ;
- протиударні та броньові щити.¹

Засоби індивідуального захисту, які використовуються у МВС України, у залежності від їх призначення класифікуються за рівнем захисту (стійкості) і ступенем захисту (площі захисту), за вагою, тривалістю безперервного використання і характеру камуфляжу.

Спеціальні засоби активної оборони – пристрої, прилади, предмети, які призначені для захисту людини шляхом ураження, локалізації або обмеження дій правопорушника, а їх приведення в дію цілком залежить від волі й бажання людини.

¹ Про затвердження Правил застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку : Постанова Кабінету Міністрів від 27 лютого 1991 року № 49

Спеціальні засоби активної оборони призначені для забезпечення проведення спеціальних операцій – спеціальні засоби оборони, дозволені для використання при проведенні спеціальних операцій правоохоронними органами, підрозділами військових формувань, спеціально виготовлені для проведення таких операцій по їх замовленню, у тому числі для забезпечення охорони публічного порядку. Такі спеціальні засоби оборони не можуть бути у власності фізичних або юридичних осіб.

Перелік спеціальних засобів оборони, дозволених для забезпечення проведення спеціальних операцій або забезпечення охорони публічного порядку, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Засоби активної оборони забезпечують захист поліцейських шляхом активної дії на правопорушників з метою короткочасного обмеження їх можливості вести активні протиправні дії. Використання засобів активної оборони базується на залякуванні правопорушників, на обмеженні їх рухів, на порушенні їх здатності орієнтуватися в просторі при короткочасному розладі функцій органів зору і дихання. Попри велику різноманітність спеціальних засобів усі вони повинні відповідати одній важливій вимозі: ефективно діяти на правопорушників, не призводити до смертельних випадків, спричинення важких тілесних ушкоджень або незворотних наслідків для організму.

Важливо те, що законом прямо вказано, що не є заходом примусу використання поліцейським засобів індивідуального захисту (шоломів, бронежилетів та іншого спеціального екіпірування).

У зв'язку із тим, що спеціальні засоби в цілому для захисту людини шляхом ураження, локалізації або обмеження дій правопорушника, а їх приведення в дію цілком залежить від волі й бажання людини, законодавець встановив певні обмеження щодо застосування їх.

Так, поліції (поліцейському) заборонено:

1) наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт;

2) під час застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, здійснювати прицільну стрільбу по людях, розкидання і відстрілювання гранат у натовп, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин;

3) відстрілювати патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, з порушенням визначених технічними характеристиками вимог щодо відстані від особи та стрільби в окремі частини голови і тіла людини;

4) застосовувати водомети при температурі повітря нижче +10°C;

5) застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з

обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях;

б) застосовувати кайданки більше ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску.

5. Застосування малогабаритного підривного пристрою для відкриття приміщень є виправданим, якщо шкода, заподіяна охоронюваним законом правам та інтересам, є меншою, ніж шкода, яку вдалося відвернути.¹

2.3. Застосування поліцейськими вогнепальної зброї під час охорони публічного порядку

2.3.1. Правові підстави застосування вогнепальної зброї

У цьому підрозділі ми розглянемо правові підстави та порядок застосування зброї. Так, згідно Закону, поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю:²

1. Застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу.

2. Поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише за умови що він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

3. Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що використовуються в діяльності поліції, та норми їх належності встановлюються Міністром внутрішніх справ України.

4. Поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосовувати вогнепальну зброю:

1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю;

2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю;

3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі;

4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення;

5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти;

б) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 45

² Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 46

зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського;

7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського.

5. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання заходу примусу, визначеного цією статтею.

6. Застосування вогнепальної зброї без попередження допускається:

1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;

3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;

4) якщо особа чинить збройний опір;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

7. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвернення чи припинення збройного нападу.

8. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю у разі збройного нападу, якщо відвернення чи припинення відповідного нападу неможливо досягнути іншими засобами.

9. Поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних та вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності.

10. Поліцейський зобов'язаний у письмовій формі повідомляти свого керівника про застосування вогнепальної зброї, а також негайно повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

11. Поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування.

12. Під час затримання осіб, щодо яких у поліцейського виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування.

Спроба особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для застосування вогнепальної зброї поліцейським.

13. Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю чи здоров'ю поліцейського та інших осіб.

Щоб застосування вогнепальної зброї було правомірним, необхідна наявність правової та фактичної підстав застосування вогнепальної зброї, взятих у їх сукупності.

Правова підстава – це наявність складу правопорушення в діях особи, а фактична – необхідність негайного його припинення із застосуванням вогнепальної зброї.

Поліцейський не буде нести відповідальності, передбаченої кримінальним законодавством, за заподіяння шкоди особі, якщо його дії щодо застосування вогнепальної зброї відповідали вимогам законодавства, яке регламентує дії в стані необхідної оборони.

Поліцейський має право взяти до рук вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування або використання.

Поліцейський приймає рішення про виймання з кобури чи спеціального спорядження та наведення вогнепальної зброї на підставі всіх умов та обстановки, що склалася у певний момент часу і у разі, коли він має достатні підстави вважати, що дії особи можуть призвести до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або смерті.

Безпідставне виймання та наведення поліцейським вогнепальної зброї може призвести до настання таких негативних наслідків як: обмеження можливості застосування належних заходів примусу, які покликані стабілізувати ситуацію, що виникла; зайвого занепокоєння сторонніх осіб; а також до можливості здійснення самовільного чи випадкового пострілу.

Застосування вогнепальної зброї вважається найбільш суворим заходом примусу через високу ймовірність завдання особі тяжких тілесних ушкоджень та смерті. Застосування вогнепальної зброї можливе лише у виняткових випадках, передбачених у Законі України «Про Національну поліцію», та пов'язаних з існуванням у ситуації, що склалася безпосередньої загрози заподіяння поліцейському чи іншій особі тілесних ушкоджень або смерті.

Безпосередня загроза – це загроза, яка не обов'язково є негайною або миттєвою. Цей вид загрози може існувати навіть за обставин, коли особа, яка підозрюється у вчиненні або вчинила правопорушення, не наводить вогнепальну зброю на когось. Безпосередня загроза може існувати, якщо у поліцейського є достатньо підстав вважати, що: а) особа

має зброю або намагається дістати зброю, ця особа застосує цю зброю до поліцейського або іншої особи; б) особа може заподіяти тяжкі тілесні ушкодження або смерть без застосування зброї і є достатньо підстав вважати, що особа має намір це зробити.

Поліцейський має право зберігати, носити, застосовувати і використовувати вогнепальну зброю відповідно до Закону України «Про Національну поліцію». Вогнепальна зброя закріплюється за поліцейським, який склав Присягу на вірність Українському народові, завершив навчання у закладі (установі) та/або пройшов первинну професійну підготовку і направлений для подальшого проходження служби, а також склав заліки із знання матеріальної частини зброї, порядку і правил її застосування, заходів безпеки при поводженні з нею, виконав норматив з вогневої підготовки та вправу зі стрільби¹.

Поліцейський, за яким закріплена вогнепальна зброя, зобов'язаний:

1) знати та точно виконувати вимоги, встановлені Інструкцією із заходів безпеки при поводженні зі зброєю;

2) забезпечити зберігання зброї і підтримувати її у справному та змащеному стані;

3) отримавши вогнепальну зброю та боєприпаси, діяти відповідно до вимог Інструкції із заходів безпеки при поводженні зі зброєю;

4) під час виконання службових обов'язків, проведення практичних стрільб постійно контролювати наявність отриманої зброї (боєприпасів) та не допускати випадіння її або витягування з кобури (спеціального спорядження) іншими особами;

5) здати зброю і боєприпаси до чергової частини органу (закладу, установи) поліції негайно після виконання службових обов'язків. У разі неможливості своєчасного прибуття до органу (закладу, установи) поліції повідомити про це безпосереднього керівника і далі діяти за його наказом.²

Поліцейський уповноважений на зберігання, носіння вогнепальної зброї, а також на її застосування і використання лише після проходження ним спеціальної підготовки у межах курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) та підвищення кваліфікації протягом всього часу перебування на посадах поліцейських. На заняттях з вогневої підготовки поліцейські мають набути та вдосконалити навички: умілого поводження з вогнепальною зброєю (швидкісне дістання пістолета з кобури та приведення його в бойову готовність, виконання пострілу, усунення затримок при стрільбі тощо); виконання прийомів швидкісної стрільби в різних умовах, з різноманітних положень та з перенесенням вогню по мішенях; припинення протиправних дій за допомогою вогнепальної зброї, тактики застосування та використання

¹ Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.02.2016 № 70, п.5

² Інструкція із заходів безпеки при поводженні зі зброєю затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01.02.2016 № 70, п.6

зброї в оперативно-службовій діяльності (прийняття рішення про застосування та використання вогнепальної зброї, вибір цілі для знешкодження); безпечного поводження з вогнепальною зброєю; з інших питань вогневої підготовки, які виникають у процесі оперативно-службової діяльності.¹

За місцем служби навчальні стрільби поліцейських має організувати керівник територіального органу поліції, який наказом має визначити керівника стрільб, місце та час їх проведення. Вправи для навчання стрільбі з вогнепальної зброї для поліцейських мають складатися з урахуванням професійного спрямування їх службової діяльності та бути визначені наказом Міністра внутрішніх справ України.²

Порядок зберігання і носіння вогнепальної зброї, що знаходиться в розпорядженні поліцейського, перелік вогнепальної зброї та боєприпасів, що використовуються в діяльності Національної поліції, та норми їх належності мають бути встановлені (визначені) наказом Міністра внутрішніх справ України.³

Застосуванням вогнепальної зброї вважається взаємодія частин і механізмів яка завершується здійсненням пострілу в напрямку цілі. Загальна схема (на прикладі короткоствольної стрілецької зброї) включає:

перевід запобіжника в положення «вогонь» (поворот прапорця вниз, виступ запобіжника піднімається і звільняє курок. При повороті запобіжника його зачіп, виходячи з виїмки курка, звільняє виступ курка, чим забезпечується вільне відведення курка назад. Поличка уступу на осі запобіжника звільняє шептало, яке опускається під дією своєї пружини вниз, і носик шептала стає попереду запобіжного взводу курка (курка стає на запобіжний взвід). При повороті запобіжника його ребро виходить із-за лівого виступу рамки й роз'єднує затвор з рамкою. При цьому затвор може бути відведений рукою назад);

подальший рух затвора назад (затвор, рухаючись по поздовжніх пазах рамки, повертає курок. Шептало під дією пружини заскакує своїм носиком за бойовий взвід курка. Рух затвора назад обмежується гребенем спускової скоби. Зворотна пружина при цьому найбільш стиснута. Курок при повороті передньою частиною кільцевої виїмки зміщає спускову тягу з важелем взводу вперед і трохи вгору, завдяки чому вибирається частина вільного ходу спускового гачка. При підйомі важеля взводу вгору його виріз підходить до виступу шептала. Подавач магазину під дією пружини подавача піднімає набої догори так, що верхній патрон стає попереду досилача затвору);

рух затвора вперед під дією зворотної пружини (рухаючись по поздовжніх пазах рамки, затвор досилачем просуває верхній патрон в патронник. Патрон, ковзаючи по загнутим краям бічних стінок корпуса

¹ Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України затверджене наказом Міністерства внутрішніх справ України від 26.01.2016 № 50, розділ 8

² Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 16, ч.1, п.2, 7

³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст. 16, ч.1, п.2, 7

магазину й по скосу на напливі ствола і в нижній частині патронника, входить в патронник і впирається переднім зрізом гільзи в уступ патронника; канал ствола замкнений вільним затвором. Другий патрон під дією пружини подавача піднімається подавачем вгору до упору в гребінь затвора. Коли затвор дійде до крайнього переднього положення і дошле патрон в патронник, зачіп викидача заскакує в кільцеву проточку гільзи. Курок – на бойовому взводі. Пістолет готовий до пострілу);

при натисканні пальцем на хвіст спускового гачка (спускова тяга зміщується вперед, а важіль взводу, з'єднаний із заднім кінцем спускової тяги, повертається на задній цапфі спускової тяги і піднімається до тих пір, поки не упреться своїм вирізом в виступ шептала; потім важіль взводу піднімає шептало й розчіплює його з бойовим взводом курка. Роз'єднувальний виступ важеля взводу входить у виїмку затвора. Курок звільняється від шептала і під дією широкого пера бойової пружини різко повертається на цапфах уперед і завдає удар по ударнику. Ударник енергійно рухається вперед і наколює капсуль бойком, невеликий заряд чутливої до удару вибухової речовини вибухає і створює форс (струмінь) полум'я, що підпалює пороховий заряд; відбувається постріл.

Застосуванню вогнепальної зброї має передувати попередження про необхідність припинення протиправних дій та про намір застосувати цю зброю (за допомогою вербальних та невербальних засобів), крім винятків, передбачених в законі.

Поліцейський має право застосувати вогнепальну зброю (взяти до рук вогнепальну зброю, привести її до бойової готовності та спрямувати у бік правопорушника, здійснити постріл): 1) для відбиття нападу на поліцейського або членів його сім'ї, у випадку загрози їхньому життю чи здоров'ю; 2) для захисту осіб від нападу, що загрожує їхньому життю чи здоров'ю; 3) для звільнення заручників або осіб, яких незаконно позбавлено волі; 4) для відбиття нападу на об'єкти, що перебувають під охороною, конвої, житлові та нежитлові приміщення, а також звільнення таких об'єктів у разі їх захоплення; 5) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину і яка намагається втекти; 6) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожують життю і здоров'ю людей та/або поліцейського; 7) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю людей та/або поліцейського.

Здійснені окремо діставання вогнепальної зброї, її наведення на ціль без здійснення пострілу не може вважатися застосуванням вогнепальної зброї та є її демонстрацією.

Застосуванню вогнепальної зброї повинно також передувати словесне попередження про наміри її застосування.

Застосування вогнепальної зброї без попередження (активне застосування) дозволяється тільки тоді, коли це вкрай необхідно для захисту життя людей.

Активним застосуванням вогнепальної зброї вважається здійснення пострілу (-ів) у бік певної особи, що призвело до заподіяння їй тілесних ушкоджень або смерті у таких випадках:

1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;

2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;

3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;

4) якщо особа чинить збройний опір;

5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

Забороняється активне застосування вогнепальної зброї в місцях, де є ймовірність ушкодження інших осіб, а також у вогненебезпечних або вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу та/або крайньої необхідності.

Забороняється застосування вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю і здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами і засобами неможливо.

У разі застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний будь-якими силами забезпечити безпеку інших осіб і надати невідкладну медичну допомогу потерпілому.

Про застосування вогнепальної зброї поліцейський зобов'язаний усно та у письмовій формі повідомити свого керівника, а також негайно (за першої можливості) повідомити свого керівника про активне застосування вогнепальної зброї, який, у свою чергу, зобов'язаний поінформувати центральний орган управління поліції та відповідного прокурора.

Поліцейський не має права здійснювати постріли у водія транспортного засобу, що рухається, чи іншу особу у цьому транспортному засобі, окрім наступних випадків: 1) коли поліцейський має достатньо підстав вважати, що водій або інша особа у транспортному засобі створює безпосередню загрозу заподіяння тяжких тілесних ушкоджень чи смерті поліцейського чи інших осіб, і коли використані та не дали бажаних результатів інші заходи примусу. У випадку, коли транспортний засіб проїхав повз поліцейського, останній зобов'язаний

негайно переоцінити ситуацію, визначити чи існує ще загроза і чи є потреба у деескалації; 2) коли з транспортного засобу, що переслідується ведеться прицільний вогонь в напрямку поліцейських або інших осіб.

Перед здійсненням пострілу у сторону транспортного засобу, що рухається, поліцейський повинен оцінити небезпеку для людей, яка настане у разі знешкодження водія цього транспортного засобу.

Поліцейський може використати вогнепальну зброю для подання сигналу тривоги або виклику допоміжних сил, або для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю поліцейського та інших осіб.

Використання зброї повинно бути здійснено належним чином, враховуючи необхідність забезпечити публічну безпеку.

Питання для повторення

1) *Які основні причини призводять до травматизму та загибелі поліцейських під час застосування спеціальних засобів?*

2) *Назвіть підстави застосування фізичної сили поліцейськими.*

3) *Назвіть підстави застосування спеціальних засобів поліцейськими.*

4) *Які нормативно-правові акти регламентують застосування спеціальних засобів поліцейськими під час охорони публічного порядку?*

5) *Розкрийте зміст поняття «спеціальні засоби».*

6) *Дайте класифікацію спеціальних засобів і стисло охарактеризуйте кожен із них.*

7) *Чим спричинений травматизм і загибель поліцейських під час застосування вогнепальної зброї?*

8) *Стисло опишіть порядок застосування поліцейським фізичної сили.*

9) *Стисло опишіть порядок застосування поліцейським спеціальних засобів.*

10) *Якими нормативно-правовими актами регламентується застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї?*

11) *За яких обставин забороняється застосовувати фізичну силу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю?*

12) *Визначить підстави застосування вогнепальної зброї поліцейським.*

13) *Опишіть порядок застосування вогнепальної зброї поліцейським.*

14) *Що є метою застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї поліцейськими?*

Питання для обговорення

1. *Як Ви вважаєте, чи є повним (достатнім) перелік підстав, наданих у статті 46 Закону України «Про Національну поліцію»? Відповідь обґрунтуйте.*

2. Як Ви вважаєте, чи обов'язково перед застосуванням вогнепальної зброї давати чітке попередження про намір її застосування? Чи може це зашкодити в певних ситуаціях проведенню спеціальної операції (наприклад, у цьому випадку порушується один із важливих військово-тактичних принципів – принцип раптовості)? Що потрібно робити в таких ситуаціях?

3. Назвіть реальні критерії оцінювання перевищення міри, необхідної для виконання покладених на поліцію обов'язків? Наведіть приклади з практичної діяльності підрозділів Національної поліції України?

4. Чи можна вважати, що під час застосування деяких спеціальних засобів відбувається певне порушення права людини на здоров'я? Відповідь обґрунтуйте.

5. Міжнародний досвід яких держав необхідно впровадити, щоб покращити сучасне оснащення правоохоронних органів?

Розділ 3. Особливості діяльності Національної поліції під час надзвичайних ситуацій

3.1. Характеристика надзвичайних обставин та особливих умов, у яких діють працівники Національної поліції

3.1.1. Поняття «надзвичайні ситуації» та «особливі умови» в діяльності Національної поліції

Службово-бойові завдання, які виконують підрозділи Національної поліції України (далі у цьому розділі – НПУ), досить важливі й різнопланові. Найбільш складними з них є ті, що виконуються в умовах введення правового режиму надзвичайного стану. Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який вводиться лише за наявності реальної загрози безпеці громадян або конституційному ладові держави. Умови введення такого режиму різні: це і надзвичайні ситуації техногенного або природного характеру, і здійснення масових терористичних актів, міжнаціональні та міжконфесійні конфлікти тощо. Ураховуючи нестабільність економічного й політичного життя в державі, наявність численних АЕС, великих хімічних заводів, а також те, що наша держава багатонаціональна й багатоконфесійна, можна зробити висновок, що на сьогодні існує реальна загроза створення обставин, які потребуватимуть введення правового режиму надзвичайного стану та особливих умов у діяльності Національної поліції.

У зв'язку з цим НПУ, керуючись Законами України «Про Національну поліцію», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Кодексом цивільного захисту України», повинні бути готові до участі в забезпеченні режиму «надзвичайного стану» на всій території України або в окремих її регіонах.

Завдання працівників поліції та курсантів полягає в тому, щоб вивчити організацію дій НПУ у різних надзвичайних обставинах, умови введення режиму «надзвичайного стану», а також знати тактику їхніх дій.

Ці положення й практичні поради надано з урахуванням теорії і практики службово-бойової діяльності НПУ та Національної гвардії, наказів, вимог Міністра внутрішніх справ України, командуючого Національної гвардії МВС України. Вони нададуть вагому допомогу під час вивчення основних напрямів службово-бойової діяльності НПУ в особливих умовах різного характеру.

Правоохоронна діяльність здійснюється в умовах, у яких скоєні злочини й порушення громадського порядку безпосередньо впливають на особисті й майнові інтереси окремих громадян або невеликих груп. Разом із тим НПУ діє і в умовах, коли на території окремого об'єкту, району, міста або цілого регіону і навіть держави загрози піддається життя і здоров'я значної кількості людей, їх особисте майно, а також матеріальні цінності багатьох підприємств і організацій. Тому дослідження умов

діяльності НПУ неможливе без розгляду основоположних понять «надзвичайні обставини», «особливі умови діяльності Національної поліції» і низки інших.

Ці категорії розглядають багато вчених. Так, наприклад, у підручниках провідних фахівців фігурують «надзвичайні обставини», «надзвичайні обставини й особливі умови», «надзвичайні обставини й локальна надзвичайна ситуація».

Досліджуючи окремі аспекти боротьби зі злочинністю, слід зазначити, що НПУ часто доводиться діяти в особливих умовах, які значно відрізняються від повсякденних. Під такими умовами розуміють «явища, що істотно порушують звичний ритм життєдіяльності в певній місцевості». Під час цих умов уповноваженими органами застосовується сукупність організаційно-правових заходів з метою локалізації та ліквідації негативних наслідків.

На сьогодні вважають, що залежно від явищ, які відбуваються, і ступеня складності вирішуваних при цьому завдань, НПУ свої функції виконує:

- 1) у звичних (повсякденних) умовах несення служби;
- 2) в інших, які характеризуються значним ускладненням оперативної обстановки.

Останні виникають через факт здійснення якої-небудь надзвичайної події або явища і носять найменування «особливих».

В особливих умовах одними з перших починають діяти працівники поліції, від професійних дій яких залежить виконання поставлених завдань. Місце й роль НПУ визначається характером і змістом вирішуваних у вказаній обстановці задач і виконуваних функцій, які, своєю чергою, залежать від особливостей організації попереджувальних заходів і заходів щодо ліквідації надзвичайних ситуацій з урахуванням регіону (території) їхньої дислокації.

Екстремальний характер ситуацій, що виникають, об'єктивно змінює режим функціонування НПУ, викликає появу нових і збільшення обсягу виконуваних щодня функцій із забезпечення громадського порядку й безпеки, боротьби з кримінальною й економічною злочинністю.

Саме слово «особливий» означає «не такий як всі», тобто незвичайний, певною мірою винятковий. Під «умовами» розуміються обставини, від яких залежать: правила, установлені в тій або іншій сфері життєдіяльності; обставини, які характеризують й детермінують зазначені події або вимоги, з аналізу й обліку яких слід виходити.

Розглянемо поняття «особливі умови» стосовно сфери діяльності НПУ через його зміст. Під цим терміном багато авторів розуміють надзвичайні обставини, які викликані об'єктивно існуючими явищами природи й суспільного життя, а під формою – правовий режим, що включає такі елементи, як видання спеціальних нормативних актів,

створення надзвичайних органів управління, застосування посилених заходів охорони публічного порядку.

Таким чином, особливі умови можна подати як об'єднання двох компонентів: надзвичайна обстановка та спеціальний правовий режим.

Розглядаючи ситуації, які виникають у діяльності підрозділів Національної поліції України, деякі вчені пропонують дещо іншу кваліфікаційну систему. На їхню думку, особливі умови й надзвичайні обставини є двома незалежними самостійними складовими так званих ризиконебезпечних ситуацій.¹

Такий підхід, урахувавши особливу значущість наявності ризику в діяльності співробітників поліції й органу загалом, не дозволяє простежити між поняттями «особливі умови» й «надзвичайні обставини» взаємний зв'язок. Наявність такого зв'язку, на думку авторів, є необхідним елементом, що розкриває зміст досліджуваних умов діяльності НПУ.

Аналіз спеціальної літератури, а також практичних дій підрозділів НПУ свідчить, що в описі умов, у яких їм доводиться виконувати свої завдання, широко вживається й ряд інших термінів, а саме: «надзвичайні ситуації», «критичні обставини», «виняткове положення», «особливі умови», «складні умови», «надзвичайні обставини», «ускладнена оперативна обстановка», «екстремальна ситуація», «надзвичайна подія».

Базовим поняттям, яке було розглянуте вище, у визначенні особливих умов є термін надзвичайні обставини. Який же зміст має цей термін? Спочатку звернемося до етимологічного змісту слова «надзвичайний». У словнику української мови слово тлумачиться як «дуже сильний за ступенем свого прояву і не схожий на інші; винятковий». Значення слів «обстановка», «обставини», «умови» дуже схожі між собою, доповнюють зміст один одного. Так, під обстановкою розуміють «положення, умови існування чого-небудь»; під обставинами – «умови, що визначають положення, існування чого-небудь»; під умовами – «обстановка, у якій відбувається що-небудь». Ураховуючи це, можна припустити, що вживаються зазначені терміни як слова-синоніми. Отже, надзвичайні обставини – це не що інше, як виняткове положення або умови, у яких що-небудь відбувається неординарне, не передбачене звичним ходом подій.

«Надзвичайна подія» визначається як виключно важлива подія, що порушила повсякденну життєдіяльність.² У цьому випадку важливим залишається те, що надзвичайні події зумовлюють надзвичайну ситуацію й вимагають ухвалення чітких рішень, направлених на подолання негативних наслідків. Тому, за своїми масштабами й наслідками подібні

¹ Лефтеров В.О., Тимченко О.В. Психологические детерминанты гибели и ранений работников органов внутренних дел: Монография. – Донецк: ДИВД МВД Украины, 2002. – С. 12.

² Корниенко М.В. Деятельность органов внутренних дел по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки (по материалам МВД Украины). – Московский институт МВД России. – М., 2002. – С. 37.

події, іменовані надзвичайними, виходять далеко за межі рядових, повсякденних. Вони, як правило, супроводжуються негативними ексцесами, що завдають великої матеріальної та моральної шкоди суспільству, окремим громадянам і підривають соціально-політичний авторитет держави.

Відзначимо, що надзвичайна подія кримінального характеру може проявлятися в здійсненні окремого тяжкого злочину, що загрожує життю і здоров'ю, честі і гідності людей, нанесенню шкоди власності. Отже, слід передбачати такі заходи реагування, як проведення спеціальних операцій.

Поняття «надзвичайна ситуація» одними вченими визначається як реальний прояв небезпек сучасного світу. Вони мають значні наслідки й істотно впливають на економіку, політику, соціальне життя адміністративно-територіальної одиниці, регіону, країни. Інші вчені вважають, що надзвичайна ситуація характеризується загрозою або розвитком стихійного лиха, радіоактивного забруднення, великими аваріями на об'єктах народного господарства, транспортних магістралях і деякими іншими подіями.

Законодавством з метою визначення масштабів і рівнів надзвичайних ситуацій, що виникають в Україні, забезпечення оперативного і адекватного реагування на них визначена єдина система їхньої класифікації. У ній під **Надзвичайними ситуаціями** розуміють обстановку на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.¹

Під «надзвичайною ситуацією» необхідно розуміти зовні несподівану, раптову обстановку, яка характеризується невизначеністю і складністю ухвалення рішень, конфліктністю і стресовим станом населення, значною соціально-екологічною й економічною шкодою, перш за все людськими жертвами.²

У такому випадку створюється реальна загроза життю й здоров'ю значної кількості людей, виникають сприятливі умови для активізації злочинних елементів.

Отже, можна підкреслити, що особливі умови можуть бути викликані і надзвичайними ситуаціями, і надзвичайними обставинами, і

¹ Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012р. № 5406-VI

² Корниенко М.В. Деятельность органов внутренних дел по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки (по материалам МВД Украины). – Московский институт МВД России. – М., 2002. – С. 36.

надзвичайними подіями, а також що до визначення змісту вказаних понять є різні підходи.

На нашу думку, відмінності пов'язані у першу чергу з тим, що багато вчених у своїх міркуваннях використовують різні тлумачення тих або інших слів і словосполучень, хоча всі вони мають практично однаковий за значенням зміст. Поняття надзвичайних обставин емне, і в нього можна включити з метою вироблення єдиного понятійного апарату як надзвичайні ситуації, так і події. Крім того, наявність багатьох підходів до розкриття суті аналізованих понять дозволяє більш повно визначити загальні характерні риси тих умов, у яких доводиться діяти НПУ у випадках, якщо відбудуться ті самі неординарні події. До таких характерних рис можна віднести:

- порушення нормальних умов життя;
- раптовість і стрімкість розвитку подій і явищ, що викликають різке ускладнення оперативної обстановки;
- зростання реальної загрози життю і здоров'ю людей, їх майну, знищенню значних матеріальних цінностей;
- вихід з ладу або руйнування об'єктів;
- можливість виникнення стресових станів і паніки серед населення;
- підвищені емоційні, фізичні і психологічні навантаження на співробітників Національної поліції;
- активізація злочинних елементів;
- складність ухвалення управлінських рішень.

Вищезазначені чинники не можуть не впливати на всю подальшу організаційну роботу всіх систем управління після їх настання.

Для швидкої ліквідації надзвичайних ситуацій і їх наслідків виникає необхідність у залученні великих людських і матеріальних ресурсів, значних тимчасових витратах для проведення великого обсягу необхідних заходів реагування на подібні ситуації, ухвалення неординарних управлінських рішень. Усе разом узятє й створює незвичайні умови функціонування всіх задіяних систем і органів, зокрема й безпосередньо для діяльності НПУ. Надзвичайні обставини (ситуації, явища й події) викликають уведення в понятійний апарат такої категорії, як особливі умови, під час яких значною мірою, а іноді й докорінно змінюється зміст роботи підрозділів НПУ, виникає необхідність використання спеціальних організаційних форм, зміни тактичних прийомів і методів управління.

Таким чином, вищезазначені міркування дозволяють виділити наступне:

- надзвичайні обставини виникають через здійснення якого-небудь зовнішнього виняткового явища;
- факт настання надзвичайних обставин вимагає ухвалення неординарних управлінських рішень, направлених на подолання негативних наслідків, а отже, для НПУ наступають інші умови діяльності;

- методологія наукового дослідження допускає різні підходи до класифікації подібних явищ.

Наявність декількох (зокрема й нормативних) класифікацій надзвичайних обставин не заважає, виходячи з теорії причинно-наслідкової природи всіх явищ і подій, вивести наступну логічну структуру настання особливих умов у діяльності НПУ.

Отже, особливі умови виступають як зовнішня оболонка (середовище), яка певним чином змінюватиме порядок функціонування НПУ під час виконання ними задач ліквідації негативних наслідків надзвичайних обставин, що наступили.

Досліджуючи природу особливих умов через призму змісту надзвичайних обставин, необхідно відзначити низку дуже важливих змін, які відбуваються за певних обставин, а саме:

- порушується нормальний (звичний) ритм життя конкретної території;

- створюється загроза порушення публічного порядку і безпеки;

- виникає загроза життю і здоров'ю багатьох людей або їх загибель;

- створюється або може створитися загроза спричинення шкоди державним органам, особистим і майновим інтересам громадян;

- з'являються сприятливі умови для активізації злочинних елементів;

- може виникнути загроза конституційному ладу й суверенітету України.

Ці зовнішні зміни не можуть не вплинути на стан загальної оперативної обстановки як у країні, так і в окремому її регіоні або оперативній зоні НПУ. Адже оперативна обстановка в широкому розумінні означає найбільш значущі для НПУ умови їх функціонування. Більш конкретно в теорії управління під оперативною обстановкою розуміють систему, що складається з двох складних структурованих підсистем: зовнішнього середовища, тобто зовні існуючих умов, у яких діє НПУ, і безпосередньо органу або підрозділу поліції, який функціонує в рамках своєї компетенції.

Таким чином, аналізуючи й прогнозуючи розвиток оперативної обстановки, керівники НПУ повинні будь-який реальний або можливий протиправний прояв розглядати через його складові елементи – об'єкт, суб'єкт, мету (завдання). Наявність їх змінюють засоби, методи, форми, прийоми діяльності, реальний або можливий збиток, який можна простежити.

Ураховуючи викладене вище, можна констатувати, що для НПУ володіння оперативною обстановкою, попередження негативного її розвитку – головне завдання діяльності. Наявність об'єктивної інформації про реальний стан оперативної обстановки дозволяє визначати основні напрями діяльності, сформулювати цілі й конкретні задачі, вибрати

раціональні форми й методи їхнього рішення з метою недопущення її ускладнення.

Безпосередній вплив на оперативну обстановку робить і надзвичайна обстановка, що наступила. Надзвичайна обстановка для НПУ – це вкрай негативний стан оперативної обстановки, що складається під впливом негативних чинників на певній території та вимагає невідкладних дій НПУ та інших державних органів з метою її нормалізації.

Такий взаємозв'язок між основними закономірностями надзвичайних обставин і станом оперативної обстановки дозволяє в теоретичному плані й у практичній діяльності вирішувати головне завдання – здійснення якісного аналізу й прогнозування розвитку оперативної обстановки, яка дає керівникам надійний інструментарій для визначення й зміни необхідних засобів, методів, форм і прийомів діяльності щодо попередження й можливого зменшення збитків від надзвичайних подій.

Особливі умови можна розділити на об'єктивні й суб'єктивні, що виникають у результаті недоліків у роботі НПУ. Звичайно ж, в ідеалі суб'єктивні особливі умови взагалі повинні бути виключені з практики НПУ. Але через різні обставини вони іноді мають місце. Під час розгляду дій в особливих умовах кожного разу вони повинні бути кваліфіковані за ознаками. Особливі умови суб'єктивного характеру необхідно піддавати найпильнішому й найсуворішому аналізу, основною метою якого стане вироблення заходів, які унеможливають допущення помилок і прорахунків у майбутньому.

Таким чином, на наш погляд, ланцюг таких подій може бути наступним: різке погіршення оперативної обстановки через яку-небудь надзвичайну подію (криміногенного або некриміногенного характеру) може привести до зміни зовнішніх умов (середовища) для діяльності НПУ, тобто до настання особливих умов. Настання ж особливих умов приводить, як було зазначено раніше, до змін режиму функціонування НПУ.

Отже, причинами, які зумовлюють настання особливих умов, є сукупність наявності надзвичайних обставин й особливої оперативної обстановки. Особливі умови вимагають необхідність вироблення низки дій з боку НПУ щодо реагування на них, тобто введення спеціального правового режиму.

Для забезпечення публічного порядку, охорони життя, здоров'я, безпеки, прав і свобод громадян використовуються сили й засоби НПУ території, на якій оголошено надзвичайний стан. На цей період може встановлюватися ряд обмежувальних заходів, до яких відносяться: особливий режим в'їзду і виїзду; обмеження свободи пересування територією; посилення охорони публічного порядку й об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення; заборона проведення страйків,

зборів і мітингів, вуличних ходів і демонстрацій, а також обмеження руху транспортних засобів і їх огляд.

У разі введення надзвичайного стану на підставах, пов'язаних із протиправною діяльністю, додатково можуть вводитися спеціальні заходи, такі, як: комендантська година (тобто заборона знаходитися на вулицях і в інших суспільних місцях без спеціально виданих пропусків і документів, що засвідчують особу, у встановлений час доби); припинення, після відповідного попередження, діяльності політичних партій і масових рухів, які перешкоджають нормалізації обстановки; перевірка документів у місцях скупчення громадян, а у виняткових випадках (якщо є дані про наявність у громадян зброї) проведення особистого огляду, огляду речей, житла, транспортних засобів; обмеження або заборона продажу зброї, отруйних речовин, спиртних напоїв (у виняткових випадках допускається тимчасове вилучення у громадян вогнепальної та холодної зброї, боєприпасів, отруйних і вибухових речовин, а в підприємств, установ й організацій – також навчальної техніки й радіоактивних речовин).

Спеціальний правовий режим виступає як особливий порядок, який може вводитися в районі проведення спеціальних заходів реагування (операцій) на надзвичайні події на певний час їхнього здійснення. Такий режим передбачає надання суб'єктам, які проводять указані заходи, спеціальних повноважень, необхідних для забезпечення безпеки і здоров'я громадян, які опинилися в районі проведення операцій, нормального функціонування органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, органів і організацій.

У районі проведення антитерористичної операції на час її проведення може бути встановлений спеціальний порядок, зокрема, організована патрульна охоронна служба і виставлено оточення. Перебування в районі проведення антитерористичної операції осіб, які не привернуті для її проведення, допускається з дозволу керівника оперативного штабу. За узгодженням із керівництвом підприємств, установ і організацій, їх робота під час її проведення може бути припинена частково або повністю.¹

Вищезазначене дозволяє зробити висновок про те, що надзвичайна обстановка, яка настає, одержавши належну юридичну оцінку уповноваженим на те органом державної влади й управління, стає об'єктивною підставою для введення спеціального правового режиму.

3.1.2. Характеристика та класифікація надзвичайних обставин

До класифікуючих ознак особливих умов, крім тих, що були нами розглянуті вище, можна виділити й такі, як масштаб і час дії. Залежно від масштабу дій можна розділити особливі умови місцевого, регіонального й державного значення.

¹ Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 № 638-IV, ст. 14

Особливі умови місцевого значення можуть мати місце в окремому населеному пункті, мікрорайоні, вони не створюють загрози для регіону або держави в цілому. В особливих умовах місцевого значення може успішно діяти територіальний орган НПУ з доданими йому силами й засобами.

Особливі умови регіонального значення є такими, які можуть розповсюджуватися на територію області й суміжні території, становлять небезпеку для населення регіону, заподіюють значну шкоду матеріальним цінностям, вимагають великих зусиль від правоохоронних органів й органів влади в ліквідації їх наслідків.

Особливі умови державного значення хоча й мають своє локальне місце у виникненні і розповсюдженні, але одержують загальнодержавний статус за наслідками.

До такого розподілу слід додати ще одне. Надзвичайні ситуації, а отже, й особливі умови, можуть бути ще й об'єктового значення. Тобто обмежуватися масштабами окремого об'єкту.

Розподіл особливих умов за масштабами тісно пов'язаний із кількістю сил, що привертаються. Так, у першому випадку реагування може здійснюватися силами декількох взаємодіючих територіальних відділів НПУ (звичайно в масштабі декількох районів, міста з районним розподілом, області). У другому – залучаються до дії сили і засоби декількох управлінь НПУ, Національна гвардія, інші відомства. І в третьому – задіюються всі сили і засоби МВС України. Особливі умови такого масштабу обов'язково пов'язані зі встановленням правового режиму надзвичайного або військового положення.

За часом виникнення особливі умови можуть бути прогнозованими (очікуваними) і непрогнозованими (непередбаченими).

Ціла низка явищ соціального походження (криміногенного й некриміногенного характеру), явищ природного й біологічного походження на підставі аналізу результатів наукових досліджень, вивчення закономірностей природи можна передбачати і спрогнозувати відповідний розвиток подій.

Непередбачені особливі умови завжди виникають раптово, вони мають, як правило, екстремальний характер і є серйозним випробуванням готовності НПУ до діяльності в надзвичайних ситуаціях.

При цьому деякі вчені розрізняють три типи чинника раптовості.

Перший тип – очікувана подія є відомою, а управлінське рішення, яке повинно бути реалізоване за її появи, відпрацьоване й готове. Невідома лише година події.

Другий тип – очікувана подія відома лише в загальних рисах, а тому необхідне управлінське рішення заздалегідь підготувати практично неможливо. Час виникнення події так само невідомий.

Третій тип – невідомий не тільки час виникнення, але й характер самої події, що створює надзвичайно велику невизначеність щодо того, як діяти в умовах раптовості.

Класифікація особливих умов на типи «прогнозовані–непрогнозовані» дозволяє визначити пріоритети в розробці оперативних планів і організувати їх практичне відпрацювання шляхом штабних ігор, командно-штабних, оперативно-тактичних навчань і тренувань. Така класифікація, прийнята й закріплена відповідними документами, безумовно, матиме не тільки теоретичне, але й практичне значення.

Теоретичне значення цієї класифікації полягає в тому, що вона дає можливість науково визначити суть кожного з видів надзвичайних обставин, їх ознаки, деталі, вивчити причини їх виникнення, а отже, намітити можливі шляхи запобігання, своєчасно розробити найбільш оптимальні прийоми й методи управління територіальними органами поліції під час їх виникнення.

Практична ж значущість полягає в тому, що виділені групи особливих умов, маючи свій ступінь суспільної небезпеки, допоможуть начальнику територіального органу поліції ухвалювати адекватні управлінські рішення щодо захисту населення, попередження й ліквідації негативних наслідків, організації взаємодії з органами влади, іншими правоохоронними структурами.

Розвиток української державності й зміцнення її правової бази дозволив сформувати наступні системи державного реагування на надзвичайні обставини:

- систему реагування на надзвичайні обставини криміногенного характеру;
- систему попереджень і дій у надзвичайних ситуаціях природного, техногенного та екологічного характеру;
- систему реагування під час уведення надзвичайного стану;
- систему організації дій при оголошенні в країні військового часу.

І в кожній із цих систем органи НПУ займають відповідне місце через своє положення, вирішувані задачі, ресурсне забезпечення, організаційну готовність.

Не дивлячись на зазначені підходи до класифікації особливих умов, у нормативних актах МВС України й спеціальній літературі особливі умови можна зустріти під різною назвою: особливі, надзвичайні, екстремальні. Хоча між особливими й екстремальними умовами допустимий знак рівності, автори нормативних актів і дослідники вкладають у ці поняття різний зміст.

Визнання обстановки, що склалася в результаті надзвичайних обставин, як особливої оперативної обстановки, як було визначено раніше, спричиняє необхідність негайного реагування на неї. Для НПУ обсяг і зміст завдань, що виникають у цих умовах, вимагає застосування спеціальних методів управлінських дій, а також їхнього організаційного забезпечення.

Управління будь-яким об'єктом, зокрема й підрозділами НПУ, в особливих умовах включає, як відомо, три базові елементи:

- цілеспрямованість (вибір рішення, стратегії);
- створення або вибір механізму, методів досягнення цілей (вибір засобів рішення або реалізації стратегії), включаючи організаційні й правові методи;
- зворотний зв'язок, що забезпечує контроль виконання ухвалених рішень.

Стосовно досліджуваних ученими особливих умов, метою керування буде забезпечення: безпеки населення, народногосподарських об'єктів, органів державної влади під час виникнення й реалізації загрози життю, здоров'ю громадян, їхнім матеріальним цінностям і власності; територіальній цілісності держави й громадських організацій.

Вищезазначені чинники дозволяють виробити шляхи реалізації вказаної мети шляхом здійснення наступних задач і відповідних їм стратегій управління: запобігання причинам виникнення особливих умов; запобігання виникненню зазначених умов; максимально можливі (за масштабом і швидкістю) пом'якшення (ослаблення) і ліквідація наслідків.

Кожна з перерахованих стратегій не тільки не виключає, але й припускає існування двох інших, що дозволяє за необхідності перейти з однієї стратегії на іншу залежно від ситуації.

Одна з головних рис стратегічного управління полягає в тому, щоб, враховуючи можливість різкої зміни обстановки, забезпечуючи гнучке реагування відповідної організаційної системи, її сил і засобів на такі зміни шляхом переходу до іншої, заздалегідь розробленої стратегії і її реалізації через завчасно узгоджені і розраховані плани дій. Відособлене місце в такій системі займають особливі умови, викликані соціальними явищами криміногенного характеру. До таких умов звичайно відносять протиправні дії терористичної й антиконституційної спрямованості: здійснення або реальна загроза терористичного акту, викрадення (спроба викрадення) або знищення повітряних і водних суден, захоплення заручників, установка вибухових пристроїв у громадських місцях, викрадення або захоплення зброї тощо.¹ Це саме ті випадки, коли необхідним і ефективним засобом нормалізації оперативної обстановки при їх настанні, є введення в дію оперативних планів спеціальних операцій.

Такі особливі умови можливо розділити на *п'ять підгруп*.

Перша підгрупа пов'язана з розшуком і затриманням озброєних та інших злочинців, що представляють підвищену небезпеку, а також з уже завершеними злочинами підвищеної небезпеки.

¹ Корниенко М.В. Деятельность органов внутренних дел по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки (по материалам МВД Украины). – Московский институт МВД России. – М., 2002. – С. 48.

Друга підгрупа пов'язана з груповими проявами, метою яких є замах на публічний (громадський) порядок.

Третя підгрупа пов'язана зі звільненням захоплених злочинцями заручників, повітряного, морського, річкового транспорту, рухомого складу, особливо важливих об'єктів.

Четверта підгрупа пов'язана з відбиттям нападу на особливо важливі об'єкти й наряди поліції.

П'ята підгрупа пов'язана із затриманням (захопленням) озброєних злочинців, що здійснюють або мають намір учинити озброєний опір незалежно від кількості злочинців.

Як правило, виникненню обставин, обумовлених соціальними явищами криміногенного характеру, передують активна форма поведінки особи (груп осіб), яка законодавцем визначається як протиправна. Причому головною кваліфікуючою ознакою, що об'єднує вказані вище підгрупи, є підвищений ступінь публічної (громадської) небезпеки такої злочинної форми поведінки.

Підсумовуючи вищесказане, ми можемо відзначити, що в разі настання особливих умов криміногенного характеру органи Національної поліції як підрозділи реагування проводитимуть комплекс встановлених законом і відпрацьованих практикою певних заходів.

За таких обставин до числа спеціальних управлінських дій відноситиметься передусім проведення спеціальних операцій, які є за своєю суттю комплексом заходів організаційного й тактичного характеру, направлених на нормалізацію обстановки в разі виникнення надзвичайної ситуації шляхом вирішення всіх питань в особливих умовах діяльності органів НПУ.

Для реалізації комплексу заходів, необхідних у такій обстановці, під яким ми розуміємо спеціальну операцію, в НПУ є спеціальні оперативні плани. Вони розробляються з урахуванням видів особливих умов і є організаційною основою діяльності органів НПУ на цей період. Тим самим ми можемо констатувати, що при виникненні особливих умов, пов'язаних з надзвичайними ситуаціями криміногенного характеру, змінюється специфіка управління органами НПУ. У таких умовах, як правило, і проводяться спеціальні операції.

З урахуванням встановлених дослідниками основних видів особливих умов визначається зміст конкретних напрямів діяльності НПУ, які беруть активну участь у життєзабезпеченні населення, у підтримці громадського порядку й безпеки громадян. Для цього під час вирішення завдань, за таких умов необхідно:

- спеціальне нормативне регулювання й розподіл повноважень;
- встановлення спеціального правового режиму;
- створення нових структурних утворень: зведених загонів, оперативно-військових груп, елементів бойового порядку або груп оперативної побудови тощо;

- залучення додаткових сил і засобів, необхідних для локалізації надзвичайної події, проведення операцій;
- створення досконаліших систем спеціального управління і зв'язку: оперативних штабів, пунктів управління, груп управління, вузлів зв'язку тощо.

Виконання зазначених організаційних заходів вимагає переходу НПУ від повсякденно-оперативної організації, яка вже не відповідає в умовах надзвичайних обставин поставленим завданням, до оперативно-бойової організації, яка саме й покликана вирішувати такі завдання.

Оперативно-бойова організація НПУ є переходом до нової форми організації, що включає спеціальну систему управління, тимчасові структурні формування (підрозділи), залучення додаткових сил і засобів, їх ресурсне забезпечення для проведення операції (операцій) з метою локалізації надзвичайної ситуації (обстановки), ліквідації її наслідків, нормалізації оперативної обстановки.

При цьому, вирішуючи повсякденні оперативні задачі, органи НПУ проводять найрізноманітніші операції (оперативно-профілактичні тощо), а в особливих умовах найчастіше вдаються до проведення саме спеціальних.

Результати дослідження основних положень теорії спеціальних операцій підкреслюють роль застережливого характеру реагування органів НПУ на надзвичайні обставини, що дозволить не тільки своєчасно локалізувати надзвичайну ситуацію, що виникла, зустрівши її в стані повної оперативної і бойової готовності, узяти ситуацію під контроль, але в ряді випадків узагалі попередити виникнення надзвичайних обставин. Так, наприклад, при отриманні оперативної інформації про підготовку групових антигромадських проявів, масових заворушень, терористичних актів тощо, керівник органу НПУ оцінює очікувану оперативну обстановку як особливу і вживає відповідні заходи:

- видає нормативний акт (якщо він потрібен у конкретній прогнозованій ситуації);
- розгортає відповідну систему пунктів управління і зв'язку;
- привертає або запрошує в старшого оперативного начальника додаткові сили й засоби;
- переводить підлеглі органи (підрозділи) на посилений варіант несення служби або оголошує відповідну оперативну або бойову готовність;
- формує угруповання сил і засобів;
- приступає до планування спеціальної операції з локалізації та ліквідації наслідків очікуваної надзвичайної ситуації, тобто переводить орган НПУ від повсякденно-оперативної до оперативно-бойової організації.

Тим самим тимчасовий перехід органу НПУ до оперативно-бойової організації для проведення операцій і встановлення надзвичайного

спеціального адміністративно-правового режиму на основі тимчасових правообмежень, установлених НПУ є додатковими кваліфікуючими ознаками особливих умов.

Таким чином, особливі умови в діяльності НПУ можна надати як сукупність зовнішніх специфічних чинників, які викликані надзвичайними обставинами або наслідками превентивного реагування на особливу оперативну обстановку й приводять до зміни адміністративно-правового режиму на певній території й порядку організації діяльності НПУ. Настання особливих умов вимагає від НПУ проведення комплексу необхідних заходів реагування з метою ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій або попередження їхнього виникнення.

3.1.3. Загальні положення застосування сил та засобів Національної поліції в умовах надзвичайних обставин

Відповідно до своїх завдань НПУ зобов'язана в разі настання надзвичайної ситуації:

- повідомляти відповідним державним органам і громадським об'єднанням про аварії, пожежі, катастрофи, стихійні лиха та інші надзвичайні події, вживати невідкладних заходів для ліквідації їх наслідків, врятування людей і надання їм допомоги, охорони майна, що залишилося без нагляду;

- брати участь у проведенні практичних заходів під час епідемій та епізоотій;

- сприяти забезпеченню відповідно до законодавства режиму воєнного або надзвичайного стану в разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості;

- подавати в межах наявних можливостей невідкладну, зокрема медичну, допомогу особам, які потерпіли від правопорушень і нещасних випадків, перебувають у безпорадному або небезпечному для життя і здоров'я стані.

У зв'язку з надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру здійснюється:

- силами й засобами як Національної гвардії, так й інших організацій евакуація громадян за межі небезпечного району, забезпечення збереження майна під час евакуації та майна, залишеного в небезпечному районі;

- оточення (блокування) району, ділянок місцевості, окремих об'єктів з метою недопущення притоку (відтоку) громадян у небезпечний район (з району), підтримання особливого режиму в'їзду і виїзду;

- обмеження свободи пересування громадян і руху транспортних засобів по території, де введено надзвичайний стан;

- підтримання публічного (громадського) порядку в небезпечному районі (районах);

- охорона особливо важливих державних об'єктів, лікувальних установ, бактеріологічних лабораторій, водозабірників та інших важливих об'єктів забезпечення життєдіяльності;
- охорона й супроводження пасажирських і вантажних поїздів, автотранспорту;
- надання відповідної медичної допомоги постраждалим та їх доставка до медичних установ;
- підтримання особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності;
- розміщення людей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, створення для них належних побутових умов;
- участь в аварійно-рятувальних і відновлювальних роботах.

У зв'язку з виникненням масових заворушень, терористичних актів, блокуванням або захопленням особливо важливих об'єктів чи місцевостей, спробами захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України, необхідністю відновлення конституційного правопорядку й діяльності органів державної влади здійснюється:

- - оточення (блокування) району, ділянок місцевості, окремих об'єктів із метою недопущення притоку (відтоку) громадян, переміщення натовпу, активних учасників заворушень, груп «бойовиків»;
- - обмеження свободи пересування громадян і руху транспортних засобів у межах району, де введено надзвичайний стан, підтримання особливого режиму в'їзду-виїзду;
- - підтримання режиму комендантської години;
- - перевірка документів, а в необхідних випадках – проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян;
- - охорона особливо важливих об'єктів, будівель державних органів, банків, радіо й телефонно-телеграфних станцій, фільтраційних пунктів та об'єктів забезпечення життєдіяльності;
- - охорона й супроводження потягів та автотранспорту з вантажем;
- - підтримання публічного (громадського) порядку в районі, де введено надзвичайний стан;
- - забезпечення безпеки біженців у період їхньої міграції, попередження й припинення протиправних дій з боку екстремістсько налаштованих груп;
- - забезпечення збереження особистого майна біженців під час їхньої міграції, у місцях тимчасового розселення, а також майна, залишеного в місцях їхнього постійного проживання;
- - забезпечення нормальних умов роботи органів досудового розслідування, органів прокуратури й кримінальної поліції;
- - конвоювання осіб, узятих під варту;
- - ведення агітаційної та пропагандистської роботи серед

місцевого населення;

- - роззброєння незаконних збройних формувань і вилучення зброї, боєприпасів, отруйних, вибухонебезпечних і радіоактивних речовин;
- - розміщення біженців, створення для них належних побутових умов;
- - підтримання особливого порядку розподілення продуктів харчування й предметів першої необхідності;
- - надання необхідної медичної допомоги постраждалим та їх евакуація до медичних установ;
- - проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт;
- - ведення повітряної та наземної розвідки;
- - пошук і затримання порушників, які проникли на об'єкти (з об'єктів), що охороняються військами;
- - пошук і затримання (ліквідація) озброєних злочинців, груп «бойовиків»;
- - припинення групових порушень публічного (громадського) порядку, масових заворушень в населених пунктах;
- - конвоювання затриманих осіб;
- - звільнення захоплених об'єктів (будівель установ, організацій), ділянок місцевості, заручників;
- - контроль за виконанням обмеження або тимчасової заборони продажу зброї, отруйних і сильнодіючих речовин, алкогольних напоїв і речовин, вироблених на спиртовій основі;
- - вилучення в громадян зареєстрованої вогнепальної та холодної зброї, боєприпасів, а на підприємствах, в установах, організаціях – навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин;
- - контроль за виконанням заборони виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку.

Таким чином, НПУ як складова частина всієї системи державних органів повинна надійно функціонувати в будь-якій, у тому числі й надзвичайній, обстановці, забезпечуючи охорону публічного (громадського) порядку й публічної (громадської) безпеки, що є додатковою гарантією захисту життя, здоров'я, майнових та інших прав громадян, а також конституційного ладу нашої держави. Раптові зміни й ускладнення оперативної обстановки, викликані явищами соціального, природного, техногенного й біологічного характеру, а також введенням режиму надзвичайного або воєнного стану, порушують звичайний ритм діяльності населення, створюють загрозу життю й здоров'ю великої кількості людей, дезорганізують роботу державних установ, транспорту, зв'язку, призводять до матеріальних утрат. Усе це загострює соціальну напруженість у суспільстві, сприяє зростанню злочинності й інших антигромадських проявів.

Імовірність виникнення певних явищ, що створюють кризові ситуації для НПУ, досить висока й у найближчому майбутньому не зменшиться. Так, деякі регіони нашої держави перебувають у сейсмічних зонах, піддаються періодичним повеням, паводкам, обвалам, зсувам, сходам сніжних лавин тощо; постійно зростаюча міграція населення призводить до підвищення ризику виникнення епідемій, епізоотії, епіфітотій; розвинена промислова, енергетична, транспортна інфраструктура зумовлює можливість катастроф, аварій, вибухів і пожеж.

Охорона публічного (громадського) порядку в особливих умовах, коли нормальне, звичайне життя в певному регіоні країни порушується внаслідок стихійних лих, воєнних дій і надзвичайних ситуацій, набуває вагомого значення. За цих умов під загрозою опиняються життя й здоров'я багатьох людей, матеріальні цінності державних установ, порушується нормальна робота підприємств, установ, організацій, створюється обстановка, що полегшує дії злочинних елементів.

Питання для повторення

1. Розкрийте зміст поняття «особливі умови».
2. Наведіть класифікацію надзвичайних ситуацій.
3. Які нормативно-правові акти регулюють введення спеціального адміністративно-правового режиму надзвичайного стану?
4. Охарактеризуйте поняття «оперативна обстановка» та наведіть її класифікацію.
5. Розкрийте зміст поняття «спеціальна операція».

Питання для обговорення

1. Чи існує різниця між поняттями «особливі умови» та «надзвичайні обставини»? Обґрунтуйте свою думку.
2. Яка з наведених вище класифікацій, на вашу думку, відповідає визначенню «надзвичайна ситуація»? Чому?
3. Чи вповноважені органи та підрозділи Національної поліції України на введення режиму надзвичайного стану? Які державні органи вповноважені на прийняття рішення про його введення?

3.2. Загальні (організаційні) й тактичні принципи діяльності Національної поліції в особливих умовах

3.2.1. Загальна характеристика організаційних і тактичних принципів

Вище ми розглянули надзвичайні обставини та особливі умови для діяльності НПУ. Вивчення дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» вимагає детального аналізу певної групи загальних принципів, які ще

прийнято називати «організаційними», а також тактичних принципів. До них належать принципи раптовості, створення необхідних резервів, простоти планування, суворого дотримання законності, плановості й оперативності, єдиноначальності й ієрархічності керування, економії сил і засобів, усебічного забезпечення спеціальних бойових дій, превентивності та стійкого централізованого керування силами й засобами. Окремо слід виділити принципи масування сил і засобів на об'єктах і в районах з найбільш складною оперативною обстановкою, залежності вибору видів, форм і способів дій від характеру оперативної обстановки та завдань, що виникають, і створення відповідного до завдання угруповання сил і засобів. До специфічних принципів спеціальної тактики належать принцип поєднання військових дій з іншими формами, видами та способами оперативно-службових заходів, пріоритету завдань, забезпечення максимальної безпеки сторонніх громадян та учасників операції, розумної достатності.

У цьому розділі більш детально зупинимося на розгляді організаційних і тактичних принципів.

Принцип суворого дотримання законності під час проведення спеціальних операцій і спеціальних бойових дій включає дві взаємозалежні вимоги. По-перше, сама система сил і засобів, її функції, компетенція, права й обов'язки посадових осіб і рядових учасників операцій тощо регулюються законами й іншими нормативно-правовими актами. По-друге, усі заходи в процесі спеціальних бойових дій повинні ґрунтуватися на суворому дотриманні цих нормативно-правових актів (порядок застосування зброї, спеціальних засобів, силових заходів тощо).

Принцип плановості й оперативності означає завчасну попередню розробку оперативних планів, створення оперативних штабів, спеціальних підрозділів, системи керування та зв'язку, матеріально-технічне забезпечення, бойову й оперативно-тактичну підготовку особового складу й апаратів керування, формалізацію керівних документів тощо. Уся ця підготовча робота здійснюється з метою надати діям Міністерства внутрішніх справ у надзвичайній ситуації швидкості та рішучості. Повільність і нерішучість у бойовій обстановці майже обов'язково призведуть до провалу операції: злочинці залишать укриття чи певний район, учасники масових заворушень завдадуть значної матеріальної шкоди, а дії десятків, сотень, а часто й тисяч залучених до операції поліцейських та військовослужбовців Національної гвардії України виявляться марними. Слід, однак, застережити, що й зайва поспішність під час прийняття рішень може також призвести до тяжких наслідків.

Принцип єдиноначальності та ієрархічності керування полягає в тому, що керування всіма силами й засобами в надзвичайній ситуації зосереджується в одних руках – старшого оперативного начальника. Однак для вирішення завдань операції кожен керівник, начальник, командир підрозділу, групи бойового порядку повинен мати відповідні

права й обов'язки, щоб у межах своєї компетенції швидко приймати правильне рішення та впроваджувати його в життя.

На жаль, питання єдиноначальності та ієрархічності чинні настанови вирішують не завжди послідовно. Так, відсутній чіткий поділ функцій між керівником операції та начальником оперативного штабу – створюється враження, що це одна особа. Відповідальність за ведення операції із затримання озброєних злочинців покладається на заступника начальника з оперативної роботи – начальника кримінальної поліції, а за ведення операції з припинення масових заворушень – на заступника начальника (відповідального за сектор превентивної діяльності). Це можна розцінити як відступ від правильного й перевіреного практикою положення: за успіх операції несе відповідальність старший оперативний начальник. Водночас автори настанов усе керівництво операцією й відповідальність за її ведення прагнуть настільки сконцентрувати в одних руках, що позбавляють самостійності й ініціативи всіх інших керівників, начальників і командирів. Так, вирішення питань застосування зброї, спеціальних засобів і взагалі силових заходів у всіх випадках замикається на керівникові операції (за винятком лише необхідної оборони). Тим часом можлива ситуація, що в потрібний момент керівник опиниться далеко від місця події, яка потребує швидкого реагування, а зв'язок із ним у цей момент буде відсутнім тощо. Такі випадки, що підпадають під поняття крайньої необхідності, повинні одержувати адекватну оцінку й реагування з боку старшого начальника безпосередньо на місці: старшого групи бойового порядку, командира підрозділу, старшого наряду. Тому зайва категоричність настанов у цих питаннях є невиправданою, тим більше, що в такий спосіб посилюються вимоги до питань застосування зброї, спецзасобів тощо порівняно з вимогами чинного законодавства.

Принцип превентивності полягає в тому, що пріоритет під час планування та проведення спеціальних операцій завжди повинен належати заходам попереджувально-профілактичного характеру. Наприклад, у ході операцій «Атака» і «Зброя», що стали традиційними, проводять заходи щодо вилучення зброї та боєприпасів, які зберігаються незаконно. Що стосується припинення масових заворушень, то чинна настанова цілком ґрунтується на пріоритеті заходів попереджувально-профілактичного характеру перед суто силовими заходами.

Принцип високої бойової та оперативної готовності сил і засобів, які залучаються до операції, забезпечується завчасною розробкою оперативних планів, постійною готовністю до їх здійснення, проведенням цільових занять і навчанням особового складу, а також його високою укомплектованістю.

Принцип стійкого централізованого керування силами й засобами, підтримання взаємодії між ними. Керування силами і засобами, які залучаються до спеціальної операції, здійснює оперативний штаб, він же організовує взаємодію цих сил і засобів. Організація взаємодії –

обов'язковий пункт бойового наказу (письмового або усного) та інструктажу, проведеного перед початком спеціальних бойових дій. Групи бойового порядку, підрозділу взаємодіють за завданнями, часом, місцем (рубежами), напрямком дій, стиками тощо. Керівники всіх груп, нарядів зобов'язані організувати взаємодію між усіма учасниками операції. Підтримання безперервної взаємодії в ході операції досягається шляхом глибокого розуміння всіма керівниками задуму операції, своїх завдань і завдань взаємодіючих груп, підрозділів, а також постійного взаємного інформування, надійного зв'язку. Утративши взаємодію, начальники всіх ступенів зобов'язані негайно вжити заходів щодо її відновлення. Зв'язок підтримується за допомогою наявних мобільних і портативних радіостанцій, сигналами (ракетами, димами тощо), умовними знаками. Ураховуючи, що з тих чи інших причин радіозв'язок може бути тимчасово втрачений, планом операції, як правило, передбачається дублювання основних команд, переданих по радіо, сигналами (наприклад, початок і закінчення операції).

Питанням взаємодії надається особливо важливе значення й у зарубіжних поліцейських і військових структурах, де з метою її організації рекомендуються особисті контакти між командирами та штабами, обмін офіцерами зв'язку, узгодження питань про взаємну підтримку тощо. Цей досвід слід використовувати й нам, особливо під час дій у складі зведених загонів, де командири підрозділів, які входять до них, особисто не знайомі, прибули з різних регіонів тощо. Необхідно пам'ятати: навіть короткочасне порушення взаємодії призводить до дезорганізації сил і засобів, що може спричинити зрив виконання завдання й невинуваті втрати.

Принцип залежності вибору видів, форм і способів дій від характеру оперативної обстановки та завдань, що виникають. Тільки швидка й точна оцінка обстановки оперативними начальниками й командирами дозволяє визначати найбільш доцільний спосіб дій. Неправильна оцінка оперативної обстановки спричиняє неправильний вибір форм і способів дій, що може призвести до тяжких наслідків.

З попереднім принципом межує наступний – **створення відповідного до завдання угруповання сил і засобів.** Проводячи спеціальні операції, органи НПУ, які залучаються до них, частини й підрозділи Національної гвардії діють за певним порядком. Порядок повинен відповідати сформованій оперативній обстановці та задуму операції. Розрізняють похідний, передбойовий і бойовий порядки. Їх правильне шикування, чередування та поєднання є важливою умовою успішного виконання спеціального бойового завдання. Шикування угруповання сил і засобів повинно забезпечувати можливість вільного маневру ними в напрямку, який найбільше загрожує, та бути направлене на відбиття різного роду випадковостей, тобто вирішення завдань, що виникають раптово.

Маневр силами й засобами як принцип спеціальної тактики полягає в тому, що він дозволяє старшому оперативному начальникові вчасно реагувати на всі зміни обстановки, зосереджуючи сили й засоби на виконанні тих завдань, які на даний момент набувають найважливішого значення. Саме застосування маневру дозволяє вирішити великий обсяг завдань наявними (як правило, обмеженими) силами й засобами. Успішне здійснення маневру залежить від рівня підготовки керівного й особового складу, наявності транспортних засобів та їх стану, уміння здійснювати марші.

Зосередження сил і засобів на об'єктах і в районах з найбільш складною оперативною обстановкою. У спеціальній літературі цей принцип може формулюватися й по-іншому: принцип концентрації сил на вирішальних ділянках діяльності НПУ; принцип зосередження основних зусиль і створення необхідної переваги сил і засобів над супротивником у вирішальному місці й у вирішальний час. Для стислості цей принцип називають принципом масування сил і засобів.

Для успіху дій у будь-якій спеціальній операції необхідно зосередити зусилля на виконанні головних завдань, що стоять на шляху до досягнення кінцевої мети, а не розподіляти їх рівномірно за об'єктами. Це справедливо для будь-якої спеціальної операції, чи то затримання озброєних злочинців, чи ліквідація наслідків певних стихійних лих або катастроф. Тут цей принцип виступає швидше як принцип керування. Під час ведення операції з припинення масових заворушень цей же принцип набуває більш вираженого тактичного значення, масування сил і засобів на вирішальному напрямку досягається за рахунок найдоцільнішого угруповання сил і засобів, здатного виконувати поставлене завдання.

Принцип економії сил і засобів впливає з принципу концентрації, тому що саме за рахунок економії здійснюється концентрація сил на вирішальному напрямі. Цей принцип іноді трактується спрощено, як вимога мінімальною кількістю заслонів максимально уникнути привернення уваги населення. Таке розуміння вихолощує керівну й тактичну сутність принципу. Економія сил і засобів важлива не тільки з погляду їх концентрації, але й необхідності вирішення силами повсякденних оперативно-службових завдань.

Принцип усебічного забезпечення спеціальних бойових дій також найчастіше розуміється спрощено: тільки як тилове й медичне забезпечення. Тим часом він містить у собі оперативно-розшукове, бойове, матеріально-технічне, медичне, психологічне й інформаційне забезпечення.

Оперативно-розшукове забезпечення – основа майже всіх операцій із затримання озброєних злочинців.

Наявність оперативної інформації дозволяє керівникові операції зробити вибір на користь негласної, прихованої, зокрема зашифрованої, операції, що потребує меншого залучення сил і засобів, дозволяє

якнайповніше використовувати фактор раптовості, уникнути втрат серед особового складу та сторонніх громадян і захопити злочинців із заподіянням мінімальної шкоди їм самим. Разом із тим оперативно-розшукове забезпечення є обов'язковим елементом дій НПУ в особливих умовах. При цьому завдання оперативних апаратів у своїй основі не відрізняються від завдань, які розв'язують у повсякденній діяльності, але тепер дії всіх оперативних служб спрямовуються єдиною метою, активізується взаємне інформування тощо; крім того, створюються тимчасові оперативні формування: оперативна, слідчо-оперативна групи, фільтраційний пункт.

Спеціальні бойові дії потребують і бойового забезпечення. Бойове забезпечення – це сукупність заходів, які дозволяють виключити раптовість нападу супротивника (озброєних злочинців, терористів, натовпу, що безчинствує), знизити ефективність його дій і створити умови для органів і підрозділів, військових частин щодо організованого початку спеціальних бойових дій.

Охорона під час проведення спеціальних операцій організовується й здійснюється в оперативно-військових групах (загонах), спеціальних звідних військових загонах у випадках проведення маршів на великі відстані й тривалого розташування в районах ведення бойових дій. Метою охорони є:

- недопущення ведення розвідки злочинцями в районі дій (розташування) груп бойового строю;
- виключення раптового нападу на них;
- забезпечення групам бойового порядку часу й вигідних умов для зайняття вихідних позицій.

Оперативно-військова група (загін) охороняється: під час ведення активних бойових дій – *бойовим*, на марші – *похідним*, при розташуванні на місці – *сторожовим* і в усіх випадках, крім того, – *безпосередньою охороною*.

Безпосередня охорона організовується старшими нарядів і командирами підрозділів залежно від вирішуваної задачі, умов обстановки й вказівок керівника операції. Вона здійснюється *патрулями, дозорами і секретами* з урахуванням організації чергування окремими елементами постів спостереження й комендантської служби.

Усі види бойового забезпечення для Національної поліції характерні тільки при вирішенні ними завдань територіальної оборони у воєнний час (розвідка, захист від зброї масового ураження, маскування, інженерне, хімічне забезпечення й охорона).

Розвідка організовується і ведеться як до початку основних тактичних дій у спеціальних операціях, так і в період безпосереднього розшуку й затримання озброєних злочинців. Вона здійснюється в цілях добування оперативної інформації про злочинців, їх наміри, а також відомостей про місцевість у районі майбутніх дій.

Основними вимогами, що висувають до розвідки, є: цілеспрямованість, безперервність, активність, оперативність, прихованість, достовірність і точність оперативної інформації. Для ведення розвідки в інтересах підрозділів тих, хто виконує бойові завдання, використовуватимуться наступні способи: безпосереднє спостереження, підслуховування, огляд місцевості й місцевих предметів, опитування громадян. Крім того, у ході операції дані добуваються шляхом допиту затриманих злочинців (підозрюваних), вивчення документів, що представляють оперативний інтерес.

Отримані розвідувальні відомості уточнюються й негайно реєструються. Розвідка ведеться групами бойового порядку (пошуковими групами, дозорами, спостережницькими постами). При оперативному штабі можуть спеціально створюватися групи наземної і повітряної розвідки, група оперативного інформування.

Захист від зброї масового ураження організовується в умовах ведення операції у військовий час. У мирний час організовується захист від СДОР, хімічного і радіоактивного зараження – при діях в умовах надзвичайних ситуацій техногенного характеру.

Вона здійснюється в цілях максимального послаблення дії отруйних речовин і радіоактивного зараження в результаті руйнувань на підприємствах атомної енергетики або хімічної промисловості, збереження безпеки особового складу й забезпечення успішного виконання ними оперативно-службових завдань. Захист від зброї масового ураження містить:

- сповіщення про небезпеку радіоактивного, хімічного і бактеріологічного зараження, руйнуваннях на підприємствах атомної енергетики або хімічної промисловості;
- здійснення протиепідемічних, санітарно-гігієнічних і спеціальних профілактичних медичних заходів;
- ведення радіаційної, хімічної і бактеріологічної розвідки;
- використання особовим складом захисних властивостей місцевості, захисних споруд і бойових машин;
- забезпечення безпеки й захисту співробітників при діях в зонах зараження, районах руйнувань, пожеж і затоплень.

Тактичне маскування організовується й здійснюється в цілях досягнення несподіваності для злочинців, дій груп бойових порядків і збереження їх боєздатності.

Завданнями тактичного маскування під час підготовки й у ході дій є забезпечення прихованості пересування й розташування оперативних груп і введення злочинців в оману відносно складу й задуму операції, досягнення несподіваності. Тактичне маскування має бути: безперервним, переконливим, різноманітним, активним. Приховання досягається проведенням комплексу заходів, направлених на збереження в таємниці, попередження й виключення просочування інформації про склад і

завдання, а також на усунення й послаблення демаскуючих ознак їх діяльності.

Основними способами забезпечення прихованості є:

- - використання маскувальних властивостей місцевості і умов обмеженої видимості (туман, дощ, снігопад тощо);
- - вибір прихованих шляхів для висунення в початкові райони, рубежі блокування, вихідні позиції;
- - застосування табельних засобів маскуванню, місцевих матеріалів і димів;
- - своєчасним сповіщенням оперативних груп про дії розвідки злочинців;
- - дотримання правил прихованого управління та встановленого режиму діяльності в районі або на позиціях;
- - найсуворішим виконанням вимог маскувальної дисципліни.

Уведення в оману злочинців, що чинять активний збройний опір, здійснюється демонстративними діями груп прикриття на неправдивих напрямках та імітацією. Ці способи маскуванню повинні здійснюватися у відповідності з визначеними в задумі діями й заходами щодо обману злочинців.

Інженерне забезпечення організовується з метою створення необхідних умов для своєчасного й прихованого здійснення маршу, розгортання підрозділів і маневру, підвищення захисту особового складу, озброєння та техніки від засобів поразки.

Його основними завданнями є – інженерна розвідка; інженерне оснащення рубежів блокування (заслонів); здійснення інженерних заходів з маскуванню й облаштуванню переходів через перешкоди.

Інженерна розвідка повинна виявити:

- - стан найбільш зручних для руху до району операції доріг;
- - характерні особливості місцевості в районі операції та можливості її використання для оснащення рубежів блокування;
- - ділянки, де слід зробити розчищення секторів огляду й обстрілу.

Оснащення рубежу блокування робиться підрозділами, призначеними в групу блокування. Воно полягає в наданні загонам вогневих засобів, які розміщується в осередках або окопах (коли це необхідно), розчищенні секторів огляду й обстрілу, установці загороджень і різних технічних засобів, устаткуванні контрольно-пропускних пунктів.

Інженерне забезпечення дій груп і підрозділів у ході операції може бути ще направлено на проведення протипожежних й інших заходів під час дій в умовах населених пунктів і лісистій місцевості.

У мирний час значення тих або інших видів бойового забезпечення залежить від характеру явищ, що викликали настання особливих умов. Зазвичай, це розвідка, маскуванню, охорона. Під час ведення операцій з припинення масових заворушень доводиться мати справу з елементами інженерного та хімічного забезпечення.

Тилове забезпечення організовується й здійснюється з метою підтримання боєздатності сил, що залучаються до спеціальної операції відповідно до характеру й обсягу розв'язуваних завдань, а медичне забезпечення – з метою збереження й відновлення здоров'я співробітників під час дій в особливих умовах.

Раптовість – найдавніший з військово-тактичних принципів. Раптовість є результатом удару проти супротивника, несподіваним для нього за часом, місцем і способом завдання. Фактори, що сприяють досягненню раптовості, включають швидкість, уведення супротивника в оману, застосування несподіваної для нього бойової моці, ефективну розвідку й контррозвідку, розмаїтість способів і методів ведення операцій.¹ Раптовість – загально визнаний принцип військового мистецтва. Разом із тим, як підкреслюють у військовій літературі, раптовість – фактор тимчасовий: тривалість його дії залежить від здатності сторони, яка зазнала раптового удару, відшукати шляхи, засоби та способи для життя необхідних контрзаходів. Винятково важливу, найчастіше вирішальну роль відіграє фактор раптовості в спеціальній тактиці. Усі негласні, зашифровані операції із затримання озброєних злочинців побудовані саме на цій основі. Ігнорування фактора раптовості та недбале ставлення до планування операції ведуть до втрат.

Використання спеціальних засобів також повинно бути раповим. Закон пропонує попереджати про застосування спеціальних засобів, але він не вимагає, щоб вони були застосовані безпосередньо після попередження. Отже, ефект раптовості певною мірою досягається і в цьому випадку. Крім того, без попередження фізична сила, спеціальні засоби можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян або поліцейського.

У ряді випадків попередження робить безглуздим використання спеціальних засобів, оскільки злочинець може вжити заходів, що знижують їх дію (наприклад, використовувати мокру ганчірку тощо). На жаль, закон не передбачає таких ситуацій, до яких може призвести необґрунтоване попередження про застосування спеціальних засобів (хоча практика має багато таких прикладів).

Не завжди доцільною є поступова ескалація заходів психологічного впливу на натовп, передбачена настановою щодо ведення операцій із припинення масових заворушень, оскільки вона веде до втрати фактора раптовості. В останні роки НПУ неодноразово стикалася з ситуацією, коли доводилося мати справу не з натовпом, що стихійно зібрався, а фактично з добре спланованими діями з виникнення масових заворушень. Їх організатори вміло використовували фактор раптовості під час нападу на наряди поліції.

¹ Внезапность в операциях вооруженных сил США / Под ред. М.М. Кирьяна. – М.: Воениздат, 1982. – С. 31.

Однак принцип раптовості в тій чи іншій формі повинен застосовуватися в будь-якій операції, у тому числі й тоді, коли злочинці очікують активних дій поліції з їх затримання. Раптовими можуть бути: час, напрямок атаки, спосіб дій тощо; досягненню раптовості сприяють відволікаючі дії та маскування.

Зазначений перелік військово-тактичних принципів не є вичерпним. Іноді як принцип називається вимога створення необхідних резервів.

Принцип створення необхідних резервів є одним із основних у настановах щодо організації операцій як із затримання озброєних злочинців, так і з припинення масових заворушень. Навіть під час ведення операції з мінімальною кількістю учасників, хоча б один поліцейський перебуває в резерві для вирішення завдань, що раптово виникають. У змішаних (поліцейсько-військових) операціях у резерв можуть виділятися підрозділи чисельністю до декількох сотень чоловік (взвод, рота, батальйон). Настанови вимагають, щоб кожен керівник групи бойового порядку мав власний резерв (окремий резерв). Керівник операції повинен мати значний загальний резерв. Згідно з настановами як окремий, так і загальний резерв призначені для вирішення завдань, що раптово виникли, інакше кажучи, для відбивання непередбачених випадків.

Про створення могутнього загального резерву в операціях з припинення масових заворушень, використання глибоко ешелонованих шиків свідчить і закордонний досвід.

З теорії військового мистецтва може бути з користю запозичений **принцип простоти планування**. Складання чітких і простих планів сприяє успішному проведенню бойових дій. За наявності інших однакових факторів перевага надається найпростішому планові.

Організація спеціальних операцій є складною вже сама собою. Вона істотно ускладнюється тією обставиною, що її керівникові найчастіше приходится використовувати підрозділи, рівня підготовки яких він не знає. Досвід навчання показує, що, здавалося б, такий нескладний маневр, як розосередження натовпу шляхом зустрічного висування двох «клинів», можливий на практиці тільки тоді, коли він здійснюється добре підготовленими, злагодженими підрозділами. В іншому випадку «клин», незважаючи на зазначені орієнтири, ідуть кожен праворуч і розходяться тим далі, чим більша відстань, яку потрібно пройти. Тому у випадках, коли рівень підготовки не відомий старшому начальникові чи злагодженість підрозділів є недостатньою, доводиться обирати хоча й менш ефективні, але й менш складні тактичні способи дій: розсічення натовпу колонами, що діють в одному напрямку, фронтальне витіснення тощо.

І ще один принцип заслуговує на особливу увагу. Стосовно до спеціальної тактики він може бути сформульований так: «не починати повторної атаки з того самого напрямку і тим самим способом після того, як вона зазнала невдачі». Це правило однаково справедливе для операцій

як із затримання озброєних злочинців, так і з припинення масових заворушень. Повторний штурм з того самого напрямку укриття злочинців ні до чого, крім втрат, призвести не може. Так само марною та небезпечною є повторна атака натовпу тими ж силами й засобами і з того ж напрямку.

3.2.2. Специфічні принципи спеціальної тактики

Розглядаючи специфічні принципи спеціальної тактики, необхідно передусім виділити наступні.

Принцип поєднання військових дій з іншими формами, видами та способами оперативно-службових заходів. Оперативні та превентивні заходи повинні здійснюватися не тільки під час підготовки, але й у ході спеціальної операції. Це сприяє більш ефективному досягненню поставлених цілей, а в деяких випадках може привести до схилення озброєних злочинців до добровільної здачі, відмови організаторів масових заворушень від первісних намірів, дозволить уникнути спеціальних бойових дій. Іноді виникає можливість за допомогою оперативних заходів забезпечити затримання озброєних злочинців або знизити рівень ризику при цьому. Разом з тим, коли рішення на застосування силових заходів прийнято, його необхідно реалізувати без найменших коливань, швидко й рішуче. Перервані силові заходи деморалізують особовий склад та активізують дії правопорушників.

Принцип пріоритету завдань – рятування людей і матеріальних цінностей, який полягає в тому, що зусилля НПУ в особливих умовах повинні бути спрямовані, насамперед, на рятування людей і майна.

Принцип забезпечення максимальної безпеки сторонніх громадян та учасників операції також є пріоритетним. Інші принципи спеціальної тактики, наприклад, прагнення заподіяти злочинцеві мінімальної шкоди, мають підпорядковане цьому принципіві значення.

Принцип розумної достатності під час здійснення силових заходів полягає в незастосуванні явно зайвих, не продиктованих обстановкою, способів дій. Наприклад, у незастосуванні спеціальних засобів або засобів психологічного впливу проти відносно нечисленного натовпу в умовах переважання чи рівності сил і засобів НПУ. Якщо дії натовпу ще не набули агресивного характеру, то як тактичний спосіб дій доцільно обрати витиснення, а не розосередження з використанням бронетехніки та спеціальних засобів тощо. Цей принцип знаходить своє вираження й у заподіянні затримуваним озброєним злочинцям мінімальної шкоди.

Істотною відмінністю спеціальної тактики від військової під час застосування військово-тактичних принципів є обов'язкове врахування вимог закону та пріоритетного значення загальних і специфічних її принципів перед військово-тактичними.

Таким чином, приймаючи будь-яке тактичне рішення, слід виходити з певної групи принципів, що можуть перебувати у взаємній суперечності. У багатьох випадках приходиться керуватися одним принципом на шкоду іншому. Правильне рішення забезпечується точною й швидкою оцінкою конкретної ситуації.

Загальна мета діяльності НПУ збігається як в особливих, так і в повсякденних умовах. Вона полягає в забезпеченні публічного порядку й боротьби зі злочинністю. Однак у результаті надзвичайних обставин і надзвичайних подій соціального (криміногенного і некриміногенного), а також техногенного, природного й біологічного характеру можуть виникати додаткові завдання (участь у рятувальних роботах), а оперативна обстановка різко ускладнюється й може бути визнана особливою. Така обстановка вимагає від НПУ адекватного реагування з метою її найшвидшої нормалізації.

Повсякденно-оперативна організація НПУ у цих умовах уже не відповідає завданням, які знову виникають, тому з'являється необхідність нової, оперативно-бойової організації, що включає нові структурні утворення (формування), залучення додаткових сил, засобів та особливу систему керування ними.

Ця оперативно-бойова організація призначається для ведення спеціальних та інших операцій, спрямованих на локалізацію й наступну ліквідацію надзвичайних ситуацій, а також їхніх наслідків. У ході спеціальних операцій здійснюється комплекс оперативно-розшукових, режимно-обмежувальних, службово-спостережливих, профілактичних, кримінально-процесуальних, військових та інших заходів, а також у деяких випадках спеціальних бойових дій. Оскільки втілення в життя цих заходів і дій пов'язано зі встановленням спеціального адміністративно-правового режиму або тимчасових правообмежень, така обстановка вимагає й спеціального нормативно-правового регулювання.

Специфіка діяльності НПУ в особливих умовах зумовлює необхідність окремого напряму науки керування органами та підрозділами НПУ, об'єктом дослідження якого виступають громадські відносини, що складаються в процесі організації і здійснення охорони публічного порядку в екстремальній обстановці (особливих умовах), суб'єктами яких є НПУ та інші державні органи, громадські об'єднання, що з нею взаємодіють. Предметом дослідження є діяльність НПУ з організації та здійснення заходів щодо нормалізації надзвичайної обстановки.

Керування в особливих умовах, як напрям науки керування НПУ, спирається на систему категорій, вироблену цією наукою. Разом з тим особливості суб'єктів і об'єктів керування, специфіка методів керування (силові заходи, психологічні заходи, тактичні способи дій) припускають наявність особливої системи категорій, що спирається на понятійний апарат науки керування й спеціальної тактики (науки про підготовку та

ведення спеціальних бойових дій). До таких понять входять: «особливі умови», «надзвичайна ситуація», «надзвичайна подія», «особлива оперативна обстановка», «оперативно-бойова організація», «спеціальна операція» тощо.

Водночас усі основні категорії науки керування зберігають своє значення в процесі керування діяльністю НПУ в особливих умовах, але при цьому їх уживання має визначені специфічні риси. Так, наявність специфічних функцій керування органом НПУ в особливих умовах вимагає створення спеціального апарату керування для їх здійснення як у підготовчий період, так і за особливих умов, що вже настали.

Поряд із загальними принципами керування в особливих умовах діють принципи спеціальної тактики, які можна розділити на загальні (організаційні), тактичні та специфічні. Їх правильне вживання забезпечує успіх спеціальних операцій і спеціальних бойових дій.

Крім відомих науці керування методів, в особливих умовах застосовуються й специфічні методи керівної дії на об'єкт керування (під об'єктом керування слід розглядати в цьому випадку не тільки власні сили й засоби, а й сторону сили суперника) – тактичні способи дій. Правильне та своєчасне їх вживання накладає певні обмеження на вибір стилю керівництва. В особливих умовах звужується сфера вживання колегіального стилю і розширюється сфера авторитарного стилю, який більш ефективний в обстановці підвищених відповідальності і ризику, а також гострого дефіциту часу.

Існуюча структура керування НПУ в особливих умовах, яка складалася протягом багатьох років, випробовує на собі різні суперечливі впливи та потребує серйозного вдосконалення. В основу організації проектування структури керування НПУ в особливих умовах повинні бути покладені системний аналіз та інші методи, опрацьовані наукою керування.

Питання для повторення

- 1. Стисло розкрийте загальне трактування організаційних принципів керування підрозділом НПУ у кризовій ситуації.*
- 2. Опишіть специфічні принципи спеціальної тактики.*
- 3. Розкрийте зміст принципу суворого дотримання законності та його значення для Національної поліції.*
- 4. У чому полягає сутність принципу плановості й оперативності?*
- 5. Опишіть принцип єдиноначальності й ієрархічності керування.*
- 6. Порівняйте принцип залежності вибору видів, форм і способів дій від характеру оперативної обстановки і завдань, що виникають, та принцип створення відповідного до завдання угруповання сил і засобів.*
- 7. Дайте визначення принципу превентивності та розкрийте його зміст.*
- 8. Дайте характеристику принципу економії сил і засобів.*

9. *Розкрийте сутність принципу всебічного забезпечення спеціальних бойових дій. У чому полягають його особливості?*
10. *У чому сутність принципів раптовості, створення необхідних резервів та простоти планування? У яких кризових ситуаціях дія цих принципів проявляється найбільш виражено?*
11. *Як Ви розумієте сутність принципу розумної достатності?*
12. *Розкрийте зміст принципу створення необхідного резерву.*
13. *Назвіть особливу групу специфічних принципів спеціальної тактики.*

Питання для обговорення

1. *Як Ви вважаєте, чому одним із пріоритетних специфічних принципів спеціальної тактики є принцип забезпечення максимальної безпеки сторонніх громадян та учасників операції?*
2. *Як часто, на Вашу думку, на практиці Національною поліцією застосовується принцип масування сил і засобів на об'єктах і в районах з найбільш складною оперативною обстановкою? Чи можете назвати приклади (з публікацій у ЗМІ)?*
3. *Чи завжди закордонний досвід роботи поліцейських і військових структур доцільно застосовувати в практичній діяльності НП України? Обґрунтуйте свою думку.*
4. *Порівняйте застосування принципу створення необхідних резервів у військовій науці та організації спеціальних операцій НП України.*

3.3. Нормативно-правове регулювання діяльності Національної поліції в умовах виникнення надзвичайних ситуацій

Уже в перші роки з моменту проголошення незалежності України її вищими органами законодавчої і виконавчої державної влади були прийняті нормативно-правові акти, спрямовані на зміцнення законності, правопорядку та посилення боротьби зі злочинністю. 20 грудня 1990 року введений у дію Закон України «Про міліцію», а 02 липня 2015 року прийнятий Закон України «Про Національну поліцію», що закріпив у Розділі II як принципи її діяльності верховенство права, законність, дотримання прав і свобод людини, відкритість та прозорість, політична нейтральність, взаємодія з населенням на засадах партнерства, безперервність.¹

Правовою основою діяльності НПУ є Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Закон України «Про Національну поліцію», інші закони України, акти Президента України та Постанови Верховної

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379

Ради України, прийняті відповідно до Конституції та законів України, акти Кабінету Міністрів України, а також видані відповідно до них акти Міністерства внутрішніх справ України, інші нормативно-правові акти¹. Ураховуючи, що в деяких випадках при діях в особливих умовах Міністерство внутрішніх справ веде спеціальні операції разом з іншими міністерствами й відомствами, видає міжвідомчі нормативні акти, які регулюють питання взаємодії зацікавлених відомств управління їх силами й засобами в ході цих операцій.

3.3.1. Законодавча база діяльності Національної поліції України в особливих умовах

Конституція України 1996 року закріпила нові демократичні принципи та цінності. Якщо основною функцією радянської юридичної науки був, насамперед, захист інтересів держави, то тепер вищою соціальною цінністю в Україні визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і соціальну спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Ствердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.² Конституція закріпила принципи верховенства права і верховенства закону, принципи верховенства Конституції по відношенню до законів та інших нормативно-правових актів.³

Принцип верховенства права означає, що свобода громадян повинна забезпечуватися таким правовим порядком, за якого ніхто не може щось учинити всупереч закону. Цей принцип властивий як приватному, так і публічному праву. Однак у приватному праві в межах принципу верховенства права діє правило: «Дозволено все, що не заборонено законом». Інше значення має цей принцип у публічному праві, зокрема в адміністративному. Органи державної влади, їх посадові особи можуть діяти лише на основі й у межах повноважень і способами, визначеними Конституцією і законами України.⁴

Такі повноваження випливають із самої суті правової держави та принципу верховенства права: право повинно домінувати над владою, не допускати можливого свавілля з боку держави, забезпечувати можливість контролю з боку громадянського суспільства за державною діяльністю. І в цьому випадку повинен діяти загальноправовий принцип: «Можна лише те, що дозволено законом».⁵ НПУ, поліцейські як представники державної влади зобов'язані дотримуватися цього принципу в будь-яких умовах несення служби, включаючи й особливі умови, коли в результаті

¹ Там само. – Ст. 3.

² Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 3.

³ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 8.

⁴ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 19.

⁵ Харитонова О.І. Верховенство закону як принцип сучасного адміністративного права України // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць. – Одеса: Юридична література, 2001. – С. 26.

екстремальних обставин порушується дія механізму забезпечення публічного (громадського) порядку та публічної (громадської) безпеки.

Конституційні права людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із вказівкою терміну їх дії.¹

Не обмежуються права і свободи, передбачені статтями Конституції України: ст. 24 (про рівні конституційні права і свободи громадян та їх рівність перед законом); ст. 25 (про неприпустимість позбавлення громадянина громадянства і права змінити громадянство); ст. 27 (про невід’ємне право кожної людини на життя); ст. 28 (про право кожного на повагу до його гідності); ст. 29 (про право кожної людини на свободу та особисту недоторканість); ст. 40 (про право усіх направляти індивідуальні чи колективні письмові звертання або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів); ст. 47 (про право кожного на житло); ст. 51 (про право на шлюб жінки і чоловіка за обопільною згодою); ст. 52 (про рівність дітей у своїх правах); ст. 55 (про захист судом прав і свобод людини і громадянина); ст. 56 (про право кожного на відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень); ст. 57 (про право кожного знати свої права й обов’язки); ст. 58 (про необоротність дії законів та інших нормативних актів); ст. 59 (про право кожного на правову допомогу); ст. 60 (про право не виконувати явно злочинні розпорядження чи накази); ст. 61 (про право не притягуватися двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення); ст. 62 (про право кримінального покарання особи тільки судом); ст. 63 (про право особи не давати показання або пояснення щодо себе, членів сім’ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом).

Чинним законодавством України передбачається введення двох надзвичайних (екстраординарних) правових режимів – надзвичайного стану та воєнного стану.

Законодавством багатьох інших держав передбачаються й деякі інші види таких правових режимів.

Рішення про введення в Україні чи окремих її місцевостях надзвичайного стану приймає Президент України. Він також оголошує окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.²

Укази Президента України про введення військового чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 64.

² Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – п. 21. – Ст. 106.

чи часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації підлягають затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.¹

10 грудня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про дію міжнародних договорів на території України».² Здійснюючи перехід до загальносвітових правових стандартів, Верховна Рада України провела велику роботу з імплементації міжнародних договорів, що знайшло своє відображення і в Конституції, яка визначила, що міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано вищим законодавчим органом, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції, можливе тільки після внесення змін до Конституції України.³

Дії НПУ в особливих умовах ґрунтуються на законах та інших нормативно-правових актах, які приведені у відповідність до зобов'язань, узятих Україною у зв'язку з імплементацією міжнародних договорів. До них належать Міжнародна Хартія прав людини⁴, Загальна декларація прав людини⁵, Міжнародний пакт про громадські та політичні права⁶. Ці та деякі інші міжнародно-правові акти закріплюють правовий статус особи, а також її права і свободи, що не підлягають обмеженню, зокрема й в особливих умовах. Положення зазначених договорів знайшли своє відображення в розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина».

Інша група міжнародних договорів визначає загальні принципи охорони правопорядку та здійснення поліцейської діяльності: Кодекс ООН поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку⁷, Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами у підтриманні правопорядку⁸ тощо. Норми цих договорів закріплено національним законодавством України та відображено у відомчих актах МВС України.

Крім того, Україна приєдналася до ряду міжнародних договорів, уклала нові, у тому числі двосторонні договори з деякими країнами з питань співробітництва в боротьбі з міжнародною злочинністю й

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – п. 31. – Ст. 85.

² Про дію міжнародних договорів на території України: Закон України від 10 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 10. – Ст. 137.

³ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 9.

⁴ Міжнародна Хартія прав людини. Інститут соціологічних і економічних проблем зарубіжних країн. Українська асоціація сприяння ООН. – К.: Наук. думка, 1991. – 28 с.

⁵ Загальна декларація прав людини. Українська правнича фундація. Право. – К., 1995. – 12 с.

⁶ Міжнародний пакт про громадські і політичні права // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К. Качуренко. – 2-е вид. – К.: Юрінформ, 1997. – С. 36-58.

⁷ Кодекс поведінки посадових осіб у підтриманні правопорядку // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т. Яблонський. – К.: Сфера, 1999. – С. 166-169.

⁸ Основные принципы применения силы и огнестрельного оружия должностными лицами по поддержанию правопорядка // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій / Упоряд. Т. Яблонський. – К.: Сфера, 1999. – С. 170-174.

тероризмом в особливих умовах, викликаних аномальними явищами техногенного і природного характеру тощо.

Як зазначалося вище, настання особливих умов діяльності НПУ зумовлене надзвичайними обставинами. Перелік таких обставин дає Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Надзвичайний стан може бути введений у випадках:

1) виникнення особливо важких надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру (стихійні лиха, катастрофи, особливо великі пожежі, епізоотій тощо), що створюють загрозу для життя і здоров'я значних верств населення;

2) здійснення масових терористичних актів, які супроводжуються загибеллю людей або руйнуванням особливо важливих об'єктів життєзабезпечення;

3) виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, блокування або захоплення окремих особливо важливих об'єктів чи місцевостей, що загрожує безпеці громадян і порушує нормальну діяльність органів державної влади й органів місцевого самоврядування;

4) виникнення масових заворушень, які супроводжують насильство над громадянами й обмежують їх права та свободи;

5) спроби захоплення державної влади або зміни конституційного ладу України насильницьким шляхом;

6) масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

7) необхідності відновлення конституційного правопорядку та діяльності органів державної влади.

Закон містить також визначення надзвичайного стану.

Надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні або в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що спричинили чи здатні спричинити людські та матеріальні втрати, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню й органам місцевого самоврядування відповідно до Закону повноважень, необхідних для запобігання загрозі й забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади й органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини й громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб із указівкою терміну дії цих обмежень.¹

¹ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.

Воєнний стан – особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.¹

Зазначені вище закони надають великі права військовому командуванню при здійсненні правового режиму надзвичайного стану та правового режиму воєнного стану. Необхідно підкреслити, що суб'єкти командування в цих двох випадках різні. При введенні воєнного стану військовим командуванням суб'єктами є Генеральний штаб Збройних Сил України, Об'єднаний оперативний штаб Збройних Сил України, командування видів Збройних Сил України, командування Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, командування Високомобільних десантних військ Збройних Сил України, управління оперативних командувань, командування з'єднань та військових частин Збройних Сил України; органи управління інших утворених відповідно до законів України військових формувань.² При введенні надзвичайного стану Військовим командуванням, якому в межах, визначених Законом, надається право разом з органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування здійснювати заходи правового режиму надзвичайного стану, є: Головний орган військового управління Національної гвардії України; Служба безпеки України; Військова служба правопорядку у Збройних Силах України.³

Положенням про Міністерство внутрішніх справ України⁴ на органи та підрозділи НПУ, крім вирішення повсякденних питань боротьби зі злочинністю, охорони публічного порядку та забезпечення громадської безпеки, покладаються завдання:

- організація та здійснення заходів щодо рятування людей, охорони їх безпеки, забезпечення громадського порядку, збереження майна у випадку стихійних лих, аварій, пожеж, катастроф і ліквідації їх наслідків;
- забезпечення високої бойової готовності органів Національної

¹ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. 2015. - № 28 - ст. 250

² Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. 2015. - № 28. – Ст. 3.

³ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року. № 1550-III.

⁴ Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року. № 383/2011.

поліції і Національної гвардії, участі відповідно до законодавства в забезпеченні режиму воєнного чи надзвичайного стану у випадку його оголошення на території України або в окремих місцевостях.

Законом України «Про Національну поліцію» передбачені завдання, що зобов'язують органи та підрозділи поліції повідомляти відповідним державним органам і громадським об'єднанням про аварії, пожежі, стихійні лиха й інші надзвичайні події, уживати невідкладних заходів для ліквідації їх наслідків, рятування людей і надання їм допомоги, охорони майна, що залишилося без догляду.

Завдання Національної гвардії України:

- брати участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах, що охороняються;
- бути в постійній готовності для надання наявними силами й засобами допомоги адміністрації установ виконання покарань у ліквідації випадків групової непокори і масових безпорядків;
- виділяти сили й засоби для ведення разом з Національною поліцією розшуку осіб, які втекли з-під охорони чи нагляду;
- надавати допомогу адміністрації об'єктів, що охороняються, у ліквідації аварій і стихійних лих;
- брати участь (у воєнний час) у територіальній обороні в районах розміщення об'єктів, що охороняються¹.

Чинним законодавством регулюються обов'язки інших державних органів та їх взаємодія в надзвичайній обстановці. На органи місцевого самоврядування покладаються наступні завдання:

- проведення у випадку стихійного лиха, екологічних катастроф, епідемій, епізоотій, пожеж, інших надзвичайних ситуацій необхідних заходів для забезпечення державного і громадського порядку, життєдіяльності підприємств, установ і організацій, рятування життя людей, захисту їх здоров'я, збереження матеріальних цінностей;
- вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням під час їх проведення публічного порядку.²

На місцеві державні адміністрації покладається проголошення у випадках стихійного лиха, аварій, катастроф, епідемій, епізоотій, пожеж, інших надзвичайних подій зони надзвичайної ситуації; здійснення передбачених законодавством заходів, пов'язаних із підтриманням у цій зоні громадського порядку, рятуванням життя людей, захистом їх здоров'я і прав, збереженням матеріальних цінностей.³

¹ Про Національну гвардію України. Верховна Рада України; Закон від 13.03.2014 № 876-VII.

² Про місцеве самоврядування: Закон України від 21 травня 1997 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

³ Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 року // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20-21. – Ст. 190.

Низкою нормативних актів закріплено обов'язкову участь різних міністерств і відомств у заходах щодо оздоровлення оперативної обстановки, відновлення публічного (громадського) порядку, ліквідації наслідків надзвичайних подій.

На Службу безпеки України покладені зобов'язання сприяти забезпеченню режиму воєнного і надзвичайного стану при їх оголошенні, ліквідації наслідків стихійних лих, значних аварій, катастроф, епідемій та інших надзвичайних ситуацій.¹ До компетенції Служби безпеки України віднесено попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів проти миру та безпеки людства, тероризму, корупції й організованої злочинності у сфері управління й економіки.² Служба безпеки надає допомогу НПУ у боротьбі зі злочинністю наявними силами та засобами, у тому числі й технічними.³

Кодекс Цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI визначає такі його завдання:

- запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного походження та проведення заходів щодо зменшення збитків і втрат у випадках аварій, катастроф, вибухів, великих пожеж і стихійних лих;
- оповіщення населення про загрозу та виникнення надзвичайних ситуацій у мирний і воєнний час, постійне інформування його про наявну обстановку;
- захист населення від наслідків аварій, катастроф, стихійних лих і використання засобів захисту;
- організація життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійних лих і в районах ураження;
- створення системи аналізу й прогнозування управління, оповіщення, зв'язку, спостереження та контролю за радіоактивним зараженням, підтримання їх готовності для стійкого функціонування в надзвичайних ситуаціях мирного та воєнного часу;
- підготовка і перепідготовка керівного складу цивільної оборони, її органів управління й сил, навчання населення вмінню застосовувати засоби індивідуального захисту та діяти в надзвичайних ситуаціях.⁴

Діяльність аварійно-рятувальної служби містить такі важливі визначення:

Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією,

¹ Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

² Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

³ Про службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

⁴ Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 року № 5403-VI.

епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності;

Аварія – небезпечна подія техногенного характеру, що спричинила ураження, травмування населення або створює на окремій території чи території суб'єкта господарювання загрозу життю або здоров'ю населення та призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи спричиняє наднормативні, аварійні викиди забруднюючих речовин та інший шкідливий вплив на навколишнє природне середовище;

Катастрофа – велика за масштабами аварія чи інша подія, що призводить до тяжких наслідків;

Зона надзвичайної ситуації – окрема територія, акваторія, де сталася надзвичайна ситуація¹.

У Законі України «Про боротьбу з тероризмом» зазначено, що центральні органи виконавчої влади покликані боротися з проявами тероризму. Суб'єктами, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції є структурні підрозділи Національної поліції України та СБУ.²

Також важливе значення для діяльності НПУ у разі виникнення надзвичайного стану мають такі Закони України, як, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя»³, «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію»⁴ та ін.

Про оголошення надзвичайного та військового стану відповідно до чинних Законів України «Про оборону України» від 6.12.1991 року №1932-XII і «Про надзвичайний стан» належать до компетенції Президента України та Верховної Ради України. Так, до компетенції Президента України було віднесено:

- оголошення загальної або часткової мобілізації, стану війни у випадку воєнного нападу на Україну та невідкладне винесення цього питання на розгляд Верховної Ради України, оголошення воєнного стану в окремих місцевостях, уведення в дію нормативних актів воєнного часу та припинення їх дії;

- уведення надзвичайного стану на всій території України або в окремих місцевостях.

¹ Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 року № 5403-VI.

² Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – Ст. 180.

³ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст.218.

⁴ Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію: Закон України 21 жовтня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 44. – Ст. 410.

Стосовно повноважень Верховної Ради України, то вона вводить воєнний стан, оголошує стан війни у випадку військового нападу (агресії) або загрози воєнного нападу, за необхідності виконання міжнародних договорів про спільну оборону від агресії, а також згідно з поданням Президента України у випадку військового нападу на Україну; вводить надзвичайний стан на всій території України або в окремих місцевостях.

Надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях уводиться Указом Президента України, що підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.

До введення надзвичайного стану Президент України звертається через засоби масової інформації або іншим способом до груп осіб, організацій, установ, які є ініціаторами або учасниками дій, що можуть бути приводом для введення надзвичайного стану, з вимогою припинити свої протиправні дії протягом установленого в зверненні терміну та попередженням про можливість уведення надзвичайного стану.

За умов, що потребують негайних заходів для рятування населення або недопущення загибелі людей, надзвичайний стан може бути введений без попередження.

Пропозиції про введення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президентіві України подає Рада національної безпеки й оборони України. За необхідності введення надзвичайного стану у випадках надзвичайних ситуацій техногенного чи природного характеру пропозиції про його введення подає Кабінет Міністрів України.

Воєнний стан в Україні або в окремих її місцевостях вводится указом Президента України. Цей указ підлягає затвердженню Верховною Радою України протягом двох днів з моменту звернення Президента України.

Указ Президента України про введення воєнного стану, затверджений Верховною Радою України, негайно оголошується через засоби масової інформації.

Пропозиції про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президентіві України подає Рада національної безпеки й оборони України.¹

Таким чином, на законодавчому рівні закріплено чіткий порядок уведення військового чи надзвичайного стану в Україні.

Аналізуючи нормативно-правове регулювання діяльності НПУ в особливих умовах, не можна обійти увагою і низку відомчих нормативних актів МВС України, які ми детально розглянемо в наступному підрозділі даного розділу.

¹ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23 – Ст. 176.

3.3.2. Відомчі нормативні акти в сфері забезпечення діяльності Національної поліції під час надзвичайних ситуацій

На основі зазначених вище законодавчих актів МВС України розроблено та введено в дію відомчі нормативні акти, що регламентують діяльність НПУ в особливих умовах, управління силами й засобами, дії особового складу, порядок ресурсного, матеріально-технічного забезпечення тощо.

Організація діяльності підрозділів поліції під час введення надзвичайного стану, постійно перебуває в полі зору законотворців, про що свідчать накази МВС України: «Про підвищення готовності сил МВС України до дій у надзвичайних умовах на атомних електростанціях»¹, «Про підвищення готовності сил МВС України до дій під час надзвичайних ситуацій».

Інструкція про заходи щодо попередження та припинення захоплення й викрадення повітряних судів цивільної авіації України, затверджена спільним наказом Міністерства транспорту, Служби безпеки, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ і Державного комітету охорони державного кордону України, визначає повноваження (обов'язки).

В «Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посиленій варіант службової діяльності», затвердженої наказом МВС України від 10 грудня 2015 року № 1560², наведено перелік підстав, при яких в НПУ вводиться посиленій варіант несення служби: повідомлення про обставини, що можуть призвести чи призвели до загострення оперативної обстановки, створити чи створили загрозу життю (здоров'ю) громадян; введення надзвичайного стану.

Деякі дослідники висловлюють думку про недостатність нормативно-правової бази щодо діяльності НПУ в особливих умовах. На наш погляд, настільки детальне визначення способів і форм дії НПУ в особливих умовах навряд чи може входити до числа завдань вищого законодавчого органу країни. Формулювання поняття «операція», її класифікація виступають частиною предмета науки управління та спеціальної тактики НПУ, висновки яких підлягають закріпленню у відомчих нормативних актах МВС України. Але важко не погодитися з думкою, що однією з причин невдач НПУ при вирішенні ними завдань в умовах надзвичайної обстановки, особливо пов'язаної із соціальними явищами криміногенного характеру, є недостатньо глибоке та всебічне відпрацювання питань, насамперед на теоретичному рівні, а також

¹ Про підвищення готовності сил МВС України до дій у надзвичайних умовах на атомних електростанціях: Затв. наказом МВС України від 8 лютого 1992 року № 68. – К.: МВС України, 1992. – 3 с.

² Про затвердження Інструкції про порядок переведення органів Національної поліції України на посиленій варіант службової діяльності: Затв. наказом МВС України № 1560 від 10 грудня 2015 року.

закріплення організаційних основ проведення операцій спеціальним нормативним актом.

Дійсно, настанови, що регламентують ці питання, не можуть вважатися досконалими – вони містять низку недоліків і, головне, не завжди узгоджуються між собою. Наприклад, заходи щодо навчання особового складу дій в особливих умовах, передбачені настановами, вписуються в єдину систему професійної підготовки тощо.

Відчувається необхідність в єдиному нормативному акті. Зрозуміло, це не замінить настанов із ведення окремих видів операцій, підготовки особового складу, всебічного забезпечення дій в особливих умовах тощо, але він повинен стати основою системи цих відомчих нормативних актів, закріпити головні вимоги, принципи, правила, способи дій тощо. На цій основі необхідно організувати навчання особового складу, підготувати єдині навчальні програми, підручники та навчальні посібники.

Однак це не означає, що вся законодавча й відомча нормативно-правова база не потребує вдосконалення.

Узагалі вітчизняне законодавство та підзаконні нормативні акти, якщо тлумачити їх буквально, істотно обмежують чи унеможливають застосування спецзасобів і вогнепальної зброї. Забороняється застосовувати:

- вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи¹;
- спеціальні засоби, сльозоточиві речовини та вибухові пристрої в приміщеннях, на виробництвах, пов'язаних з виготовленням продукції з вибухових і легкозаймистих речовин²;
- малогабаритні підривні пристрої «Ключ», «Імпульс» для відкриття захоплених правопорушниками приміщень, у яких знаходяться заручники³.

Однак аналіз вітчизняної та світової практики ведення операцій зі звільнення заручників свідчить, що в деяких випадках доводиться застосовувати вогнепальну зброю в умовах, коли від цього можуть постраждати заручники й інші особи, а також вибухові пристрої для проникнення в приміщення з ризиком для заручників, які там перебувають, і навіть з ризиком викликати детонацію вибухових речовин, що мають правопорушники.

Такі дії не можуть розглядатися як протиправні, якщо вони вчиняються в стані крайньої необхідності, тобто «для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі, а також громадським інтересам або

¹ Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.

² Статут патрульно-постової служби міліції України: Наказ МВС України від 28 липня 1994 року № 404 // Інформаційний бюлетень (тексти нормативних актів міністерств і відомств України). – 1994. – № 22.

³ Статут патрульно-постової служби міліції України: Наказ МВС України від 28 липня 1994 року № 404 // Інформаційний бюлетень (тексти нормативних актів міністерств і відомств України). – 1994. – № 22.

інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими способами та якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності» (п. 1 ст. 39 КК України). «Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода» (п. 2 ст. 39 КК України).

Водночас багато (якщо не більшість) операцій зі звільнення заручників пов'язані з ризиком для життя самих заручників та інших осіб, включаючи співробітників правоохоронних органів, рятувальників, медичних працівників тощо. Тим часом КК України 2001 року ввів норму, формальне тлумачення якої такий ризик не допускає: «Ризик не визнається виправданим, якщо він свідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій» (п. 3 ст. 39 КК України).

Слід думати, що законодавець не ставить за мету абсолютну заборону подібного ризику і не поширює ці норми на надзвичайні ситуації, розв'язання яких можливе лише екстраординарними заходами, припустимими тільки в стані крайньої необхідності. Однак необхідні, як мінімум, відповідні роз'яснення застосування цих норм, а в найближчій перспективі – прийняття Закону України «Про боротьбу з тероризмом та екстремізмом».

Навчання поліцейських у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання і системі професійного навчання формує в них переконання в необхідності точного дотримання вимог законів і підзаконних нормативних актів, а судова практика будь-які сумніви в правомірності застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї схильна тлумачити аж ніяк не на користь поліцейських. Тому недостатньо чіткі й зрозумілі положення порядку застосування цих заходів можуть паралізувати волю керівників і рядових учасників спеціальних операцій при прийнятті необхідних рішень.

Проте можна зробити висновок, що на сьогодні нормативно-правова база дій НПУ в особливих умовах в основному сформована.

Питання для повторення

1. Які Ви знаєте права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями Конституції України, що не можуть бути обмежені ні за яких обставин?

2. На яких законах та інших нормативно-правових актах ґрунтуються дії Національної поліції України в особливих умовах?

3. Які завдання покладено на Національну поліцію України, крім вирішення повсякденних питань боротьби зі злочинністю, охорони публічного порядку та забезпечення громадської безпеки?

4. Які обов'язки покладаються на органи місцевого самоврядування при виникненні кризових ситуацій?

5. Назвіть відомчі акти, що регламентують порядок дій Національної поліції України в надзвичайних ситуаціях.

Питання для обговорення

1. Порівняйте вирази «дозволено все, що не заборонено законом» та «можна лише те, що дозволено законом». Як Ви їх розумієте? Який із них, на Вашу думку, має ширше трактування? У чому полягає їх суть? Чи є вони тотожними?

2. На Вашу думку, чи обов'язкове дотримання існуючих положень міжнародно-правових актів Національною поліцією України при діях у надзвичайних умовах? Чи можливі певні винятки (ігнорування, невиконання) при виникненні екстремальних ситуацій? Обґрунтуйте свою думку.

3. Чи згодні Ви з формулюванням, що вітчизняне законодавство та підзаконні нормативні акти, якщо тлумачити їх буквально, істотно обмежують чи унеможливають застосування спецзасобів і вогнепальної зброї?

Розділ 4. Організація діяльності угруповань НП в умовах виконання спеціальних бойових завдань

4.1. Угруповання сил і засобів НП під час виконання службових і спеціально-бойових завдань

4.1.1. Організаційна побудова сил та засобів НП для виконання спеціальних бойових завдань під час надзвичайних ситуацій

Поряд з виконанням повсякденних завдань поліцейськими іноді доводиться працювати за надзвичайних, екстремальних умов, коли поліцейські змушені ризикувати здоров'ям чи життям для затримання особливо небезпечних злочинців, ліквідації масових заворушень, тощо.

Використовуючи основні тактичні способи дій, поліцейські виконують завдання в розшукових нарядах, нарядах з охорони публічної безпеки і порядку.¹ Під час виконання службово-бойових завдань в особливих умовах та під час проведення спеціальних операцій виникає необхідність створення позаштатних організаційних формувань та угруповань сил і засобів.

Специфіку їх створення та основні положення викладено в даному підрозділі навчального посібника.

Згідно з військовою термінологією «сили і засоби» – це особовий склад і озброєння підрозділів, частин, з'єднань і об'єднань, призначені для проведення та забезпечення бойових дій.

Під «силами», розуміють особовий склад (людські ресурси), що перебуває на службі в органах та підрозділах Національної поліції України, а також інших осіб, які працюють з ними відповідно до закону з метою охорони публічного (громадського) порядку та боротьби зі злочинністю.²

Таким чином, особовий склад і спеціальна техніка, що залучаються для виконання службово-бойових завдань у надзвичайних обставинах, організаційно й функціонально повинні утворювати єдину систему. Причому в такій системі «людина – техніка» необхідно забезпечити як оптимальне співвідношення озброєння й особового складу, так і ефективну взаємодію між групами людей різної спеціалізації та різних службових рангів.

У зв'язку з цим під час створення угруповання сил і засобів необхідно виходити, насамперед, із критичної оцінки реального стану сил і засобів конкретного органу Національної поліції та їх можливостей. Організаційна побудова визначається їх штатами, дислокацією, озброєнням, матеріально-технічним забезпеченням, можливостями

¹ Про Національну Поліцію, ст. 1

² Корниенко М.В. Деятельность органов внутренних дел по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки (по материалам МВД Украины). – М: Московский институт МВД России. – 2002. – С. 54.

мобілізаційного розгортання. Вона завжди стосується певної кількості особового складу, а саме тих, хто залучається (планується) до такої діяльності в особливих умовах.

Залежно від видів спеціальних операцій кожен напрям службово-бойової діяльності потребує своєї організації, більше того, кожен напрям має й свої особливості побудови угруповання сил і засобів. А якщо врахувати, що кожна дія також має особливості, то дати детальні рекомендації щодо конкретної ситуації складно. Як бачимо, необхідно визначити загальні підходи, щоб на практиці застосовувати їх з урахуванням сформованої обстановки й умов. На наш погляд, такими підходами будуть визначення параметрів розрахунку оптимальної чисельності й організаційної структури сил і засобів для кожної конкретної спеціальної операції. Обґрунтувавши оптимальний склад і порядок організації сил і засобів, у зазначені рекомендації можна запропонувати для планування підготовки НП до діяльності з реагування на будь-які надзвичайні ситуації.

Аналіз практичної діяльності, а також спеціальної юридичної та військової літератури дозволяє виділити основні показники, що повинні визначати властивості створюваного силового угруповання. До них необхідно віднести:

- оперативність, тобто здатність швидко реагувати на зміну обстановки (характеризується часом реалізації рішень). Оперативність залежить від числа проміжних елементів і швидкості проходження інформації; залежно від мети створюються силові угруповання з різною оперативністю;

- централізацію, тобто наявність надійних зв'язків між різними елементами бойового порядку та пунктом управління операції. Чим вище показник централізації, тим вище керованість системи;

- периферійність, що визначається топографічними властивостями угруповання – дислокацією сил і засобів. Кількісно визначається числом груп і нарядів, які перебувають за певною межею, усередині якої знаходиться центр. Звичайно, чим вище периферійність, тим ефективніше угруповання;

- живучість, тобто здатність зберігати керованість і бойові властивості при руйнуванні частини структури.

Крім того, під час формування груп бойового порядку слід ураховувати, що згідно з нормативними актами МВС України особовий склад під час ускладнення обстановки переходить на посилений варіант несення служби, а це, у свою чергу, досягається за рахунок збільшення кількості нарядів і чисельності їх складу, переходу на посилений варіант охорони. Це дає підстави вважати, що основою організаційно-тактичної побудови сил і засобів для особливих умов слід визначити єдину дислокацію як встановлену нормативними актами МВС України

принципову схему розміщення сил і засобів (нарядів) з метою найефективнішого їх використання.¹

Розроблення якоїсь іншої додаткової спеціальної схеми до особливих умов, на нашу думку, не потрібне. Слід відзначити, що єдина дислокація передбачає охорону в районі (місті) публічних (громадських) місць, важливих об'єктів. Дислокація, її принципова схема повинні виконувати своє головне призначення також і під час проведення спеціальних операцій. Але до неї, безумовно, треба внести відповідні зміни та доповнення, які, у свою чергу, обумовлюються станом, що виник внаслідок введення в дію того чи іншого оперативного плану. При формуванні єдиної дислокації на період активних дій слід зважати на те, що традиційні принципи управління нарядами в такому разі набувають актуальності та нового змісту. Особливо це стосується принципу раціонального використання сил і засобів у процесі управління, який визначає необхідність досягти не тільки концентрації людських і матеріальних ресурсів, але і їх найбільшої економії. Тобто визначити необхідну кількість сил і засобів, здійснювати вибір найбільш доцільних тактичних прийомів і способів дій, вирішувати завдання, що виникають, у мінімально короткі терміни. Це, у свою чергу, потребує внесення до єдиної дислокації доповнень і змін відповідно до аналізу сформованої оперативної обстановки та видів надзвичайних заходів.

Робочий апарат оперативного штабу після оцінки оперативної обстановки (з прогнозом можливих подій) повинен визначити нові маршрути, пости, КПП; внести відповідні зміни (доповнення) до діючої схеми єдиної дислокації; визначити види додаткових нарядів і постів на маршрутах та об'єктах, їх чисельність.

Формування угруповання сил і засобів у спеціальних операціях, ще до того передбачає необхідність організаційного виділення в розпорядження керівника операції спеціальних підрозділів, груп або окремих працівників, які мають підвищену професійну, фізичну чи спеціальну підготовку та здатні успішно виконувати поставлені завдання.²

Використання їх для дій в операціях, а також участь підрозділів Національної гвардії України передбачає угруповання сил і засобів НП організувати за принципом: відділення – взвод – рота – батальйон. Це значно спрощує організацію забезпечення й управління, встановлює взаємодію між групами бойового порядку з різних відомств.

Досвід ведення бойових дій на основі розроблених математичних моделей і розрахунків переконливо доводить, що на базі відділення (взводу) необхідно, крім того, організувати «трійки» бійців на чолі з грамотними командирами. На сьогодні найоптимальнішою чисельністю

¹ Про затвердження Інструкції про порядок переведення особового складу органів і підрозділів МВС України на посиленій варіант оперативно-службової діяльності: Наказ МВС України від 03.12. 2012 року № 1111.

² Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України. Підручник. – Харків: Університет внутрішніх справ, 1998. – С. 360-361.

складу нарядів і груп бойового порядку вважається від трьох до семи виконавців.

Формування таких груп повинно базуватися на знанні індивідуальних особливостей людей (характер, здібності тощо), їх неформальних міжособистісних взаєминах та опорі на справжніх лідерів. Під найпильнішою увагою повинні перебувати ті, хто призначений старшим, а також недосвідчені поліцейські (таких поодинці посилати на завдання взагалі не слід, за винятком тренувальних занять).

І ще деякі важливі умови, які необхідно враховувати, як ми вважаємо, під час формування та застосування нарядів і груп для ведення спеціальних бойових дій. Це дотримання принципу негайного заміщення командира та зміна правового статусу поліцейського під час проведення операцій.

У випадку порушення управління внаслідок тимчасової відсутності командира (старшого) або при виведенні його з ладу необхідно здійснити негайну його заміну. Заступники командира (старшого групи) повинні бути достатньо інформовані про обстановку, щоб мати можливість негайно прийняти керівництво на себе. Тому система управління має бути постійно готовою до функціонування на основі взаємозамінюваності та дублювання особового складу й техніки управління.

Таким чином, найнижчою тактичною одиницею, призначеною для виконання як повсякденних оперативно-службових, так і службово-бойових завдань, є наряд – визначена кількість сил і засобів, потрібних або виділених для виконання того чи іншого оперативно-службового (службово-бойового) завдання.

Наряди за своїм призначенням поділяються на:

- наряди з охорони публічного (громадського) порядку;
- розшукові наряди.

У наступних підрозділах цього розділу більш детально зупинимося на характеристиці кожного виду нарядів.

4.1.2. Наряди з підтримання публічної безпеки та порядку, види, призначення й забезпечення

Наряди з підтримання публічної безпеки та порядку, відповідно до їх назви, призначені для підтримання публічного порядку, безпеки і боротьби з правопорушеннями на вулицях, площах, у парках, на транспортних магістралях, портах, в аеропортах та інших громадських місцях, а також під час проведення масових заходів, ліквідації наслідків аварії, катастрофи, стихійного лиха.

Ці задачі виконують наряди патрульної поліції. Для несення патрульної служби використовуються такі види нарядів: патрулі, патрульні групи (ПГ), спеціалізовані патрульні групи (СПГ), пости охорони порядку (ПО), пости охорони об'єктів (ПОО), пости регулювання

дорожнього руху (ПР), патрулі для нагляду за дорожнім рухом (ПНР) і контрольно-пропускні пункти (КПП).

Розглянемо деякі з них.

Патруль – рухомий наряд із двох-трьох поліцейських, який виконує завдання шляхом обходу (об'їзду) маршруту й огляду його окремих ділянок. Патруль може бути пішим або на автомобілі (БТР, БРДМ).

Пост охорони порядку – наряд у складі одного-двох поліцейських, який виконує завдання шляхом ведення постійного спостереження за певною ділянкою території (об'єктом). Для поста визначаються його центр і межі. Центр поста визначається в тому місці, звідки найзручніше вести спостереження і є можливість швидко вжити відповідних заходів. Відстань від центра поста до його меж не повинна перевищувати, як правило, 300 м.

Наряд на контрольно-пропускному пункті (КПП) призначається в складі двох-трьох і більше поліцейських для перевірки транспортних засобів і вантажів із метою виявлення злочинців (порушників), які розшукуються, викраденого майна, заборонених предметів, викрадених автомобілів (мотоциклів), а також для забезпечення пропускного режиму або обмеження руху транспорту і людей.

Комендантський пост чисельністю від відділення до взводу призначається для забезпечення комендантської години, затримання транспортних засобів і людей, які порушують режимні заходи. Може включати 2-3 контрольно-пропускні пункти, а також групу, яку начальник поста періодично надсилає для огляду місць можливого переховування порушників комендантської години в районі несення служби.

Поліцейський ланцюжок – наряд чисельністю від відділення до роти, який виконує завдання по оточенню району (ділянки місцевості) з метою заборони неорганізованого проходу громадян. Військовий ланцюжок може бути: посиленням – з інтервалом між військовослужбовцями менше 1 м; нормальним – з інтервалом – 1-2 м; рідким – з інтервалом понад 2 м; багаторядним – у два і більше ряди. До складу ланцюжка можуть включатися поліцейські, військовослужбовці. Для їх посилення під час перекриття вулиць можуть використовуватись автомобілі (танки, БМП, БТР), переносні загорождення, канати й інші засоби.

Крім цього, можуть призначатись наряди супроводження потягів, суден, літаків (НС), заслін (З), караули (КР), конвої (К), резерв (Р) й інші види нарядів залежно від можливостей, особливостей території та стану оперативної обстановки.

Наряди можуть бути парними або одиночними. Парні наряди призначаються, як правило, для посилення охорони публічного порядку в місцях перебування значної кількості людей, а також на території зі складною криміногенною обстановкою під час здійснення оперативно-пошукових заходів.

Для підвищення ефективності охорони публічного порядку використовуються різноманітні технічні засоби: патрульні й інші автомобілі, мотоцикли, катери, вертольоти, спецавтомобілі, телебачення, радіо, дротяний зв'язок і сигналізація, вогнепальна зброя, спеціальні засоби, аудіо-, відеотехніка, спеціальна оперативна техніка і зв'язок, радіозв'язок.

4.1.3. Виконання силами та засобами НП службово-бойових завдань під час проведення спеціальних операцій

Сили та засоби – це особовий склад органів НП, з'єднань, військових частин НГ України та інших сил охорони правопорядку, які залучаються до проведення спеціальних операцій. Для оперативно-тактичних розрахунків розглядають окремо сили: кількість підрозділів, частин, з'єднань (зазвичай із зазначенням їх особового складу); і засоби: кількість озброєння, бойової, спеціальної, транспортної техніки, спеціальних засобів.¹ Сили й засоби, резерви, інші елементи бойового порядку або оперативного шикування визначає керівник операції в рішенні на проведення операції та для дій на головному й інших напрямках. Своєчасний перерозподіл сил і засобів є одним із способів впливу керівника на розвиток операції.

Розрахунок сил і засобів оформлюється у вигляді таблиці з такими графами: «Номер за порядком», «Підрозділ», «Особовий склад», «Озброєння», «Бойова техніка», «Оснащення».

Графи «Озброєння», «Бойова техніка», «Оснащення» можуть розбиватися на підграфи за видами зброї, техніки, спецзасобів (наприклад: ПМ, ФОРТ, АКМ, БМП, БТР, БРДМ, каски, щити, ПР, бронежилети, аерозолі тощо). За необхідності вводяться додаткові графи: «Пункт дислокації», «Позивний», «Примітки» тощо.

Увесь особовий склад органів і підрозділів НП, навчальних закладів із специфічними умовами навчання, частин і з'єднань НГ України, їх штатне озброєння, бойова техніка тощо є силами та засобами спеціальних операцій, оскільки тією чи іншою мірою залучаються до їх проведення, крім того, у таких операціях залежно від їх мети, виду й масштабу можуть бути задіяні сили та засоби підрозділів, частин, з'єднань Міністерства оборони, Державної прикордонної служби, а в окремих випадках і з обмеженими цілями – громадські формування.

У Збройних силах, поліції, міліції різних держав є підрозділи, частини, безпосередньо призначені для ведення спеціальних операцій і охоплюються загальним терміном «спецназ». Свій спецназ мають армія, авіація, флот. У США це полк «рейнджерів», загін «Дельта», «зелені

¹ Корниенко М.В. Деятельность органов внутренних дел по обеспечению правопорядка при осложнении оперативной обстановки (по материалам МВД Украины). – М: Московский институт МВД России. – 2002. – С. 15.

берети», у Великій Британії – «командос», SAS тощо. Загальне призначення таких частин і підрозділів – ведення диверсійно-розвідувальних операцій, але є й підрозділи спеціального, або особливого, призначення для здійснення радіоелектронної розвідки, радіоелектронної боротьби, психологічних операцій. Відповідні підрозділи поліції, міліції та інших спецслужб створюються для антитерористичних операцій, захоплення озброєних злочинців, припинення масових заворушень, а також для вирішення інших спеціальних завдань.¹

Підрозділи та частини спеціального призначення на сьогодні мають Збройні сили України, Служба безпеки України, Національна поліція України, Національна гвардія України. Днем народження спецназу МВС України можна вважати 16 січня 1992 року, коли загони особливого призначення було перетворено в підрозділи міліції швидкого реагування. Положення про підрозділи швидкого реагування прямо передбачало серед основних завдань «участь у проведенні спеціальних операцій із затримання озброєних злочинців, членів організованих злочинних груп, звільнення заручників, припинення терористичних актів, відбиття нападів на будинки, приміщення, споруди, транспортні засоби або звільнення їх від незаконного захоплення».

На сьогодні в НП створюються спеціальний підрозділ «КОРД» – Корпус Оперативно-Рятівної Дії – новий, єдиний і універсальний підрозділ поліції особливого призначення Національної поліції України, в основу діяльності якого покладаються принципи служіння та захисту громадян України.

Вперше про створення поліцейського спецназу заявив міністр Арсен Аваков у липні 2015 року в контексті проведення глобальної реформи вітчизняного правоохоронного відомства. «На базі батальйонів особливого призначення та спецпідрозділів МВС створюємо єдиний підрозділ спеціального призначення «КОРД».

За його словами, спецназ української поліції будується за сучасними передовими лекалами кращих силових підрозділів світу. За принципами дії він схожий до американського SWAT, однак зі своїми особливостями, новим рівнем професійного стандарту і найсучаснішим тактичним і технічним оснащенням.

Завдання КОРД:

- розроблення, підготовка та проведення спеціальних операцій із захоплення небезпечних злочинців;
- припинення правопорушень, що вчиняються учасниками злочинних угруповань;
- звільнення заручників;
- здійснення силової підтримки під час проведення оперативно-розшукових заходів, слідчих (розшукових) та негласних слідчих

¹ Дубко Ю.В. Управление органами внутренних дел в чрезвычайных ситуациях: Специальная тактика. Часть общая: Учебное пособие / Под ред. В.П. Петкова. – К.: РИО МВД, 2001. – С. 59.

(розшукових) дій, а також заходів забезпечення кримінального провадження;

- надання підтримки іншим підрозділам поліції з метою забезпечення переважаючої вогневої потужності над правопорушниками;
- участь в антитерористичних операціях, що проводяться Антитерористичним центром при Службі безпеки України;
- вивчення, узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду, а також методики роботи аналогічних закордонних підрозділів у цьому напрямку роботи;
- забезпечення здійснення заходів безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві.

Порядок залучення сил і засобів до спеціальних операцій різної генези визначається законами України, наказами й настановами МВС України. Так, провідна роль при веденні антитерористичних операцій, операцій типу «Бумеранг» належить Службі безпеки України, але в ній діють і підрозділи спеціального призначення НП України. При веденні операції «Оборона», «Фортеця» використовуються, як правило, наявні сили й засоби НП, у необхідних випадках НП можуть бути додані сили та засоби НГ України.

Основна роль в операціях «Сирена», «Грім», «Хвиля» відводиться НП України, в операції «Бумеранг» – Службі безпеки України.

До спеціальних операцій «Сирена» і «Грім» залучається особовий склад із розрахунку: а) галузевих служб ГУНП, у тому числі спецпідрозділу «КОРД»; б) установ виконання покарань, СІЗО – для проведення операцій із затримання озброєних злочинців, які вчинили втечу з цих установ; в) вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання МВС України – для блокування району й забезпечення необхідного режиму на його території; г) підрозділів Національної гвардії України; д) органів та підрозділів НП суміжних регіонів – за окремим планом-розрахунком. У разі ускладнення оперативної обстановки, виникнення надзвичайних обставин, розшуку та затримання дезертирів із числа військовослужбовців, для участі в операції за окремими планами, узгодженими й відпрацьованими з командуванням частин і підрозділів Збройних сил, Державної прикордонної служби України, може залучатися їх особовий склад із використанням військових технічних засобів і озброєння. Громадські формування й актив населення використовуються в проведенні спеціальних операцій тільки у виняткових випадках із їх добровільної згоди й тільки для отримання інформації про місцезнаходження та пересування розшукуваних у зоні блокування.

Разом із тим практика свідчить, що інколи доводиться з дозволу Міністра внутрішніх справ або його заступників залучати особовий склад органів, підрозділів, навчальних закладів і для вирішення інших завдань. Наприклад, використовувати курсантів вищих навчальних закладів із специфічними умовами навчання для дій у групі розосередження тощо.

У ході виконання службово-бойових завдань можуть застосовуватися: зброя та бойова техніка, що перебувають на озброєнні НП і НГ України; вертольоти, автотранспорт, плавзасоби та спеціальні автомобілі, обладнані водометами, засоби індивідуального захисту й активної оборони («Черемуха», «Терен», «Зоря», «Ключ», «Імпульс» тощо).

У ході спеціальних операцій особовий склад органів, підрозділів НП, навчальних закладів, частин і з'єднань НГ України вправі застосовувати у випадках, передбачених чинним законодавством, зброю, спеціальні засоби, бойову, спеціальну і транспортну техніку.

Зброя – пристрої та засоби, що застосовуються у збройній боротьбі для ураження і знищення противника – служить як для нападу, так і для захисту (оборони). Ефективність зброї залежить від рівня розвитку продуктивних сил. Для сучасної зброї характерним є прискорене оновлення. Цикли зміни одних зразків іншими порівняно з початком ХХ століття скоротилися у два-три рази.

Вогнепальною називається зброя, у якій для викидання снаряда (міни, кулі) використовується сила тиску газів, що утворюється під час згорання металюї вибухової речовини (пороху) або спеціальних палих сумішей. Вогнепальна зброя поділяється на артилерійську, стрілецьку й гранатомети.

Спеціальні засоби, що використовуються під час охорони публічного (громадського) порядку, поділяються на засоби індивідуального захисту (шоломи, бронежилети, протиударні та броньові щити, щити для захисту кінцівок, кулезахисні куртки, протигази), засоби активної оборони (гумові кийки, кайданки, аерозолі, ручні газові гранати, патрони з газовими гранатами), засоби забезпечення операцій (ранцеві апарати «Облако», світлошумові гранати «Зоря», світлошумові пристрої «Пламя», патрони з гумовою кулею «Волна-Р», водомети, бронетехніка та інші транспортні засоби, димові шашки, вибухпакети, холості патрони, пристрій для примусової зупинки автотранспорту «Еж-М», пристрої для відчинення приміщень, захоплених правопорушниками (малогабаритні підривні пристрої «Ключ», «Імпульс»). Для охорони публічного (громадського) порядку можуть використовуватися також службові собаки та коні.

Як уже зазначалося, сили, що залучаються до вирішення завдань в особливих умовах (під час проведення спеціальних операцій), діють у певному шикунанні, тобто в бойовому порядку. Бойовий порядок в основному віддзеркалює організаційну структуру Сухопутних військ, оскільки являє собою шикунання підрозділів, частин, з'єднань із їхніми засобами посилення для ведення бою. Сама організаційна структура військ створюється уже в мирний час з урахуванням вимог бою. Так, мотострілецький взвод складається з трьох відділень, рота – із трьох взводів тощо. Відповідно до цього бойовий порядок роти складається з

шикування її взводів із засобами посилення, бойовий порядок взводу – із шикування відділень. Таким чином, відділення, взвод, рота та ін. є тактичними одиницями і мають власний бойовий порядок.

Інакшим є становище в НП.

Їх організаційно-штатна структура досить істотно відрізняється від армійської, оскільки призначається насамперед для вирішення різноманітних повсякденних оперативно-службових завдань. Для вирішення ж службово-бойових завдань доводиться створювати тимчасові (нештатні) формування: оперативно-військові групи або загони, зведені загони та ін. Під час шикування для виконання таких завдань бойові порядки тимчасових формувань складаються з елементів, які прийнято називати групами бойового порядку. Кожна група бойового порядку призначається для вирішення певних завдань і зазвичай має власний бойовий порядок, тобто також складається з елементів.

Найнижчою тактичною одиницею, призначеною для виконання як повсякденних оперативно-службових, так і службово-бойових завдань, є наряд – визначена кількість сил і засобів, потрібних або виділених для виконання того чи іншого оперативно-службового (службово-бойового) завдання.

У ході спеціальної операції часто виникає потреба у використанні тих самих нарядів, котрі застосовуються і в повсякденній діяльності поліції: це можуть бути різні пости (спостережні, охорони порядку, охорони об'єктів, регулювання руху), патрулі й контрольні-пропускні пункти.

Разом із тим у тактичному розумінні наряд є і тактичним підрозділом, тактичною одиницею, так само як і у військах тактичними підрозділами є відділення, взвод, рота тощо.

Крім того, у спеціальній тактиці поняття «наряд» використовується інколи й для позначення будь-якої групи бойового порядку. Наприклад, групу блокування можна вважати нарядом, якому поставлено завдання щодо ізоляції району бойових дій. Водночас група блокування сама може складатися з нарядів блокування, що діють способами заслонів, засідок, дозорів, патрулів тощо.

Слід брати до уваги, що в літературі, присвяченій питанням спеціальної тактики, одні й ті самі елементи бойового порядку можуть іменуватися по-різному: наряд, оперативна група, група бойового порядку, група оперативного шикування.

Це пояснюється паралельною дією кількох керівних документів, де використовуються різні терміни. Так, у настанові з ведення операції щодо розшуку й затримання озброєних злочинців – «група бойового порядку»; у настанові з припинення масових заворушень – «група оперативного шикування»; в інструкції з попередження та припинення угону повітряних суден – «оперативна група».

Оскільки службова термінологія повинна відбивати специфічні поняття, закріплені чинними статутами, настановами й іншими керівними документами, то не можна вважати принциповою помилкою вживання якогось з указаних термінів для позначення відповідного елемента бойового порядку. Проте це створює певні труднощі для викладення й засвоєння навчального матеріалу. Так, автори навчальних посібників зі спеціальної тактики змушені вдаватися до пояснень типу: «групи оперативного шикування (елементи бойового порядку)». Деякої мірою ускладнюється взаєморозуміння між оперативно-начальницьким складом НП і командирами підрозділів та частин НГ України, що звикли до використання іншої термінології.

Пропонується наступне вживання цих термінів.

1. Оперативне шикування – це угруповання сил і засобів для ведення великих операцій, пов'язаних зі здійсненням маневру на значну відстань. До них слід віднести спеціальні операції з припинення масових заворушень на великій території або такі, що пов'язані із залученням додаткових сил і засобів з інших регіонів; операції з розшуку озброєних злочинців на території обслуговування кількох органів НП; операції, які проводяться в разі виникнення надзвичайних ситуацій на атомних електростанціях тощо.

Елементами (групами) оперативного шикування в цьому випадку є: зведені загони, рубежі блокування, оперативні резерви НП, ГУНП. Ці елементи в таких масштабних операціях шикуються зазвичай у кілька ешелонів.

2. Щодо операцій із затримання озброєних злочинців («Грім»), припинення захоплення повітряних суден («Набат»), припинення масових заворушень на конкретному об'єкті («Хвиля») для позначення елементів бойового порядку угруповання сил і засобів краще вживати термін «група бойового порядку», тому що в таких випадках ці елементи призначаються саме для ведення спеціальних бойових дій.

3. Оскільки групи бойового порядку самі діють (за деяким винятком) у вивченому бойовому порядку, то для позначення елементів останнього домовимося застосовувати термін «наряд» (якщо це пов'язано з обслуговуванням техніки, бойовим розрахунком).

Залежно від масштабу операції сили й засоби можуть бути зведені в оперативно-військову групу (створюється в базових органах НП із достатньою кількістю особового складу) або оперативно-військовий загін (створюється зазвичай на базі ГУНП з обов'язковим залученням підрозділів чи частин НГ України).

4.1.4. Розшукові наряди, групи бойового порядку НП, їхні види, призначення й забезпечення

Розшукові наряди призначені для розшуку, пошуку, переслідування та захоплення озброєних та інших злочинців, що становлять підвищену небезпеку. До них відносяться:

- розшуковий пост, який призначається у складі від 2-3 осіб до 10 (як правило, з числа молодшого складу і військовослужбовців за контрактом служби штатних розшукових підрозділів) для затримання злочинців у пунктах їх ймовірної появи або на можливих напрямках руху;

- група переслідування – службово-військовий наряд у складі 2-3 осіб до відділення, призначений для затримання злочинців, які намагаються переховуватися після здійснення втечі, зіткнення з військовими нарядами, а також при їх прориві з блокованого району (району оточення);

- пошукова група – службово-військовий наряд чисельністю від відділення до взводу, призначений для пошуку і затримання злочинців у визначеному районі;

- розшукова група – службово-військовий наряд у складі двох – п'яти осіб (як правило, з прапорщиків і військовослужбовців за контрактом служби штатних розшукових підрозділів), призначений для розшуку і затримання злочинців за родинними й іншими зв'язками, а також у пасажирському транспорті;

- заслін – службово-військовий наряд для перекриття імовірних напрямків руху злочинців або ділянки на рубежі блокування (оточення);

- засідка – службово-військовий наряд у складі 3–5 військовослужбовців, або поліцейських, призначений для захоплення злочинця за наявності достовірних відомостей про його появу в певному місці,

- група оточення – для ізоляції певного району (ділянки) від напливу сторонніх громадян і проїзду транспортних засобів шляхом виставлення військових ланцюгів, заслонів, контрольно-пропускних пунктів. Чисельність групи визначається загальною довжиною рубежу оточення з урахуванням напрямів зосередження основних зусиль;

- пост спостереження – службово-військовий наряд чисельністю 2-3 військовослужбовці, або поліцейські, призначений для ведення розвідки на місцевості у визначеному йому секторі;

- група повітряної розвідки – для ведення розвідки шляхом спостереження з повітря та психологічного впливу на учасників масових заворушень здійсненням низьких польотів над ними. Повітряна розвідка ведеться за зонами і напрямками;

- група наземної розвідки – для стеження за розвитком подій, поведінкою громадян шляхом створення мережі постів спостереження і розвідувальних дозорів з метою своєчасного інформування оперативного штабу про розвиток ситуації, протиправні дії, їх характеристику,

пересування натовпу й інші відомості. Чисельність групи залежить від умов місцевості, наявності сил і засобів;

- розвідувальний дозор – службово-військовий наряд чисельністю 5-7 військовослужбовців, призначений для ведення розвідки на автомобілі (БТР, БРДМ) за встановленим маршрутом (у визначеному районі);

- група патрулювання – для охорони публічного порядку в районах (населених пунктах) розосередження незначних груп порушників на ближніх і дальніх підступах до районів проведення спеціальних операцій. Вона складається з посилених броньованою технікою патрулів і піших патрулів (патрулів на автотранспорті). Чисельність групи і довжина маршруту патрулювання визначаються у відповідності з оцінкою місць можливого загострення обстановки. Крім військовослужбовців НГ України, група може формуватися з особового складу підрозділів патрульної поліції, курсантів навчальних закладів із специфічними умовами навчання;

- група блокування – для ізоляції й затримання організаторів і активних учасників масових заворушень, припинення їх протиправних дій, надання допомоги групі конвоювання в доставці затриманих до спецавтомобілів. Залежно від кількості, ступеня агресивності правопорушників, умов місцевості, група може шикуватися в колону по одному, два, три, чотири чоловіки; ланцюг – в одну, дві, три, чотири шеренги. Кількісний склад групи визначається в залежності від довжини рубежу блокування. Крім військовослужбовців НГ України, група може формуватися з особового складу поліції особливого призначення;

- група розосередження створюється для поділу натовпу на частини і витіснення його в кількох напрямках за лінію оточення й далі до розосередження на дрібні групи, а також для надання допомоги групі вилучення. Кількісний склад групи залежить від чисельності протиправного угруповання й характеру його дій;

- група вилучення – для затримання організаторів й активних учасників масових заворушень, які переховуються в натовпі. Група формується за рахунок фізично розвинених, спеціально підготовлених військовослужбовців підрозділів спеціального призначення НГ України, працівників оперативних підрозділів НП та спецпідрозділів швидкого реагування;

- група конвоювання – для конвоювання затриманих із району проведення операції до фільтраційного пункту. Група виконує завдання пішими вартами і на спеціальних автомобілях для конвоювання. Чисельність кожної – чотири чоловіки. Крім військовослужбовців НГ України, група формується за рахунок особового складу конвойних підрозділів НП. До складу групи можуть включатися кінологи зі службовими собаками;

- група супроводження призначається для організованої доставки громадян і вантажів у пункти призначення, недопущення

несанкціонованих посадок (висадок) громадян на транспорт, завантаження (розвантаження) вантажів, за необхідності – для перевірки відповідних документів;

- група розгородження служить для розбирання барикад, завалів, руїн та інших перешкод. Група формується з особового складу інженерних підрозділів, які мають на озброєнні спеціальну техніку й обладнання. До складу групи можуть комплектуватись особовим складом і технікою Збройних сил до яких входять підрозділи ДСНС;

- група застосування спецзасобів створюється з числа спеціально підготовлених військовослужбовців, поліцейських підрозділів поліції особливого призначення Національної поліції, які застосовують спеціальні засоби згідно з нормативними актами НГ України, і поліції. Залежно від умов застосування спецзасобів група може поділятися на декілька підгруп. Чисельність групи залежить від типу й кількості спецзасобів, що застосовуються;

- група снайперів створюється з найбільш підготовлених для цього військовослужбовців, які пройшли спеціальну підготовку. До складу групи можуть включатися поліцейські підрозділи поліції особливого призначення Національної поліції і СБУ;

- група прикриття – для надання допомоги військовослужбовцям групи вилучення в ході затримання організаторів і активних учасників масових заворушень, які переховуються в натовпі. Група діє разом із групою розосередження і групою вилучення. Чисельність її залежить від умов виконання завдань;

- група охорони складається з варт (постійних або тимчасових) для охорони особливо важливих об'єктів (банків, телефонно-телеграфних станцій, будівель органів виконавчої влади, об'єктів забезпечення життєдіяльності), а також лікувальних закладів, бактеріологічних лабораторій, обсерваторій, пунктів водопостачання – на випадок дій в осередку епідемії. Крім того, від цієї групи можуть споряджатися варти і сторожові загони чисельністю від відділення до роти для охорони і супроводження колон біженців, місць їх тимчасового розміщення, транспортів із вантажами, місць скоєння терористичних актів (катастроф, аварій тощо). З метою надійної охорони й забезпечення ефективного функціонування окремі загони цієї групи можуть виділятися на фільтраційний пункт, у групи розгородження, пожежогасіння, документування протиправних дій, командних і медичних пунктів. Для посилення охорони можуть використовуватись танки, БМП, БТР;

- група документування – для фіксації й документування протиправних дій учасників масових заворушень, наслідків терористичних актів (аварій, катастроф), дій підрозділів НГ України. Чисельність групи визначається з урахуванням кількості засобів документування й наявності фахівців;

- група захоплення (штурмова) створюється зі складу підрозділів

поліції особливого призначення. Використовується з метою звільнення заручників, захоплення (звільнення захоплених) будівель органів влади та інших важливих об'єктів, а також затримання озброєних вогнепальною зброєю правопорушників. Чисельність групи залежить від складності завдання, що виконується. Група може посилюватись броньованою технікою. У складі групи (у взаємодії) можуть діяти поліцейські поліції особливого призначення і СБУ;

- маневрені групи – для недопущення переміщень натовпу, активних учасників масових заворушень («бойовиків») від одного населеного пункту (району, мікрорайону) до іншого. За чисельністю група повинна не менше, ніж у два рази перевищувати сили правопорушників. До місця виконання завдань група доставляється на вертольоті, бойовій чи іншій техніці. Як правило, маневрені групи виступають як оперативний резерв військової частини (з'єднання). Чисельність – до батальйону і більше. До складу групи призначаються, крім стройових підрозділів і підрозділів спеціального призначення, групи спеціального призначення, оперативно-слідча група, а також загін забезпечення руху зі співробітниками патрульної поліції;

- пересувна оперативна група (ПОГ) – для забезпечення охорони публічного порядку в умовах режимних обмежень. Виконують завдання на визначених для них маршрутах (у районах) шляхом стеження за обстановкою та припинення погромів і заворушень з боку злочинних угруповань. До складу ПОГ призначаються стройові підрозділи чисельністю до роти на автомашинах і БТР (можуть посилюватися танками), оснащені засобами зв'язку;

- сторожова застава – для охорони і прикриття об'єктів можливого нападу, розташованих на значному віддаленні від оперативного штабу і місця дислокації військового оперативного резерву. Чисельність – 100 і більше чоловік. Як правило, включає групи оточення і патрулювання, групу застосування спеціальних засобів, вогневу групу, резерв;

- вогнева група – для підтримання вогнем дій стройових підрозділів (підрозділів спеціального призначення) з метою завдати ударів групам «бойовиків», які вдаються до збройного опору. Чисельність і склад групи визначається залежно від отриманого завдання й умов його виконання;

- варта – озброєний підрозділ, який виконує завдання з охорони особливо важливих об'єктів, супроводження колон тощо. Чисельність варти визначається в кожному окремому випадку залежно від отриманого завдання.

Таким чином слід зазначити, що вирішальна роль у сфері забезпечення публічного (громадського) порядку як в повсякденних, так і в особливих умовах відводиться службам охорони публічного (громадського) порядку та спеціальним підрозділам. Ефективність

використання сил і засобів НП у багатьох випадках залежить від правильного та науково обґрунтованого їх розташування.

Класифікація сил є необхідною умовою роботи з кадрами. Аналіз даних про поліцейських відповідно до класифікації видів угруповань дозволяє не тільки своєчасно вживати заходів щодо підвищення якісного складу персоналу, але й здійснювати належне розташування й ефективно його використовувати залежно від завдань.

4.1.5. Зміст та послідовність роботи командирів підрозділів та старших службових нарядів під час виконання службово-бойових завдань

Послідовність роботи старшого наряду (групи бойового розрахунку), командира підрозділу), якого призначено для дій у розшукових нарядах або в спеціальних операціях, після отримання завдання можна представити в такому вигляді:

- 1) з'ясувати отриману задачу (завдання);
- 2) визначити заходи, які необхідно здійснити негайно для термінової підготовки наряду (групи бойового розрахунку, підрозділу) до виконання поставлених завдань;
- 3) провести розрахунок часу;
- 4) надати попередні розпорядження підлеглим;
- 5) оцінити оперативну обстановку;
- 6) прийняти рішення;
- 7) поставити бойові задачі підлеглим (нарядам, групам бойового розрахунку, підрозділам);
- 8) організувати взаємодію, всебічне забезпечення бойових дій;
- 9) перевірити підготовку сил та засобів до виконання поставлених завдань;
- 10) організувати вихід та заняття вихідних позицій, рубежів, районів;
- 11) провести рекогносцировку (якщо це можливо) та уточнити своє рішення.

Під час з'ясування завдання старший наряду повинен зрозуміти задум старшого начальника, вищого органу, характер та обсяг службово-бойових завдань, місце та роль свого підрозділу, наряду чи групи в загальній системі заходів.

Оцінка оперативної обстановки – це перший крок на шляху до прийняття правильного рішення. Вона здійснюється за наступними елементами:

- злочинці ;
- сили та засоби НП;
- сусідні підрозділи, наряди, взаємодіючі групи бойового розрахунку;

- місцеве населення;
- місцевість;
- радіаційна, хімічна і бактеріологічна обстановка (при загрозі або зараженні місцевості тощо);
- метеорологічні умови;
- пора року і доби.

Оцінка злочинця. Інформація про появу (можливу появу) озброєних або інших небезпечних злочинців, як правило, надходять у чергові частини НП, ГУНП, відділів та відділень НП. Від кваліфікованості, швидкості і чіткості здійснення ними невідкладних дій з управління силами і засобами значною мірою залежатиме своєчасність і успішність подальших організаційних та інших заходів.

У ході оцінки злочинця враховується :

- його положення, місце знаходження, чисельність, озброєність;
- можливий прогнозований характер дій;
- здатність чинити опір під час затримання, у тому числі збройний;
- об'єкти, які його цікавлять;
- можливі контакти з місцевим населенням, співучасники;
- ймовірний термін початку злочинної діяльності, тощо.

У висновках з оцінки злочинців визначається:

- район його найбільш активних дій;
- доцільне зосередження та розподіл своїх сил та засобів;
- можливі способи, варіанти дій щодо ефективного затримання або знешкодження злочинців.

Оцінюючи свої сили та засоби, слід звернути увагу на:

- укомплектованість та оперативно-бойові можливості наряду, підрозділу, групи;
- стан підготовки та досвіду особового складу;
- наявність та стан озброєння, транспорту, засобів зв'язку, спеціальних засобів тощо.

Виходячи з оцінки своїх сил та засобів визначаються заходи щодо доукомплектування та матеріально-технічного забезпечення, найбільш доцільне використання особового складу, порядок підготовки особового складу, техніки та засобів до виконання службово-бойових завдань.

У ході оцінки сусідніх підрозділів, нарядів визначаються:

- їх можливості під час спільних дій;
- яку конкретно допомогу вони можуть надати;
- порядок використання , або надання допомоги;
- порядок зв'язку та взаємодії.

В ході оцінки місцевого населення визначається:

- характер, національні традиції, звичаї громади;
- відношення населення до заходів, які проводяться органами НП;
- наявність осіб, які можуть сприяти діям злочинців (допомагати їм, приховувати).

Виходячи з оцінки місцевого населення визначається:

- порядок використання місцевого населення;
- завдання, які йому можна довірити (отримання певної інформації, допомога в орієнтуванні на окремих ділянках місцевості);
- роз'яснювальні заходи, які необхідно провести серед місцевого населення.

Оцінка місцевості містить у собі:

- загальну характеристику в районі дій;
- можливі місця появи, перебування, схованки злочинців;
- можливі напрямки руху злочинців;
- вплив умов місцевості на дії наряду, підрозділу, групи, а також на дії злочинця (маскування, спостереження, ведення вогню);
- можливості маневру силами та засобами;
- вигідні напрямки підходів до злочинців, природні та штучні перешкоди, укриття.

Під час оцінки радіаційної, хімічної та бактеріологічної обстановки враховуються:

1. У разі дій на екологічно-небезпечній місцевості:
 - вплив забрудненої місцевості на можливі дії, виконання завдання;
 - засоби захисту особового складу;
 - найбільш доцільні та безпечні напрямки руху та дій особового складу.
2. У разі запланованого можливого використання своїми підрозділами спеціальних засобів сльозоточивої дії:
 - засоби захисту особового складу;
 - порядок дій особового складу груп захоплення та прикриття в епіцентрі небезпечної зони забруднення.

Після з'ясування задачі та оцінки обстановки старший наряду, підрозділу, групи приймає **рішення**. **Рішення** – розумовий процес, моделювання майбутніх дій. У ньому визначається:

1. Задум дій (операції):
 - район дій, порядок і маршрут руху на вихідні рубежі позиції;
 - задіяні сили та засоби;
 - способи, порядок та послідовність дій;
 - шикування бойового порядку;
 - термін початку та завершення дій.
2. Задачі підрозділам, нарядам, групам бойового порядку.
3. Сектори, ділянки, напрямки, на яких слід зосередити максимальні зусилля.
4. Оперативно-розшукові заходи.
5. Питання організації взаємодії в середині наряду, підрозділу та із сусідніми групами.
6. Організація управління.
7. Крім того додатково:

- завдання щодо всебічного забезпечення дій;
- заходи з морально-психологічної підготовки поліцейських;
- порядок застосування зброї, бойової та іншої техніки, спеціальних засобів,
- службових тварин тощо.

На основі прийнятого рішення старший наряду, групи, командир підрозділу надає попередні розпорядження підлеглим щодо негайної підготовки до виконання завдань без розкриття деталей, подробиць майбутніх дій.

За наявності часу старший наряду, групи, командир підрозділу доповідає прийняте рішення старшому начальнику та затверджує його, а в разі недостатності часу – приступає до виконання рішення негайно.

Взаємодія – узгодження дій, зусиль між особовим складом наряду, групи, підрозділу, а також між іншими елементами угруповання сил та засобів за часом, місцем та діями. Під час організації взаємодії старший наряду, групи, командир підрозділу повинен:

- узгодити зусилля нарядів, груп бойового порядку та особового складу щодо виконання завдання;
- добитися єдиного загального розуміння мети операції, майбутніх бойових задач, а також способів їх виконання;
- визначити та узгодити варіанти дій груп бойового порядку та особового складу, виходячи з характеру ймовірних дій злочинців;
- визначити та вказати сигнали сповіщення, управління, взаємодій та зв'язку.

З прибуттям на вихідний рубіж або до місця несення служби старший наряду, групи, командир підрозділу може уточнити своє рішення, зважаючи на деякі особливості місцевості та місцевих об'єктів.

Наказ (усний) особовому складу може мати вигляд бойових розпоряджень, вказівок, команд або вигляд типового наказу на бойові дії. Наказ є юридичним словом, тому доцільно в ході постановки задач вживати його для формулювання конкретних завдань виконавцям.

У наказі зазвичай вказують:

1. Інформацію про злочинців: їх кількість, озброєність, місце знаходження, укриття, наміри, можливий характер дій, наявність спільників.
2. Загальний задум дій (операції): район та способи бойових дій, задіяні сили та засоби, термін початку та завершення дій.
3. Загальне завдання наряду, підрозділу, групи: склад, озброєння, шиккування бойового порядку, рубежі, райони тощо.
4. Інформацію про сусідні підрозділи: склад, вихідні рубежі, позиції, загальні завдання, напрямки дій, розпізнавальні знаки та сигнали.
5. Після слова «наказую» – задачі підлеглим:
 - склад, озброєння, засоби екіпіровки тощо;
 - вихідні рубежі, термін та способи виходу на них;

- задачі, рубежі, позиції та термін виходу на них;
- способи, прийоми та послідовність дій щодо затримання злочинців;
- сигнали взаємодії, зв'язку.

6. Термін готовності, своє місце та заступника .

Залежно від виду наряду, групи чи підрозділу, а також характеру завдань в усному наказі можуть міститися інші питання, які відображають специфіку дій наряду, групи чи підрозділу.

Деякі особливості дій старшого наряду, групи, командира підрозділу або керівника операції з організації затримання озброєного або особливо небезпечного злочинця

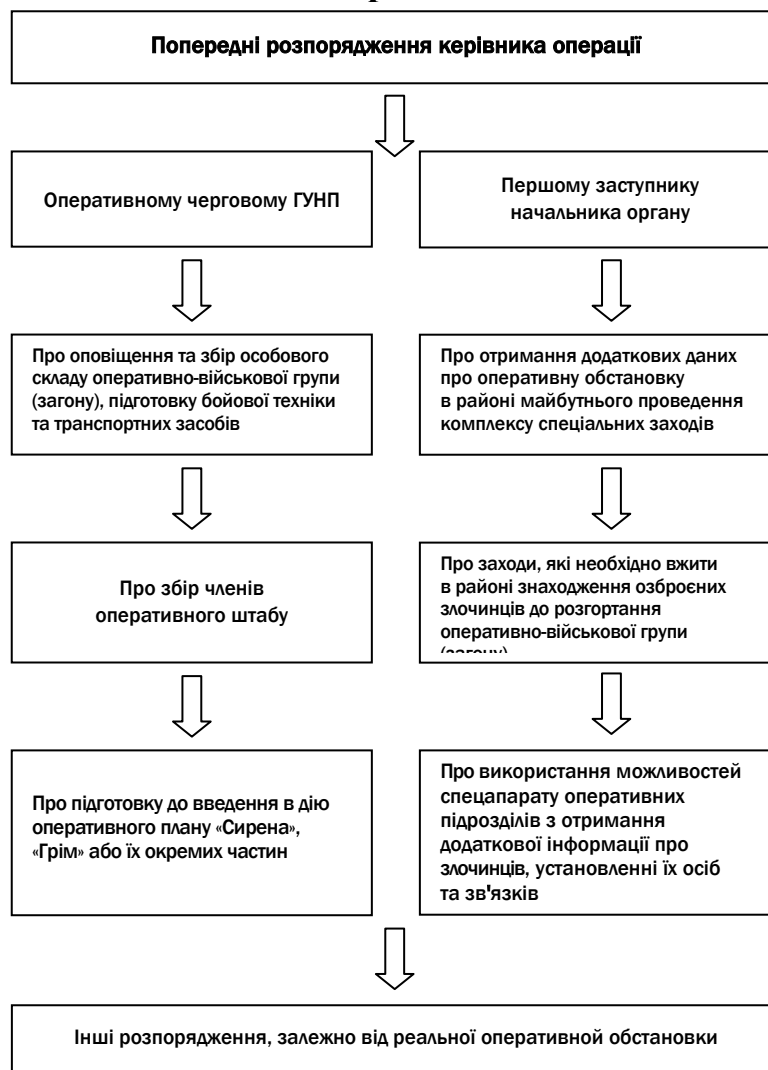
Після отримання черговою частиною НП, ГУНП, відділу, відділення НП, підрозділів та управлінь Державної пенітенціарної служби, СІЗО, командира військової частини, а також від громадян про втечу засудженого, заарештованого, підозрюваного з-під варти, дезертирстві військовослужбовця зі зброєю, появу озброєного злочинця тощо оперативний черговий зобов'язаний:

- з'ясувати, яких заходів вжито з розшуку злочинців;
- негайно доповісти отриману інформацію керівникам НП, ГУНП;
- за їх вказівкою ввести в дію в установленому порядку план «Сирена» і контролювати виконання передбачених цим планом заходів;
- дати вказівку відділу, відділенню НП, на території обслуговування яких може бути введений в дію план «Сирена», про приведення сил і засобів у готовність до дій (забезпечення збору особового складу, оснащення озброєнням, спеціальними засобами, транспортом тощо);
- організувати виїзд на місце події працівників ГУНП, слідчо-оперативної групи; орієнтувати на розшук особовий склад, на території обслуговування яких можуть опинитися розшукувані злочинці; підтримувати зв'язок з НП, поліцейськими, задіяними у розшуку і затриманні озброєних і особливо небезпечних злочинців, інформувати їх про додатково отримані відомості, за необхідності ставити їм нові завдання;
- доповісти про обстановку, вжити заходи і їх результати старшим начальникам, керівникам відповідних служб і в чергову частину вищого органу НП, проінформувати органи СБУ і прокурора.

Зміст і послідовність роботи керівника операції з організаційного забезпечення розгортання сил і засобів кожного разу обумовлені конкретними чинниками оперативної обстановки.

Керівник управління (органу) (надалі керівник операції) НП, отримавши відомості про появу озброєних і інших небезпечних злочинців і заходи, що, вживаються, з їх розшуку і затримання, віддає попередні розпорядження.

Структурно-логічна схема попередніх розпоряджень керівника операції

Після того, як керівник операції видав попереднє розпорядження, він ставить завдання начальникові оперативного штабу по підготовці даних для ухвалення рішення на використання особового складу органів НП, взаємодіючих підрозділів в розшукових заходах.

Після цього керівник операції оцінює отриману інформацію за наступними напрямками:

1. Відомості про розшукуваних злочинців:

- чисельність, озброєння, наміри, ступінь суспільної небезпеки, вірогідні райони місцезнаходження; наявність укриття, заручників, зв'язки, прикмети, вірогідні шляхи переміщення, можливі дії при виявленні, можливості опору.

2. Інформація про район операції:

- характеристика об'єктів, що знаходяться в районі;
- природний характер місцевості в районі передбачуваного пошуку і поблизу нього з метою визначення: вірогідних місць знаходження

(укриття) розшукуваних; рубежів блокування і пошукових заходів; часу, необхідного пошуковим групам (підрозділам) для проведення огляду місцевості в заданих їм напрямках; маршрутів руху підрозділів у райони їх зосередження; місця дислокації командного пункту і резерву.

3. Характеристика сил, що є в наявності, і засобів оперативно-військової групи (загону).

4. Проведені органом НП до початку операції заходи щодо розшуку озброєних та інших небезпечних злочинців, їх результативність і доцільність.

5. Характеристика місцевого населення з огляду на можливість укриття розшукуваних у окремих громадян, а також використання їх для надання допомоги органам НП.

6. Пору року, доби і метеорологічні умови, які можуть впливати на дії розшукуваних осіб, своїх і взаємодіючих сил і засобів.

За можливості для вивчення і оцінки обстановки на місці проведення необхідних заходів проводиться рекогносцировка. Для цього керівник операції може направити на місце події декілька поліцейських з оперативного штабу. Отримані ними відомості передаються в штаб для вироблення управлінських рішень на використання сил і засобів, виділених для проведення операції.

Вивчаючи й оцінюючи оперативну обстановку, керівник операції у разі потреби заслуховує доповіді з питань своїх заступників та інших членів оперативного штабу, які готували відповідні дані про оперативну обстановку, виконували необхідні розрахунки, що виникають у нього.

Під час оцінки обстановки робоча група штабу наносить на заздалегідь підготовлену карту або план місцевості дані про задум дій і завдання органів НП і взаємодіючих сил, фіксує окремі вказівки, готує розпорядження.

На підставі оцінки керівник органу НП ухвалює рішення, у якому визначає:

- який вид операції вводиться («Сирена» або «Грім»);
- задум операції: час її початку, передбачувані межі району її проведення, рубежі блокування і порядок їх заняття, вихідні позиції і завдання груп бойового порядку, способи дій сил, що беруть участь в ній, напрями зосередження основних зусиль, загальний порядок здійснення оперативно-розшукових, режимних і спеціальних заходів;
- кількість сил і засобів, які залучаються для проведення операції (повний або скорочений склад оперативно-військової групи, загону);
- маршрут висування оперативно-військової групи (загону) в район майбутніх дій;
- час виходу в райони зосередження, заняття рубежів блокування і позицій груп бойового порядку;
- порядок організації взаємодії між учасниками операції.

Крім того, він встановлює порядок проведення роз'яснювальних заходів серед місцевого населення і використання засобів масової інформації.

Ухвалене рішення заноситься в оперативний план операції (журнал бойових дій) і доповідається вищому керівництву і керівникові органу місцевої державної влади. Інформується також прокурор відповідного району, міста, де проводиться операція.

Виходячи з ухваленого рішення, керівник операції ставить завдання військовій групі (загону) в усній формі у вигляді бойового наказу. У наказі особовому складу доводиться:

- наявні відомості про злочинців та інші дані, які стосуються оперативної обстановки в районі проведення операції;
- задум операції;
- маршрут, час і порядок висунення в район дій;
- завдання групам бойового порядку;
- порядок застосування зброї і спеціальних засобів;
- заходи безпеки особового складу;
- місце основного пункту управління.

Одночасно з постановкою завдань даються вказівки щодо взаємодії різних груп. Особлива увага приділяється узгодженню мети, місця і часу дій, що стосуються блокування району операції, використання всіх можливих заходів з метою позбавлення можливості виходу злочинців з блокованої зони.

Постановка завдань учасникам операції проводиться керівниками оперативних груп під час висунення їх до району дій. Особовий склад оперативно-пошукових і штурмових груп, як правило, інструктує особисто керівник операції.

Місце розміщення пункту управління обирається з урахуванням можливості надійного захисту від ураження особового складу і зручності спостереження за діями груп бойового порядку. У разі потреби пункт управління може розміщуватися в бронетранспортері.

Якщо мова йде про осіб, що втекли з-під варти, або дезертирів, то необхідно додатково зібрати відомості:

- а) про особу розшукуваного, при цьому з'ясувати:
 - його прізвище, ім'я, по батькові, рік і місце народження, національність, професію, місце роботи проживання до арешту або призову в армію;
 - яким судом, за якою статтею кримінального кодексу і на який термін засуджено особу, що втекла з-під варти;
 - словесний портрет, фотографії розшукуваного;
 - за наявності особливі прикмети;
- б) про родинні та інші зв'язки тих, що переховуються;
- в) про екіпіровку злочинців (про наявність у них грошей, запасів продуктів, засобів пересування, озброєння і джерела їх придбання).

Старший наряду, групи, командир підрозділу має право в окремих випадках, коли не можливо втрачати час, відсторонити від подальшого несення служби чи виконання завдання будь-яку особу наряду. При цьому необхідно вжити заходів щодо недопущення зниження бойової готовності, пильності, якості виконання поставленого завдання.

Питання для повторення:

1. Розкрийте зміст поняття «сили та засоби».
2. Надайте класифікацію службових нарядів.
3. Які Ви знаєте наряди з охорони публічного порядку, стисло охарактеризуйте їх.
4. Що використовується для підвищення якості служби під час охорони публічного порядку?
5. Чи є в Міністерстві внутрішніх справ України підрозділи безпосередньо призначені для ведення спеціальних операцій?
6. Охарактеризуйте такий вид нарядів, як розшукові наряди.
7. Розкрийте завдання, правове положення підрозділів поліції особливого призначення.
8. З'ясуйте послідовність та зміст роботи старшого наряду (групи бойового розрахунку) командира підрозділу.
9. З'ясуйте зміст оцінки оперативної обстановки старшим нарядом (групи бойового розрахунку) командира підрозділу.
10. Зміст рішення старшого наряду (групи бойового розрахунку) командира підрозділу на виконання завдання.
11. Зміст наказу старшого наряду (групи бойового розрахунку) командира підрозділу на виконання завдання.
12. Суть та порядок організації взаємодії між особовим складом наряду, групи, підрозділу, а також між іншими елементами угруповання сил та засобів.
13. У чому полягають особливості дій старшого наряду, групи, командира підрозділу або керівника операції з організації затримання озброєного або особливо небезпечного злочинця?

Питання для обговорення:

1. У чому суть задуму дій старшого наряду (групи бойового розрахунку), командира підрозділу?
2. Яким чином керівник, командир, начальник надає бойовий наказ на службу (дії)?
3. Які особливості дій старшого наряду, групи, командира підрозділу або керівника операції з організації затримання озброєного або особливо небезпечного злочинця?
4. Чи є ефективним функціонування підрозділів, частин, безпосередньо призначених для ведення спеціальних операцій? Відповідь обґрунтуйте.

4.2. Заходи особистої безпеки поліцейського під час несення служби

4.2.1. Небезпека та ризики в діяльності поліцейських

Особиста безпека поліцейського становить систему правових, захисних тактичних і психологічних заходів, які дозволяють забезпечити збереження його життя і здоров'я за умови підтримання високого рівня ефективності професійних дій.

На сьогодні перед Національною поліцією виступають все більш складні завдання, які часом доводиться виконувати в ситуаціях досить екстремальних, наближених до військових умов, небезпечних для фізичного та психічного здоров'я. У зв'язку з цим проблема особистої безпеки поліцейських під час вирішення ними професійних завдань або в ситуаціях, пов'язаних із службовою діяльністю, набуває в даний час особливої гостроти й актуальності.

Ризик, як фізичний, так і психологічний, є на сьогодні об'єктивною складовою професійної діяльності Національної поліції. Надзвичайно важливим стає проведення спеціальної роботи з поліцією щодо забезпечення їхньої особистої безпеки та спрямованої на зменшення ризику до мінімальної межі.

Безпеку службової діяльності поліцейських можна поділити на наступні складові:

1. Наявність у поліцейського психофізичних, психологічних якостей, професійно-прикладних навичок, які забезпечують його особисту безпеку.
2. Уміння керівників нарядів, служб, підрозділів забезпечити безпеку дій підлеглих під час виконання професійної діяльності.
3. Порівняно з професійною підготовленістю поліцейських у протидії кримінальній небезпеці правопорушників, які чинять опір представникам Національної поліції.

Небезпека – це стрес-фактор, який відображає усвідомлення поліцейським тієї обставини, що поведінка правопорушників, дія стихійних сил природи, аварія чи катастрофа можуть заподіяти йому фізичну чи психологічну шкоду, призвести до нещасного випадку й, можливо, загибелі. Залежно від ступеня реальності впливу небезпеки на поведінку поліцейського, на думку фахівців, можна виділити наступні види небезпеки: потенційну, уявну, спровоковану і реальну.

Конкретизуючи види професійної небезпеки в правоохоронній діяльності, слід зазначити, що будь-який контакт з правопорушниками є потенційно небезпечним для життя, здоров'я поліцейського.

Часто, через неточну оцінку ситуації, поведінки конкретних осіб, перебільшення окремих деталей ситуації, які нібито становлять загрозу

для безпеки поліцейського, у його свідомості формується **уявна небезпека**.

Спровокована небезпека може розвиватися за двома напрямками.

По-перше, сам процес дій поліцейського, який втручається в конфлікт між злочинцем і потерпілим, переносить небезпеку з потерпілого на поліцейського. Тобто злочинець починає протидіяти вимогам поліцейського в різній формі, залишивши потерпілого в спокої.

По-друге, виявляючи в ході виконання службових дій окремі особистісні якості (агресивність, грубість, нетактовність, хамство, жорсткість тощо.), поліцейський може спровокувати напад на себе з боку інших осіб, які становлять серйозну загрозу його життю і здоров'ю.

Реальна небезпека виникає та проявляється в динаміці небезпечної ситуації, яка містить реальну загрозу життю, здоров'ю, честі та гідності поліцейського.

До числа найбільш поширених небезпечних ситуацій у діяльності Національної поліції можна віднести переслідування й затримання озброєних або особливо небезпечних злочинців; звільнення заручників; втечу правопорушників з-під варти із застосуванням насильства щодо охорони або конвою; напад на поліцейського з метою заволодіння вогнепальною зброєю; активний фізичний опір поліції; забезпечення охорони публічного порядку та безпеки населення в районах радіаційних та хімічних аварій, природних стихійних лих, епідемій та ін.

Описані вище небезпечні ситуації слід розглядати як загальні для всіх правоохоронців. Разом з тим ці процеси повинні аналізуватися й диференційовано, відповідно до конкретних служб та підрозділів. Так, для професійної діяльності патрульної поліції, поліції охорони, кримінальної поліції є характерним пряме протистояння злочинцям та порушникам публічного порядку. Діяльність поліції характеризується застосуванням поліцейських заходів примусу: фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї, які супроводжуються травмами, тілесними ушкодженнями, пораненнями тощо.

Класифікація страху, безпеки й ризику

Виявлено, що в процесі небезпечних службових ситуацій в окремих поліцейських з'являється почуття **страху**, яке, як правило, паралізує їхню волю, веде до спонтанних і хаотичних дій, знижує надійність і ефективність професійної діяльності.

За своєю психологічною природою страх – це почуття, яке виникає в процесі роботи мислення й уяви та виявляє небезпеку для життя, здоров'я і самопочуття людини. Його причинами можуть бути дії правопорушників, несприятливі події (аварія, лихо, катастрофа) або ситуація в процесі виконання службових обов'язків.

Психологи виділяють природні (вроджені) і вторинні стимули страху. До природних вони відносять: самотність, невідомість, раптове наближення, висота, біль тощо.

Вторинні стимули страху – це набуті від природних: темрява, тварини, незнайомі предмети й незнайомі люди.

Страх перед небезпекою різною мірою відчують усі люди, в тому числі поліцейські, та їх відмінність полягає в умінні знімати почуття страху, керувати своїми емоціями й переживаннями.

З метою забезпечення особистої безпеки поліцейські можуть використовувати рекомендації вчених-психологів з виховання професійної безстрашності, зокрема:

- усвідомлення того, що службова діяльність є вкрай необхідною для забезпечення публічної безпеки і порядку;
- формування віри в те, що добро повинне перемагати зло;
- вдосконалення професійної підготовки та зміцнення впевненості у власних діях в екстремальних ситуаціях;
- поступове заміщення протягом служби стану тривожності станом професійної уваги;
- реальне або уявне моделювання небезпечних ситуацій, що супроводжується переживанням сильного страху (адаптування);
- підтримка приємних емоцій і переживань після ризикованих дій в небезпечних ситуаціях (реабілітація).

Небезпека життю та здоров'ю людини при виконанні професійних дій притаманна ряду спеціальностей: військовослужбовці, пожежники, у тому числі й поліцейські. Професійна небезпека під час забезпечення правоохоронних функцій має ряд проявів, зокрема:

- загроза з боку злочинців;
- загроза з боку родичів або спільників засуджених злочинців;
- загроза від вражаючих факторів техногенних аварій та природних катастроф;
- нещасні випадки під час навчання або тренуванні з використанням вогнепальної зброї, прийомів рукопашного бою й спеціальних засобів;
- тривалий вплив на психіку поліцейського в екстремальних ситуаціях службової діяльності.

Ризик – це дії поліцейського в небезпечних ситуаціях, які характеризуються невизначеністю результату й можливим настанням несприятливих наслідків у разі невдачі.

Спостереження й дослідження показують, що при ухваленні рішення про ризик люди враховують два основних фактори: ймовірність невдачі й величину невдачі, яка відчувається як очікуваний збиток.

Сприятливий результат при ризику в діях Національної поліції пов'язаний часто зі ступенем обґрунтованості (виправданості) або необґрунтованості (невиправданості).

У зв'язку з цим, у правоохоронній діяльності виділяють два типи ситуацій ризику: альтернативний і безальтернативний. Ситуації першого типу представляють ймовірність вибору між ризикованими діями або відмовою від них, виходячи з передбачення поліцейським можливих наслідків і ступеня ймовірності успіху. Другий тип ситуацій характеризується обов'язковістю ризику в службових діях, тому що відмова від ризикованого рішення може однозначно призвести до неминучої загибелі людей, аварії чи катастрофи.

Внаслідок вищевикладеного, особистий ризик чи ризик при ухваленні рішення поліцейським особисто або керівником підрозділу Національної поліції повинен бути обґрунтованим (виправданим). Значущим для прийняття обґрунтованого рішення про ризик є такі властивості поліцейських, як професійна компетентність і впевненість у собі, натренованість діям у небезпечних ситуаціях, витримка й самовладання.

4.2.2. Небезпечні ситуації, з якими найчастіше стикаються поліцейські

Патрульна поліція. Ситуація затримання правопорушників, злочинців у службовій діяльності патрульної поліції має свої особливості. Якщо затримання здійснюється після примусового зупинення автотранспорту за допомогою вогнепальної зброї або спецзасобів, поліцейські психологічно готові до можливості нападу на них правопорушника. Це пояснює той факт, що під час служби в інспекторів патрульної поліції відсоток виникнення ситуацій, пов'язаних із раптовим нападом, нижчий, ніж в інших службах.

Аналіз ситуацій, спричинених раптовим нападом на наряди патрульної поліції під час зупинки автотранспорту, засвідчує, що ефект раптовості нападу тим більший, чим довша розмова між водієм зупиненого автотранспорту й поліцейським. У багатьох випадках екстремальних ситуацій із фізичними наслідками, що виникали під час перевірки автотранспорту, напад вчинював пасажир, який користувався тим, що увага поліцейського зосереджувалась на розмові з водієм.

До виникнення ситуацій раптового нападу здебільшого призводила самовпевненість поліцейських патрульної поліції, не усвідомлення можливості нападу пасажирів та водія, а також порушення правил особистої безпеки.

Відповідно до аналізу ситуацій раптового нападу на поліцейського патрульної поліції, який перевіряє автотранспорт, наражається на найбільшу небезпеку. Чимало різноманітних чинників, а саме: темний час доби, тоноване скло автомобіля тощо сприяють раптовості нападу. Трапляються випадки, коли поліцейські, які забезпечують прикриття, не

завжди можуть вчасно зреагувати на початок нападу, тому поліцейський, який перевіряє документи особи, має бути завжди напоготові.

Грамотні тактичні дії в ситуації зупинки транспортного засобу знижують імовірність раптового нападу водія або пасажирів на поліцейського. А використання поліцейським, який перевіряє автотранспорт, бронежилета 3 класу захисту мінімізує ризик загибелі або поранення навіть у разі застосування злочинцем вогнепальної зброї з близької відстані.

Найтипівіші тактичні помилки:

- поліцейський, який перевіряє документи, під час розмови з пасажирами, що сидять на задньому сидінні, перебуває біля передніх дверцят автомобіля з боку водія або задніх лівих дверцят (за такої ситуації водій (пасажир, який перебуває на задньому сидінні) може під приводом пошуку документів непомітно застосувати проти поліцейського патрульної поліції зброю, що міститься в наплічній кобурі або внутрішній кишені верхнього одягу останнього);

- поліцейський, який здійснює контакт, і поліцейський, який забезпечує прикриття, перебувають на лінії ведення вогню;

- поліцейський, який перевіряє документи – «Контактуючий», не проводить особистого огляду затриманого водія, а також транспортного засобу;

- «Контактуючий» намагається самостійно через відчинене вікно дістати з автомобіля документи, витягнути ключі із замка запалювання або через відкриті дверцята заглушити двигун (траплялися випадки, коли водій прихоплював руку поліцейського та різко натискав на педаль газу або вчинював раптовий напад із метою захоплення зброї);

- поліцейський не вимагає від водія перед перевіркою документів вимкнути двигун автомобіля.

Небезпечною ситуацією для інспекторів патрульної поліції є раптовий напад правопорушників.

До категорії «раптовий напад» належать неочікувані ситуації активної протидії громадян: чинення опору на законну вимогу поліцейського дотримання публічного порядку, під час проведення поверхневої перевірки, перевірки документів особи; напад на поліцейських під час конвоювання чи перевезення засуджених, затриманих тощо. Головна причина таких небезпечних ситуацій – психологічна неготовність, внутрішнє не усвідомлення можливості потрапити в екстремальну ситуацію, пов'язану з раптовим нападом. Серед підстав, що сприяють виникненню в процесі службової діяльності аналогічних екстремальних ситуацій, можна назвати: тактичні помилки інспекторів патрульної поліції (невміння передбачити можливих наслідків власних дій); помилкова оцінка обстановки, що склалася; хибна оцінка психофізичного стану правопорушника.

Кримінальна поліція. Найнебезпечнішою ситуацією для поліцейських кримінальної поліції є затримання правопорушників та злочинців.

Серед небезпечних ситуацій, що виникають під час служби, перше місце посідає категорія затримання злочинців та правопорушників. Це зумовлено специфікою службової діяльності кримінальної поліції.

Дільничні інспектори поліції. До причин, що призвели до поранення (загибелі) дільничних інспекторів під час затримання правопорушника або сприяли виникненню ситуації раптового нападу, належать: психологічна й фізична втома, не усвідомлення можливості потрапляння в екстремальну ситуацію, пов'язану з раптовим нападом; сподівання на власні сили (не повідомляє керівництво про подію, що відбувається, та не викликає допомоги).

Дільничні інспектори поліції постійно працюють на певній території. Це приводить до психологічного звикання до громадян, які мешкають на території. Тому в разі затримання місцевих громадян за вчинені правопорушення дільничні інспектори здебільшого не очікують від них протидії.

Поліція охорони. Найнебезпечнішою ситуацією під час служби для поліцейських поліції охорони є раптовий напад правопорушників та злочинців. Це зумовлено особливостями служби, пов'язаної з охороною об'єктів. Злочинці, як правило, ретельно готуються до проникнення на об'єкти, що перебувають під охороною, мають уявлення про організацію та засоби технічного обладнання охорони об'єкта, використовують різноманітні хитрощі й не зупиняються перед нападом на охоронника. Іноді метою злочинців є не матеріальні цінності, що містяться на об'єкті, а вогнепальна зброя охоронника.

Особиста безпека поліцейських після закінчення несення служби. Великий відсоток травмованих припадає на поліцейських, які повертаються після служби додому. Цей факт ми не можемо оминати, оскільки і в побуті поліцейський, продовжує нести службу, але один, без напарника, зброї та спецзасобів.

Більше того, поліцейський після служби йде додому стомлений, без зброї, спецзасобів та засобів зв'язку. Але потерпілі цього не помічають, для них він – представник влади, який зобов'язаний їх захищати. Відтак вони звертаються до нього за допомогою, ведуть на місце події.

Для зниження ймовірності отримання травм (загибелі) в подібній ситуації поліцейським пропонується такий алгоритм дій:

- не сподіватися лише на власні сили, а за будь-якої можливості повідомити про те, що трапилося, у найближчий відділ Національної поліції (швидкої допомоги, служби надзвичайних ситуацій) і викликати допомогу;

- не використовувати потерпілого, який звернувся за допомогою, як поводиря, оскільки може трапитися так, що рятувати доведеться й

потерпілого, і поводиря, і себе. За такої ситуації слід з'ясувати в нього характер того, що сталося: бійка, згвалтування, нещасний випадок тощо; місце події; як туди дістатися; попросити зателефонувати до відділу поліції, швидкої допомоги, підрозділи пожежно-рятувальної служби з надзвичайних ситуацій, а також покликати на допомогу перехожих тощо;

- не поспішати одразу після прибуття на місце події опинитися в епіцентрі подій, оскільки для припинення протиправних дій недостатньо бути одягнутим у форму, навпаки, це може спровокувати напад на поліцейського (наприклад, для захоплення зброї). Тому, якщо є можливість, слід зволікати з часом, особливо, коли про подію, що трапилась, повідомлено і має незабаром прибути допомога. При цьому зволіканням часом не повинно зашкодити потерпілому.

Прибувши на місце події, поліцейський повинен:

- з'ясувати завдання: надання допомоги потерпілим, їх рятування, припинення протиправних дій, затримання злочинців тощо;

- оцінити обстановку: характер події, її масштаби, ландшафт місцевості, умови, що перешкоджають виконанню завдання, наявність предметів, що сприятимуть, або, навпаки, перешкоджатимуть вирішенню завдання;

- з'ясувати співвідношення сил (при насильницьких злочинах), а також кількість одиниць зброї;

- прийняти рішення (під рішенням слід розуміти той єдиний варіант дій, за якого можна найефективніше й з найменшими втратами виконати поставлене завдання).

Варто зазначити, що такий алгоритм не є допомогою, а лише керівництвом до дій. І найбільшого ефекту буде досягнуто, якщо його застосувати гнучко, відповідно до конкретної обстановки.

4.2.3. Методи забезпечення особистої безпеки в діяльності поліцейських органів Національної поліції

Аналіз практики службової діяльності поліцейських органів Національної поліції як у нас в Україні, так і за кордоном дозволяє виділити наступні фактори, які забезпечують особисту безпеку під час виконання ними службових обов'язків:

1. Тактика поведінки посадових осіб щодо підтримання правопорядку в небезпечних і екстремальних ситуаціях.

2. Фізична й технічна підготовленість до ведення рукопашної сутички.

3. Уміле використання предметів екіпіровки.

4. Стійкий навик у застосуванні вогнепальної зброї.

5. Професійно-психологічна підготовленість.

Тактика поведінки поліцейського в небезпечних ситуаціях включає в себе наступні дії:

а) діагностика обстановки й поведінки підозрюваних або правопорушників;

б) прийняття оперативного рішення й розроблення плану дій;

в) застосування різних заходів впливу на правопорушників з метою розв'язання ситуації, яка виникла.

Таким чином, напрошується висновок, що прийняття рішення в небезпечній ситуації залежить від професійної мотивації та самовладання поліцейського, його вмінь регулювати свої психічні стани й усувати негативні емоції страху, гніву, тривоги тощо.

Фізичні якості та професійно-прикладні рухові навички

Одним з ефективних методів забезпечення особистої безпеки поліцейського є його фізична підготовленість і стійкі навички під час виконання бойових прийомів самозахисту.

Найважливішими в даному випадку є такі фізичні якості, як:

- силові здібності (вибухова сила й максимальне силове зусилля при подоланні фізичного опору злочинця);

- швидкість (швидкість складної реакції вибору потрібної рухової дії, швидкість руху);

- спритність (неординарні рухові здібності, точність рухів);

- витривалість (до довгої роботи помірної інтенсивності, змішане пересування пересіченою місцевістю).

Ефективне виконання бойових прийомів самозахисту в екстремальних ситуаціях контакту із злочинцем досягається тривалими, регулярними вправами. Процес забезпечення даної особистої підготовленості співробітників починається у процесі першопочаткової підготовки, продовжується на заняттях зі службової підготовки в практичних органах.

Можна умовно виділити чотири складові, які забезпечують перемогу в рукопашному поєдинку з правопорушниками, це:

- уміння захищатися від ударів руками, ногами, звільнитися від захоплень, обхватів і задушливих прийомів;

- уміння наносити по вразливих місцях на тілі людини удари руками і ногами, виконувати бойові прийоми;

- уміння захищатися від холодної та вогнепальної зброї;

- уміння безпечно здійснювати поверхневу перевірку особи, яка підозрюється в чиненні правопорушення чи злочину та його конвоювання до місця утримання під вартою.

У край важливо в рукопашному двобої з правопорушником дотримуватися правомірності застосування спеціальних прийомів боротьби, для забезпечення особистої безпеки або безпеки інших осіб, припинення правопорушення тощо.

Дослідження предметів екіпіровки та застосування вогнепальної зброї

Екіпірування поліцейського включає в себе однострій, спорядження, зброю, спеціальні засоби та інше майно, необхідне для виконання службових завдань. Його наявність і найменування залежать від завдань та специфіки служби.

Так, у повсякденній службовій діяльності поліцейський патрульної поліції має вогнепальну зброю, гумовий або пластиковий кийок, електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії, засоби обмеження рухомості, засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівливої дії. Для участі в спеціальних операціях із затримання особливо небезпечних і озброєних злочинців, ліквідації масових заворушень тощо. вони повинні бути забезпеченими (за потреби) засобами захисту голови, рук, ніг і тулуба, світлозвукowymi засобами відволікаючого впливу, засобами руйнування перешкод і примусової зупинки автотранспорту тощо. Часто, недооцінюючи роль перерахованої екіпіровки, поліцейські нехтують їх використанням, що призводить до травм, поранень, загибелі.

Необхідною вимогою забезпечення особистої безпеки поліцейського є, по-перше, стійкий навик у використанні зазначених видів екіпіровки, знання їх тактико-технічних можливостей і правомірність їх використання.

Застосування вогнепальної зброї. Аналіз практичної діяльності поліцейських в службових ситуаціях, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї, свідчить, що в 10% випадків воно використовувалася в діях, так званої, снайперської стрілянини, тобто коли можливо було спокійно прицілитися й зробити постріл, використовуючи при цьому по змозі опору для руки, що тримає зброю.

У 37% зареєстрованих ситуацій поліцейські стріляли в злочинця, який тікає, тобто при його переслідуванні. Важливу роль у даній ситуації грала фізична витривалість поліцейського, тому що після бігу прискорювалося дихання, з'являлося тремтіння руки, яка тримає зброю. Ці обставини вимагають спеціальної підготовки.

У 53% здійснювалися постріли на випередження, тобто час для вилучення зброї з кобури, приведення його у готовність і постріл складають 2-5 секунд. Ці обставини тим більше вимагають належної рухової підготовки, яка забезпечуватиме швидкість складної реакції вибору потрібної рухової дії, точності рухів.

На забезпечення особистої безпеки поліцейських впливає підготовленість їх до стрільби, що включає:

- знання матеріальної частини вогнепальної зброї та порядок усунення деяких несправностей;
- знання основних видів стрілецької зброї, яка використовується злочинцями;

- уміння стабільно вражати мішені з різних положень (лежачи, стоячи, з коліна, із-за укриття тощо.);
- уміння стріляти в приміщенні, на вулиці, у полі, у лісі, у темний час доби при обмеженій видимості.

Безпосередній порядок виймання вогнепальної зброї, приведення її в готовність і відкриття вогню з урахуванням правомірності визначений у відповідних нормативних документах.

З метою особистої безпеки та безпеки інших осіб необхідно дотримуватися заходів безпеки під час використання зброї у випадках подачі сигналу тривоги, виклику допоміжних сил, а точніше під час виконання попереджувальних пострілів, а також пострілів в приміщенні з можливим рикошетом куль.

Професійно-психологічна підготовленість поліцейських органів Національної поліції

Особиста безпека поліцейського, як свідчить практика, також залежить від його професійно-психологічних якостей, тобто від його психологічного потенціалу. На думку фахівців-практиків і вчених, такий потенціал утворюється з:

- компонентів його індивідуальної професійної концепції;
- морально-психологічних якостей;
- пізнавальних та інтелектуальних якостей;
- емоційно-вольових якостей;
- комунікативних якостей.

Індивідуально-професійна концепція поліцейського має в собі образи-уявлення про:

- сутності службових типових небезпечних ситуацій;
- своєї ролі у вирішенні даних ситуацій;
- способи самоконтролю та саморегуляції психічних станів;
- методи ефективної та безпечної роботи в таких ситуаціях;
- рівень особистої професійно-прикладної підготовленості;
- типові помилки, що призводять до нещасних випадків і травм.

Морально-психологічні якості поліцейського відображають його моральні зобов'язання та етичні норми поведінки:

- самовіддано й неухильно оберігати невинних від беззаконня й обману, слабких від залякування, мирних від насильства й безладу, старих і дітей, хворих та інвалідів;
- проявляти твердість, професійно-моральну стійкість і непримиренність у боротьбі зі злочинністю;
- бути постійно готовим безкорисливо прийти на допомогу тим, хто її потребує.

Пізнавальні та інтелектуальні якості є дуже важливими в забезпеченні особистої безпеки поліцейського. До них відносять

продуктивність професійного мислення, ініціативність, кмітливість, самостійність, практичність тощо.

Спостереження показують, що неадекватні дії в небезпечних для поліцейського ситуаціях, і як наслідок нещасні випадки або загибель, пов'язані з неправильною оцінкою обстановки й можливостей злочинців, помилками спостереження й низькою якістю рішення.

Емоційно-вольові якості. Опитування практиків з тривалим стажем роботи у Національній поліції дозволяє виділити три основні види психічно напружених ситуацій, що представляють загрозу для особистої безпеки поліцейських:

- *звичайна* ситуація з елементами напруженості, причинами яких, як правило, є перевантаження в роботі, недоліки інформації, міжособистісні конфлікти, підвищена відповідальність у прийнятті рішення;

- *важка* (складна) ситуація, яка характеризується недостатністю напруженості за рахунок зовнішніх факторів (ускладнення оперативної обстановки, непокора правопорушників, відмова від виконання ними законних вимог, погрози поліцейському або членам його сім'ї);

- *екстремальна* (у тому числі небезпечна для життя і здоров'я поліцейських) ситуація, яка пов'язана з впливом сильних і надмірних стрес-факторів, зокрема, це активний опір правопорушників, застосування ними фізичної сили, холодної чи вогнепальної зброї проти поліцейських, загроза членам сім'ї з боку злочинного світу тощо.

Як профілактичні засоби проти цих процесів, на думку спеціалістів, можна використовувати метод обов'язкового аналізу ситуації, що виникла, метод відключення, способи розслаблення і самонавіювання.

Комунікативні якості поліцейського повинні бути спрямованими на формування ділової та ефективної взаємодії з іншими колегами щодо рішення безпосередніх службових завдань, довірчих і доброзичливих відносин.

4.2.4. Заходи особистої безпеки під час нагляду за дорожнім рухом

Під час несення служби поліцейському дозволяється виходити та знаходитись на проїзній частині дороги тільки в трьох випадках:

- для регулювання дорожнього руху;
- для оформлення ДТП;
- для надання допомоги учасникам дорожнього руху.

Поліцейський повинен вибирати місце для зупинки транспортних засобів з урахуванням дорожніх умов, щільності транспортного потоку, наявності місця для зупинки, безпеки дорожнього руху, особистої безпеки водія і пасажирів транспортного засобу (далі – ТЗ), який зупиняється.

Поліцейський, який зупиняє автомобіль, знаходиться на узбіччі або спеціальному майданчику, де патрульний автомобіль та «автомобіль-

порушник» не заважатиме іншим ТЗ. При зупинці ТЗ поліцейський знаходиться спереду патрульного автомобіля, на відстані від переднього краю бампера близько 1,5-2 м, що дає йому змогу застосовувати патрульний автомобіль як додаткове прикриття від можливого наїзду ТЗ з боку напрямку руху транспортного потоку. Колеса патрульного автомобіля вивернуті в бік узбіччя. Інший поліцейський знаходиться на узбіччі, з правого боку від патрульного автомобіля, під його прикриттям, що дає йому змогу слідкувати за діями свого напарника, водія та пасажирів зупиненого автомобіля. Зупинити транспорт треба так, щоб він зупинився на узбіччі, спереду патрульного автомобіля, що дасть змогу поліцейському безпечно наблизитись до водія зупиненого транспортного засобу. Наближатись до водія треба так, щоб не наражати себе на небезпеку. Якщо не дозволяють обмежені умови дорожнього руху або складна дорожня обстановка, рекомендується підходити до водія з боку правих дверей. Після чого треба всіма доступними заходами переконати водія, що знаходження інспектора та водія збоку проїзної частини буде небезпечним, впливатиме на безпеку руху та загрожуватиме їхньому здоров'ю. Після того, як інспектор патрульної поліції підійде до водія, привітається, пояснить причину зупинки, рекомендується запропонувати водію ввімкнути аварійну сигналізацію. Це буде додатковим заходом забезпечення особистої безпеки, як водія, так і поліцейського. Особливо ефективно цей захід діє в темну пору доби та в умовах обмеженої видимості (снігопад, туман, злива).

У нічний час, незалежно від кліматичних умов, поліцейський повинен бути одягнутий в одяг зі світло відбиваючими поверхнями (кашкет, жилет), на патрульному автомобілі повинна бути справна звукова та світлова сигналізація, в робочому стані, а його місце несення служби має бути в зоні постійного джерела світла, наприклад, під ліхтарем вуличного освітлення, у районі АЗС, автобусної зупинки, інших достатньо освітлених ділянок вулиць і доріг.

Під час перевірки транспортного засобу інспектор патрульної поліції вибирає позицію, яка дозволяє йому одночасно слухати відповіді водія, здійснювати заходи особистої безпеки, бачити напарника, слідкувати за діями пасажирів і сторонніх осіб, контролювати дорожній рух і не заважати йому.

Підходячи до зупиненого для перевірки транспортного засобу, поліцейському рекомендується:

- наближатися до транспортного засобу з тильної сторони, з боку дальніх до водія дверей;
- оглянути через скло салон автомобіля, щоб переконатися в тому, що ніхто не ховається на підлозі, і перевірити, чи зачинено кришку багажника;
- стояти на деякій відстані збоку від автомобіля, щоб не отримати поранення або травми дверцятами автомобіля в момент їх відкривання та

в разі раптового і швидкого руху цього автомобіля;

- перевірку розпочинати з передачі водієм документів інспекторові патрульної поліції (у необхідних випадках підняття капота автомобіля). Водієві, щоб попередити його втечу, інспектор патрульної поліції пропонує вимкнути двигун. У нічний час водієві пропонується ввімкнути освітлення салону автомобіля;

- одночасно не припиняти спостереження за пасажирами, оскільки не виключена можливість застосування ними зброї.

Після цього інспектор патрульної поліції обов'язково звіряє номери вузлів та агрегатів із записами в реєстраційних документах. У цей час другий інспектор, за правилом «контакт-прикриття», забезпечує безпеку дій першого. Той, хто забезпечує безпеку напарникові, повинен триматися біля правого або лівого заднього крила зупиненого транспортного засобу. З цієї позиції йому добре видно дії водія, дії інспектора, а також те, що відбувається в автомобілі, зручно спостерігати за пасажирами.

У разі загострення ситуації інспекторові патрульної поліції, який забезпечує безпеку, рекомендується тримати рукоятку пістолета (не виймаючи його з кобури) і зняти пістолет із запобіжника. У цьому випадку «Прикриваючий», якщо він вважає, що в обстановці, яка складається, можуть виникнути обставини для застосування вогнепальної зброї, має право привести у готовність свою вогнепальну зброю.

За всіх обставин, використовуючи будь-яку нагоду, треба намагатися змусити водія вийти з транспортного засобу, що перевіряється, і запропонувати йому відійти на узбіччя проїзної частини, пояснюючи це необхідністю дотримання безпеки дорожнього руху. Приводом для цього може бути необхідність усунення дрібних несправностей, начебто виявлених інспектором (перевірка несправностей задніх світлових приладів, наявності знаку аварійної зупинки, вогнегасника, очищення від бруду номерного знаку тощо). Дійсна причина зупинки транспортного засобу водієві не повідомляється.

Якщо водій вийшов з автомобіля, інспектор патрульної поліції повинен триматися від нього на відстані не ближче 1-1,5 метра, обличчям до проїзної частини. Слід пам'ятати, що водій замість документів може дістати з кишені зброю і буде прагнути застосувати її. Під час перевірки документів інспектор патрульної поліції повинен стояти збоку тієї руки, якою водій дістає документи. Подані документи не слід брати рукою, якою при нагоді треба буде дістати зброю. При падінні документів із рук водія на землю не слід самому піднімати їх, можливо це провокація, з метою нанесення удару зверху рукою, якимось предметом, ногою тощо. Водієві пропонується самому підняти їх, при цьому робиться крок-півтора назад, і підвищується увага. Якщо водій дійсно ненавмисне їх упустив (або сам інспектор зі своїх рук), є людиною похилого віку, жінкою, інвалідом тощо, у такому випадку необхідно запропонувати йому зробити крок назад і підняти документи.

Небезпечно стояти між водієм і поліцейським, який забезпечує прикриття контактуючого інспектора тому, що це серйозно ускладнює оглядовість напарнику, надання своєчасної допомоги і не дозволяє негайно застосувати зброю в разі необхідності.

Не можна стояти на лінії вогню!

При виникненні обставин за яких, поліцейський уповноважений у виняткових випадках застосувати вогнепальну зброю, поліцейський застосовує її, як найбільш суворий захід примусу.

Поліцейський може взяти до рук вогнепальну зброю і привести її в готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування.

Під час затримання осіб, щодо яких у поліцейського виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування.

Спроба особи, яку затримає поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену поліцейським відстань, чи доторкнутися до зброї є підставою для застосування вогнепальної зброї поліцейським.

Під час здійснення регулювання дорожнього руху, інспектор найбільше наражає себе на небезпеку. Діє він сам, без прикриття, знаходиться при цьому безпосередньо на проїзній частині дороги, інтервал до автомобілів, що проїжджають, становить 1-1,5 м. Практика діяльності патрульних нарядів патрульної поліції нараховує десятки сумних прикладів, коли під час здійснення розпорядчо-регулювальних дій отримували тілесні ушкодження або гинули інспектори патрульної поліції. Дійсно, при тривалому знаходженні на проїзній частині інспектор підлягає впливу негативних зовнішніх подразнювачів: шум, пил, загазованість, вібрація, спека, атмосферні опади, тиск тощо. У результаті швидко настає зниження реакції, втомлюваність, що призводить до помилок, а відтак можливе створення аварійних ситуацій із вини самого патрульного поліцейського.

Науково обґрунтовані рекомендації пропонують нам використовувати патрульного поліцейського не більш ніж 1,5-2 години, після чого потрібно його замінити на іншого інспектора, а перший повинен відпочити. Потім вони знов міняються місцями. Тільки в такому випадку їх робота буде ефективною та безпечною.

4.2.5. Заходи особистої безпеки під час доставляння громадян в органи Національної поліції на транспортному засобі та в пішому порядку

Доставляння до органів Національної поліції особи, що підозрюється в скоєнні злочину, здійснюється пішки або транспортом. При цьому слід дотримуватись таких загальноприйнятих правил:

- доставляння здійснюється, як правило, двома та більше поліцейськими;
- необхідно постійно слідкувати за діями затриманого;
- передбачати заходи на випадок спроби з боку співучасників підозрюваного створити умови для втечі чи звільнення останнього;
- не допускати, щоб підозрюваний викинув, або передав іншим особам речі, документи, які можуть бути речовими доказами або прийняв від співучасників зброю, інші речі, які можуть бути використані як знаряддя нападу;
- у випадку наближення когось ззаду, зупинитись разом із підозрюваним, пропустити вперед особу, яка проходить.

Під час доставляння затриманого в транспортному засобі необхідно дотримуватись заходів безпеки, що виключають нанесення йому травм і пошкоджень.

Не дозволяти підозрюваному виконувати такі дії, які можуть призвести до пошкодження автомобіля або зміни напрямку його руху. Не давати йому змогу відчинити двері, пересуватись по салону, викинути речі чи речові докази у вікно або прийняти від сторонніх осіб якісь речі.

Не дозволяти йому зайві рухи, які можуть призвести до нападу на інспекторів чи завдати їм шкоди.

Не давати йому можливість вистрибнути з автомобіля або випасти з кузова, якщо це вантажний автомобіль, забезпечити його фіксацію на задньому сидінні, щоб справа та зліва від нього знаходились поліцейські (хоча б з одного боку).

Після того, як підозрюваний вийде з автомобіля, оглянути салон, кузов і впевнитись, що він не залишив якісь речі чи речові докази.

Якщо доставляння підозрюваного здійснюється не службовим транспортом, то водієві робиться позначка в дорожніх документах про час його затримання, пройдений кілометраж, зазначається прізвище, посада, звання, номер службового посвідчення, нагрудний знак із чітким зазначенням спеціального жетона, службовий телефон того, хто доставляв.

Забороняється доставляти підозрюваних у транспорті загального користування (трамвай, автобус, метро, тролейбус), автомобілях спеціального призначення (швидка допомога, пожежно-рятувальна машина, інкасація тощо), а також у транспорті, який належить дипломатичним і консульським представництвам.

В усіх випадках про доставляння громадян до чергової частини складається письмовий рапорт на ім'я свого керівника.

Під час доставляння підозрюваного пішим порядком одним поліцейським:

- слід прямувати ззаду підозрюваного чи поруч із ним;
- забороняється нахилитись поруч із підозрюваним, дозволяти опинитись стороннім громадянам поруч із ним.

Під час доставляння пішим порядком двома та більше поліцейськими:

- один поліцейський повинен йти поруч із підозрюваним;
- решта поліцейських, громадян або тих, що надають допомогу, повинні йти ззаду в 2-3-х кроках і спостерігати за діями підозрюваного та сторонніх громадян.

Узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що стратегічним напрямом розвитку системи Національної поліції в сучасних умовах повинно стати розв'язання на підставі прогностичного аналізу проблем кадрової ситуації. А з урахуванням того, що поліція належить до ергатичних систем, елементом яких виступає людина, державі слід першочергово потурбуватися не лише про якісний відбір та підготовку професіоналів для належного забезпечення публічної безпеки, але й про їх особисту безпеку. Останню доцільно сьогодні розглядати не тільки як складову адміністративно-правового статусу поліцейських. Особиста безпека поліцейського має стати визначальною гарантією цього статусу.

4.2.6. Заходи особистої безпеки під час перевірки документів особи та поверхневої перевірки.

Поліція для охорони прав і свобод людини, запобігання загрозам публічній безпеці має право перевіряти в громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на поліцію; проводити поверхневу перевірку особи або речі, вилучення речей і документів; за необхідності складати протоколи про адміністративні правопорушення. Вимогу про пред'явлення документа потрібно висловлювати впевнено, але ввічливо і тактично. Під час перевірки:

- поводитися з документами акуратно (не м'яти і не згортати сторінки, оберігати від дощу і снігу, не забруднювати руками);
- якщо в документі знаходяться гроші, які-небудь записки та інші папери або цінності, запропонувати власнику вилучити їх звідти;
- звертати увагу на відповідність наявної в документі фотокартки і особи громадянина, на правильність заповнення всіх реквізитів документа, на цілісність захисної сітки документа, строк його дії, якщо це паспорт, – на відмітку про реєстрацію громадянина тощо. У ході

перевірки поставити власнику документа контрольні питання, звіряючи відповіді з даними документа, що підтверджує його особу. Якщо відповіді невірні або виявлені підробки, правопорушник доставляється до відділу поліції;

- вжити застережних заходів під час перевірки документів у особи, що підозрюється у вчиненні злочину. З цією метою, зокрема, рекомендується стояти напівоберту праворуч від того, кого перевіряють, на відстані витягнутої 1,5 руки правопорушника від нього й пильно стежити за діями останнього;

- перевірку доцільно проводити на деякій відстані від сторонніх громадян або, якщо є можливість, – у найближчому службовому приміщенні дільничного інспектора поліції чи громадському пункті охорони порядку.

Поверхнева перевірка вбрання особи, речей злочинця та особи, затриманої за підозрою у вчиненні правопорушення, є превентивним поліцейським заходом, спрямованим на забезпечення особистої безпеки поліцейських, що ставить перед собою мету вилучення речі, обіг якої заборонено чи обмежено або яка становить загрозу життю чи здоров'ю такої особи або інших осіб.

Поверхнева перевірка здійснюється поліцейським відповідної статі. У невідкладних випадках поверхневу перевірку може здійснювати будь-який поліцейський лише з використанням спеціального приладу або засобу і бажано в присутності двох понятих тієї статі, що й правопорушник.

Поверхнева перевірка речей, ручної поклажі, багажу, знарядь транспортних засобів та інших предметів здійснюється шляхом візуального огляду речі, транспортного засобу (салону та багажника), як правило, у присутності особи, у власності (володінні) якої вони є. У невідкладних випадках зазначені речі, предмети можуть бути піддані огляду з участю двох понятих за відсутності власника.

При виявленні в ході поверхневої перевірки будь-яких слідів правопорушення поліцейський забезпечує їх схоронність та огляд відповідно до ст. 237 КПКУ (ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію»).

Про особистий огляд, огляд речей складається протокол або про це робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення або в протоколі про адміністративне затримання.

При цьому:

- зовнішній огляд речей і одягу слід робити негайно після затримання особи, підозрюваної у вчиненні правопорушення, або в більш зручний момент, коли можливо отримати допомогу від інших поліцейських, працівників служби охорони або громадян;

- для проведення зовнішнього огляду речей та одягу необхідно подати затриманому команду: «Руки вгору!», наказати повернутися

обличчям до стіни (дерева, стовпа і тощо) і обпертися об неї руками, широко розставити ноги і нахилитися вперед;

- швидко прощупати із зовнішньої сторони одяг затриманого: кишені, рукава, пояс, звернути увагу на взуття, з метою виявлення та вилучення зброї та інших предметів, які можуть бути використані затриманими для нападу на поліцейських;

- в окремих випадках, коли є підстава підозрювати, що знаряддя злочину можуть бути замасковані (колюча зброя, міститься в авторучці, колючо-ріжучі предмети і зброя прикріплені резинкою до одягу або тіла в плечовій та інших областях тощо), зовнішній огляд одягу і речей проводять з особливою уважністю;

- під час проведення зовнішнього огляду слід уважно стежити за кожним рухом затриманого. Якщо є службово-розшуковий собака, то він повинен знаходитись у 2-3 метрах від затриманого; виконувати команду «Охороняй!»

- оглянути по змозі місце, де знаходився підозрюваний у момент затримання і під час проведення зовнішнього огляду, з метою виявлення викинутих ним предметів, що можуть бути речовими доказами у справі;

- вилучені під час зовнішнього огляду документів, зброю та інші предмети здати оперативному черговому по органу Національної поліції.

У подальшому обшук у ході затримання особи, яку запідозрили в скоєнні злочину, здійснюється відповідно до п.3 статті 208 Кримінального процесуального кодексу України.

4.2.7. Дії поліцейських органів Національної поліції у районах хімічного зараження

Захист від хімічного зараження слід враховувати, адже поліцейський мусить діяти на будь якій території, зокрема – на екологічно забрудненій місцевості, а також ділянках, на яких вимушено застосовувались спеціальні хімічні засоби сльозогінної та іншої дії.

Осередком хімічного зараження є територія, піддана впливу хімічних отруйних речовин (далі – ОР), внаслідок чого виникають чи можуть виникнути ураження людей, тварин, рослин. Територію хімічного з ураження умовно поділяють на дві зони: безпосереднього застосування хімічної зброї (місце аварії на підприємствах хімічної промисловості, під час перевезення хімічних речовин) і поширення парів та аерозолів ОР.

У зоні безпосереднього застосування стійких ОР крапельно-рідкому стані чи у вигляді порошку відбувається зараження місцевості і всіх навколишніх предметів. При цьому пари й аерозолі отруюють атмосферу, утворюючи первинну хмару зараженого повітря, що рухаючись за напрямком вітру, створює небезпечну для незахищених людей зону на значних відстанях від місця безпосереднього застосування ОР (місця аварії).

Хімічне зараження, створене нестійкими ОР у вигляді газу, пари і туману, матиме інший характер. Джерелом ураження людей, тварин у цьому разі виступатимуть лише пари ОР, що утворили первинну хмару, яка поширюється за напрямком вітру. Осередок хімічного зараження буде короткочасним.

Респіратори, проти пильні тканинні маски і ватне марлеві пов'язки, що надійно захищають від радіоактивного пилу і певною мірою від бактеріальних засобів; а також аерозолів подразнюючих ОР, майже не запобігають дії парів усіх інших ОР. Тому основним засобом індивідуального захисту органів дихання є протигаз. З огляду на здатність сучасних ОР легко проникати в організм людини через шкіру варто захищати не лише дихальні шляхи, а й шкірні покрови.

Укриття (підвали, траншеї, щілини, землянки тощо) можуть слугувати захистом у разі застосування крапельно – рідких ОР, але не захищають від проникнення повітря, зараженого парами чи аерозолями ОР. Під час перебування в таких укриттях необхідно обов'язково використовувати протигаз та засоби захисту шкіри.

Виходити з осередку хімічного зараження потрібно в напрямках, позначених покажчиками, або керуватися вказівками цивільної оборони. Якщо покажчиків бракує, а підрозділи цивільної оборони ще не розібралися в ситуації, то рух слід розпочинати перпендикулярно напрямку вітру. Це сприяє швидкому виходу із зони зараження, оскільки глибина поширення зараженої хмари в кілька разів перевищує ширину його фронту.

Зараженою територією потрібно рухатися швидко, але не бігти і не піднімати пилу, не тулитися до будинків, не торкатися навколишніх предметів, стежити, щоб не було оголених ділянок тіла. Заборонено знімати протигаз, рукавички, інші засоби захисту, поправляти оголеними (без індивідуальних засобів захисту) руками протигаз і одяг, наступати на видимі краплі і мазки ОР.

Особливо обережним необхідно бути, переміщаючись парками, садами, городами, полями сільськогосподарських культур, оскільки краплі ОР, що осіли на листі й гілках, можуть заразити одяг і взуття, що, своєю чергою, може призвести до отруєння.

Під час потрапляння крапель ОР на оголені ділянки тіла, (одяг, взуття слід негайно обробити їх дегазуючим розчином з індивідуального протихімічного пакета за його наявності). Якщо індивідуального протихімічного пакета немає, краплі ОР необхідно акуратно зняти за допомогою будь – якого вологого предмета.

Після виходу із зараженого району не варто квапитися знімати індивідуальні засоби захисту, особливо протигаз, тому що одяг, взуття і протигаз можуть бути заражені ОР. Це слід робити лише на спеціальних обмивальних пунктах, у душових павільйонах, санітарних пропускниках. Інколи заражений верхній одяг (але не протигаз) може зніматись тільки з

дозволу постів цивільного захисту і поза обмивальними пунктами. Заражений одяг, взуття і засоби індивідуального захисту направляються на дегазацію на станції знезаражування одягу, а кожен, хто вийшов з осередку хімічного зараження, проходить повну санітарну обробку. Під час знімання зараженого одягу і взуття не можна торкатися незахищеними частинами тіла їх ззовні. Протигаз знімається в останню чергу.

4.2.8. Правила й тактика дій поліцейських органів Національної поліції під час спалаху інфекційного захворювання

Як у повсякденній діяльності, так і за умов надзвичайних ситуацій поліцейські органи Національної поліції наражають себе на небезпеку інфекційного захворювання, наприклад у ході контакту з хворими громадянами: правопорушниками, свідками, потерпілими тощо.

У випадках спалаху інфекційного захворювання поліцейські органи Національної поліції беруть участь у заходах, які забезпечують певний режим на відповідних територіях.

Осередком інфекційних захворювань (іноді його також називають осередком епідемічного (епізоотичного) зараження) є територія, заражена хвороботворними мікробами, бактеріями, вірусами внаслідок застосування бактеріологічної зброї, або територія, на якій зареєстрований спалах інфекційного захворювання і яка є джерелом поширення інфекційних захворювань на інші регіони.

Особливістю інфекційних хвороб є насамперед їхня заразливість - здатність передаватися від хворої людини (тварини) іншим. Ще одна особливість інфекційних захворювань полягає в тому, що вони виявляються не одразу після зараження, а через певний інкубаційний період, який може тривати впродовж кількох днів, тижнів, а іноді й місяців. Збудників інфекційних захворювань можна визначити лише за допомогою спеціальних лабораторних методів дослідження та аналізом відібраних проб.

Зараження людини хвороботворними мікробами відбувається під час вдихання повітря, уживання заражених харчових продуктів і води, укусів заражених комах і кліщів, а також контакту з хворими людьми, тваринами і зараженими предметами.

До засобів захисту від хвороботворних мікробів належать різні лікарські речовини, що використовуються для профілактики (проведення запобіжних щеплень) і лікування інфекційних захворювань.

Запобіжні щеплення проти певних хвороб, таких, як натуральна віспа, дифтерія, туберкульоз, поліомієліт та інші здійснюються постійно, проти інших - лише в разі виникнення небезпеки інфекційного захворювання і його поширення. Тому під час виявлення інфекційних захворювань, особливо до встановлення виду збудника, медичні служби проводять екстрену профілактику, що полягає в попереджувальному

лікуванні препаратами, які згубно діють на хвороботворні мікроби (антибіотики, сульфаніламід, бактеріофаги, сироваткові препарати).

Під час виникнення осередку інфекційних захворювань місцеві органи влади вживають заходів для його ліквідації:

- 1) вводять в осередку зараження карантин чи проводять обсервацію;
- 2) здійснюють:
 - екстрену профілактику;
 - санітарну обробку людей;
 - дезінфекцію об'єктів;
- 3) знищують переносників збудників інфекційних захворювань (гризунів, комах, кліщів та ін.).

Медична служба евакуйовує хворих до лікувальних закладів і провадить їх лікування. У разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення інфекційного захворювання з високою летальністю медична служба разом з органами Національної поліції організовує евакуацію хворих.

Карантин уводиться в разі виявлення особливо небезпечних інфекцій, а також тоді, коли вид збудника інфекційного захворювання не встановлений. Мета карантину: повна ізоляція осередку зараження і ліквідація в ньому інфекційних захворювань. Щоб цього досягти, вживаються суворі режимні і протиепідемічні заходи.

До режимних заходів належать:

- оточення осередку зараження;
- роз'єднання населення на дрібні групи;
- організація комендантської служби;
- обмеження входу і в'їзду в нього;
- заборона виходу і виїзду, а також вивозу майна;
- обмеження пересування в осередку зараження.

Протиепідемічні заходи включають:

- проведення екстреної профілактики всього населення;
- виявлення хворих і підозрюваних на захворювання;
- ізоляцію хворих і підозрюваних на захворювання;
- госпіталізацію і лікування хворих;
- знищення переносників збудників інфекційних захворювань (гризунів, комах, кліщів та ін.);
- санітарну обробку людей;
- дезінфекцію приміщень, майна, транспорту і місцевості.

Установлені в осередку інфекційних захворювань режим і правила поведінки, а також вимоги медичної служби та органів Національної поліції повинні виконуватися всіма громадянами беззаперечно. Ніхто не має права ухилятися від запобіжних щеплень і вживання лікарських препаратів.

Для запобігання масовому поширенню інфекційних захворювань кожний зобов'язаний ретельно виконувати правила особистої гігієни й

утримувати в чистоті житло, двори, місця загального користування. У житлових будинках необхідно обробляти дезінфікуючими розчинами поручні сходів і дверні ручки, унітази засипати хлорним вапном, прибирання в приміщеннях здійснювати лише вологим способом, не допускати розведення мух та інших комах.

В осередку інфекційного захворювання воду дозволяється брати лише з водопроводів або джерел, перевірених медичною службою. Усі продукти необхідно зберігати в щільно закритій тарі й обробляти перед вживанням: воду і молоко прокип'ятити, сирі овочі і фрукти обмити окропом, а хліб обпекти на вогні.

Посуд потрібно ретельно мити і кип'ятити. Під час вживання їжі користуватися індивідуальним посудом.

Перед виходом із приміщення надівати індивідуальні засоби захисту для органів дихання і шкіри. Перед входом з вулиці в житлове приміщення взуття і плащі слід залишати із зовні до обробки їх дезінфікуючими розчинами.

При виявленні перших ознак захворювання потрібно негайно викликати лікаря й ізолювати хворого.

Після закінчення робіт із дезінфекції особи, які брали в цьому участь, повинні пройти повну санітарну обробку. Вона проводиться на стаціонарних обмивальних пунктах, у лазнях, душових павільйонах або на обмивальних площадках, що розгортаються спеціально. Ці пункти і площадки мають три відділення: роздягальне, обмивальне та для одягання. Крім того, може бути відділення знезаражування одягу.

Поліцейський уповноважений вимагати від особи (осіб) залишити визначене місце на певний строк або заборонити чи обмежити особам доступ до визначеної території або об'єктів, якщо це необхідно для забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони життя і здоров'я людей.

4.2.9. Загальні рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки поліцейського органів Національної поліції

Виконання службових завдань передбачає участь у протиборстві зі злочинцями, переважно в екстремальних умовах, коли результат зіткнення залежить від рівня фізичної та психологічної підготовки поліцейського, його вміння застосувати прийоми самозахисту та нападу, швидко й ефективно знешкодити злочинця.

Сьогодні доводиться констатувати наявність фактів, коли поліцейські саме через неумілі дії в сутичці з озброєним злочинцем отримували поранення і навіть гинули. Під час затримання злочинний елемент чинить активний опір поліцейським із застосуванням різноманітної зброї, вибухових пристроїв тощо. Тому досконало володіти тактичними прийомами обеззброєння та знешкодження злочинців не

тільки професійний обов'язок кожного поліцейського, а й гарантія його особистої безпеки.

За будь-яких умов поліцейський повинен бути не лише добре підготовленим спеціально і фізично, а й мати високі морально-вольові якості: сміливість, рішучість, вміння швидко зорієнтуватися та розпізнати небезпеку і миттєво, не втрачаючи самовладання, відреагувати на неї; виважено прийняти єдине істинне рішення, застосовуючи при цьому методи психологічного впливу на правопорушника.

Окреслене зумовлює необхідність підвищення рівня службової, бойової та психологічної підготовки поліцейських, а також удосконалення матеріальної бази, забезпечення органів Національної поліції сучасними технічними засобами та озброєнням.

Забезпечення особистої безпеки поліцейського обумовлюється його індивідуально-психологічними особливостями, рівнем фізичного розвитку та рівнем інтелекту, моральними засадами особистості, навичками і вміннями вирішувати конфліктні ситуації, здатністю до самостійного аналізу професійної діяльності з метою розробки нових елементів стратегії і тактики, удосконалення засобів і прийомів ефективного виконання оперативно-службових завдань.

Деяким поліцейським більш притаманне ігнорування небезпеки, навмисне блокування думок про неї, що є вкрай шкідливим. При зустрічі з реальною небезпекою (екстремальна ситуація) такі особи втрачають самовладання і контроль, спостерігається демобілізація психічної діяльності, що призводить до неадекватного реагування.

Аналіз досвіду фахівців органів Національної поліції, які успішно діють у різноманітних екстремальних і психологічно складних ситуаціях під час виконання службових обов'язків, і відповідно до рекомендацій зарубіжних психологів дозволяє запропонувати перелік порад і дій, засвоєння та додержання яких дозволить сформуванню відповідну установку «на виживання».

Наявність міцної установки «на виживання» дозволяє підтримувати адекватну професійну самооцінку, відповідний емоційно-вольовий настрій і прогнозований алгоритм поведінки, а також прагнення до розумного і вмотивованого ризику, обережності, пильності, ефективності і надійності дій у небезпечних ситуаціях.

Для формування установок безпечної поведінки можна рекомендувати, зокрема, використання керівником чи наставниками певних положень (з багаторазовим ритмічним повторенням уголос чи подумки).

Оволодіваючи професією, необхідно постійно працювати над створенням «персонального» набору засобів і прийомів безпеки. Прикладом можуть служити такі настанови:

1. Перевір свій фізичний і емоційний стан перед несенням служби.
2. Перевір зброю, екіпіровку, транспорт перед початком роботи.

3. Відпрацюй навик швидко діставати та перезаряджати зброю (на ходу, у темряві та інших складних умовах).

4. Тримай напоготові запасні засоби нападу та оборони, запасні елементи екіпіровки.

5. Забезпеч можливість використання резервного зв'язку (у тому числі й телефонну картку).

6. Завжди обмірковуй і оцінюй усе, що відбувається під час екстремальної ситуації, відпрацьовуй уміння прораховувати дії свої і супротивника «на крок уперед».

7. Завжди пам'ятай про ефект «тунельного бачення» (сприймання викривляється під впливом стресу і обмежує можливість адекватної оцінки ситуації).

8. Враховуй час «запізнення» (проміжок часу між думкою і дією) і час на постріл.

9. Навчись контролювати навколишній простір (звуки, предмети, людей, рух).

10. Вибирай і використовуй власне місцезнаходження як позицію для створення переваги у певній ситуації.

11. Дотримуйся планів, розроблених особисто та спільно з напарником.

12. Контролюй ситуацію в просторі навколо свого місцезнаходження, поділивши умовно його на сектори, узгоджуючи свої дії з напарником.

13. При великому ризику викликай підтримку.

14. Використовуй у разі потреби для передачі інформації кодові слова, фрази і жести.

15. Ніколи не випускай підозрілу особу з поля зору. Прибери зайві предмети із зони її досяжності.

16. У загрозовій чи непевній ситуації дотримуйся таких правил:

- контролюй простір над собою;
- повністю відкривай двері, перш ніж увійти;
- не зазирає за ріг на рівні очей;
- не стій прямо перед дверима або вікном, на відкритому просторі;
- перш ніж рухатися, вибери наступну позицію;
- вибирай позицію, при якій спина буде завжди захищена;
- вживай заходів проти рикошету;
- рухайся короткими ривками, зигзагами, переконуючись у безпеці;
- не ставай на одній лінії між напарником і підозрюваними;
- рухайся в такт із напарником, дійте разом, прикриваючи один одного;
- надінь на злочинця спочатку наручники, потім проведи обшук, обшукуй якомога ретельніше.

17. Відвернуте зіткнення – це завжди виграна ситуація; не провокуй стрілянина, зброя – останній засіб.

18. Не застосовуй загрози, якщо не можеш її реалізувати.
 19. Злочинця важко визначити лише за ознаками зовнішності, тому очікуй непередбачуваного.
 20. Уникай шаблонних дій.
 21. При небезпеці активно дій, не завмирай і не «клякни».
 22. Завжди пам'ятай про обережність, не розслаблюйся занадто швидко.
 23. Пам'ятай, що ключ до професіоналізму – вміння, а не зарозумілість і «пиха».
 24. Пам'ятай, що тебе чекають живим і здоровим у родині.
- Багатьох неприємностей можна завжди уникнути, використовуючи банальний принцип трьох «не»: не дратувати, не провокувати, не виділятися.

В умовах ускладненої криміногенної ситуації питання щодо забезпечення особистої безпеки поліцейського є одним із найважливіших напрямів діяльності Національної поліції України.

Останнім часом додержання поліцейськими заходів особистої безпеки набуло неабиякої актуальності. Пов'язане це, у першу чергу, з тим, що щорічно в Україні під час несення служби гине близько 30 поліцейських та одержують поранення близько 150 чоловік. Практика та аналіз пригод і нещасних випадків з участю поліції показує, що в основному причиною виникнення фактів загибелі, поранення інспекторів ПП є їх особиста недбалість, недисциплінованість, нехтування елементарними правилами техніки безпеки, тактикою та непрофесійні дії під час виконання службових обов'язків, халатне ставлення до взаємно страховки.

Питання для повторення

1. Основні напрями забезпечення особистої безпеки в діяльності Національної поліції.
2. Небезпечні ситуації, з якими найчастіше стикаються поліцейські.
3. Методи забезпечення особистої безпеки в діяльності органів Національної поліції.
4. Рекомендації щодо забезпечення особистої безпеки поліцейського.
5. З чим пов'язана актуальність додержання поліцейськими заходів особистої безпеки?
6. Стисло опишіть порядок перевірки поліцейськими документів особи і поверхневої перевірки підозрюваних.
7. Стисло опишіть заходи особистої безпеки поліцейського під час зупинення транспортного засобу.
8. Охарактеризуйте заходи особистої безпеки поліцейського під час доставляння підозрюваного до органу Національної поліції.

Питання для обговорення

1. Що є основними причинами травматизму та загибелі поліцейських під час виконання службових обов'язків? Які заходи можуть знизити цей показник?

2. Яким способом, на Вашу думку, можна запобігти нехтуванням поліцейськими правил та заходів особистої безпеки під час виконання службових обов'язків?

3. Перерахуйте наведений «персональний» набір засобів і прийомів безпеки, над створенням якого повинен постійно працювати поліцейський.

4.3. Зовнішня та внутрішня взаємодія поліцейських в особливих умовах. Робота з населенням

4.3.1. Поняття та види взаємодії

Будь-яка система чи підсистема становить сукупність визначених елементів, між якими існують функціональні відносини. Елементи системи управління органів Національної поліції в особливих умовах перебувають у різних функціональних відносинах, до яких обов'язково входить взаємодія. Взаємодія передбачає поєднання зусиль різних органів, установ, відомств, підрозділів, служб, військових частин, громадських організацій для вирішення завдань, що виникають у надзвичайних обставинах і є об'єктивною необхідністю.

Взаємодія є одним із найважливіших принципів науки управління, а також спеціальної тактики.

Термін «взаємодія» зовнішньо схожий з такими поняттями, як «співробітництво», «координація», «узгодження», «сприяння».¹

Термін «взаємодія» зазвичай розглядається як узгодження зусиль за метою, місцем, часом, напрямом дій та ін. Таке тлумачення повністю запозичене з військової науки і, на наш погляд, доцільне в застосуванні до галузі спеціальної тактики, але не охоплює всієї сукупності відносин взаємодії, які виникають між різними елементами системи управління в особливих умовах.

Звичайно, ведення спеціальних операцій і спеціальних бойових дій підпорядковується об'єктивним законам збройної боротьби. І в цьому випадку взаємодія являє собою узгоджені за завданнями (об'єктами), напрямками, рубежами (районами) і часом дії органів Національної поліції, Національна гвардія України, вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, а в деяких випадках й інших військових формувань (Збройних сил, Прикордонної служби України, підрозділів

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / [уклад. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – С. 125.

СБУ та ін.) в інтересах досягнення спільної мети спеціальних бойових дій і спеціальної операції. Взаємодія найбільш повно відбиває зміст спеціальних бойових дій і операцій, успіху в яких можна досягти тільки об'єднавши зусилля всіх сил і засобів.

Однак спільні цілі дій органів Національної поліції в особливих умовах не зводяться тільки до бойових дій. Більше того, перед органами Національної поліції, органами державної влади, іншими зацікавленими відомствами ставиться завдання за можливості не допустити такого розвитку подій, який би призвів до необхідності ведення спеціальних бойових дій. У зв'язку з цим відносини взаємодії між різними суб'єктами можуть включати в себе раціональний розподіл завдань відповідно до специфіки діяльності цих суб'єктів, обмін оперативною та розвідувальною інформацією між ними, координацію зусиль не підпорядкованих один одному підрозділів тощо. У цьому випадку всі дії спрямовуються на досягнення спільних цілей, але не обов'язково узгоджуються за напрямами, рубежами тощо.

Отже, «взаємодія» як військовий термін є категорією спеціальної тактики, однак як категорія науки управління органами Національної поліції в особливих умовах поняття «взаємодія» ширше. Воно включає як оперативно-тактичну взаємодію підрозділів, так і весь комплекс спільних або узгоджених дій кількох суб'єктів, спрямованих на досягнення спільної мети.

Предмети та явища розвиваються не ізолювано, а в безперервному зв'язку і єдності з іншими предметами і явищами. Взаємозв'язок предметів і соціальних явищ суспільства має загальний характер, саме їх загальний зв'язок породжує феномен взаємодії явищ і предметів, одного з одним».

Із зазначеного вище випливає, що для взаємодії характерним є наявність фактичних, стійких зв'язків, які дозволяють об'єктам впливати один на одного, внаслідок чого відбувається узгоджена зміна дій співпрацюючих сторін.

Взаємодію можна розглядати у вузькому та широкому значенні.

У широкому значенні під взаємодією розуміють співпрацю, яка полягає в спільних узгоджених діях, спрямована на досягнення спільної мети в наданні взаємної допомоги, наприклад, під час ліквідації наслідків аварії на АЕС. У вузькому значенні термін «взаємодія» полягає в планомірному здійсненні комплексу заходів під час проведення конкретної спеціальної операції.

Це визначення не може розглядатися як універсальне, оскільки в ньому йде мова тільки про внутрішню взаємодію служб і підрозділів Національної поліції між собою. Однак вирішення завдань охорони громадського порядку, безпеки та боротьби зі злочинністю як у повсякденних, так і в особливих умовах неможливе без зовнішньої взаємодії системи МВС України загалом та її елементів з органами

державної влади, іншими правоохоронними органами, відомствами, військами, громадськими організаціями, населенням.

Необхідна єдина нормативна база для виконання функції взаємодії різними елементами системи управління силами й засобами, тобто на відповідність узгоджених дій вимогам законів і підзаконних актів. Це одна з найважливіших якісних характеристик сутності взаємодії як категорії управління органами Національної поліції в особливих умовах. Основна сутнісна характеристика – поєднання найбільш притаманних суб'єктам, що взаємодіють, сил, засобів, методів для вирішення поставлених завдань. Крім того, взаємодія різних суб'єктів можлива тільки на основі спільних цілей і узгодження їхніх зусиль у просторі (за місцем та об'єктами взаємодії) і в часі.

Таким чином, під взаємодією слід розуміти комплекс спільних або узгоджених за метою, часом, місцем дій двох чи більше суб'єктів (органів, служб, підрозділів тощо) для вирішення завдань, що вимагають спільних зусиль, та проводяться на основі законів або підзаконних актів притаманними суб'єктам, що взаємодіють, силами, засобами й методами.

Органи Національної поліції охороняють публічний порядок в особливих умовах, тісно взаємодіючи з органами Служби безпеки, Національної гвардії України, Збройними силами, силами охорони державного кордону, аварійно-рятувальними службами, органами охорони здоров'я та ветеринарної медицини, місцевими органами виконавчої влади, громадськими формуваннями тощо.

У випадках загострення ситуації, коли для забезпечення правопорядку необхідною є участь різних відомств, створюються спеціальні органи управління – оперативні штаби, комітети, об'єднані оперативні групи та підрозділи, проводяться спільні оперативно-розшукові й охоронні заходи, вживаються заходи з відвернення тяжких наслідків, здійснюються карантинні й рятувальні роботи. При цьому кожне відомство і владна структура діють відповідно до своєї компетенції, узгоджуючи між собою спільні заходи. У визначених надзвичайних ситуаціях організується проведення спільних спеціальних операцій і спеціальних бойових дій (антитерористичні операції, звільнення від захоплення повітряного судна, розшук озброєних дезертирів тощо.).

Дуже часто взаємодія всередині системи, а також і поза нею, носить характер оперативного підпорядкування одного суб'єкта управління іншому.

Оперативне підпорядкування – це практичне підпорядкування одного посадовця або органу (відомства) іншому посадовцю або органу (відомству), що здійснює безпосереднє керівництво і координацію дій, об'єднаних однією метою.

Оперативне підпорядкування встановлюється на підставі нормативно-правового акта, у якому зазначаються умови підлеглості, час, місце та її тривалість.

Міжвідомче оперативне підпорядкування ґрунтується на спільно виданих нормативних правових актах щодо створення тимчасових органів управління у вигляді оперативного штабу або спільних оперативних штабів, кризових штабів, різного роду комітетів, спрямованих на ліквідацію НС. У керівника тимчасового органу управління в оперативному підпорядкуванні можуть перебувати сили і засоби інших відомств. Наприклад, під час проведення спеціальної операції «Сирена» для розшуку та затримання засуджених, які втекли з-під варти, в оперативне підпорядкування до органів Національної поліції переходять сили і засоби Державної пенітенціарної служби України задіяні в розшуку засуджених.

Органи Національної поліції, охороняючи публічний порядок в особливих умовах, використовують обов'язкову, передбачену законодавством участь інших міністерств і відомств у заходах із попередження й ліквідації наслідків надзвичайних подій, відновлення порушеного публічного порядку, оздоровлення оперативної обстановки; крім того, вони зобов'язані виявляти ініціативу й розробляти комплексні заходи щодо взаємодії з ними.

Така взаємодія може здійснюватися, залежно від поставлених цілей і масштабів надзвичайних ситуацій, на стратегічному, оперативному й тактичному рівнях.

Тактична взаємодія полягає в поєднанні вогню, застосуванні спеціальних засобів, удару та маневру груп бойового порядку, органів Національної поліції, Національна гвардія України, спеціальних підрозділів СБУ, військових підрозділів і частин Збройних сил, Прикордонної служби України під час проведення спільних спеціальних бойових дій. Тактична взаємодія є предметом спеціальної тактики й термінологічно збігається з відповідною категорією військової науки.

Оперативна взаємодія як узгодження дій різних силових відомств у великомасштабних операціях полягає в об'єднанні їхніх зусиль для досягнення цілей цих операцій. Однак термін «оперативна взаємодія» має й інший зміст, коли мова йде про обмін оперативною інформацією між цими відомствами, розподіл об'єктів оперативного спостереження чи здійснення комплексу спільних, а також узгоджених за цілями, місцем і часом оперативно-розшукових заходів. У даному випадку термін «оперативна взаємодія» є категорією оперативно-розшукової діяльності.

Поняття «стратегічна взаємодія» за своїм змістом, як правило, не збігається з відповідною категорією військової науки. Стратегічна взаємодія органів Національної поліції з іншими органами й відомствами в особливих умовах полягає в узгодженні їхніх зусиль для досягнення

довгострокових цілей відвернення надзвичайних ситуацій, зменшення їх негативних наслідків тощо.

Крім того, взаємодія між підрозділами, службами органів Національної поліції (внутрішня) і між органами Національної поліції та іншими відомствами (зовнішня) є необхідним елементом організації виконання управлінських рішень. Потреба у взаємодії пояснюється неможливістю реалізації складних управлінських рішень у соціальних системах силами одного державного або громадського інституту. Ця потреба усвідомлюється як необхідність комплексного підходу до виконання рішень у соціальній сфері.

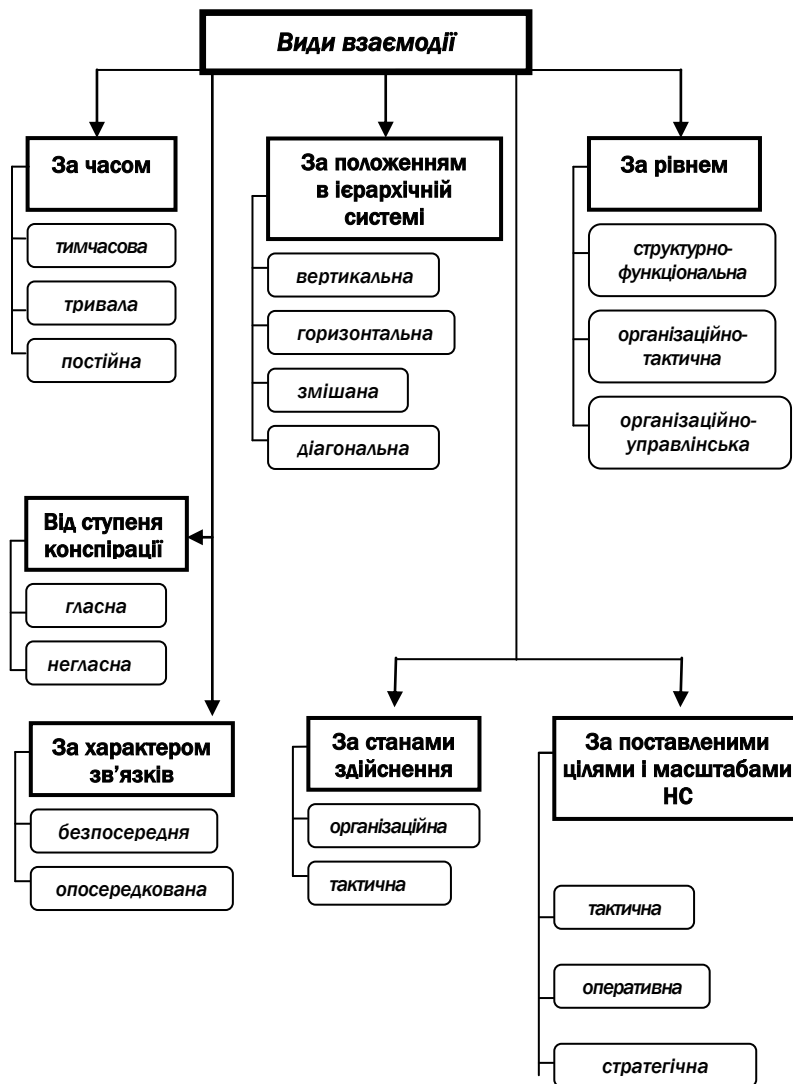
Внутрішня взаємодія – це узгодження зусиль, сил і засобів підрозділів одного органів Національної поліції. Такий вид взаємодії має свої позитивні й негативні моменти. Він ефективний в основному для вирішення повсякденних завдань, що виникають перед працівниками органів Національної поліції, характеризується короткочасністю, але не дозволяє використовувати резерви інших підрозділів (сусідів). Зовнішня взаємодія забезпечує використання сил, засобів, інформації та структурних підрозділів інших відомств, що дозволяє більш ефективно вести широкомасштабну (за територією) діяльність.¹

Значення взаємодії в особливих умовах полягає насамперед у тому, що вона дає змогу комплексно використовувати сили й засоби різних відомств, органів, оперативні та бойові можливості служб, підрозділів з урахуванням їх якісних відмінностей, властивостей, методів застосування. Правильно організована та послідовно здійснювана взаємодія об'єднує зусилля різних відомств, органів, служб, елементів бойового порядку й оперативного шиккування для досягнення спільних цілей діяльності в особливих умовах та окремих цілей конкретних спеціальних операцій найбільш раціональним способом.

Враховуючи викладене вище, види взаємодії можна представити схематично.

¹ Михайличенко А.О., Сервецький І.В. Тактика застосування оперативних комбінацій при затриманні злочинців: Монографія / За заг. ред. Е.О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. – С. 99.

Схема 1. Види взаємодії

4.3.2. Загальні та спеціальні принципи взаємодії

Велике значення для будь-якої діяльності, включаючи взаємодію між поліцією та іншими правоохоронними органами, мають основні ідеї – принципи. Отже, принципи можна визначити як закріплені в правових нормах найбільш загальні вихідні положення, керівні в даній державі політичні та правові ідеї, основні засади, керівні настанови, що визначають найважливіші правила, за якими організовується й здійснюється взаємодія поліції з громадськістю.

У науковій літературі існують окремі спроби сформулювати ці принципи. Однак слід зазначити, що в цілому ця проблема розроблена ще недостатньо. Аналіз позицій авторів із цього питання, тобто аналіз принципів взаємодії, свідчить про те, що в них багато спільного з принципами управління. Під основними принципами взаємодії необхідно розуміти основні поняття, положення, які відображають найбільш суттєві,

головні сторони і прояви взаємодії. Вони охоплюють риси, властиві всій управлінській системі, а не тільки окремим елементам або рівням, явищам або процесам.

Поділяють принципи, на яких базується взаємодія поліції з прокуратурою, СБУ, Національною гвардією України, населенням, на дві групи: загальні та спеціальні. Загальні принципи мають основоположний характер, відображають основні закономірності взаємодії, забезпечують гармонію, узгодженість і рівновагу в цьому процесі. До загальних принципів взаємодії слід віднести принципи верховенства права, науковості, правової впорядкованості, законності, соціальної справедливості, поваги прав людини, плановості.

Принцип верховенства права означає, що вся поведінка державних органів і службових осіб повинна відповідати вимогам права, що є втіленням вищої справедливості.¹ Діяльність у галузі взаємодії поліції з населенням повинна бути здійснена на основі законів. При цьому верховенство в системі правових норм повинно належати саме нормам Конституції.

Принцип науковості означає, що необхідно привести систему і механізми взаємодії поліції з іншими органами у відповідність із рівнем розвитку суспільних відносин. Цей принцип передбачає цілеспрямований вплив на суспільну систему загалом або на її окремі ланки на основі пізнання і використання об'єктивних законів і закономірностей в інтересах побудови оптимальної взаємодії. Очевидно, що виконання складного і багатоаспектного державного завдання, яким є охорона публічного порядку і боротьба з правопорушеннями в нашій країні, неможливе без комплексного підходу до вдосконалення всієї системи взаємодії в цій сфері суспільного життя.

Принцип правової впорядкованості об'єктивно зумовлює необхідність законодавчого визначення основних цілей, функцій та структур процесу взаємодії.

Використання *принципу законності* у взаємодії підрозділів поліції та Національної гвардії, служби безпеки України, прокуратури, громадськими формуваннями означає, що діяльність кожного із суб'єктів охорони правопорядку і форми їх взаємодії повинні перебувати у відповідному правовому полі і реалізовуватися відповідно до законів та інших нормативно-правових актів. Принцип законності полягає в безумовному виконанні взаємодіючими суб'єктами, що взаємодіють, у процесі реалізації своїх повноважень законів і підзаконних нормативних актів. Він виражається, по-перше, у тому, що всі відносини (спільний аналіз та оцінка оперативної обстановки, взаємне інформування та ін.) взаємодіючих суб'єктів, що взаємодіють, повинні відповідати правовим приписам, по-друге, в єдиному розумінні і тлумаченні нормативних актів

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. Прийнята на V сесії Верховної Ради України// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

як органи Національної поліції, так і громадянами, які виконують правоохоронні завдання.

Принцип соціальної справедливості. Цей принцип має морально-правовий зміст. Справедливість як багатогранна, багатокомпонентна категорія знаходить свій вияв у всіх сферах суспільного життя, інтегрує в собі економічні, політичні, етичні, правові й духовні аспекти. Принцип соціальної справедливості забезпечує відповідність між практичною роллю індивідів у житті суспільства та їх соціальним положенням, між їх правами й обов'язками, між працею та винагородою, злочином і покаранням.

Особливість *юридичної справедливості* полягає в тому, що вона в правовій сфері має найбільш чіткий, формально-визначений характер, часто пов'язаний з державним примусом. Уся правова система стоїть на засадах справедливості, служить засобом її вираження і закріплення, охорони та захисту. Принцип справедливості має нормативно-оцінний характер, закладений у самому змісті права й знаходить своє втілення в правах і обов'язках, заходах заохочення і покарання тощо.

Принцип поваги прав людини. У законодавстві України знаходить своє відображення міжнародне визнане положення про охорону фундаментальних прав людини, їх гарантії забезпечуються законом. Діяльність правоохоронних органів будується відповідно до принципів поваги прав і свобод людини й громадянина, законності, гуманізму, гласності. Пріоритетне місце «поваги прав і свобод людини й громадянина» у системі принципів взаємодії зумовлене тим, що в Україні людина, її права і свободи є вищою цінністю». «Визнання, дотримання й захист прав і свобод людини й громадянина – обов'язок держави» (ст. 3 Конституції України).¹

Принцип плановості передбачає використання ресурсів і систему заходів взаємодії. Велике значення для взаємодії поліції з Національною гвардією, громадськими формуваннями в процесі охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю має спільне планування заходів. Плани складаються щоквартально, але, залежно від обстановки, можуть складатися на місяць, півріччя, рік. У планах, як правило, передбачаються такі питання: спільне проведення заходів з охорони публічного порядку; залучення сил до проведення масових заходів; узгодження діяльності при транспортуванні окремих видів вантажів; організаційна робота в громадських місцях, де найбільш часто вчиняються правопорушення тощо.

Стосовно спеціальних принципів, то вони доповнюють та конкретизують загальні принципи взаємодії. Це пояснюється тим, що сутність будь-якої взаємодії полягає в узгодженні, координації зусиль її суб'єктів. До них можна віднести такі принципи: принцип спільності

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. Прийнята на V сесії Верховної Ради України// Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.

інтересів; безперервності; «головної ланки»; «резерву»; маневреності; оптимального використання можливостей взаємодіючих елементів, що взаємодіють, принцип скоординованості дій; принцип паритетності; принцип спеціалізації; принцип взаємодопомоги; пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії.

Так, *принцип спільності інтересів* яскраво проявляється під час взаємодії поліції та Національної гвардії. Їхні спільні інтереси в галузі охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями є найважливішою передумовою зазначеної взаємодії. Спільність інтересів цих суб'єктів виражається в їх спільній соціальній ролі - безпечному існуванні суспільства та його громадян. Існуючи у вигляді прагнень до задоволення повсякденних потреб, інтереси органів Національної поліції і громадськості визначають тривалість і періодичність взаємодії, її форми, використання сил, засобів та методів правоохоронної діяльності. Аналіз інтересів і об'єктів, на які вони спрямовані, а також цільових завдань та функцій суб'єктів, що взаємодіють, дозволяє зробити висновок про ступінь їх сумісності, прогнозувати їх узгоджену діяльність.

Безперервність взаємодії поліції та Національної гвардії, полягає в здійсненні узгоджених дій зазначених суб'єктів між собою, з виконання правоохоронних і спеціальних функцій. Організацію такої взаємодії в жодному разі не можна розглядати як короткострокову акцію, розраховану лише на вирішення якогось конкретного завдання.

Будь-який прояв соціального управління складає систему, комплекс різних, пов'язаних між собою завдань. Ці завдання неоднакові за своїм значенням, місцем у загальному ланцюгу подій, способами та часом їх вирішення. Необхідно в цьому ланцюгу подій визначити головну ланку, основне завдання, виконання якого дозволить вирішити всю сукупність проблем. Ця вимога повною мірою стосується й діяльності щодо охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями, яка здійснюється в порядку взаємодії між правоохоронними органами.

Принцип «головної ланки» в процесі взаємодії між службами та підрозділами поліції полягає в тому, що основна увага повинна бути приділена саме профілактиці правопорушень, запобіганню їм, тобто превентивним заходам.

Принцип «резерву» полягає в тому, що взаємодія повинна організовуватися з певним запасом сил та засобів, тобто резервом, який буде забезпечувати нормальне, безперебійне функціонування органів Національної поліції, навіть у випадку необхідності посилення охорони публічного (громадського) порядку під час проведення масових заходів різноманітної спрямованості або масових заворушень тощо. Взаємодія буде ефективною лише в тому випадку, якщо її суб'єкти забезпечать такі умови функціонування, за яких вихід із ладу якогось одного елемента не буде викликати припинення взаємодії в цілому. Під час несення служби в змішаних нарядах патрульної поліції, старший наряду поліцейський

повинен мати список військовослужбовців Національної гвардії України, курсантів, які знаходяться з ним під час патрулювання. При цьому поліцейський повинен навчати військовослужбовців, курсантів прийомам і методам роботи на території (маршруті) обслуговування.

Взаємодії підрозділів поліції властивий і *принцип маневреності*, або *оперативності та гнучкості*. Звичайно, діяльність служб та підрозділів поліції, що виконує правоохоронні функції, планується, однак навіть найдосконаліший план не в змозі врахувати всі деталі взаємодії, передбачити вичерпний алгоритм узгоджених дій представників двох різних підсистем в умовах постійно змінюваної оперативної обстановки. Це спричиняє необхідність коригування плану.

Взаємодія означає узгоджене функціонування суб'єктів і тому передбачає *оптимальне використання можливостей елементів*, що взаємодіють. Уявляється, що таке його трактування є не зовсім правильним. Реалізація зазначеного принципу передбачає попереднє вивчення та облік можливостей суб'єктів, що взаємодіють, тобто специфіки їх функціонування, середовища, сил та засобів, які вони мають, а також прогнозування результатів їх діяльності.

Важливість *принципу скоординованості дій* зумовлена тим, що координації належить центральне місце в механізмі взаємодії. Особливо чітко її роль проявляється, коли взаємодіють настільки різнопланові за своєю правовою природою суб'єкти, як поліція і громадські формування. Координованість надає співпраці поліцейським і громадським формуванням стійкий та цілісний характер, забезпечує оптимальний розподіл правоохоронної діяльності, єдність стратегічних і тактичних задумів цих суб'єктів у сфері боротьби з правопорушеннями.

Принцип паритетності полягає в тому, що поліція і Національна гвардія України, взаємодіючи між собою у сфері боротьби з правопорушеннями та охороною публічного порядку, виступають як рівні, не підпорядковані суб'єкти. Їх паритетність виявляється в конкретній сфері діяльності вказаних державних правоохоронних органів. Військовослужбовці Національної гвардії України виконують завдання і функції, передбачені Законом України «Про Національну гвардію України», як самостійно: супровід спеціальних вантажів; охорона підсудних під час судового процесу, так і сумісно з підрозділами поліції охорони публічного (громадського) порядку під час проведення масових заходів.¹

Зміст *принципу спеціалізації* полягає в тому, що військовослужбовці Національної гвардії України, повинні виконувати передбачені нормативно-правовими актами тільки їм властиві завдання та обов'язки щодо охорони публічного порядку і боротьби з правопорушеннями – перевірка документів у підозрілих осіб; переслідування та затримання злочинців, доставлення правопорушників до відділів (відділень) поліції,

¹ Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII – 7 с.

але не можуть здійснювати деяких заходів, які притаманні поліцейським початок кримінальних проваджень; застосування методів оперативно-розшукової діяльності тощо.

Принцип взаємодопомоги є однією із найважливіших умов успішної співпраці поліції з Державною пенітенціарною службою України у сфері боротьби зі злочинами. Зокрема, велике значення відіграє систематичне взаємне інформування про вчинені злочини, про хід виконання спільних заходів тощо. Так, працівники з питань Державної пенітенціарної служби України повинні надавати органам Національної необхідну для їх правоохоронної діяльності інформацію про оперативну обстановку за місцем дислокації кримінально-виконавчих установ. А також керівництво установ виконання покарань повинно надавати інформацію відносно осіб, які втекли з місць позбавлення волі, їх характеристики та особливості, що може бути корисним під час їх затриманні тощо.

Принцип пропорційної відповідальності за наслідки взаємодії не можна реалізувати без вирішення такого практичного питання, як облік та оцінка діяльності суб'єктів, що взаємодіють. Але на теперішній час ми не маємо надійних критеріїв оцінки спільної діяльності підрозділів поліції з працівниками інших служб і органів Національної поліції, оскільки немає чіткої системи обліку результатів їх роботи. Відповідно до одного з них передбачається встановити для всіх суб'єктів, що взаємодіють, рівну (солідарну) відповідальність за виконання спільного завдання. Відповідно до іншого – ці суб'єкти повинні нести відповідальність лише за той обсяг роботи, який був покладений на них відповідно до компетенції, що, на нашу думку, є більш доцільним.

Застосування на практиці зазначених принципів повинно враховувати конкретний політичний та економічний стан держави й суспільства. Більше того, повністю запрограмувати та передбачити всі можливі наслідки суспільного розвитку, на відміну від технологій, неможливо, оскільки спроектована модель у кожному випадку деформується. Проте наведені вище принципи взаємодії, обґрунтовані наукою і вивірені на практиці, повинні бути чітким орієнтиром у діяльності всіх поліцейських. Проаналізовані принципи взаємодії правоохоронних органів між собою та населенням не є вичерпними, цей перелік можна продовжувати і звужувати. Адже нами були обрані для розкриття змісту взаємодії лише принципи визначальні, розгляд яких допоміг глибше осягнути мету та сутність правоохоронної діяльності.

4.3.3. Організаційні форми взаємодії та їх реалізація

Розглянуті в попередньому підрозділі принципи взаємодії відображають об'єктивну закономірність впливу всіх елементів керованої системи, усіх сил і засобів, що залучаються до ведення спеціальних операцій в особливих умовах. Кінцеві результати діяльності органів

Національної поліції в особливих умовах залежать від низки чинників, зокрема від умілого здійснення взаємодії, яка виступає не як самостійний процес або явище, а як складова частина організації спеціальних операцій, спеціальних бойових дій. Необхідність взаємодії викликана об'єктивною необхідністю, незалежною від волі людей, однак вона реалізується тільки через свідому діяльність. Тому завдання суб'єкта управління полягає в тому, щоб досягти найбільш доцільної, упорядкованої та ефективної взаємодії між елементами керованої системи за допомогою вирішення поставлених завдань між суб'єктами взаємодії.

Для вирішення завдань, що виникають в особливих умовах, кожний орган, підрозділ, служба, група вступають у відносини взаємодії. Реалізація цих відносин між елементами керованої системи (підсистеми) відбувається як на основі рішення відповідного суб'єкта управління, так і з ініціативи керівників (командирів, старших) усіх рівноправних, не підпорядкованих один одному елементів системи (служб, підрозділів, груп бойового порядку тощо) і реалізовується у вигляді форм взаємодії.

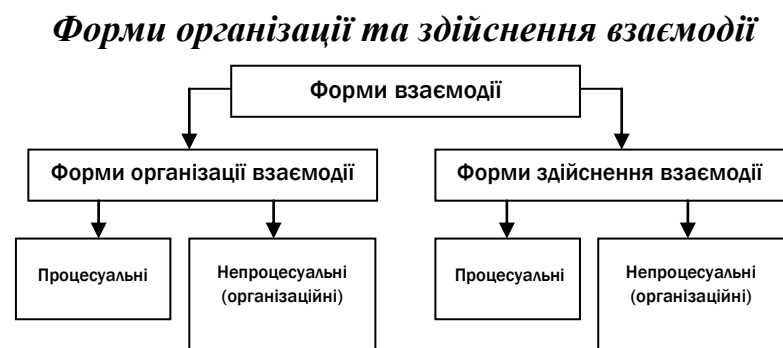
Форма – це спосіб організації чого-небудь, тип, пристрій. Форма взаємодії, як спосіб організації, включає комплекс способів і прийомів взаємодії, систему зв'язків і правовідносин суб'єктів, що взаємодіють.

Виходячи з цього визначення, форми взаємодії можна поділити на 2 види: форми організації взаємодії та форми її здійснення.

Форми організації взаємодії показують, яким чином один суб'єкт примушує інший до виконання тих дій, які необхідно виконати на даному етапі

Форми здійснення взаємодії підкреслюють, яким чином суб'єкти взаємодії вирішують завдання, які ставляться перед ними. Такими формами стосовно взаємодії є, наприклад, сприяння роботі дільничних інспекторів поліції з боку військовослужбовців НГУ під час ускладнення оперативної обстановки на дільниці обслуговування тощо.

Форми організації і здійснення взаємодії можна представити схематично.

У юридичній і спеціальній літературі до сьогодні розглядалися лише різні несистематизовані форми взаємодії, що пов'язано, перш за все, з відсутністю критерію визначення форми, тобто відсутністю методичних рекомендацій.

Існують різні класифікації форм взаємодії. Так, залежно від положення ланок у системі управління вони поділяються на формальні й неформальні; прямі й непрямі; процесуальні та організаційні; організаційно-структурні форми взаємодії поділяються на: над системні, внутрішньо системні, спільні, організаційно-функціональні.

Таке розмежування має не тільки науково-теоретичне, але й практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити значення результатів взаємодії. Процесуальна форма взаємодії передбачена кримінально-процесуальним законодавством, відомчими нормативними актами та обумовлюється наявністю суворо обговорених кримінально-процесуальним законом правовідносин.

Процесуально-правова форма взаємодії може здійснюватися лише опосередковано. Важливе значення для процесуальної форми також мають представлення слідчого. У ньому висувуються питання про усунення причин і умов, що призводять до виникнення НС. Ця форма попереджувальної діяльності має високу юридичну і суспільну значимість, оскільки вказані документи базуються на здобутих процесуальним шляхом даних.

Зважаючи на те, що процесуальна форма тільки опосередковано здійснюється через слідчого, основну увагу необхідно приділити дослідженню організаційних форм взаємодії, за допомогою яких регулюється ряд основних питань при НС, що потребують узгодження між ними: порядок сповіщення, підтримання зв'язку, обмін інформацією, надання взаємодопомоги, розподіл завдань і функцій, відносини підпорядкованості.

Різноманіття організаційних форм взаємодії пояснюється багатогранністю оперативно-службових завдань, динамікою і багатоваріантністю конкретних умов, у яких протікає діяльність органів Національної поліції. Форми взаємодії можна згрупувати в такі категорії:

організаційно-управлінські (нормативне забезпечення взаємодії; організація спеціальних структурних ланок; забезпечення взаємного обміну інформацією; проведення міжвідомчих нарад із проблем взаємодії; проведення спільного планування, спільних заходів; спільне обговорення результатів, досягнутих ланками, що взаємодіють, їх оцінка і ухвалення рішень, спрямованих на подальше вдосконалення організації взаємодії; здійснення взаємного контролю в процесі взаємодії; спільне проведення занять зі службової підготовки);

організаційно-тактичні (надання взаємної допомоги наявними силами й засобами; єдина схема обміну інформацією; спільне виявлення випадків, які можуть викликати надзвичайні обставини; спільні тактичні ігри та навчання, наближені до реальних; проведення спільних рейдів), спільна (у межах їх компетенції) нормотворча діяльність із розробки норм, що регулюють охорону державної безпеки і громадського порядку,

спільне проведення оперативно-розшукових заходів у місцях позбавлення волі.

Форми взаємодії поліції з іншими правоохоронними органами можливо класифікувати за такими критеріями:

1) за характером підстав для взаємодії: а) регламентовану нормативними актами (наприклад, згідно зі ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію»); б) за ініціативою одного із суб'єктів взаємодії; в) за вказівкою суб'єкта управління;

2) за способом виконання поставлених завдань: а) самостійну (автономну); б) спільну;

3) за характером умов взаємодії: а) при звичайних обставинах; б) при настанні екстремальних умов (наприклад, під час стихійних лих військовослужбовці НГУ сприяють роботі поліції із забезпечення охорони майна); в) під час проведення спеціальних операцій; г) під час охорони особливо важливих об'єктів;

4) за місцем здійснення взаємодії: а) у приміщенні; б) на відкритій території;

5) за характером зв'язків суб'єктів взаємодії: а) візуальна, тобто при особистому контакті; б) опосередкована, наприклад, за допомогою засобів радіо - зв'язку;

б) за кількістю суб'єктів взаємодії: а) групова (змішана); б) двосуб'єктна (індивідуальна).

Таким чином, при визначенні поняття форм взаємодії необхідно виходити із загального, філософського поняття форми, як зв'язку і способу взаємодії частин і елементів предмета та явища. Такий підхід дозволяє розглянути форми взаємодії як засіб організації та здійснення органами, що взаємодіють, спільної діяльності з вирішення задач, які стоять перед ними.

Так, під час взаємодії органів Національної поліції і кримінально-виконавчих установ вирішуються наступні завдання, які можна представити у вигляді 4 груп:

1. *При загрозі виникнення кримінальних подій і явищ:* оперативне вивчення причин і умов, що можуть спричинити настання кримінальних наслідків, розробка і проведення заходів щодо їх нейтралізації; своєчасне виявлення, попередження та розкриття злочинів; виявлення та знешкодження організованих та інших злочинних угруповань, організація розшуку засуджених, що скоїли втечу з місць позбавлення волі.

2. *У разі виникнення групових порушень публічного порядку, масових заворушень спецконтингенту, захопленні заручників, здійсненні групових озброєних втеч:* рішучі, професійно грамотні й правомірні дії керівників, особового складу Національної поліції з метою відновлення порушеного порядку, забезпечення безпеки засуджених, персоналу, інших осіб.

3. *При загрозі нападу або безпосередньому нападі на кримінально-виконавчі установи, СІЗО екстремістських угруповань, терористів,*

інших озброєних осіб: забезпечення надійної і стійкої оборони установи й охорона спецконтингенту наявними силами та засобами; ізоляція засуджених; своєчасне переведення систем життєзабезпечення на автономний режим функціонування; організація зв'язку і взаємодії з територіальними органами і установами Національної поліції, підрозділами і частинами НГУ, вищими інстанціями.

4. *Під час виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру*: забезпечення громадського порядку і безпеки громадян; охорона матеріальних і культурних цінностей у зоні НС; проведення першочергових аварійно-рятувальних робіт; надання допомоги службам, що беруть участь у рятувальних та інших невідкладних роботах; захист персоналу від ураження.

Органи Національної поліції і Національної гвардії України, в особливих умовах потрібно вирішувати низку спільних завдань під час масових заворушень; збройного опору злочинців; втечі осіб із місць позбавлення волі; втечі військовослужбовців із місця несення служби зі зброєю; скоєння терористичних актів; захоплення заручників; захоплення приміщень, установ, організацій тощо. Для реалізації покладених на них завдань ініціатором організації взаємодії може виступати й один із суб'єктів взаємодії:

- орган Національної поліції або частини Національної гвардії України, наприклад під час:

а) проведення масових заходів (наприклад, футбольних матчів чемпіонату України, згідно з планом проведення масового заходу);

б) проведення спеціальних операцій «Сирена», «Хвиля» тощо, коли поліцейські можуть надавати вказівки з метою спілкування з агентурним апаратом, при їх затриманні (наприклад, прохання затриманого доставити до вказаної особи);

- окремі підрозділи та служби Національної поліції та окремі органи Національної гвардії України, під час:

а) проведення спеціальної операції «Сирена» за участю спеціальних підрозділів швидкого реагування поліції та Національна гвардія України;

б) здійснення функцій з охорони публічного порядку та боротьби зі злочинністю під час несення служби на маршрутах патрулювання військовослужбовцями Національної гвардії України, і нарядами поліції;

в) отримання оперативної інформації нарядами військовослужбовців Національної гвардії України, із чергових частин відділень поліції з розшуку осіб, котрі скоїли злочини або адміністративні правопорушення;

г) між органами Національної гвардії України, відділеннями поліції при втечі засуджених осіб;

д) між нарядами Національної гвардії України МВС України та державною службою охорони при встановленні фактів проникнення на охоронювані об'єкти;

ж) між органами Національної гвардії України та підрозділами поліції при втечі з місць позбавлення волі, або військовослужбовцями Національної гвардії України під час введення з цього приводу планів «Перехват» або «Сирена»;

з) між нарядами військовослужбовців Національної гвардії України і слідчо-оперативною групою на місці скоєння злочину.

і) спеціальних підрозділів військовослужбовців Національної гвардії України та поліцейських;

- окремі поліцейські, військовослужбовці Національної гвардії України та частини підрозділів поліції під час:

а) здійснення функцій дільничним інспектором поліції на адміністративно-територіальній дільниці за участю військовослужбовців Національної гвардії України наприклад для розшуку осіб, які переховуються від суду і слідства;

б) черговий відділу поліції під час доставляння правопорушників до чергової частини відділу поліції тощо.

- окремими поліцейськими та Національної гвардії України МВС України під час:

а) несення служби у спільних нарядах;

б) проведення профілактичної роботи дільничним інспектором поліції спільно з військовослужбовцями Національної гвардії України;

в) інформування та навчання військовослужбовців Національної гвардії України поліцейські при виконанні деяких функцій під час проведення спеціальних операцій, наприклад, переодягання військовослужбовців Національної гвардії України для дії в натовпі тощо.

Зовнішня взаємодія органів Національної поліції з іншими державними органами, громадськими організаціями, населенням спрямована в особливих умовах на:

а) забезпечення оптимального вирішення завдань із локалізації надзвичайних подій і ситуацій, ліквідації їх наслідків; нормалізацію обстановки шляхом об'єднання зусиль державних органів, відомств, громадських організацій і населення;

б) виключення паралелізму й дублювання в їхній діяльності під час вирішення цих завдань;

в) максимально ефективного використання сил і засобів, а також специфічних форм і методів діяльності суб'єктів, що взаємодіють;

г) залучення до охорони порядку, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і подій громадськості та населення.

Взаємодія між державними органами, громадськими організаціями, населенням в особливих умовах здійснюється на правовій основі, яку складають приписи, правила, указівки, які містяться в законах і підзаконних нормативних актах, що регламентують правове становище, основні завдання, особливості функціонування цих органів і організацій. Діяльність органів Національної поліції в особливих умовах передбачає й

можливість міжнародного співробітництва, яке провадиться згідно з міжнародними договорами, імплементованими законодавством України, а також на основі двосторонніх і багатосторонніх угод. Відповідну нормативну базу в основному вже розглянуто. Суб'єктами організації взаємодії виступають органи, на які покладено узгодження та координація дій в особливих умовах: Рада національної безпеки й оборони (у рамках, передбачених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України») і Кабінет Міністрів України. Залежно від характеру надзвичайної ситуації обов'язки з узгодження та координації дій в особливих умовах можуть покладатися також на Службу безпеки України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони, Прикордонна служба, органи охорони здоров'я, органи державної ветеринарної медицини, органи місцевого самоврядування тощо. Для координації дій органів виконавчої влади в особливих умовах Кабінет Міністрів України за необхідності створює відповідні комісії (ради).

В умовах надзвичайного стану Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також військове командування, підприємства, установи й організації відповідно здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та законами України, і забезпечують виконання заходів, передбачених Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану».¹ При цьому органи виконавчої влади та місцевого самоврядування взаємодіють із відповідним військовим командуванням. Для координації дій цих органів, військового командування, підприємств, установ та організацій на місцях можуть створюватись оперативні штаби, до складу яких включаються представники Служби безпеки України, центральних органів виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій, підрозділів поліції, місцевих органів влади, місцевого самоврядування на чолі з комендантами територій. Ці органи мають право видавати, у межах своєї компетенції, у тому числі спільно, обов'язкові до виконання на відповідній території рішення, накази, розпорядження й директиви з питань забезпечення режиму надзвичайного стану. Таким чином, координація дій різних державних органів, установ, підприємств, організацій в умовах надзвичайного стану покладається на тимчасові суб'єкти управління, наділені відповідними правами.

Ефективність зовнішньої взаємодії органів Національної поліції забезпечується дотриманням таких принципів:

- 1) суворе й неухильне додержання всіма суб'єктами взаємодії вимог чинного законодавства;
- 2) чітке розмежування компетенції суб'єктів взаємодії;
- 3) безперервне взаємне інформаційне забезпечення.

¹ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – С. 9.

З метою організації взаємодії органів Національної поліції з іншими відомствами в разі виникнення надзвичайних обставин розроблюються спеціальні міжвідомчі нормативні документи – інструкції, які вводяться в дію спільними наказами.

Форми взаємодії між МВС, Службою безпеки, Прикордонною службою України, Фіскальна служба України, Національною гвардією України, Міністерством оборони й Міністерством юстиції України:

- а) під час розшуку та затримання злочинців – своєчасне взаємне інформування;
- б) проведення спільних операцій;
- в) оперативне інформування ініціатора розшуку про його результати;
- г) самостійне затримання за необхідності осіб, що розшукуються;
- д) під час забезпечення публічного порядку й безпеки – виставлення спільних нарядів з охорони правопорядку;
- е) спільні заходи з підтримання прикордонного режиму;
- ж) розроблення спеціальних заходів та узгодження спеціальних оперативних планів на випадок виникнення масових заворушень.

Інші міжвідомчі інструкції визначають порядок взаємодії в разі захоплення терористами повітряного судна; розкриття злочинів, пов'язаних із крадіжками зброї, боєприпасів, вибухових речовин; захоплення й угону за кордон швидкохідних суден тощо.

Так, у разі розшуку дезертирів, що захопили зброю, він ведеться військовими частинами за планами, узгодженими з МВС і Службою безпеки України. Органи Національної поліції спільно з військовими підрозділами здійснюють заходи відповідно до планів «Сирена», «Грім», «Перехват».

Організаційною основою взаємодії відділень Національної поліції з іншими державними органами, зацікавленими відомствами є спільне розроблення та реалізація планів заходів зі зміцнення правопорядку в районі, місті тощо, у яких може передбачатися розділ про підготовку до дій у надзвичайних обставинах. Крім того, настанови передбачають чіткий і обов'язковий порядок узгодження типових оперативних планів з органами Служби безпеки, прокуратурою, командуванням з'єднань, частин Національної гвардії, а в необхідних випадках із командуванням частин Міністерства оборони України, Прикордонної служби України тощо.

За строками здійснення зовнішня взаємодія може бути тривалою та короткочасною. Тривала взаємодія здійснюється при використанні сил і засобів різних суб'єктів у процесі реалізації низки послідовних завдань в особливих умовах. Короткочасна взаємодія організується зазвичай у зв'язку з виконанням якогось конкретного завдання – із проведенням операцій для затримання групи озброєних злочинців, забезпечення охорони громадського порядку під час проведення масового заходу тощо.

Тривала взаємодія органів Національної поліції з іншими державними органами організується, як правило, для досягнення стратегічних цілей макросистеми внутрішньодержавної безпеки, у якій МВС України є однією з організаційних підсистем, як і інші органи, уповноважені виконувати оперативну функцію у внутрішній сфері життя суспільства, які визначаються як органи охорони громадського порядку й безпеки. В особливих умовах необхідною є організація безперервної та найтіснішої взаємодії між цими органами, а також з Державною службою надзвичайних ситуацій, органами оперативного управління інших відомств – Генеральним штабом Збройних сил України.

Координація й узгодження зусиль цих організаційних підсистем макросистеми внутрішньодержавної безпеки вимагає встановлення чіткого порядку взаємодії, зв'язку між їх суб'єктами управління та підлеглими підрозділами. Створення такого органу управління, як Рада національної безпеки й оборони України, стало фундаментом під систему внутрішньодержавної безпеки. Сьогодні обґрунтовується необхідність введення в систему органів оперативного управління Головного штабу сил безпеки, що відповідає змістові реформ, здійснюваних у системі державного управління України.

Нетривала взаємодія органів Національної поліції з іншими органами охорони публічного (громадського) порядку й безпеки, а також із військовими з'єднаннями, частинами та підрозділами має місце під час проведення конкретних спільних спеціальних операцій. Така взаємодія може здійснюватися як на оперативному, так і на тактичному рівнях. З метою узгодження дій підрозділи й оперативні групи, сформовані з особового складу того чи іншого правоохоронного органу, тимчасово підпорядковуються в тактичному плані оперативному штабу, що складається з представників різних відомств. Прикладом може служити операція зі звільнення захопленого повітряного судна чи заручників. Так, угруповання сил і засобів, створене для проведення операції «Набат», складається з оперативних груп, що формуються зі співробітників СБУ, МВС, аеродромних служб цивільної авіації та ін. Ці групи вирішують спеціальні бойові завдання в тісній тактичній взаємодії під керівництвом оперативного штабу, який включає представників зазначених відомств.

Таким чином, основним способом організації зовнішньої стратегічної та оперативної взаємодії є узгодження завдань і порядку їх виконання на різних етапах дій в особливих умовах у ході спільного планування. Передача сил і засобів в оперативне підпорядкування тому чи іншому суб'єктові управління є способом організації взаємодії на оперативно-тактичному рівні.

Стійкість зовнішньої (стратегічної й оперативної) взаємодії досягається постійним узгодженням спільних дій, безперервним об'єднанням зусиль відомств, органів, служб, чітким уявленням про стан справ на всіх ділянках, високим рівнем підготовки керівного складу й

органів управління, наполегливістю й ініціативою у вирішенні спільних завдань, наявністю постійного зв'язку, надійною системою взаємної інформації.

Основними формами зовнішньої взаємодії різних правоохоронних органів і військ в особливих умовах є:

- а) спільне вирішення єдиних завдань;
- б) виконання самостійних завдань у рамках спільних спеціальних операцій за загальним планом;
- в) оперативне забезпечення службами кількох правоохоронних органів дій, сил і засобів у конкретній спеціальній операції.

Провідна роль в організації внутрішньої взаємодії служб і органів Національної поліції в особливих умовах належить начальникові відповідного органу: ГУНП, відділів та відділень. Саме начальник координує дії всіх служб і підрозділів, спрямовує їх на досягнення спільних цілей як у повсякденній обстановці, так і під час виникнення надзвичайних ситуацій. Організація узгодженої роботи всіх елементів системи є стрижнем управлінської діяльності. Через організацію взаємодії структурних підрозділів, якнайповніше використання можливостей кожного з них успішно досягаються спільні цілі управління, вирішуються поставлені завдання.

Керівник Національної поліції як основний суб'єкт управління даної системи є й основним суб'єктом організації взаємодії. Решта суб'єктів управління виступають організаторами взаємодії стосовно підпорядкованих їм окремих служб і їх співробітників. Владні повноваження начальника дозволяють усувати суперечності, що виникають між підпорядкованими йому суб'єктами взаємодії.

Крім того, керівник органу наділяється правами старшого оперативного начальника на території регіону (області, міста, району), на нього покладаються обов'язки з організації взаємодії сил і засобів усіх органів і органів Національної поліції, з'єднань, частин, підрозділів Національної гвардії, вищих навчальних зі специфічними умовами навчання, що дислокуються на цій території.

Керівник організує взаємодію безпосередньо або через інших суб'єктів управління – оперативний штаб, своїх заступників, начальників галузевих і функціональних служб. Взаємодія організується не час від часу, а систематично: як за виникнення надзвичайних обставин, так і в період підготовки до дій в особливих умовах. Такі взаємопогоджені дії реалізуються поетапно.

У підготовчий період основна увага приділяється таким напрямкам роботи:

- а) забезпеченню постійного зв'язку й обміну інформацією з іншими суб'єктами зовнішньої взаємодії;
- б) організації системи взаємної інформації служб і органів Національної поліції, контролю за її функціонуванням;

в) організації взаємодії служб і підрозділів для розроблення й коригування типових оперативних планів дій у разі виникнення надзвичайних обставин, викликаних явищами різного характеру;

г) організації взаємодії служб і підрозділів, що перебувають у безпосередньому підпорядкуванні, а також сил, що перебувають в оперативному підпорядкуванні з питань підготовки особового складу, груп бойового порядку (оперативного шикування), керівного й оперативно-начальницького складу, апаратів управління до дій в особливих умовах.

Завдання забезпечення постійного зв'язку з суб'єктами зовнішньої взаємодії покладається в основному на штабні підрозділи, до складу яких передано апарати військово-мобілізаційної роботи та цивільної оборони. Питання обміну оперативно значущою інформацією з оперативними апаратами інших правоохоронних органів перебувають у відомстві заступника начальника з оперативної роботи – начальника кримінальної поліції. На нього ж зазвичай покладається й організація взаємодії та обміну інформацією між службами органів Національної поліції. Він зобов'язаний проводити наради співвиконавців для обміну інформацією, яка може свідчити про наростання негативних тенденцій у соціальній, економічній, політичній і духовній сферах життя району, міста, області. На основі оцінки й аналізу цієї інформації організатор взаємодії коригує раніше прийняті рішення, визначає групи осіб, стосовно яких треба проводити оперативне спостереження, профілактичний вплив, уточнює завдання щодо взаємодії служб і підрозділів.

Система взаємної інформації служб і підрозділів є необхідною умовою забезпечення взаємодії. Вона передбачає наявність визначеного центру (банку інформації, що служить диспетчерським пунктом із її розподілу відповідно до необхідності та запитів служб і підрозділів, що взаємодіють). Основними центрами збирання, накопичення й видачі інформації службам і підрозділам є штабні підрозділи (власне штаби, чергові частини й аналітичні служби). Однак треба враховувати, що з метою збереження службової таємниці деяка частина оперативної інформації, що становить цінність для обґрунтування прогнозів і сценаріїв можливого розвитку надзвичайних ситуацій, може бути відомою лише конкретним оперативним працівникам і керівництву Національної поліції. Ця обставина передбачає особисту участь керівництва в аналізі такої інформації та наданні її для використання відповідним службам.

Організація взаємодії служб і підрозділів для розроблення типових оперативних планів дій в особливих умовах досить детально закріплена у відповідних настановах, які покладають її безпосередньо на керівника відділення Національної поліції. Ця робота включає:

- 1) визначення служб (співробітників, котрі будуть виступати як сторони, що взаємодіють, під час при розроблення оперативного плану);
- 2) створення робочої групи й умов для її роботи;

- 3) визначення часу початку та закінчення робіт;
- 4) поставлення конкретних завдань перед кожною зі сторін, які взаємодіють у ході розроблення плану;
- 5) визначення способів підтримання зв'язку робочою групою та службами, порядку інформування керівника відділення Національної поліції про хід роботи й стан взаємодії.

Рішення начальника стосовно розроблення плану, складу робочої групи та порядку взаємодії служб оформляється наказом по органам Національної поліції.

У ході розроблення плану начальник вживає необхідних заходів із підтримання постійної взаємодії між виконавцями:

- а) дає конкретні вказівки з питань, що виникають у процесі роботи й вимагають узгоджених дій;
- б) надає необхідну допомогу учасникам взаємодії;
- в) коригує спільну діяльність виконавців;
- г) здійснює загальний контроль за діяльністю сторін, що взаємодіють;
- д) дає оцінку діяльності учасників взаємодії.

Проект оперативного плану розглядається на службовій нараді, де остаточно уточнюються питання, що потребують взаємного узгодження між службами та підрозділами. Як зазначалося, план підлягає узгодженню ще й із суб'єктами зовнішньої взаємодії.

Систематичного узгодження потребує і взаємодія служб, підрозділів територіального відділу Національної поліції між собою, а також з підрозділами Національної гвардії України, вищими навчальними закладами зі специфічними умовами навчання з підготовки особового складу підрозділів, груп бойового порядку (оперативного шиккування), апаратів управління, які залучаються до дій в особливих умовах. На жаль, у даний час немає чіткої, злагодженої системи управління цим процесом. Вимоги настанов, що регламентують підготовку особового складу до виконання завдань у складі груп бойового порядку, не в усьому узгоджуються з вимогами настанови з організації професійної підготовки особового складу Національної поліції України. Навчання, практичні заняття не можуть проводитися тільки за рахунок навчальних годин, передбачених програмою службової підготовки. Крім того, організація спільних навчань із військовими частинами та вищими навчальними закладами передбачає велику підготовчу роботу, узгодження строків їх проведення становить певну складність. Тому організація взаємодії для проведення навчання особового складу й апаратів управління діями в особливих умовах неможлива без безпосередньої участі керівника органу Національної поліції, що є старшим оперативним начальником на території області, міста, району міста, творчої ініціативи та певної наполегливості.

Сутність організації взаємодії зводиться до наступного:

- а) основа взаємодії служб, підрозділів, співробітників закладається в установчому управлінському рішенні;
- б) взаємодія повинна бути всебічно забезпечена, насамперед, створенням системи взаємної інформації;
- в) співвиконавців необхідно забезпечувати ідентичною інформацією, правильно організувавши взаємний обмін нею, та спільною для всіх оцінкою цієї інформації;
- г) організатор зобов'язаний на основі оцінки інформації систематично коригувати рішення та негайно доводити зміни до всіх виконавців.

Ці правила є справедливими як для організації взаємодії в підготовчий період, так і безпосередньо в разі настання особливих умов, коли актуальною стає організація тимчасової взаємодії, метою якої є вирішення конкретних завдань спеціальних операцій і спеціальних бойових дій.

Планування дій органів Національної поліції і сил, що взаємодіють, в особливих умовах є першим етапом організації взаємодії. Він полягає в установленні місць можливого виникнення надзвичайних ситуацій, їх прогнозуванні, визначенні зазначених завдань і функцій, необхідних для їх виконання сил і засобів, способів дій, у вирішенні питань усебічного забезпечення й управління.

Основи такої взаємодії мають закладатися в оперативний план. У ньому зазначається: з ким, у які строки, якими каналами, засобами зв'язку, для виконання яких завдань організується взаємодія, які сили й засоби виділяються. Оперативний штаб (робоча група із розроблення плану), намічаючи план дій за надзвичайних ситуацій, організує взаємодію:

- 1) із начальниками сусідніх органів Національної поліції, командирами з'єднань, частин Національної гвардії України, керівником територіального органу Служби безпеки України, а за необхідності і з питань визначення кількості сил і засобів, що залучаються до дій у разі виникнення надзвичайних обставин; строків їх готовності й часу прибуття до районів зосередження; порядку їх тилового забезпечення тощо;

- 2) з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування з питань охорони важливих об'єктів; виділення транспортних засобів для перевезення особового складу та предметів матеріального й технічного постачання до місць виконання завдань; розміщення, харчування, побутового забезпечення особового складу; залучення медичних установ до надання допомоги пораненим і хворим; введення деяких режимних обмежень для цивільного населення тощо;

- 3) з органами прокуратури – щодо включення її представника до складу оперативного штабу, порядку формування слідчо-оперативних груп і з інших питань;

4) з органами оперативного управління Збройних сил України (якщо підпорядковані їм з'єднання й частини залучаються до дій у разі виникнення надзвичайної ситуації даного виду), регіональними центрами із питань спільних заходів і дій для виконання завдань; визначення районів зосередження військових частин (підрозділів), маршрутів і строків висування; місць розміщення пунктів управління, порядку виділення літаків військово-транспортної авіації для перевезення особового складу й техніки органів Національної поліції, Національної гвардії України до районів виконання завдань; посилення охорони важливих об'єктів тощо;

5) з адміністрацією залізниць, аеропортів (аеродромів), морських і річкових портів (порт пунктів) – щодо призначення основних і запасних станцій (аеродромів, пристаней), вантажів особового складу й техніки, порядку їх перевезення, посиленої охорони важливих об'єктів тощо.

У ході організації взаємодії сил і засобів, що залучаються узгоджуються:

- 1) порядок взаємного інформування та зв'язку;
- 2) порядок і строки зосередження сил і засобів, вихід підрозділів (груп) на визначені рубежі розгортання;
- 3) послідовність дій сил (наскільки це можливо передбачити);
- 4) порядок зв'язку підрозділів і формувань з оперативним штабом;
- 5) єдина система сигналів взаємодії, взаємного сповіщення й упізнання.

Питання взаємодії сил і засобів в операціях великого масштабу можуть відобразитися в плані у вигляді таблиці.

Необхідними умовами організації та підтримання взаємодії є: єдине розуміння всіма командирами й начальниками задуму старшого оперативного начальника; єдине розуміння змісту завдань, способів спільних дій із їх виконання; спільне розроблення оперативним штабом і штабами залучуваних до операції частин Національної гвардії України найважливіших службових документів і своєчасний контроль за виконанням їх вимог.

Таким чином, організація взаємодії на етапі підготовки до дій в особливих умовах включає такі основні заходи: визначення й закріплення спільних нормативних і методичних основ; формування об'єднаного органу оперативного управління; розроблення оперативних планів; підготування та проведення спільних навчань, тренувань і занять; узгодження організаційно-технічних заходів; створення системи взаємного обміну інформацією та коригування чинних документів.

Найбільш чітких і тісних форм взаємодія набуває безпосередньо в особливих умовах, коли дії органів Національної поліції проходять у бойовій обстановці. У цьому випадку під бойовою обстановкою слід розуміти як надзвичайні ситуації, ліквідація яких вимагає ведення спеціальних бойових дій (антитерористичні операції, затримання

озброєних злочинців, припинення масових заворушень, групових порушень громадського порядку, звільнення заручників від захоплення тощо), так і інші ситуації, пов'язані з підвищеним рівнем небезпеки для особового складу органів Національної поліції, військовослужбовців і населення (ліквідація наслідків катастроф на радіаційних, хімічних об'єктах, гасіння лісових та інших великих пожеж, знешкодження боеприпасів і вибухових пристроїв, локалізація стихійних лих тощо). У бойовій обстановці кожне розпорядження оперативних начальників, кожний вчинок будь-якого співробітника може бути наслідком врятування чи загибелі людей, збереження чи знищення матеріальних цінностей. Перед начальником і підлеглими стоїть завдання одночасного забезпечення і високої оперативності, і безумовної законності дій. Тут взаємодія повною мірою може бути визначена відповідно до військової термінології, як узгоджена за цілями, напрямками, рубежами і часом дії сил і засобів органів Національної поліції.

Зазвичай оперативно-тактичну взаємодію, що організується в ході спеціальних операцій і спеціальних бойових дій, визначають як тимчасову. Однак це визначення потребує, на наш погляд, деяких уточнень. По-перше, така взаємодія є, по суті, продовженням в особливих умовах взаємодії постійної: внутрішньої, яка складається між службами та підрозділами в процесі повсякденної оперативно-службової діяльності, а також зовнішньої, здійснюваної на основі спільного планування та проведення спільних заходів органів Національної поліції та інших відомств у період, що передуює виникненню конкретної надзвичайної ситуації. По-друге, ефективна оперативно-тактична взаємодія може бути забезпечена тільки на основі завчасної планомірної підготовки керівного складу, апаратів управління, підрозділів, груп бойового порядку (оперативного шикування).

Оперативно-тактична взаємодія організується, як правило, шляхом тимчасового оперативного підпорядкування всіх сил і засобів, які залучаються до дій, одному органу управління – старшому оперативному начальнику, оперативному штабу або групі оперативного управління. Старший оперативний начальник і оперативний штаб виступають головними організаторами доцільної системи управління спільними діями, основна ідея якої відображається в задумі операції. У деяких випадках взаємодія організується на основі узгодження дій за спільним задумом і планом, без підпорядкування всіх сил і засобів одному органу управління. Це менш ефективна форма організації, і використовується вона доволі рідко.

Система оперативно-тактичної взаємодії повинна бути гнучкою, тобто мати можливість змінюватися залежно від обстановки, що склалася. Із цією метою план операції може передбачати додаткові варіанти узгодження дій між підрозділами, групами в разі зміни (коригування) поставлених перед ними спеціальних бойових завдань.

Старший оперативний начальник керує відпрацюванням взаємодії на один-два шаблі вниз, добиваючись повного з'ясування підлеглими його цілей, порядку й організації з урахуванням можливих варіантів зміни обстановки. Наприклад, начальник ГУНП, знаходячись на постійному пункті управління, координує дії підлеглих органів, узгоджує за часом вихід до районів зосередження сил і засобів, що беруть участь в операції. Один із заступників начальника ГУНП, знаходячись на виносному пункті управління, узгоджує за часом, рубежами й напрямком дії груп бойового порядку, тобто організує взаємодію на один щабель униз. За необхідності він особисто організує взаємодію на два шаблі вниз. Так, при затриманні групи озброєних злочинців він може інструктувати особовий склад штурмової групи й групи прикриття, узгоджуючи їхні дії, а також дії нарядів, що входять до них (застосування спеціальних засобів, відвернення уваги), снайперів, кінологів, які застосовують службово-розшукових собак тощо.

Командири підрозділів, старші груп організують взаємодію між нарядами, що складають їх, а за необхідності – і між окремими співробітниками. Крім того, на основі рішення керівника операції вони взаємодіють із сусідніми (або тими, що підтримують їхні дії) групами й підрозділами. Інколи з метою більш тісної взаємодії кілька груп бойового порядку тимчасово підпорядковуються старшому однієї з них. Так, група прикриття може знаходитися в підпорядкуванні старшого штурмової групи тощо. У разі втрати взаємодії між групами, нарядами їх старші зобов'язані негайно вжити заходів до її відновлення.

Здійснення взаємодії становить найважливішу сферу творчого процесу діяльності керівництва й оперативних штабів з управління силами й засобами в особливих умовах, що забезпечує досягнення найкращої узгодженості дій всіх сил, які беруть участь у кожному етапі операції. При цьому насамперед ураховуються інтереси тих підрозділів, елементів бойового порядку або оперативного шикування, які вирішують головне завдання спеціальної операції чи її етапу. Так, при блокуванні району, де переховуються озброєні злочинці, основна увага приділяється взаємодії нарядів блокування, узгодженню рубежів блокування, часу їх зайняття, стиків між підрозділами, нарядами, які складають групу блокування, напрямків можливого ведення вогню, секторів спостереження. На етапі захоплення групи озброєних злочинців або звільнення заручників основна увага приділяється внутрішній взаємодії співробітників, що входять до складу штурмової групи, а також забезпеченню дій цієї групи узгодженими діями груп прикриття, відвернення уваги, застосування спецзасобів, снайперської групи.

Не менш ретельної організації взаємодії потребують і операції з припинення масових заворушень. Тут вона необхідна перш за все для всебічного використання результатів застосування спеціальних засобів і заходів психологічної взаємодії для вирішення завдань операції. У цьому

разі чим швидші узгоджені дії груп бойового порядку, тим менше число постраждалих громадян і можливі втрати особового складу. Проведення таких операцій вимагає чіткого узгодження дій усіх груп за рубежами, часом, напрямками та об'єктами. Часто інтереси взаємодії змушують підрозділи брати на себе виконання завдань, вирішуваних сусідніми групами.

У таких умовах дуже важливим є вміння органів управління за необхідності змінювати плани залежно від обставин, що складаються в ході операції, постійно вживати заходів до підтримання, відновлення порушеної або організації нової системи взаємодії.

Слід підкреслити, що успіх дій в особливих умовах досягається не тільки завдяки тісній тактичній взаємодії підрозділів, елементів бойового порядку безпосередньо на «полі бою», але й чітко узгодженій між собою роботі всіх служб, які здійснюють усебічне забезпечення спеціальних операцій: оперативно-розшукове, бойове, тилове, морально-психологічне, інформаційне.

Порядок взаємодії визначає керівник, прийнявши рішення про проведення операції. Указівки про неї даються одночасно з поставленням спеціальних бойових завдань; подальший порядок взаємодії уточнюється в ході операції. Відповідно до вимог настанов МВС України, що регламентують дії в особливих умовах, порядок взаємодії визначається в бойовому наказі про проведення операції. У разі необхідності ведення операції з припинення масових заворушень такий наказ віддається в письмовому вигляді, якщо треба затримати озброєних злочинців – то в письмовій або усній формі. З огляду на те, що розроблення взаємодії є одним із найважливіших елементів плану спеціальної операції, у спеціальних дослідженнях інколи рекомендується оформляти окремий документ – таблицю взаємодії. Однак на практиці до оформлення спеціальних документів з організації взаємодії вдаються рідко, що пояснюється гострим дефіцитом часу під час організації спеціальних операцій.

Проте видається бажаною наявність особливого плану організації взаємодії під час проведення спеціальних операцій із залученням значних сил і засобів органів Національної поліції і Національної гвардії України, а також сил і засобів інших відомств. Такий план в основних рисах може бути розроблений заздалегідь як складова частина типового оперативного плану. Він має доповнюватися залежно від обстановки, що конкретно складається, перемінними даними.

Незалежно від того, у якій формі розробляється план взаємодії (бойовий наказ, окремий план, таблиця, схема), у ньому повинні відобразитися:

- 1) вирішувані завдання;
- 2) порядок їх виконання за місцем (рубежами, напрямками, об'єктами, зонами), а в разі необхідності – за стиками флангів підрозділів і за часом;
- 3) тактичні способи спільних дій сил (підрозділів, груп бойового порядку);
- 4) організація зв'язку та взаємної інформації;
- 5) організація взаємного пізнавання, сповіщення, цільовказань;
- 6) сигнали взаємодії та управління.

Крім того, спеціальному розробленню підлягає узгодження дій за часом, місцем і способами дій усіх підрозділів, що здійснюють усебічне забезпечення спеціальної операції.

Організація чіткої взаємодії проводиться на основі точних оперативно-тактичних розрахунків, що передбачає високий рівень підготовки апаратів управління й штабної культури офіцерів цих апаратів.

Особливої уваги й ретельної організації взаємодії потребують спеціальні операції, що проводяться спільно з сусідніми органами Національної поліції.

Одним із важливих напрямів діяльності правоохоронних органів в особливих умовах є залучення до участі в охороні порядку й безпеки громадських організацій, формувань, широких верств населення. Вітчизняний і зарубіжний досвід переконливо свідчить, що тісні зв'язки з населенням і громадськими формуваннями не тільки сприяють якнайшвидшій локалізації та ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, але й зміцнюють довіру до органів Національної поліції, певною мірою знімають гостроту соціальної напруги.

Громадяни України відповідно до Конституції України мають право створювати в установленому порядку громадські об'єднання для участі в охороні порядку, сприяння органам місцевого самоврядування, правоохоронним органам і органам виконавчої влади, а також посадовим особам у відверненні та припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, захисті життя й здоров'я громадян, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, а також у рятуванні людей і майна під час стихійного лиха й інших надзвичайних обставин. Повсякденна (оперативна) діяльність таких формувань організується, спрямовується та контролюється відповідними органами Національної поліції.

Під час виникнення надзвичайних ситуацій, викликаних явищами техногенного та природного характеру, якнайширша участь добровільних формувань в охороні громадського порядку є одним з основних напрямів діяльності органів Національної поліції, то в особливих умовах,

викликаних явищами соціального характеру, участь цих формувань пов'язана з певними обмеженнями.

Так, громадські формування й актив населення залучаються до проведення операцій із розшуку та затримання озброєних, інших злочинців, які становлять підвищену небезпеку, лише у виняткових випадках, із їхньої добровільної згоди й тільки для отримання інформації про місцезнаходження та пересування осіб, яких розшукують у зоні блокування. Це правило має поширюватися на всі антитерористичні операції, а також на операції, які проводяться в особливий період та у воєнний час, тобто на всі спеціальні бойові дії, пов'язані з високим ступенем ризику для їх учасників і сторонніх громадян. Світова практика знає й винятки з цього правила. Наприклад, трапляються ситуації, коли окремі громадяни пропонують себе як заручників, учасників переговорів із терористами тощо. Інколи на ці ролі претендують журналісти, які керуються професійними інтересами. Повністю виключити їх використання з цією метою неможливо, оскільки в конкретних ситуаціях такі особи можуть бути незамінними. Однак високий ризик для життя, можливість хибних дій або навіть прямого підсобництва злочинцям із боку добровольців вимагають дуже обережного ставлення до таких пропозицій.

Менш жорсткі обмеження передбачаються для участі громадських формувань у заходах із попередження та припинення масових заворушень. Ці формування можуть бути використані за рішенням органів виконавчої влади й місцевого самоврядування для підтримки публічного порядку й безпеки населення, охорони підприємств, установ. Існує дуже велика ймовірність того, що під час переростання масових заходів у масові заворушень будь-який член громадського формування може стати не помічником, а одним з учасників заворушень, спеціально ж відбирати й готувати членів громадських формувань до дій в умовах масових заворушень надто дорого. Крім того, широка участь громадських формувань в операціях із припинення масових заворушень уже сама по собі може бути приводом до загострення соціально-політичної ситуації, втягнення в конфлікт нових верств населення. Однак виконання певної частини завдань цими формуваннями вивільняє сили й засоби органів Національної поліції для дій безпосередньо в зоні конфлікту. Не можна недооцінювати й ролі громадськості в профілактиці заворушень, а також в охороні публічного (громадського) порядку спільно з поліцейськими в суміжних районах, населення яких не втягнуто в конфлікт.

Громадські формування можуть використовуватися під час забезпечення масових заходів, виникнення загрози масових заворушень в основному для вирішення допоміжних завдань, не пов'язаних із безпосереднім протистоянням натовпу, а також для посилення нарядів поліції, що здійснюють патрулювання за межами зони спеціальної операції.

Представники громадських організацій можуть залучатися також до проведення роз'яснювальної роботи з населенням за місцем проживання, у трудових колективах, для виступів у засобах масової інформації та участі в деяких інших попереджувально-профілактичних заходах.

Ефективність попереджувально-профілактичної роботи органів Національної поліції із населенням, громадськими організаціями в разі загострення соціально-політичної ситуації в регіоні, країні є природним продовженням повсякденної взаємодії з ними й залежить від авторитету в суспільстві органів державної влади взагалі й Національної поліції зокрема, від ступеня довіри до них із боку населення.

Слід повністю погодитися з думкою, що в сучасних умовах держави виникає нова функція державного службовця (у тому числі й поліцейські) – пошук підтримки прийнятих рішень серед громадськості.

Із викладеного вище випливає, що досягнення стратегічних і оперативно-тактичних цілей діяльності органів Національної поліції в особливих умовах може бути забезпечене тільки чіткою організацією зовнішньої взаємодії з іншими органами державної влади, громадськими організаціями, формуваннями й населенням, а також внутрішньою взаємодією органів, органів Національної поліції під час спеціальних операцій і спеціальних бойових дій.

Детальний розгляд тактики спецпідрозділів і всіх обставин подій у відкритій пресі вкрай небажаний, оскільки пресу уважно вивчають як організатори великих терористичних актів, так і окремі особи, що планують злочини терористичної спрямованості.

Усебічне забезпечення діяльності органів Національної поліції в особливих умовах є невід'ємною складовою системи управління силами й засобами в разі виникнення надзвичайних обставин.

Чинні настанови приділяють належну увагу організації таких видів забезпечення спеціальних операцій і спеціальних бойових дій, як оперативно-розшукове, морально-психологічне, тилове (матеріально-технічне та медичне), а також деяких інших видів бойового забезпечення – розвідки й маскування.

Вітчизняний і зарубіжний досвід антитерористичних та інших операцій з охорони правопорядку, публічної (громадської) безпеки, ліквідації наслідків стихійних лих, техногенних катастроф свідчить, що в сучасних умовах зростає роль і інших видів бойового й оперативного забезпечення: охорони елементів хімічного забезпечення, а в деяких випадках – захисту від зброї масового ураження.

Відносно новим видом забезпечення є інформаційне, яке стає необхідним компонентом багатьох спеціальних операцій, насамперед антитерористичних і пов'язаних із відверненням, припиненням масових заворушень.

Питання організації різних видів забезпечення діяльності органів Національної поліції в особливих умовах потребують подальшого

вивчення, критичного аналізу й узагальнення в настановах. Це стосується і питань організації зовнішньої та внутрішньої взаємодії сил і засобів різних правоохоронних органів, підрозділів, груп бойового порядку на всіх рівнях управління: стратегічному, оперативному, тактичному.

Як основні тенденції в організації всебічного забезпечення дій в особливих умовах, взаємодії сил і засобів необхідно відзначити такі:

- централізація керування всіма силами й засобами (включаючи сили різних відомств) шляхом їх тимчасового підпорядкування єдиному органу оперативного керівництва;

- попереднє спільне планування дій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, викликаних обставинами різного характеру;

- удосконалення системи керівництва силами й засобами в особливих умовах на основі досвіду реальних дій, навчань і тренувань; залучення до планування та ведення спеціальних операцій органів управління, а також органів, військових частин, підрозділів, які мають досвід спільних дій;

- взаємодія підрозділів, що здійснюють усі види забезпечення діяльності в особливих умовах, на основі єдиного керівництва й планування;

- забезпечення підтримки дій органів Національної поліції з боку населення.

Оперативно-бойова організація органів Національної поліції України відповідає світовим, насамперед західноєвропейським (континентальних країн) тенденціям розвитку організаційної структури поліцейських сил, призначених для охорони правопорядку й публічної (громадської) безпеки в екстремальних умовах. Сьогодні вона (оперативно-бойова організація) вдосконалюється, поступово переходячи від використання тимчасових формувань до постійних (штатних) спеціальних підрозділів, які можуть служити основою тих чи інших груп бойового порядку або самостійно проводити спеціальні операції обмеженого масштабу.

Разом із тим система керівництва органів Національної поліції в особливих умовах ще не повною мірою відповідає вимогам часу та оперативно-бойовій організації, що склалася. У цій системі відсутні постійні штабні (штатні) органи керівництва, покликані здійснювати безпосереднє керування силами й засобами органами Національної поліції і Національної гвардії України у надзвичайній обстановці, організувати всебічну підготовку цих сил і засобів. Певна фрагментарність законодавчих, а особливо відомчих, нормативно-правових актів, котрі регламентують діяльність органів Національної поліції в екстремальних умовах, передбачає необхідність подальшої роботи з їх розвитку та вдосконалення. Досягнута останніми роками стабілізація економіки України та зростання внутрішнього валового продукту, яке намітилося, дозволяють розглянути питання про поступове поліпшення технічного

оснащення й озброєння підрозділів поліції, залучуваних до вирішування спеціальних бойових завдань у складній оперативній обстановці.

Проблеми, що виникають, вимагають подальшого пошуку вдосконалення системи керівництва органів Національної поліції в особливих умовах. При цьому значущими є обставини об'єктивного та суб'єктивного характеру:

- обмеження фінансових і матеріально-технічних ресурсів, які можуть бути використані в недалекому майбутньому для забезпечення функціонування системи керівництва органами Національної поліції в особливих умовах, а також їх технічного оснащення й озброєння;

- комплексне використання сил і засобів органів Національної поліції для вирішення завдань з охорони громадського порядку, громадської безпеки та боротьби зі злочинністю як у повсякденних, так і в особливих умовах;

- наявність двох тенденцій: певної децентралізації керівництва силами й засобами в повсякденній обстановці, зумовленій розширенням самостійності територіальних підрозділів і створенням у перспективі місцевої (муніципальної) поліції, з одного боку, а також необхідності якнайжорсткішої централізації керівництва в разі виникнення надзвичайних ситуацій – з іншого;

- вимоги щодо забезпечення високої оперативно-службової та оперативно-бойової готовності органів, органів Національної поліції, вищих навчальних закладів МВС України і Національної гвардії до вирішення завдань у будь-якій обстановці, аж до введення надзвичайного стану в країні, і у воєнний час;

- вимоги щодо забезпечення стійкого керування всім угрупованням сил і засобів органів Національної поліції України на оперативно-стратегічному, оперативному й оперативно-тактичному рівнях;

- обов'язкове врахування вітчизняного та зарубіжного досвіду діяльності сил охорони правопорядку в надзвичайній обстановці, досвіду проведення конкретних спеціальних операцій, навчань і оперативних ігор.

Комплексне дослідження проблеми організації керівництва органів Національної поліції в особливих умовах дозволяє сформулювати деякі практичні пропозиції. Подальше вдосконалення системи керування силами й засобами органів Національної поліції, вищих навчальних закладів і Національної гвардії України при локалізації надзвичайних ситуацій, а також ліквідації їх наслідків передбачає виконання таких завдань:

- чітке розмежування функцій органів Національної поліції та інших зацікавлених відомств у разі надзвичайних подій, оголошення надзвичайного стану й у воєнний час, а також функцій їх оперативних апаратів, служб і підрозділів за одночасного забезпечення взаємодії між ними;

- створення спеціалізованих підрозділів, які б координували діяльність галузевих служб з підготовки до дій в особливих умовах і були постійними робочими апаратами відповідних оперативних штабів. На такі постійні апарати може бути покладено:

а) організацію розроблення й удосконалення типових оперативних планів, безпосередню участь спільно із зацікавленими службами в цій роботі, контроль за її станом у підлеглих органах;

б) організацію та контроль діяльності галузевих служб із підготування оперативно-мобілізаційних документів, готовності їх до роботи в особливий період;

в) узагальнення досвіду дій в екстремальних обставинах, навчань, оперативних ігор, підготування проєктів нормативних документів, що регламентують діяльність органів Національної поліції в особливих умовах;

г) організацію оперативно-тактичної підготовки апаратів управління, керівного, оперативно-начальницького, особового складу органів Національної поліції до дій в екстремальній обстановці, контроль за станом цієї роботи;

д) виконання завдань і функцій робочого апарату Оперативного штабу МВС України;

- удосконалення всіх видів забезпечення діяльності органів Національної поліції в особливих умовах: оперативно-розшукового, морально-психологічного, тилового (матеріально-технічного та медичного), а також бойового й оперативного забезпечення спеціальних операцій і бойових дій (розвідка, маскування, охорона, елементи інженерного забезпечення та захисту від зброї масового ураження); теоретична розробка питань бойового й оперативного забезпечення, інформаційного (у засобах масової інформації) забезпечення;

- удосконалення організації взаємодії сил і засобів органів Національної поліції, Національної гвардії України, вищих навчальних закладів МВС України, а також інших відомств за такими напрямками:

а) централізація керування всіма силами й засобами (включаючи сили й засоби інших відомств) шляхом їх тимчасового підпорядкування єдиному органу оперативного керівництва;

б) попереднє спільне планування дій у разі виникнення надзвичайних подій і ситуацій;

в) удосконалення системи керівництва силами й засобами на основі досвіду реальних операцій, навчань та оперативних ігор із залученням до планування та ведення спеціальних операцій апаратів управління, органів, підрозділів, військових частин, які мають досвід спільних дій;

г) взаємодія підрозділів, які здійснюють усі види оперативного, бойового та тилового забезпечення на основі єдиного керівництва та планування;

д) забезпечення підтримки дій органів Національної поліції із боку населення;

- - установлення суворого контролю за організацією підготовки апаратів управління й підрозділів до дій на основі типових оперативних планів, періодичністю проведення навчань, оперативних ігор і тренувань, практичних стрільб, надання методичної допомоги органам Національної поліції з боку оперативних штабів і їх постійних апаратів. Організація цієї роботи на основі єдиних планів оперативно-тактичної підготовки за чіткої взаємодії штабів, апаратів професійної підготовки, галузевих служб; усунення штучного поділу спеціальної підготовки на теоретичну (функціональна підготовка) і практичну (тактика дій у типових і екстремальних ситуаціях) частини, об'єднавши їх у дисципліну «Оперативно-тактична підготовка до дій у повсякденній обстановці й особливих умовах»; інші види навчання віднести до бойової підготовки, що відповідає традиціям Національної поліції України та більшості поліцейських систем західних країн;

- - подальше поглиблене розроблення теоретичних основ спеціальних операцій як головної організаційної форми дій органів Національної поліції в особливих умовах, викликаних явищами соціального, природного, біологічного й техногенного характеру; координація дій вищих навчальних закладів МВС України в цьому напрямі; перенесення центру ваги в навчанні керівного складу й апаратів управління на опанування навичок планування та ведення спеціальних операцій, широке впровадження графічних способів відбиття інформації;

- - повне оснащення особового складу підрозділів, які залучаються до участі в спеціальних операціях.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити узагальнений висновок: основним напрямом удосконалення підготовки органів Національної поліції до дій в особливих умовах та керуванні силами й засобами в спеціальних операціях слід вважати забезпечення єдиного керівництва з боку постійно діючих (штатних) органів управління на оперативно-стратегічному, оперативному й оперативно-тактичному рівнях.

Питання для повторення

1. *Розкрийте поняття «взаємодія» як військовий термін та як категорію спеціальної тактики.*

2. *З якими іншими державними органами та службами взаємодіють органи Національної поліції під час охорони громадського порядку в особливих умовах?*

3. *Дайте визначення терміна «внутрішня взаємодія» та його значення для діяльності органів Національної поліції в особливих умовах.*

4. *Розкрийте суть спрямування зовнішньої взаємодії органів Національної поліції в особливих умовах з іншими державними органами, громадськими організаціями та населенням.*

5. Назвіть строки здійснення зовнішньої взаємодії різних правоохоронних органів і військ в особливих умовах.
6. Порівняйте основні форми зовнішньої взаємодії різних правоохоронних органів і військ в особливих умовах.
7. Розкрийте зміст правової основи взаємодії між державними органами, громадськими організаціями та населенням в особливих умовах.
8. Розкрийте принципи забезпечення ефективності зовнішньої взаємодії органів Національної поліції.
9. Визначте роль і дії керівника органу Національної поліції в організації внутрішньої та зовнішньої взаємодії служб і органів Національної поліції в особливих умовах.
10. У чому полягають завдання штабних підрозділів у забезпеченні постійного зв'язку із суб'єктами зовнішньої взаємодії?
11. Розкрийте суть організації взаємодії та системи взаємної інформації служб і підрозділів.
12. Як здійснюється планування дій органів Національної поліції і сил, що взаємодіють, в особливих умовах? Що таке оперативний план?
13. Назвіть основні заходи організації взаємодії на етапі підготовки до дій в особливих умовах.
14. Охарактеризуйте форми взаємодії органів Національної поліції з іншими суб'єктами в бойовій обстановці.
15. Висвітліть зміст, систему та організацію оперативно-тактичної взаємодії.
16. Розкрийте проблеми вдосконалення системи керівництва органів Національної поліції в особливих умовах.

Питання для обговорення

1. Порівняйте терміни «оперативна взаємодія» та «стратегічна взаємодія». Розкрийте їх особливості.

Розділ 5. Діяльність Національної поліції України щодо забезпечення публічного порядку і безпеки під час проведення масових заходів

5.1. Тактика дії поліцейських під час проведення масових заходів

5.1.1. Характеристика та класифікація масових заходів. Поняття кризових ситуацій під час проведення масових заходів

Протягом усього шляху історичного розвитку нашого суспільства між існуючою політичною владою і населенням у державі постійно відбуваються різного роду протиріччя політичного, соціального, економічного чи іншого характеру. За певних умов ці протиріччя різко загострювалися й вимагали свого негайного розв'язання, що змушувало так звані «народні маси» відкрито виявляти своє невдоволення в різних формах, зокрема й насильницьких. У такій ситуації між обуреною масою людей та установами державної влади й управління завжди виставляли певний «буфер» – заслін із військових, козаків, міліції чи поліції. Від того, які відносини склалися в результаті цього вимушеного контакту, найчастіше залежав суспільний спокій, а іноді й доля держави в цілому. Як переконає історія, невдоволення громадян державною владою у різні часи спричиняло активні дії щодо відновлення своїх конституційних прав, які у своїх крайніх проявах виявляються у проведенні протестів, мітингів та інших видах масових зібрань.

Конституція України окреслила основні принципи та ідеї розбудови демократичної, соціальної, правової держави. Зокрема, у Конституції України закріплено, що: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей».¹

В Україні право на свободу мирних зібрань відіграє особливу роль, оскільки вже не один раз його реалізація змінювала хід історії та відвертала країну від тоталітарного шляху. Поширення протестних настроїв і наростання соціальної напруги в українському суспільстві є загалом реакцією на соціально-економічні проблеми та пов'язані з ними очікування громадян, на загострення конфліктів в політико-ідеологічній площині. Отже, в умовах розбудови демократичної європейської держави однією з найважливіших умов успішного проведення мирних зібрань є

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 113-120., ст.39

забезпечення належного публічного порядку, тобто комплексу взаємопов'язаних заходів правоохоронної діяльності, у здійсненні яких беруть участь різні державні органи, основним з яких є Національна поліція. Цей центральний орган виконавчої влади служить суспільству, зокрема, шляхом підтримання публічної безпеки і порядку відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», що також є одним із головних завдань у виді надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.¹

Участь громадян у масових заходах є однією з конституційних форм реалізації їх прав і свобод. Тут вони мають можливість проявити особисту та групову ініціативу, виявити ставлення до будь-якого політичного, соціального чи іншого явища, вимагати від компетентних органів вирішення тих чи інших актуальних проблем. Протистояння силовому варіанту заборони вільно виражати суспільну думку є беззаперечним доказом того, що лише за умови виконання вимог надання населенню можливості коригування діяльності влади у бік вирішення суспільних проблем та політики на місцевому чи загальнодержавному рівні можливо говорити про демократію та правове вирішення питань.

Очевидно, що діяльність поліції у сфері публічного (громадського) порядку та безпеки покладається на принцип законності. Не виключенням є і забезпечення прав і свобод людини під час мирних зібрань, запобігання та протидія масовим заворушенням. Аналіз існуючої нормативно-правової бази, яка регламентує сферу зібрань в Україні, дає можливість викласти основні джерела, які її формують:

1. Міжнародно-правові акти, які ратифіковані в Україні: Загальна декларація прав людини (ст. 20), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ст. 21), Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ст. 11), Європейська конвенція з прав людини (ст. 11), Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а також факультативні протоколи до неї, які гарантують кожній особі, серед інших прав і свобод, право на свободу зібрань та об'єднання, а також наголошують, що будь-яке обмеження права на мирні зібрання може мати місце лише у випадку, коли воно є необхідним у демократичному суспільстві.

Важливим документом для практики реалізації права на мирні зібрання є Сіракузькі принципи тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зокрема, якого зобов'язує Парламент, судові органи та інші компетентні незалежні структури контролювати державні органи та їх представників, які відповідальні за підтримку публічного порядку², а також Керівні принципи стосовно свободи мирних зібрань, підготовлених Радою

1 Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII, ст.2

2 Сиракузькие Принципы Толкования Ограничений и Отступлений от Положений Международного Пакта о Гражданских и Политических Правах (1985), п. 24: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislationline>.

експертів Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЕ покладає на місцеву владу відповідальність за прибирання території після проведення зібрання.¹

2. Конституція України, в якій наголошено на правах громадян на мирні зібрання та можливість їх обмеження в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

3. Закони України.

3.1. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», в якому зазначено, що виконавчі органи сільських, селищних, міських рад мають вирішувати долю зібрань, а також покликані здійснювати контроль за забезпеченням публічного порядку під час їх проведення. Водночас, ним суворо заборонено перешкоджати зібранням, які проводяться з додержанням встановленого порядку, як державним, так і громадським організаціям, службовим особам і громадянам.²

3.2. Закон України «Про об'єднання громадян» в преамбулі якого зазначається, що держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян і створює рівні умови для діяльності їх об'єднань.³

3.3. Закон України «Про Національну поліцію», в якому передбачено обов'язок забезпечити підтримання публічної безпеки і порядку.

3.4. Закон України «Про прокуратуру» зазначає, що прокурор здійснює представництво в суді інтересів громадянина (України, іноземця або особи без громадянства) у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, а законні представники або органи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси такої особи, не здійснюють або неналежним чином здійснюють її захист.⁴

3.5. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», згідно якого вітчизняні адміністративні суди мають застосовувати практику Європейського Суду як джерело права, його рішення є обов'язковими для застосування судами

¹ Руководящие принципы по свободе мирных собраний. Подготовлены Советом экспертов БДИПЧ ОБСЕ по вопросам свободы собраний. Варшава, 2007 год. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: www.osce.org/odihr.

² Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Офіційний вісник України. – 1997 р. – № 25. – стор. 20, п. «б» ч. 1 ст. 38.

³ Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

⁴ Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII // Відомості Верховної Ради. – 2015. – № 2-3. – Ст.12, у п. 2 ч. 1 ст. 2, п. 3 ч. 5 ст. 8 та 23.

в Україні, є окремим джерелом формування законодавства у сфері реалізації права людини на мирні зібрання.¹

3.6. Закон України «Про основи національної безпеки», який у статті 1 надає визначення терміна «національна безпека», яка вбачає у ній захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.²

3.7. Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації», який визначає такі види мирних зібрань, як богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії.³

3.8 Закон України «Про органи самоорганізації населення», в якому передбачено такі види мирних зібрань як збори (конференції) жителів, трудових колективів, об'єднань громадян тощо.⁴

3.9. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»⁵, адже встановити обмеження щодо реалізації права громадян на мирні зібрання може лише суд, якому надано такі повноваження відповідно до Конституції України, і лише в інтересах національної безпеки та публічного порядку - з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

3.10. Кодекси.

3.10.1. Кримінальний кодекс України, який встановлює відповідальність за перешкоджання законній діяльності професійних

1 Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України: від 23.02.2006 р., № 3477-IV // Офіційний вісник України. – 2006. – № 12. – Ст. 792, ст. 17.

2 Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV

3 Про свободу совісті і релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII

4 Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 липня 2001 р. № 2625-III

5 Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI

спілок, політичних партій, громадських організацій (ст. 170), незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій (ст. 340), а також інші суміжні склади: масові заворушення (ст. 294), заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку (ст. 295), групове порушення громадського порядку (ст. 293) та інші.¹

3.10.2. Кодекс України про адміністративні правопорушення, в якому встановлені заборони Порушення порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (ст.185-1) та Створення умов для організації і проведення з порушенням устанавленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій (ст. 185-2).²

3.10.3. Кодекс адміністративного судочинства України, який наголошує на потребі урахування судової практики Європейського Суду з прав людини. Також у ньому передбачено особливості провадження у справах за адміністративними позовами суб'єктів владних повноважень про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання. Визначено, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування негайно, після одержання повідомлення про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо мають право звернутися до окружного адміністративного суду за своїм місцезнаходженням із позовною заявою про заборону таких заходів чи про інше обмеження права на мирні зібрання (щодо місця чи часу їх проведення тощо) та що позовна заява, яка надійшла в день проведення заходів, визначених частиною першою цієї статті, або після цього, залишається без розгляду.

Також зазначається, що організатор (організатори) зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших мирних зібрань мають право звернутися до адміністративного суду за місцем проведення цих заходів із позовною заявою про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, повідомлених про проведення таких заходів.³

4. Підзаконні акти.

4.1. Численні регіональні підзаконні правові акти, що приймаються органами публічної влади на місцях за відсутності спеціального закону. Наприклад, «Про затвердження Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську»⁴ та ін.

За відсутності спеціального закону, який чітко регламентує умови організації мирного зібрання, суб'єкти владних повноважень

¹ Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р.: станом на 1 травня 2009 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України: [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (станом на 17.08.2014) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

³ Кодекс адміністративного судочинства України: від 06.07.2005 № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 37. – Ст. 446.

⁴ Положення про проведення масових заходів у м. Дніпропетровську. Офіційний сайт: [Електронний ресурс]. – Режим доступу. <http://dniprorada.gov.ua/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-provedennya-masovih-zahodiv-u-m.dnipropetrovsku>.

використовують подібні нормативні акти для обмеження чи заборону мирного зібрання у судовому порядку, посилаючись на їх порушення у частині завчасного інформування відповідних органів публічної влади, передбачених в радянських наказах, які встановлюють порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, якими встановлюється обов'язок організаторів мирних зібрань повідомити владу про мирне зібрання за 10 днів до його проведення. У зв'язку з цим, Вищим адміністративним судом України зроблено висновок про те, що ці норми «надають право органам влади та місцевого самоврядування заборонити їх проведення, у той час як норми Конституції України передбачають повідомний порядок проведення зібрань (шляхом сповіщення органів влади) та надають повноваження заборонити проведення мирного зібрання тільки суду», тому «не підлягають застосуванню судами під час вирішення судами справ розглядуваної категорії». ¹

Слід зазначити, що для нормативно-правового забезпечення права громадян на мирні зібрання в Україні було розроблено відповідний законопроект про порядок організації та проведення мирних заходів. Він зводить до мінімуму перелік дій, які мають вчинити органи місцевого самоврядування щодо проведення мирних зборів, а також передбачає конкретний перелік місць, заборонених для проведення зібрання, а найголовніше – пропонує скоротити строк завчасного сповіщення органів влади та місцевого самоврядування. ²

4.2. Положення про службу дільничних інспекторів, в якому визначаються дефініції «громадський порядок», називає ним систему суспільних відносин, які складаються і розвиваються в громадських місцях під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування установ, організацій, громадських об'єднань, праці й відпочинку громадян, повагу до їх честі, людської гідності та громадської моралі. ³ Навіть незважаючи на той факт, що в Законі України «Про Національну поліцію» використовується більш прогресивний термін «публічний порядок», недосконалість законодавства з питань реалізації права громадян на мирні зібрання також виявляється у невизначеності самого поняття «мирне зібрання», що викликає неправильне тлумачення його змісту. По-перше, щодо дефініції «зібрання» та визначення поняття «мирне», по-друге, щодо різновидів мирних заходів.

¹ Вищий адміністративний суд України. Офіційний сайт: [Електронний ресурс]. – Режим доступу // www.vasu.gov.ua.

² Про порядок організації і проведення мирних заходів: проект Закону України № 2450 від 6 травня 2008 року: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc.

³ Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 11 листопада 2010 року № 550 // Офіційний вісник України.— 2010. - № 95. – с. 120. – Ст. 3386.

У Керівних принципах стосовно свободи мирних зібрань «зібрання» визначається, як цільову тимчасову присутність в громадському місці, яке не є зданим або спорудою, групи осіб з метою виявлення загальних інтересів. Причому, акцентовано увагу на тому, що це визначення не слід тлумачити таким чином, щоб із його змісту виключались такі мирні зібрання, які проводяться на території державних або приватних об'єктів чи споруд.

Зібрання вважається мирним, якщо його організатори мають мирні наміри, а участь у ньому – добровільною. Термін «мирне» щодо зібрання тлумачиться як такий, що включає також у себе поведінку, яка може дратувати чи ображати осіб, не згодних із ідеями або заявами, що підтримуються конкретним зібранням, а також поведінку, спрямовану на свідоме перешкоджання або створення завад діями третіх осіб. Тобто зібрання вважається мирним і в такій ситуації, коли це ображає чи дратує осіб, які не згодні з ідеями або заявами, що підтримуються зібранням, утворюють поведінку, спрямовану на свідоме створення перешкод для третіх осіб тощо.

Мирні зібрання можна розтлумачити як масові заходи громадян, відкриті й доступні кожному, хто бажає взяти у них участь. Мирні заходи найчастіше проводяться з метою вираження ставлення тих чи інших груп, об'єднань громадян до суспільних явищ та проблем, привернення уваги органів влади до них та є однією із форм безпосередньої демократії. Основною рисою мирних зібрань є мирний характер їх проведення.¹

У Конституції України виокремлено чотири основних видів мирних зібрань: збори, мітинги, походи і демонстрації. Однак, їх дефініції відсутні в чинному законодавстві, зокрема у Законі «Про Національну поліцію». Існуючі раніше визначення зборів, мітингу, демонстрації, вуличного походу та пікетування містились, по-перше, у відомчому підзаконному акті, але він не враховує всі можливі різновиди зборів, зокрема, релігійні обряди, спортивні заходи, весілля тощо.

Аналіз законодавства свідчить, що не всі різновиди зібрань потрапили до сфери правового регулювання. Наприклад, богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії з ними пов'язані регламентуються окремим Законом України «Про свободу совісті і релігійні організації», а збори (конференції) жителів, трудових колективів, об'єднань громадян та інших – «Про органи самоорганізації населення».

Зокрема, в європейській практиці вироблено поняття спонтанного мирного зібрання, щодо якого неможливо повідомити владу обов'язково завчасно, оскільки це мирне зібрання, спричинене подією, яку не можливо було завчасно передбачити, щоб повідомити про намір проведення

¹ Довідка щодо вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами законодавства під час розгляду та вирішення впродовж 2010 - 2011 років справ стосовно реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо) від 01 квітня 2012 р. : Вищий адміністративний суд України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002760-12/print1476818581006234>.

зібрання у визначені законодавством строки. Не зайво відзначити, що у зв'язку зі зміною редакції Закону України «Про прокуратуру України», прокурору заборонено здійснювати представництво в суді інтересів держави у правовідносинах, пов'язаних із створенням та діяльністю політичних партій, релігійних організацій й організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань. Це, наразі, може свідчити про демократизацію відносин у сфері реалізації мирних зібрань.

Термін «масові заходи» в законодавчих та інших нормативних актах України використовується тільки у зв'язку з правоохоронною діяльністю Національної поліції та інших державних органів. Він широко застосовується як у відомчих нормативних актах, так і у службових документах МВС України.

Поліцейські зобов'язані забезпечити безпеку та правопорядок як під час публічних, так і під час інших заходів, які не можуть вважатися публічними.

Вивчення спеціальної літератури та нормативних актів показало, що масові заходи класифікуються переважно великими блоками – громадсько-політичні, спортивні, культурно-масові та інші¹.

До громадсько-політичних заходів належать мітинги, вуличні походи і демонстрації, маївки, масові збори, страйки, вибори в місцеві ради народних депутатів тощо. Для цього виду масових заходів, як правило, характерні високий рівень організації, визначеність складу їх учасників, спільність мотивів і стереотипів поведінки людей. У таких заходах беруть участь групи представників трудових колективів, навчальних закладів і громадських організацій.

До масових спортивних заходів належать різноманітні змагання (олімпіади, спартакіади, універсіади, матчі, естафети тощо). Характерною рисою багатьох спортивних заходів є присутність великої кількості глядачів (болільників), що являють собою один з видів експресивного натовпу.

Культурно-масові заходи включають у себе фестивалі, народні гуляння, театралізовані вистави, свята пісні, дні міст, дискотеки, рок-концерти відомих естрадних артистів тощо. Ці заходи також характеризуються присутністю великої кількості учасників, і їх також можна розглядати як один із видів експресивного натовпу. Особи, які входять до його складу, перебувають у полоні певних емоцій – танцюють, співають тощо.

До релігійних заходів слід віднести проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів і церемоній, процесій, святкування Великодня та інше.

Спеціальні заходи включають у себе ярмарки, аукціони, релігійну ходу, траурні процесії тощо. Сама назва «спеціальні» говорить про те, що

¹ Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року

такі заходи переслідують вирішення будь-яких спеціальних цільових завдань окремими групами, посадовими особами, колективами, державними органами чи громадськими організаціями.

Змішані заходи організовуються з метою задоволення пізнавальних, художньо-творчих, спортивно-оздоровчих та інших інтересів і запитів різноманітних груп населення. У програму їх проведення входять мітинги, виставки, ярмарки, театралізовані вистави, концерти, дискотеки, спортивні змагання тощо.

Змішані заходи в основному характерні для загальноміських свят (днів міст тощо). Зазначені заходи проходять одразу в різних куточках міста (на вулицях, площах, парках, спортивних, культурно-видовищних установах) або на одному об'єкті (площі, стадіоні). Вони, як правило, збирають багатотисячні натовпи. Деякі з цих заходів розпочинаються вдень, інші ввечері і тривають декілька годин.

За змістом масові заходи поділяються на:

- громадсько-політичні (збори, мітинги, вуличні походи, демонстрації, з'їзди, конференції, вибори до рад народних депутатів тощо);
- культурно-видовищні (фестивалі, карнавали, професійні свята, народні гуляння тощо);
- спортивні (олімпіади, спартакіади, змагання з різних видів спорту тощо);
- інші (похоронні процесії, релігійні свята).

За значущістю: загальнодержавні, міжнародні, республіканські (АР Крим), обласні, районні, міські.

За періодичністю проведення:

- разові (відкриття пам'ятника, меморіального комплексу, презентації тощо);
- повторювані (демонстрації, спортивні змагання, вибори, з'їзди, професійні свята, народні гуляння тощо);
- повсякденні.

За місцем проведення – у приміщеннях, спорудах, спортивних комплексах, на відкритій місцевості.

За способом виникнення – організовані, раптові.

За можливістю участі – загальнодоступні, обмежені кількістю учасників чи соціальним статусом, який дозволяє бути в зоні проведення неорганізованому населенню.

Зупинимось більш докладно на заходах соціально-політичного характеру, тому що вони є найбільш актуальні в політичному та соціальному житті сьогодення та потребують великих зусиль правоохоронних органів у забезпеченні безпеки їх проведення.

Збори – це організовані дії членів будь-якої організації, групи громадян, об'єднаних загальними поглядами, інтересами, які зібралися у

певному місці з метою гласного та публічного обговорення і вирішення питань державного чи публічного значення.

Складовою зборів виступають мітинги (походить від англ. «meeting»). Мітинг – це масові збори із злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, у парках.¹ Неодмінними атрибутами мітингу є масова аудиторія, оратори, гасла, прапори, заклики (усні, друковані, письмові).

Демонстрації (від лат. «demonstratio») – вид масових заходів, на яких висловлюються з приводу будь-яких громадсько-політичних настроїв, у тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим. Учасники демонстрацій нерідко ставлять за мету привернути увагу громадськості, органів влади до тих чи інших проблем, добитися від них компетентних рішень, задоволення висунутих вимог.

Однією з форм демонстрацій виступають вуличні походи (процесії), на яких велика кількість людей, як правило, проголошує різного характеру лозунги, викрики; та походи супроводжуються несенням факелів, особливо у вечірній час.

Таким чином, поняття «вуличного походу» можна визначити як форму демонстрації, яка проводиться шляхом пересування громадян по заздалегідь визначеному маршруту.

Пікетування - форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад, перед будинками державних органів влади, громадських об'єднань, підприємств, з метою висловлення протесту проти будь-чого, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації.

Страйк (від англійського «strike») є крайнім засобом вирішення колективного трудового спору (конфлікту). Проведення страйків супроводжується використанням прапорів, гасел, закликів (усних, письмових, друкованих), наявність ораторів та інших засобів публічного виявлення колективної думки. Право на страйк належить тим, хто працює, і може бути використане ними для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, що порушуються роботодавцем, зокрема й державою.

Таким чином, враховуючи вищевикладене необхідно зазначити, що страйк – це організоване чи стихійне, масове або часткове припинення роботи (діяльності), відмова її продовжувати до задоволення чи виконання визначених вимог.

Крім перелічених, набула поширення й така форма виразу протесту, як спорудження наметового табору на майданах та біля будинків органів державної влади.

Не вважаються публічними заходами:

- загальні збори жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення згідно із Законом України «Про місцеве

¹ Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 504.

самоврядування в Україні»;

- збори (конференції) жителів, що проводяться відповідно до Закону України «Про органи самоорганізації населення»;

- збори трудових колективів, засідання статутних органів управління юридичних осіб, об'єднань громадян, зустрічі виборців з кандидатами у депутати та обраними депутатами, кандидатами на пост Президента України, збори ініціативних груп з організації референдуму;

- зібрання, що проводяться з метою відпочинку, а також громадських святкових заходів, концертів та інших розважальних заходів, якщо вони не є складовою мирного зібрання;

- весільні процесії, похорони, якщо вони не є складовою мирного зібрання;

- релігійні обряди і церемонії у випадках, передбачених Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Про проведення масового заходу організатори відповідно до ст. 39 Конституції України інформують виконавчий комітет відповідної місцевої ради народних депутатів. У випадку невідповідності мети проведення такого заходу з вимогами Конституції чи погрози громадському порядку і безпеці громадян, його проведення забороняється. Підставами для припинення зборів, мітингів, демонстрацій, вуличних походів є:

- фактичне проведення несанкціонованого місцевими органами влади відповідного заходу;

- рішення про заборону проведення внаслідок порушення порядку його організації і проведення;

- виникнення в ході самого заходу небезпеки для життя і здоров'я громадян чи порушення суспільного порядку;

- заподіяння матеріального збитку державному, колективному чи іншому майну, порушення ПДР.

Поліція має забезпечити публічний порядок і безпеку проведення мирних зібрань, отже, завчасно під час поставлення завдань особовому складу повинні оцінити обстановку і наявну інформацію, яку надали організатори заходу, оскільки повинні враховувати, що в результаті проведення таких заходів можуть бути скоєні правопорушення, зокрема й злочини, грубі антигромадські прояви надміру збуджених учасників масових заходів, які можуть призвести до ускладнення оперативної обстановки.

Зазначені та деякі інші обставини під час масового скупчення громадян, причому на обмеженій території, часом створюють небезпечні ситуації. Нерідко такі ситуації характеризуються, як кризові, тому що при цьому виникає загроза публічному порядку і безпеці багатьох громадян, їх здоров'ю, а іноді й життю.

Кризова ситуація розглядається як наслідок яких-небудь протиправних явищ, часом недбалих, халатних дій бездіяльності. Іншими словами – це особливий, надзвичайний стан, що склався в результаті

здійснення конкретною особою (особами) протиправних дій, а також прояв природних сил і інших обставин, небезпечних для життя і здоров'я людей.

Кризові ситуації під час проведення масових заходів складаються з відповідних етапів (стадій). До них можна віднести – початкову стадію, назрівання ситуації, апогей ситуації і заключну стадію. Розглянемо ці стадії окремо.

Початкова стадія – виникають негативні, неприязні почуття, суперечливі думки, зіштовхуються інтереси.

Назрівання ситуації – характерним є формування (розвиток) конфліктних відносин.

Апогей кризової ситуації – відкрите зіткнення сторін, що конфліктує створюється небезпечна обстановка для учасників масового заходу.

Заключна стадія – відносно вгасання емоцій, пристрастей, розв'язання протиріч, усунення небезпечної обстановки, але це не говорить про те, що в цілому кризова ситуація закінчилася, не виключена можливість повторного спалаху, тобто рецидиву.

Цілком говорити про виключення виникнення кризової ситуації можна лише після того, коли масові заходи були завершені і його учасники повністю розійшлися.

Практичний досвід показує, що поліцейські найчастіше активно вступають у відносини з учасниками масових заходів тільки на другій і третій стадіях, коли емоційні пристрасті досягли розпалу, з метою розв'язання конфлікту.

Однак поліцейським необхідні конкретні знання процесу розвитку кризових ситуацій, які дозволять за характером обстановки визначити будь-яку стадію і вжити відповідних заходів до початку виникнення конфлікту, тим самим запобігти конфліктній ситуації, емоційним і фізичним витратам.

Необхідно пам'ятати, що приводами до виникнення конфлікту можуть стати як навмисні образливі чи провокуючі дії, так і випадкові: наступив на ногу, штовхнув тощо.

Конфлікт, що відбувся в місцях скупчення громадян під час проведення масових заходів, якщо вчасно не запобігти, може перерости в групове порушення публічного порядку чи в масові заворушення, які мають наслідком кримінальну відповідальність.

Звичайно в конфлікті беруть участь особи віком від 16 до 30 років, раніше засуджені, схильні до агресивної поведінки, які прагнуть помститися за заподіяні раніше образи. Часто такі особи знаходяться в нетверезому стані, що обтяжує обставини.

Попередження і припинення протиправної поведінки учасників масових заходів, а також інших надзвичайних обставин, що несуть за собою створення кризових ситуацій, досягається насамперед за

допомогою добре продуманої та налагодженої системи попередніх організаційно-тактичних заходів, що забезпечують своєчасне реагування на них поліції, чіткий розрахунок її сил і засобів.

5.1.2. Порядок організації охорони публічного порядку та безпеки під час проведення масових заходів

У суспільному житті нашої держави з кожним роком зростає кількість проведених суспільно-політичних, культурно-видовищних, спортивних та інших заходів. Їхньою характерною рисою є значне скупчення людей на відносно обмеженій території. Серед громадян, що беруть участь у подібних заходах, складаються різні відносини, які потребують упорядкування і регулювання з боку уповноважених на те суб'єктів.

Відповідно до чинного законодавства такі обов'язки покладаються на місцеві органи влади та організаторів мирних зібрань, а основним завданням поліції при цьому є забезпечення публічного порядку та безпеки. У зв'язку з цим поліцейські підрозділи не тільки під час проведення масових заходів, а й заздалегідь зобов'язані підготуватися та вжити заходів, які сприятимуть забезпеченню правопорядку в умовах проведення масових заходів.

Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися лише в інтересах національної безпеки, публічного порядку та безпеки.

Публічний порядок можна визначити як сукупність усіх правил, що регламентують суспільні процеси і відносини між його окремими частинами; у вузькому – інститути і норми, що обумовлюють статус людини і громадянина та соціальних груп у суспільстві тою мірою, якою це зумовлено їх інтересами та закономірностями розвитку самого суспільства, а також науково обґрунтовані відносини між членами суспільства та його структурними елементами.

Тлумачення понять "національна безпека", "публічний порядок", "публічна безпека" та інших, що стосуються окремих положень щодо обмеження прав, містяться у Сіракузьких принципах тлумачення обмежень і відступів від положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, схвалених економічною та соціальною радою ООН у 1985 р. Так, згідно з названим актом публічний порядок можна визначити як сукупність норм, які забезпечують життєдіяльність суспільства або як низку основоположних принципів, на яких побудовано суспільство, а під публічною безпекою слід мати на увазі захист від загрози безпеці людей, їхньому життю або фізичному здоров'ю, а також серйозних збитків їхньому майну.

Здійснення повноважень щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян під час

проведення мирних зібрань Законом України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР "Про місцеве самоврядування в Україні" покладено на органи місцевого самоврядування. Так, до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів, здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні публічного порядку.

Забезпечення у межах і формах, визначених Конституцією і законами України, законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян у межах адміністративно-територіальної одиниці покладається також Законом України від 9 квітня 1999 року № 586-XIV "Про місцеві державні адміністрації" на місцеві державні адміністрації. Цей Закон визначає місцевій державній адміністрації функції зі здійснення на відповідній території державного контролю, зокрема, за додержанням правил транспортного обслуговування, публічного порядку, правил технічної експлуатації транспорту та дорожнього руху.

Серед основних повноважень поліції під час забезпечення публічного порядку та безпеки відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» передбачена взаємодія з органами правопорядку та іншими органами державної влади, а також органами місцевого самоврядування, у зв'язку з чим поліція:

1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень;

2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення;

3) вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення;

4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення;

5) здійснює своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події;

6) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності;

7) розшукує осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом;

8) у випадках, визначених законом, здійснює провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймає рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечує їх виконання;

9) доставляє у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення;

10) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях;

11) регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі;

12) здійснює супроводження транспортних засобів у випадках, визначених законом;

14) вживає всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я;

19) здійснює охорону об'єктів права державної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами, а також бере участь у здійсненні державної охорони;

26) вживає заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку під час примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб).

Залучення для проведення виконавчих дій працівників поліції здійснюється за вмотивованою постановою виконавця, яка надсилається керівнику територіального органу поліції за місцем проведення відповідної виконавчої дії. Відмова у залученні поліції для проведення виконавчих дій допускається лише з підстав залучення особового складу даного територіального органу поліції до припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових заворушень, а також для подолання наслідків масштабних аварій чи інших масштабних надзвичайних ситуацій.

Отже, виконавчі комітети місцевих рад народних депутатів, місцеві державні адміністрації здійснюють повноваження щодо організації та контролю за забезпеченням публічного порядку та безпеки під час проведення мирних зібрань, а поліція - безпосередньо забезпечує публічний порядок та безпеку, в тому числі, дорожнього руху, безпеку громадян на таких заходах.

Відповідно до вимог наказу МВС України від 22.01.2016 р. № 39 «Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві» управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування (далі – УОАЗОР),

які є структурними підрозділами головних управлінь Національної поліції здійснюють координацію, аналіз, планування, контроль та узгодження діяльності структурних підрозділів апарату ГУ та відокремлених структурних підрозділів ГУ з питань забезпечення публічної безпеки і порядку. Серед їх функцій участь в організації діяльності оперативних штабів, робочих груп з координації дій та управління силами і засобами поліції під час проведення масових заходів, державних свят і надзвичайних подій.¹

Під час планування та проведення мирних зібрань зусилля організаторів, працівників видовищних об'єктів і поліції мають загальну спрямованість – не допустити порушень публічного порядку і безпеки під час проведення масових заходів. Це зумовлює необхідність їх тісного контакту та взаємодії. Завжди слід розраховувати кількість поліцейських присутніх на заходах, а також їх резерв, адже не слід виключати, що під час проведення мирного зібрання можуть виникнути умови громадянської непокори, проведення несанкціонованих заходів чи грубі порушення публічного порядку, що загрожують публічній безпеці. Для забезпечення публічного порядку під час проведення масових заходів керівник територіального органу поліції повинен залучати реально необхідну кількість сил і засобів.

Територіальний орган Національної поліції організовує роботу щодо забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення масових заходів залежно від їх значення та масштабу. У період підготовки до охорони публічного порядку і суспільної безпеки під час проведення масових заходів відповідний керівник поліції на території якого планується проведення мирного зібрання повинен забезпечити:

- вивчення нормативних актів, що регламентують повноваження поліції, відповідальність організаторів і учасників заходів за порушення правопорядку;
- тренування з відпрацювання тактичних прийомів несення служби в умовах ускладнення обстановки. Тренування здійснюються напередодні на місці проведення масового заходу.

При цьому уточнюються завдання, розподіл нарядів, перевіряється реальність установлених термінів розгортання задіяних сил, відпрацьовуються питання взаємодії різних нарядів з іншими допоміжними силами на випадок виникнення надзвичайних обставин.

Основними завданнями поліції у період підготовки проведення масового заходу є:

- забезпечення спільно з організаторами заходів необхідних умов безпеки учасникам і глядачам, дотримання встановлених правил поведінки в місцях масового заходу;

¹ Про затвердження Типового положення про управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування головних управлінь Національної поліції України в Автономній Республіці Крим та м. Севастополі, областях, м. Києві : Наказ МВС України від 22.01.2016 № 39 // Офіційний вісник України.— 2016. - № 16. - с. 400. - Ст. 668.

- попередження і припинення злочинів, порушень публічного порядку;
- забезпечення безпеки дорожнього руху і пожежної безпеки;
- недопущення ослаблення охорони публічного порядку на території, де безпосередньо заходи не проводяться.

Під час виконання зазначених завдань діяльність поліції поділяється на три етапи: підготовчий, виконавчий (безпосередній) і заключний.

На підготовчому етапі організується підготовка особового складу та технічних засобів до несення служби, проводиться остаточне дослідження території та об'єктів разом з організаторами та усуваються виявлені недоліки; проводиться службовий інструктаж нарядів і посадових осіб, уточнюються їх задачі та обов'язки при проведенні заходу, проводяться тренування та репетиції дій нарядів в екстремальних умовах на закріплених за ними ділянках, організується надійна взаємодія всіх зацікавлених служб і організацій.

Виконавчий етап охорони публічного порядку охоплює діяльність підрозділів і нарядів від початку здійснення заходів охорони до закінчення евакуації і розосередження глядачів і учасників масового заходу.

Заключний етап починається з моменту закінчення заходу і закінчується після здійснення евакуації та посадки основної маси людей на громадський транспорт. Під час заключного періоду здійснюється ряд організаційних і практичних заходів. Оперативний штаб організує вихід глядачів з об'єкта проведення масового заходу після його закінчення.

Забезпечивши евакуацію та розосередження учасників заходу, наряди патрульної поліції збираються в раніше визначених місцях для підведення підсумків роботи і короткої оцінки їх діяльності.

У день проведення масового заходу керівник підрозділів превентивної діяльності проводить перевірку наявності особового складу та стан його екіпірування, інструктажі старших самостійних груп і всього особового складу, при цьому повідомляє про можливі зміни в проведенні масового заходу, забезпечує розподіл задіяних працівників поліції і технічних засобів, установлює зв'язок з організаторами масових заходів.

З метою належної організації управління силами та засобами, що залучені до виконання завдань із забезпечення публічного порядку під час проведення масового заходу, залежно від чисельності учасників, особливостей місцевості, де відбувається масовий захід, його територія може поділятися на зони, сектори, дільниці.¹ Зони визначаються, як правило, при забезпеченні одночасного проведення декількох масових заходів або одного заходу при здійсненні учасниками пішого походу територіями декількох адміністративних районів населеного пункту.

¹ Сектор – складова частина зони.
Дільниця – складова частина сектора.

Начальником зони призначається один із керівників територіального органу поліції.

Основою підготовки до забезпечення правопорядку та безпеки є прогнозування (моделювання) керівником обстановки, яка може скластися під час проведення масового заходу.

Прогнозування обстановки включає в себе вивчення керівником повідомлень організаторів про місце, час і масштаб (чисельність) масового заходу, поведінку та настрій його учасників, ставлення до проведення заходу окремих верств населення, можливі зміни в масштабах і порядку проведення заходу, результатів забезпечення правопорядку під час попередніх аналогічних заходів, інформації про стан криміногенної обстановки тощо.

На основі аналізу прогнозування обстановки, наявності особового складу підрозділу поліції керівник визначає варіант несення служби (звичайний, посилений, особливий), віддає необхідні розпорядження (вказівки) підлеглим і контролює їх виконання.

Варіанти охорони публічного порядку та безпеки, чисельність особового складу поліції, що залучається, його оснащеність, форма одягу тощо визначаються відповідними рішеннями керівників поліції, на території обслуговування яких проводяться масові заходи:

- звичайний варіант несення служби – при незначній чисельності учасників заходу та прогнозованому неускладненні оперативної обстановки;

- посилений варіант несення служби – при значній кількості учасників заходу або наявній інформації про можливі ускладнення оперативної обстановки;

- особливий варіант несення служби – при великій кількості учасників масового заходу, а також за участю вищих посадових осіб України, зарубіжних країн або відомих громадсько-політичних діячів, присутність яких може викликати підвищений суспільний інтерес та призвести до різкого ускладнення обстановки.

До проведення масового заходу обов'язковим і доцільним є рекогносцирування місцевості, де відбуватимуться масові заходи, з метою всебічного й ретельного вивчення її особливостей, криміногенної обстановки, наявності та стану мереж автодоріг, можливих шляхів підходу (під'їзду) учасників заходів, їх евакуації, місць стоянки автотранспорту, технічного стану об'єктів, що знаходяться поблизу тощо. У разі необхідності керівництво територіального органу поліції може звертатися до місцевих органів влади для внесення тимчасових змін в організацію руху транспорту та пішоходів.

У ході рекогносцирування особливу увагу слід звертати на виявлення сторонніх предметів, що можуть бути використані як знаряддя для нанесення тілесних ушкоджень їх учасникам та стороннім особам, протидії та перешкоджанню діяльності поліції. За результатами цієї

роботи складається відповідна довідка, а в разі виявлення недоліків – акт, який негайно подається до відповідних органів, організацій та установ для усунення цих недоліків.

За результатами рекогносцирувань розробляється план забезпечення публічного порядку та безпеки, який повинен містити десять розділів:

1. Зміст, програма заходу, місце, час його проведення, оперативна інформація.

2. Підготовчі, організаційно-практичні та оперативні заходи.

3. Склад, графік роботи оперативного штабу (робочої групи), виїзних штабів на об'єктах проведення заходів.

4. Загальний розрахунок сил і засобів, що залучаються від конкретного органу або підрозділу поліції, а також вищого навчального закладу зі специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі – ВНЗ СУМ ПП).

5. Території проведення заходу, які, залежно від обсягів місцевості, поділяються на зони, сектори, дільниці та закріплюються за певними нарядами патрульної поліції; особовим складом ВНЗ СУМ ПП; вихідні дані та позивні старших (керівників) нарядів, час виставлення нарядів.

6. Чисельність та місце розташування загальних резервів на випадок нестандартних ситуацій.

7. Дії поліції при виникненні нестандартних ситуацій.

8. Конкретні завдання керівникам підрозділів поліції щодо забезпечення публічного порядку та безпеки під час проведення масового заходу.

9. Організація управління силами і засобами (контроль за дотриманням розрахунку сил та засобів, відповідальна особа, на яку покладається загальне керівництво всіма нарядами патрульної поліції; за необхідності визначається порядок проведення загальних інструктажів, тренувань з особовим складом).

10. Заходи контролю.

До письмового плану додається план-схема, у якому відображаються розстановка сил і засобів, схеми взаємодії нарядів, характеристики місцевості (об'єкта), маршрути руху та відводу (у т.ч. резервні) учасників заходу, інші необхідні дані з урахуванням особливостей масового заходу. Якщо протягом доби заходи відбуваються в різних місцях населеного пункту (на різних об'єктах), готується загальний план-схема та детальні план-схеми кожного місця (об'єкта).

Зміст схеми: посередині наноситься схема з місцями проведення заходу, маршрутами пересування його учасників, зазначаються зони та ділянки відповідальності; усі види нарядів, у тому числі резерви; органи управління силами та засобами; місця для роботи з правопорушниками; можливі шляхи евакуації громадян у разі загострення обстановки тощо.

Ліворуч від схеми зазначаються: характеристика масових заходів, додаткова інформація щодо їх проведення; склад оперативного штабу

(робочої групи) (посада, звання, П.І.Б., телефони), його завдання; загальний розрахунок сил і засобів, які безпосередньо залучаються для забезпечення публічного порядку під час масового заходу; розрахунок сил і засобів, які безпосередньо залучаються до забезпечення публічного порядку під час масового заходу по кожному об'єкту; резерви, місця їх знаходження; схема зв'язку.

Праворуч від схеми зазначається порядок дій особового складу поліції в разі виникнення групових порушень публічного порядку, масових заворушень тощо.

Під схемою висвітлюються характеристики місць (об'єктів) проведення заходу.

На основі такої схеми керівник спільно зі старшими зон, ділянок, окремих нарядів і резервів шляхом проведення штабного тренування, а в разі потреби (виходячи з важливості заходу) – тактико-спеціального навчання, відпрацьовує варіанти дій поліції, зокрема, під час ускладнення обстановки.

У разі отриманні повідомлень про проведення резонансного (багатотисячного та тривалого) заходу розгортається діяльність оперативного штабу, організовується переведення керівного та особового складу поліції на посиленій варіант оперативно-службової діяльності. Забезпечується постійне відстеження, негайне й ефективне реагування на будь-які зміни в оперативній обстановці, своєчасно інформується з цього питання МВС України.

5.1.3. Тактичні дії поліції щодо забезпечення публічного порядку під час проведення масових заходів

Головний зміст діяльності поліції під час проведення масових заходів складається зі створення найбільш сприятливих умов їх проведення. Це завдання вирішується комплексно, на основі узгоджених дій усіх підрозділів поліції з урахуванням форм і методів їх роботи, розмежування компетенції та відповідальності.

Організація охорони правопорядку та публічної безпеки під час проведення масових заходів передбачає:

а) на вулицях, площах, у парках, скверах:

- по зовнішньому периметру території проведення заходу – недопущення проходу до місця заходів осіб, які знаходяться в стані сп'яніння, мають предмети, які можна використати для нанесення тілесних ушкоджень; забезпечення безперешкодного проходу місцевих жителів до своїх помешкань, а працівників установ, підприємств, організацій – до місця роботи; створення поліцейських ланцюгів перед шляхами пересування протидіючих груп громадян; проїзд автотранспорту;

- охорону важливих об'єктів, що знаходяться поблизу проведення

заходу;

- поступову (планомірну) евакуацію визначеними шляхами учасників і глядачів заходу після його завершення, організовану посадку та безпечний проїзд комунальним транспортом;

б) під час піших походів:

- завчасне відведення транспорту від маршруту проведення заходу;
- можливість зміни руху учасниками заходу від раніше визначеного маршруту;

- можливість блокування проїжджої частини вулиць;

в) під час проведення футбольних матчів:

- аналіз стану забезпеченості публічного порядку та забезпечення громадської безпеки під час проведення футбольних матчів свідчить про поступове зростання агресивності численних груп завзятих прихильників (фанатів) футбольних клубів, збірних країн тощо, їхню готовність до вчинення хуліганських проявів, злісної непокори законним вимогам правоохоронців, провокаційних дій щодо вболівальників команд-суперниць, організації й групових сутичок та масових заворушень.

Тому надійне забезпечення публічного порядку й безпеки під час проведення футбольних матчів багато в чому залежить від готовності поліції до професійних дій у складних умовах й високого рівня їх організації та узгодженості.

У зв'язку із цим питання боєздатності поліції і підвищення ефективності управління під час проведення масових заходів є досить актуальними. Для здійснення ефективної протидії порушенням публічного порядку, мінімізації ризиків публічної безпеки під час проведення масових заходів та вибору найоптимальніших управлінських рішень у кожній конкретній ситуації, необхідно провести класифікацію різноманітних антисоціальних груп та їх учасників, висвітлити основні моделі їхньої протиправної поведінки, а також визначити відповідні заходи з їх запобігання й припинення.

Натовп – це безструктурне скупчення людей, позбавлених ясно усвідомленої спільності цілей, але пов'язаних між собою подібністю емоційного стану і загальним об'єктом уваги. Важливою структурною характеристикою натовпу є його соціально-психологічний склад. Це самостійний чинник, який значною мірою впливає на його формування, розвиток та, що вкрай важливо, на перехід його учасників до активних дій.

Натовп за складом не є однорідним, у ньому можна виділити такі прошарки:

- 1) активні – ті, що мають на меті взяти безпосередню участь у протиправних діях, причому мотиви їх поведінки можуть різнитися (дати вихід негативним емоціям, набути авторитету, помститися тощо);

- 2) підбурювачі – ті, хто не збирається особисто активно діяти, а прагне використати для досягнення власної мети інших осіб; вони

звертаються до присутніх із лозунгами та закликами, формують образ ворога, спонукають негативні емоції, маніпулюють суспільною думкою;

3) спостерігачі – особи, які до того, що відбувається, ставляться зацікавлено, але наміру брати участь в активних діях не мають;

4) випадкові – ті, хто до події ставляться байдуже або ж навіть негативно, засудливо, але їхня присутність чисельно збільшує натовп, надає присутнім відчуття могутності.

Натовп переходить до активних дій, коли кількість учасників першої групи активні учасники досягає критичної концентрації. Це стає можливим за таких умов:

- умисне загострення обстановки підбурювачами, яке може мати як словесну форму (звернення до присутніх, вигуки, скандування окремих слів чи лозунгів), так і проявлятися в безпосередніх агресивних діях, які вчиняють спеціально проінструктовані та підготовлені особи. Привід для таких дій, як правило, не відповідає ступеню активності (зупинка та пошкодження транспорту, биття шибок на вікнах, застосування сили щодо суперника чи правоохоронців), метою якої є провокування агресивності присутніх громадян та представників офіційної сторони;

- неможливість перевірки відомостей, що надходять, унаслідок чого на віру приймається та інформація, що відповідає загальному емоційному настрою та надходить від осіб, які користуються довірою та авторитетом;

- присутність неврівноважених та легкозбуджуваних людей, осіб, схильних до агресивної поведінки, та таких, що нарікають на несправедливе ставлення до улюбленої команди; п'яних чи в стані наркотичного збудження; угруповань підлітків чи молоді з агресивними установками. Такі особи із підвищеною реактивністю до порушень публічного порядку далеко не завжди з'являються випадково: їх можуть спеціально готувати, зокрема й доводячи до стану сп'яніння, тенденційно пояснюючи події тощо.

У результаті зазначених умов фанати та вболівальники перетворюються на агресивний натовп, у якому багато хто починає діяти зовсім не так, як у повсякденному житті – вони приймають за зразок поведінку оточуючих, навіть якщо це суперечить їхнім моральним принципам та звичкам. Значно зростає агресивність людей, у їхніх висловлюваннях та діях з'являється жорстокість.

Під час проведення футбольних матчів значні труднощі для охорони публічного порядку викликає поведінка агресивно-експресивних груп, які надмірно проявляють почуття радості, захвату, гніву тощо. Це особливо характерно для глядачів на футбольних змаганнях.

Під впливом азартного спортивного характеру змагань глядачі відчувають хвилювання, що скорочує можливості для раціонального керування своїми вчинками, скоюють дії, які й вважаються прийнятими для подібних ситуацій нормами, але далеко виходять за межі звичайної

поведінки. Це проявляється в образливих вигуках на адресу спортсменів і суддів, викиданні на спортивну арену та бігові доріжки різних предметів, а іноді й у спробах утритися в хід змагань і суддівства.

Значна частина зазначених груп складається не із щирих уболівальників, а з осіб, які відчувають почуття пристрасності до однієї з команд, а також любителів гострих відчуттів, що виникають під впливом ситуацій, які складаються на спортивній арені. Найчастіше саме ці особи надають антипублічного характеру груповій поведінці. При цьому їхні дії та вчинки виявляються поза впливом глядачів із більш урівноваженою поведінкою.

Слід відзначити, що публічні релігійні заходи, як правило, є заздалегідь заплановані та пов'язані з певними датами (релігійними святами тощо). За таких умов інформація про проведення такого заходу надходить до патрульної поліції переважно від територіальних органів Національної поліції, а повідомлення про порушення публічного порядку – від громадян свідків подій чи потерпілих. Наряд патрульної поліції може самостійно виявити правопорушення під час супроводження проведення такого заходу.

Публічні загальнодержавні святкові та пам'ятні заходи відбуваються у відповідності до планів затверджених (схвалених) місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування. За таких умов інформація про проведення такого заходу надходить до патрульної поліції переважно від територіальних органів Національної поліції як частина плану забезпечення публічної безпеки та забезпечення публічного порядку під час такого заходу, що розробляється ними. В окремих випадках (наприклад, забезпечення публічної безпеки та публічного порядку біля шкіл під час святкування «Першого дзвоника») органи місцевої влади чи органи місцевого самоврядування можуть безпосередньо звертатися до підрозділів патрульної поліції із відповідною інформацією.

Заходи за участю осіб, щодо яких здійснюється державна охорона мають переважно плановий характер. Якщо заплановано участь посадових та інших осіб, щодо яких здійснюється державна охорона Управління державної охорони висуває відповідні вимоги до територіальних органів Національної поліції та підрозділів патрульної поліції, які мають бути враховані у плані забезпечення публічної безпеки та забезпечення публічного порядку під час відповідного заходу.

Вибори і референдуми є виключно плановими заходами, що проводяться Центральною виборчою комісією та територіальними й дільничними виборчими комісіями у встановленому законом порядку. На підрозділи патрульної поліції за цих умов переважно покладається забезпечення публічної безпеки та публічного порядку на території відповідного виборчого округу, на територіальні органи Національної поліції – у місці проведення голосування та на маршруті перевезення

документів, в яких містяться результати волевиявлення, до місць їх постійного зберігання.

Вимоги поліцейського з питань охорони публічного порядку є обов'язковими для виконання як службовими особами, так і громадянами, особливо, якщо вони перешкоджають здійсненню їх повноважень. На місці вчинення малозначного адміністративного порушення поліцейський має право зробити усне зауваження, однак при вчиненні правопорушень у сфері публічного порядку він має застосувати заходи адміністративного примусу.

Забезпечення публічного порядку передбачає використання поліцейським відпрацьованих і перевічених практикою форм і методів, способів і прийомів діяльності за певною системою яка називається тактикою. В юридичній літературі загальне абстрактне поняття тактики визначають як сукупність засобів, прийомів і способів для досягнення поставленої мети.

Закони та відомчі нормативні акти України повинні сприяти поліцейським правильно орієнтуватися в різноманітних випадках антигромадських проявів, вибирати найбільш дієві тактичні прийоми їх попередження та припинення при суворому додержанні законності.

Характер масових заходів і їх особливості вимагають оперативності та готовності керівників територіальних органів поліції у прийнятті рішень щодо забезпечення публічного порядку і безпеки під час їх проведення.

Під час проведення масових заходів поліцейськими застосовуються наступні методи і прийоми несення служби з охорони публічного порядку і суспільної безпеки – спостереження, супровід, обстеження, регулювання, перешкоджання.

Спостереження – цей прийом використовується усіма видами нарядів, задіяних в охороні публічного (громадського) порядку. Він призначений для виявлення обставин, що вказують на відхилення в поведінці людей і здатних створити кризову ситуацію, попередити своєчасним утручанням виникнення такої ситуації і її можливих наслідків.

Супровід – зазначений прийом необхідний для попередження і припинення правопорушень і злочинів на шляху проходження потягів, морських і річкових судів, повітряного транспорту, автоколон; для забезпечення безпеки офіційних осіб і гостей, що прибувають, учасників масових заходів, а також збереження їхніх вантажів. Супровід також здійснюється для охорони публічного порядку під час проведення вуличних ходів, демонстрацій, легкоатлетичних пробігів тощо.

Перешкоджання – цей прийом використовується з метою недопущення проникнення окремих осіб (глядачів) на визначену територію. Поліцейські дислокуються на підступах до місць проведення заходів, особливо на КПП, навколо споруджень для проведення масових заходів, оглядових майданчиків, спортивних споруджень і не дозволяють

входити в ту чи іншу зону неорганізованим глядачам, особам у стані алкогольного сп'яніння, стороннім особам тощо.

Обстеження – подібний прийом здійснюється в обов'язковому порядку перед проведенням, у перервах і після закінчення масового заходу. Перевірці піддаються трибуни і приміщення, які знаходяться під ними з метою виявлення й усунення недоліків, що можуть вплинути на забезпечення безпеки учасників і глядачів, а також виявлення радіоактивних, вибухових, отрутних та інших речовин і предметів.

Регулювання – прийом використовується під час пересування громадян, що прибувають до місця проведення масового заходу, у період його проведення і після закінчення його. Поліцейські регулюють рух глядачів з метою рівномірного розподілу їх при вході в будинки, споруди, особливу увагу, звертаючи при цьому на недопущення скупчення мас у вузьких проходах тощо.

Таким чином, основні види нарядів патрульної поліції, що залучаються до несення служби із забезпечення правопорядку під час масових заходів, є:

1) піші та автомобільні патрулі: безпосередньо перебувають біля місця (у місці) проведення масового заходу. Не залишають місце несення служби до його закінчення. Діють у постійній взаємодії зі старшим нарядів територіального органу поліції; не допускають до місця проведення масового заходу осіб, які перебувають у стані сп'яніння. Уживають заходів щодо затримання правопорушників;

2) ланцюжки: у разі необхідності здійснюють оточення території, на якій проводяться масові заходи, з метою недопущення проходу сторонніх осіб. При проведенні двох або більше масових заходів в одному місці для запобігання зіткненням між учасниками заходів забезпечують їх розмежування. Забезпечують організований рух учасників заходу;

3) пропускні (фільтраційні) пункти: працівники патрульної поліції, які перебувають на пропускних (фільтраційних) пунктах, проводять поверхневий огляд осіб, які хочуть потрапити до місця проведення резонансного масового заходу чи масових заходів масштабного характеру, вилучають предмети, які можуть бути використані для заподіяння тілесних ушкоджень, виявляють та затримують правопорушників;

4) пости регулювання дорожнього руху: забезпечують відведення автотранспорту від місць проведення масових заходів. Під час піших походів за участю великої кількості громадян забезпечують часткове обмеження руху транспорту на маршруті пересування учасників заходів;

5) групи супроводження: здійснюють контроль за переміщенням організованих груп громадян у межах населеного пункту; під час піших походів забезпечують супровід учасників заходів до місця їх проведення;

6) пости спостереження: перебувають у визначеному місці, здійснюють спостереження за прибуттям та переміщенням організованих

груп громадян, які прибувають до населеного пункту для участі в масових заходах.

Для забезпечення документування та фіксації протиправних дій під час проведення масових заходів і акцій можуть створюватись: група фіксації, група переслідування, пошуку та затримання правопорушників, група фільтрації, група розбору (документування) і проведення дослідчих перевірок. Після завершення масових заходів та акцій, під час яких відбулися порушення публічного порядку, на місце події прибуває слідчо-оперативна група для здійснення необхідних процесуальних дій.

Крім того, для вирішення завдань із забезпечення публічного порядку і безпеки у випадках ускладнення обстановки під час проведення масового заходу створюється резерв. Резерв повинний розташовуватися в місцях, звідки він може бути найближчим часом введений в дію.

Резерви, що знаходяться в розпорядженні начальників секторів, ділянок і напрямів, складають не менш 15% сил і засобів, використовуваних на службу в даному сектору, ділянці чи напрямку. Задіяні резерви негайно заповнюються за рахунок вивільнення сил і засобів з менш важливих ділянок і напрямків.

Таким чином можна сказати, що під час проведення масових заходів відбувається організаційно-структурна перебудова роботи поліцейських, уводиться визначений правовий режим, різко зростає навантаження на них, що для виконання поставлених завдань в умовах проведення масових заходів застосовує додаткові наряди.

У разі проведення масового заходу, під час якого передбачено виставлення наряду територіального органу Національної поліції старшим нарядів під час проведення заходу є працівник територіального органу, що перебуває в місці його проведення. Безпосередньо перед проведенням заходу наряд патрульної поліції прибуває до місця його проведення. Старший наряду патрульної поліції з'ясовує обстановку у зв'язку з проведенням заходу в старшого нарядів територіального органу поліції та повідомляє йому свої контакти на випадок необхідності надання допомоги.

У разі проведення масового заходу, під час якого не передбачено виставлення наряду територіального органу поліції, наряд патрульної поліції повинен:

- безпосередньо перед початком прибути на місце його проведення;
- установити організатора заходу та провести з ним бесіду (попередити про недопущення порушень);
- поінформувати чергового територіального органу поліції про початок заходу та обстановку у зв'язку з його проведенням.

Черговий територіального органу поліції залежно від обстановки, що складається в місці проведення заходу, приймає рішення:

- якщо обстановка контрольована – про продовження несення служби нарядом патрульної поліції на своєму маршруті патрулювання та періодичне прибуття до місця масового заходу з метою контролю за його

проведенням;

- якщо існує ризик загострення обстановки – про залишення наряду патрульної поліції на місці проведення заходу до прибуття працівників територіального органу поліції.

Старший наряду доповідає черговому територіального органу поліції про обстановку у зв'язку з проведенням масового заходу та далі діє за його вказівкою. У разі залишення наряду патрульної поліції на місці проведення заходу старший наряду доповідає безпосередньому керівнику про ситуацію, що склалася у зв'язку з проведенням масового заходу.

Загальний алгоритм дій патрульного, який виявив проведення спонтанного мирного зібрання:

1. Повідомлення командира (відповідального чергового) про виявлення спонтанного мирного зібрання

2. Встановлення організатора (уповноваженого учасника) спонтанного мирного зібрання

3. Встановлення особи організатора (уповноваженого учасника) спонтанного мирного зібрання, мети зібрання, часу його проведення, маршруту

4. Попередження організатора (уповноваженого учасника) спонтанного мирного зібрання про їх відповідальність за забезпечення публічної безпеки та публічного порядку

5. Застосування необхідних превентивних поліцейських заходів відповідно до Закону України «Про Національну поліцію».

6. Роз'яснення організатору (уповноваженому учаснику) спонтанного мирного зібрання вставленого порядку організації та проведення мірних зібрань, у т.ч. й контрзібрань.

7. Надання дієвої допомоги щодо узгодження із представниками місцевого органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування питань забезпечення публічного порядку та публічної безпеки до часу завершення мирного зібрання.

8. Про результати роботи доповісти командирі (відповідальному черговому).

Участь патрульних у забезпеченні публічної безпеки і порядку під час масштабних масових заходів здійснюється за певним алгоритмом. Насамперед, напередодні проведення масових заходів масштабного характеру керівник територіального органу Національної поліції узгоджує з керівником управління патрульної поліції залучення працівників патрульної поліції, їх кількість (за видами нарядів) та завдання, які необхідно буде виконати у зв'язку з проведенням таких заходів.

Керівник територіального органу Національної поліції надсилає письмовий запит до управління патрульної поліції щодо виділення (попередньо узгодивши) працівників для забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення заходу із зазначенням:

- загальної необхідної кількості працівників (окремо за видами

нарядів);

- контактів старшого від патрульної поліції;
- часу та місця прибуття працівників на загальний інструктаж

нарядів.

Управління патрульної поліції виділяє працівників частково за рахунок внесення корективів до розстановки нарядів на поточну зміну під час проведення заходу та частково – за рахунок зміни, що відпочиває, та невідкладно надсилає письмове підтвердження до територіального органу поліції щодо виділення (після узгодження) працівників патрульної поліції в оперативне підпорядкування цього органу для забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення заходу.

Територіальний орган Національної поліції: готує розрахунок сил та засобів поліції для забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення заходу, при цьому включає до нього сили патрульної поліції із визначенням місць несення служби та конкретних завдань; створює координаційну групу, яку очолює керівник відповідного територіального органу поліції. Старший від патрульної поліції призначається його заступником; приймає в оперативне підпорядкування зазначені сили на час забезпечення публічної безпеки і порядку під час проведення заходу та здійснює загальне керівництво силами і засобами згідно з розстановкою нарядів.

З метою відстеження прибуття груп громадян з регіонів держави до місць проведення заходу територіальні органи Національної поліції подають до управління патрульної поліції інформацію про заплановані виїзди громадян (кількість, орієнтовний час прибуття, за можливості – вид транспорту та контакти старших груп) і місця можливого прибуття автотранспорту.

Напередодні та в день проведення заходу, під час інструктажу нарядів патрульної поліції працівників орієнтують на:

- відстеження можливого прибуття громадян (кількість, орієнтовний час прибуття, за можливості – вид транспорту та контакти старших груп) з регіонів держави для участі в заходах та місця можливого прибуття автотранспорту;

- негайне інформування про це чергового територіального органу поліції.

У день проведення заходу відомості стосовно працівників патрульної поліції, що залучаються до забезпечення публічної безпеки і порядку під час його проведення, вносяться до книги нарядів. Виділені працівники прибувають у визначений час до місця проведення загального інструктажу нарядів. Старший від патрульної поліції доповідає керівнику відповідного територіального органу поліції – керівнику координаційної групи про прибуття та кількість підпорядкованих йому працівників.

Керівник територіального органу Національної поліції, який безпосередньо здійснює керівництво силами і засобами під час проведення

заходу, залучає наряди патрульної поліції у міру здійснення заходу винятково через старшого від патрульної поліції.

У день проведення заходу працівники патрульної поліції, які несуть службу на визначених маршрутах патрулювання та безпосередньо не задіяні до забезпечення публічної безпеки і порядку під час їх проведення, повинні:

- відстежувати прибуття громадян з регіонів держави для участі в заході;
- відстежувати пересування громадян вулицями населеного пункту до місць проведення заходу;
- негайно інформувати про це чергового територіального органу поліції (кількість, місцезнаходження та напрямок пересування) та найближчі наряди патрульної поліції тих маршрутів патрулювання, куди рухається група громадян.

Після завершення заходу керівник територіального органу поліції, який безпосередньо здійснює керівництво силами і засобами, підбиває підсумки несення служби зі старшими від підрозділів.

Питання для повторення

1. *Розкрийте зміст поняття «масові заходи» та охарактеризуйте його.*
2. *Назвіть класифікацію масових заходів. Які існують види масових заходів?*
3. *Стисло опишіть порядок інформування державних органів про проведення масового заходу.*
4. *У чому полягають особливості охорони публічного порядку під час проведення масових заходів?*
5. *Які особливості охорони публічного порядку під час проведення мітингів, демонстрацій, вуличних походів?*
6. *Які особливості охорони публічного порядку під час проведення спортивних змагань?*
7. *Охарактеризуйте стадії кризової ситуації, що виникають під час проведення масових заходів.*
8. *На кого в першу чергу покладається охорона публічного порядку під час проведення масових заходів?*
9. *Охарактеризуйте дії поліції перед і під час проведення масових заходів.*
10. *Які методи і прийоми несення служби з охорони публічного порядку застосовуються поліцейськими під час проведення масових заходів?*
11. *Назвіть умови, коли натовп переходить до активних дій.*

Питання для обговорення

1. *Яка з наведених класифікацій масових заходів, на вашу думку, є найбільш точною? Чому?*

2. *Як Ви вважаєте, чи забезпечені права поліцейських для ефективного забезпечення публічного порядку і безпеки під час проведення масових заходів? Відповідь обґрунтуйте.*

5.2. Особливості планування та ведення спеціальних дій під час проведення масових заходів

5.2.1. Загальна характеристика та практика першочергових дій з організації та припинення масових заворушень

Групові порушення публічного порядку, масові заворушення небезпечні тим, що дестабілізують обстановку в населених пунктах, підривають підвалини суспільства та держави, завдають шкоди нормальній життєдіяльності громадян, роботі підприємств, установ, організацій, транспорту й можуть призвести до тяжких наслідків.

Дії сил і засобів у ході проведення спеціальних операцій із попередження й припинення акцій громадянської непокори істотно відрізняються від операцій із пошуку та затримання озброєних злочинців. Це зумовлено іншим правовим статусом учасників протиправних дій, масовим характером акцій, а також тією обставиною, що про плановані виступи, як правило, стає відомо заздалегідь, і, таким чином, з'являється можливість у разі необхідності провести комплекс попереджувально-профілактичних заходів.

Груповими порушеннями публічного порядку визнаються дії значної кількості осіб, які спільно порушують громадський порядок чи виявляють явну непокору законним вимогам представників влади. Масові заворушення супроводжуються насильством, погромами, підпалами, знищенням майна й іншими діями руйнівного характеру з боку великої групи людей, а також опором представникам влади із застосуванням зброї та інших предметів, що використовуються як зброя (ст. 294 КК України). Масові заворушення порівняно з груповими порушеннями публічного порядку створюють більш небезпечну для суспільства обстановку.

Аналіз КК України свідчить, що цілий ряд норм так чи інакше стосується організації або проведення мирних зібрань. Вони передбачають сувору відповідальність за порушення у сфері реалізації прав на мирні зібрання, оскільки криміналізовані діяння мають високу ступінь суспільної небезпеки. Серед них наступні: ст. 279 КК України «Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства», ст. 293 «Групове порушення громадського порядку», ст. 294 «Масові заворушення», ст. 295 «Заклики до вчинення

дій, що загрожують громадському порядку», а також інші суміжні склади, які за змістом можна віднести до відповідальності за перешкоджання мирним зібранням громадян, як, наприклад, ст. 258 «Терористичний акт», ст. 258-1 «Втягнення у вчинення терористичного акту», ст. 258-5 «Фінансування тероризму», ст. 260 «Створення непередбачених законом воєнізованих або збройних формувань», ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань», ст. 170 «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій», ст. 263 «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», ст. 340 «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій» та інші.

У науці існують різні кваліфікації теорії виникнення масових заворушень. У зарубіжній науці набула поширення теорія «порохового погребя», за якою масове заворушення може спалахнути через іскру, таку, як чутки про насилля з боку правоохоронних органів тощо.¹

Масові заворушення поділяють на чотири основні типи:

- *інструментальні* – дуже добре сплановані, що слугують засобом для досягнення визначених цілей;
- *експресивні* – характеризуються підвищеною емоційністю, проявом певних почуттів і ставлення до наявних факторів;
- *перехідний тип* – інструментально-експресивний, який часто виникає без загальних причин;
- *діючий* – характеризується несподіваним виникненням масових заворушень.²

Деякі автори виділяють його підвиди: агресивний, об'єднаний сліпою ненавистю до певного об'єкту; панічний (рятувальний) – стихійно рятується від реального чи уявного джерела небезпеки; користолобний; повстанський, у якому людей об'єднує загальне справедливе обурення діями влади.³

Практика свідчить, що під час проведення масових заходів існує можливість виникнення групових порушень публічного порядку або масових заворушень. Імовірним є такий розвиток подій під час проведення несанкціонованих мітингів, демонстрацій та інших масових заходів політичного характеру. Їх організатори нерідко заздалегідь планують і провокують зіткнення із силами охорони публічного порядку.

¹ Dosroches F. Patterns in Prots Canadran Journal. Of Criminology and Corrections // – 1974. – № 4. – P. 332-352.

² Спицын В.И. Правовые и организационные основы деятельности учреждений и органов уголовно-исполнительной системы Министерства юстиции Российской Федерации в режиме особых условий: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Спицын Валерий Иванович. – М., 2002. – С. 15.

³ Арестов О.М. Агресивний натовп та методи протидії йому: Навчальний посібник / Арестов О.М., Васильев В.Т., Друзі В.А. – Харків: Ун-т внутр. справ, 1998. – С. 5-6.

Практика свідчить, що серйозне ускладнення суспільно-політичної обстановки змушує приймати рішення керівника територіального органу поліції про створення оперативного штабу.

Відміною особливістю спеціальних операцій з припинення масових заворушень є і масштаб створюваного угруповання сил і засобів, яке, як правило, за своєю чисельністю значно перевищує угруповання, необхідне для ведення інших спеціальних операцій. У разі виникнення великомасштабних масових заворушень, дії з їх припинення потребують залучення додаткових сил і засобів із суміжних регіонів. При цьому можливим є створення стратегічних резервів, які крім поліції включатимуть зведені загони, що формуються з особового складу з'єднань і частин Національної гвардії України, ВНЗ СУМ ПП.

В інтересах оперативного управління силами й засобами поліції у разі виникнення масових заворушень, організації стратегічного маневру зведеними загонами на відповідні операційні напрямки територія України поділяється на п'ять зон оперативного реагування. На старшого оперативного начальника в зоні оперативного реагування покладаються: координація взаємодії зведених загонів, що залучаються для надання допомоги в припиненні масових заворушень, установлення розрахункового часу їх прибуття, організація управління, вирішування завдань із використання цих загонів, контроль за станом матеріально-технічного забезпечення тощо. Старший оперативний начальник також організовує проведення оперативних нарад і штабних тренувань у відповідній зоні.

5.2.2. Організація управління силами й засобами

Спеціальні заходи з припинення масових заворушень характеризуються створенням не тільки оперативного або оперативно-стратегічного, але й тактичного угруповання сил і засобів, що включає більшу кількість груп бойового порядку порівняно з іншими спеціальними операціями. Основне призначення тактичного угруповання сил і засобів при веденні спеціальних дій – застосування або загроза застосування заходів силового або психологічного впливу до учасників масових заворушень.

Припинення масових заворушень силовими методами є одним із видів спеціальних бойових дій, які використовуються спеціальними підрозділами Національної поліції і Національної гвардії України під час проведення спеціальних операцій.

Зокрема, виходячи з Закону України «Про Національну поліцію», серед підрозділів поліції, які функціонують в її системі територіальних органів, поліція особливого призначення залучається до припинення групового порушення громадської безпеки і порядку чи масових

заворушень, а також для подолання наслідків масштабних аварій чи інших масштабних надзвичайних ситуацій.

Спеціальні бойові дії в рамках спеціального плану «Хвиля» – це засіб, до якого вдаються, коли всі інші засоби (попереджувально-профілактична робота, переговори й інше) уже не можуть привести до позитивних результатів або коли масові заворушення починаються безпосередньо з нападу на будинки органів державної влади й управління або інші особливо важливі об'єкти, а також на поліцейських або військових, що забезпечують громадський порядок. В останньому випадку спеціальні бойові дії ведуться в порядку самооборони, і саме такі ситуації є сьогодні переважними.

Під час спеціальних бойових дій із припинення масових заворушень табельна вогнепальна зброя застосовується для ведення вогню на ураження тільки в стані необхідної оборони або крайньої необхідності в порядку, передбаченому чинним законодавством, а спеціальні засоби – з метою самооборони.

Групи бойового порядку, виконуючи спеціальні бойові завдання, повинні діяти рішуче й наполегливо. Успішне виконання поставленого бойового завдання досягається вмілим використанням засобів активної оборони, спеціальних засобів, бойової техніки, засобів психологічного впливу, а у випадках крайньої необхідності та необхідної оборони – табельної зброї, безперервним забезпеченням груп бойового порядку всім необхідним.

Взаємодія між групами оперативного шиккування, бойового порядку, а також між підрозділами, нарядами, що входять до них, передбачає взаємодопомогу, постійну готовність у разі потреби взяти на себе вирішення завдань іншої групи (підрозділу, наряду), постійне взаємне інформування. Старші груп (підрозділів, нарядів) повинні знати завдання сусідів, орієнтири, мати зв'язок між собою, виявляти ініціативу у відновленні взаємодії в разі її втрати.

Угрупування сил і засобів, спрямоване на попередження й ліквідацію масових заворушень, має відповідати змістові майбутньої операції та забезпечувати: найкраще використання місцевості; зручність і швидкість дій підрозділів із блокування району заворушень і натовпу; доцільне розсічення натовпу на окремі частини з метою якнайшвидшого його розосередження й затримання активних учасників масових заворушень; оперативне здійснення маневру силами й засобами; нарощування зусиль на найважливіших ділянках і напрямках; швидке застосування технічних і спеціальних засобів; зручність управління й підтримання взаємодії між елементами створеного угруповання; готовність до виконання завдань.

Елементи створюваного угруповання сил і засобів повинні забезпечувати виконання розвідувальних, попереджувальних, режимних і силових дій.

Можливим є створення деяких інших груп, наприклад, групи збройного резерву на випадок застосування учасниками масових заворушень вогнепальної зброї або вибухових пристроїв, а також захоплення ними заручників. До складу цієї групи включаються співробітники, озброєні автоматами й спеціальними засобами.

Керівник операції повинен мати значний загальний резерв, який, залежно від масштабу і наявних сил, може налічувати до кількох сотень чоловік. До загального резерву бажано вводити в повному складі стройові підрозділи поліції та Національної гвардії, підготовлені для вирішення будь-яких завдань із припинення масових заворушень. Якщо окремі резерви командирів (старших) груп бойового порядку призначаються насамперед для вирішення завдань, що виникають раптово, поповнення втрат у групах, то загальний резерв може бути використаний не тільки для парирования дій різного роду, але й, у разі потреби, для завдання вирішального удару по оскраженілому натовпу, коли дії інших груп бойового порядку не привели до бажаних результатів. Таким чином, підрозділи, виділені до загального резерву, повинні бути готовими взяти на себе вирішення будь-якого завдання, включаючи розосередження натовпу, вилучення активних учасників масових заворушень, блокування тощо.

У разі безуспішного закінчення операції використання загального резерву для завдання вирішального удару або прикриття відступу інших груп може бути єдиним засобом у руках керівника операції для відвернення тяжких наслідків масових заворушень.

Складність завдань, які вирішуються, численність і розгалужена структура угруповання сил і засобів, наявність у більшості випадків елементів організації протидіючої сторони, що прагне нав'язати свою волю, вимагають від керівника операції з припинення масових заворушень швидкого прийняття рішень і твердого втілення їх у життя. Для цього він повинен мати відповідний штабний апарат управління, оскільки одноособово керувати численними групами бойового порядку практично неможливо.

Однак для координації діяльності цих груп, а також для підготування та проведення оперативно-тактичних рішень необхідною є особлива структурна ланка, яка візьме на себе організацію внутрішньої штабної роботи. Численний оперативний штаб і не менш численні групи управління (приблизно 40 чоловік) не можуть не тільки здійснювати управління діями груп бойового порядку, а й знаходитися безпосередньо в районі операції. Якщо керування операцією із затримання озброєних злочинців досвідчений керівник у змозі забезпечити, спираючись лише на невелику (4-5 осіб) групу управління, то для керування операцією з припинення масових заворушень необхідна принципово інша схема. За кількістю членів штабу групи мають містити: організаційно-аналітична – не менш 10-12 осіб, військово-

оперативна та зв'язку – до 8 осіб, тилового й матеріально-технічного забезпечення – 12-15 осіб.

Основний склад оперативного штабу та груп управління має розташовуватися на постійному пункті управління, обладнаному засобами зв'язку, оргтехнікою та з достатньою охороною. Звідси легше забезпечувати координацію дій усіх сил і засобів у регіоні й відстежувати зміни в оперативній обстановці. Постійний пункт управління повинен мати по змозі стійкий радіозв'язок, якщо можливо, та телефонний зв'язок із виносним пунктом управління.

На виносному пункті управління має знаходитися член оперативного штабу, на якого безпосередньо покладено керівництво діями груп бойового порядку. У його розпорядженні повинна бути група оперативного управління в складі кількох офіцерів, включаючи представника командування внутрішніми військами й помічника із засобів зв'язку. Крім того, необхідно мати кілька призначених працівників, щоб через них передавати команди в разі порушення нормальної роботи засобів зв'язку. За несприятливого розвитку подій і виникнення заворушень у декількох районах одночасно виносних пунктів управління може бути декілька, але ведення активних дій одразу на двох і більше напрямках навряд чи можливо. Місце докладання основних зусиль визначається на найбільш небезпечному напрямку, де зосереджуються достатні сили й засоби, розгортається виносний пункт управління. Після ліквідації заворушень на найважливішому напрямку організовується маневр силами й засобами в інші райони, у яких раніше здійснювалися тільки стримувальні дії.

У зв'язку з цим необхідно передбачити розподіл обов'язків з управління силами й засобами Національної поліції та Національної гвардії України між оперативним штабом (постійний пункт управління) і групою оперативного управління (виносний пункт управління).

Оперативний штаб в операції з попередження й припинення масових заворушень здійснює такі функції управління:

1) збирання й аналіз інформації (включаючи оперативно-розшукову) про обстановку, що складається, графічне її відображення та доповідь керівникові оперативного штабу, внесення пропозицій і винайдення рішень;

2) підготовка розрахунків часу висування, визначення районів тимчасової дислокації, вихідних рубежів для зведених загонів, які прибувають з інших регіонів країни;

3) тилове забезпечення (матеріально-технічне та медичне) зведених загонів, а також власних сил і засобів;

4) підтримання стійкого зв'язку з виносним пунктом (пунктами) управління, зведеними загонами, підрозділами поліції особливого призначення, частинами Національної гвардії України, ВНЗ СУМ ПП;

5) оформлення рішення керівника на проведення спеціальної операції (операцій) із припинення масових заворушень, доведення його до виконавців;

6) прийняття рішень у ході операції (операцій) про заміну особового складу, перегрупування сил і засобів, напрямків їх дій, тактику використання резервів; підготування необхідних розрахунків, доповідей керівництву оперативного штабу, оформлення рішень, доведення їх до виконавців;

7) розроблення схем маневру силами й засобами, підготування відповідних розрахунків; підтримання взаємодії;

8) контроль за виконанням поставлених завдань і надання необхідної допомоги зведеним загонам, підрозділами поліції особливого призначення, частинами Національної гвардії України, ВНЗ СУМ ПП;

9) узагальнення матеріалів про результати операції (операцій), підготування доповідей та інформації до МВС України, органів державної влади, інших зацікавлених відомств;

10) своєчасне інформування групи (груп) оперативного управління про зміни обстановки, здобуту оперативно-розшукову та іншу розвідувальну інформацію.

Оперативний штаб, зазвичай, знаходиться на постійному пункті управління, звідки керує всім угрупованням сил і засобів в операції із припинення масових заворушень.

Група оперативного управління (виносний пункт) здійснює тактичне управління силами й засобами безпосередньо в районі операції з припинення масових заворушень. На неї покладаються такі функції:

1) збирання й аналіз інформації про обстановку безпосередньо в районі масових заворушень, графічне її відображення та доповідь керівникові, внесення пропозицій про тактичні способи використання наявних сил і засобів;

2) підготування розрахунків та інформування груп бойового порядку, визначення вихідних рубежів, напрямків і тактичних способів дій, оформлення задуму операції, рішення керівника, доведення його до виконавців;

3) забезпечення стійкого зв'язку з групами бойового порядку, визначення сигналів управління, способів взаємного розрізнювання;

4) прийняття в ході операції рішень про перегрупування сил і засобів, введення в дію резервів, маневрування силами й засобами в районі спеціальних бойових дій, доведення рішень до виконавців, контроль за їх виконанням, надання допомоги групам бойового порядку;

5) ведення журналу бойових дій;

6) своєчасне інформування оперативного штабу про зміни в обстановці, про хід операції, необхідність у підкріпленні, маневри оперативними резервами, а також про загальні результати операції;

7) організація надання медичної допомоги постраждалим;

8) прийняття рішень (якщо через дефіцит часу це не може зробити оперативний штаб) про застосування силових заходів, заходів психологічного впливу, залучення збройного резерву/

Як свідчить досвід, переважна більшість випадків застосування силових заходів відбувається не за наперед розробленим планом спеціальної операції, а внаслідок раптової атаки натовпу, ударну частину якої складають групи «бойовиків», проти сил охорони правопорядку. Завдання груп оперативного управління – бути в постійній готовності до такого розвитку подій. План операції має передбачати швидке відсічення груп «бойовиків» від решти натовпу рішучими діями бойових порядків або введенням у дію загального резерву. Ці дії мають бути раптовими для правопорушників і, залежно від обстановки, супроводжуватися заходами психологічного впливу (використання світлошумових пристроїв, вогню холостими патронами тощо), а також застосуванням спеціальних засобів.

Для ліквідації масових заворушень спосіб витіснення є ефективним лише за наявності значних сил і відносно невеликої чисельності натовпу. Досвід показує, що три-чотири шеренги можуть успішно потіснити, а потім і розосередити натовп чисельністю не більше 3-4 тис. чоловік, якщо в натовпі будуть активно діяти оперативні групи, спонукаючи людей, що зібралися, до розосередження, а лідерів і підбурювачів удасться своєчасно ізолювати.¹ Якщо ж у натовпі є група «бойовиків», її витіснення неможливе без застосування гумових палок, бронетехніки та спеціальних засобів, і воно неминуче переростає в рукопашну сутичку, що призводить до значних втрат як серед громадян, так і серед сил охорони правопорядку. Тому найбільш ефективним тактичним способом дій проти атакуючої колони «бойовиків» є одночасний удар по її флангах за напрямками, що сходяться, з одночасним застосуванням димів і спеціальних засобів у глибину натовпу. Залежно від рівня підготовки підрозділів такий удар може завдатися «клинами» чи щільними колонами.

Ці дії будуть успішними тільки за раптовості удару й швидкості маневру. Небажано, щоб відсічена група була надто численна, оскільки це створює великі труднощі під час затримання її учасників. Як уже зазначалося, чисельність груп «бойовиків» зазвичай не перевищує 50-60 чоловік, але вона веде за собою інших учасників масових безпорядків, тому оптимальний розмір частини натовпу, що відсікається, складає приблизно 100 осіб. Блокування такої групи потребує принаймні трикратної переваги в силах.

У разі, коли вдалося ввійти в переговори з людьми, що зібралися, недопустимо виконувати поставлені ними умови, які ведуть до надання тактичних переваг для дій «бойовиків».

Майдыков А.Ф. Уроки проведения специальной операции /А.Ф. Майдыков, Е.В. Ложкин // Совершенствование управления органами внутренних дел в особых условиях. – М.: Академия МВД СССР, 1991. – С. 69.

Управління силами й засобами в умовах масових заворушень відзначається особливою складністю і стосовно до груп бойового порядку полягає в:

- а) збиранні й аналізі інформації про оперативну обстановку, прийнятті на цій основі рішення про використання сил і засобів;
- б) поставленні завдання групам бойового порядку та коригуванні їхніх дій з урахуванням змін обстановки;
- в) здійсненні постійного контролю за точним виконанням наказів.

Під час командного управління вся програма дій, усі окремі розпорядження є централізованими й виходять від однієї особи чи від її імені. Адаптивне управління передбачає самостійний аналіз обстановки виконавцями, на основі якого приймаються автономні рішення та взаємне узгодження дій. Окремим випадком адаптивного методу управління є його певна децентралізація, коли з дозволу керівника операції допускається деяка самостійність тих чи інших груп бойового порядку. Рефлексивне управління полягає у впливі керівника операції, старших груп бойового порядку на натовп за допомогою інформації, що дозволяє добитися бажаної поведінки активного його ядра. Із цією метою можливим є поширення контрчуток серед населення.

На практиці такі методи управління частіше за все використовуються комплексно за домінуючого становища командного методу, а можливість прийняття самостійних рішень суворо обговорюється під час проведення інструктажу.

Перевага командного методу управління передбачає чітку роботу оперативного штабу на постійному пункті управління й оперативної групи управління на виносному пункті управління: чіткий розподіл функціональних обов'язків для забезпечення взаємозамінності між членами робочої групи оперативного штабу; її постійний склад; проведення регулярних штабних тренувань і командно-штабних навчань під безпосереднім керівництвом начальника оперативного штабу.

Для чіткого управління групами бойового порядку, забезпечення їх тісної взаємодії необхідно точно визначити:

- 1) час і місце зосередження сил, засобів і їх завдання;
- 2) час, порядок зайняття вихідних рубежів, позицій і початку дій;
- 3) порядок, напрямок дій груп бойового порядку, підрозділів і нарядів, що входять до їх складу;
- 4) порядок введення до району блокування сил і засобів, а також конвоювання затриманих;
- 5) тактику дій у разі скупчення населення на підступах до району заворушень, заходи припинення протиправних ексцесів;
- 6) тактику дій у разі раптового нападу натовпу на підрозділи поліції та військових;
- 7) порядок взаємодії груп бойового порядку за рубежами, напрямком дій, часом, стилями між підрозділами;

8) організацію зв'язку й управління;

9) порядок застосування зброї.

Серйозні труднощі становить управління групами бойового порядку, що ввійшли в силовий контакт з оскаженим натовпом. Команди й сигнали при цьому погано сприймаються, а застосування засобів посилення мови дозволяє учасникам заворушень уживати заходів протидії. Старші й командири, опинившись під впливом натовпу, як правило, втрачають можливість керувати діями підлеглих. У цьому разі спеціальні бойові дії можуть перерости в суму єдиноборств, вплинути на результат яких керівник операції здатний тільки введенням резервів. І зберегти управління в таких умовах дозволяє тільки шиккування бойових порядків як мінімум у два ешелони. Після вступу в бойовий контакт першого ешелону, другий зберігає строй. Склад першого ешелону, поступово відступають через «вікно» в тил другого ешелону та виводять із собою затриманих активних учасників масових заворушень. Такі дії вимагають високого рівня підготовки особового складу, чіткої взаємодії, наявності простору для глибокого шиккування бойових порядків і резервів для надання допомоги співробітникам, що перебувають в оточенні натовпу.

Старший групи бойового порядку (підрозділу, наряду) несе відповідальність за успішне виконання бойового завдання. Організація ним спеціальних бойових дій щоразу залежить від наявності часу й конкретних умов обстановки. Отримавши бойове завдання, він швидко оцінює обстановку, приймає рішення і віддає усний бойовий наказ. У разі необхідності старший групи (підрозділу, наряду) передає команди по радіо голосом або встановленими сигналами. При цьому він повинен знати загальне завдання спеціальної операції, вивчити наявні дані про протидіючу сторону, завдання сусідніх і взаємодіючих груп (підрозділів, нарядів), місцевість (вигідні підступи, найнебезпечніші напрямки), природні та штучні перешкоди, їх захисні й маскувальні властивості, умови спостереження, застосування спецзасобів, бойової техніки, а у випадках крайньої необхідності або необхідної оборони – зброї. Крім того, ураховувати пору доби, стан погоди, напрямок і силу вітру.

Бойовий наказ повинен викладатися стислою, чіткою командною мовою. У бойовому наказі зазвичай указуються: орієнтири; становище сторони, яка протистоїть та характер її дій; загальне завдання спеціальної операції та завдання групи бойового порядку (підрозділу, наряду); завдання сусідніх і взаємодіючих груп (підрозділів, нарядів); бойові завдання підрозділів і нарядів, які складають групу бойового порядку, у певних випадках – кожного підлеглого; порядок застосування зброї, спеціальних засобів, заходи безпеки; час готовності до виконання завдання та сигнали.

Для управління рухом груп бойового порядку або підрозділів, а також застосуванням спецзасобів (у випадках крайньої необхідності –

зброї) призначаються єдині орієнтири й установлюються сигнали. Орієнтирами обираються добре видимі місцеві предмети (висотні споруди, труби та ін.). Вони нумеруються справа наліво й за рубежами в бік противника. Цілевказання здійснюється від орієнтирів (місцевих предметів) у напрямку руху командами або сигнальними ракетами. Під час роботи на радіостанціях суворо дотримуються правила ведення переговорів.¹

Стійке управління групами бойового порядку (підрозділами) має відпрацьовуватися в ході регулярних оперативно-тактичних і практичних занять з особовим складом.

Організація управління та зв'язку в операції з припинення масових заворушень дещо змінюється, якщо основна частина здійснення силових заходів – витіснення й розосередження натовпу – повністю покладається на внутрішні війська. Таке рішення має ту перевагу, що військові підрозділи діють у повному складі під керівництвом своїх штатних командирів.

Управління частинами й підрозділами Національної гвардії України організується з командно-спостережного пункту старшого військового командира, який є водночас заступником керівника операції з військ. Командно-спостережний пункт (КСП) обладнується в районі операції в місці, що забезпечує компактне розміщення командно-штабних машин, їх охорону, стійкий зв'язок з оперативним штабом і підлеглими підрозділами, можливість візуального спостереження за діями військ і зручність керування ними. На КСП розміщується група управління, що створюється на базі штабу частини, яка становить основу військових сил, залучених до операції.

Командири груп блокування, розосередження, а також командири рот і взводів здійснюють управління зі спостережних пунктів, які організуються в районі дій їх підрозділів.²

Однак на практиці інколи допускаються винятки з цього правила. Так, доцільним є порядок, за якого командири взводів і рот ідуть за ланцюгами своїх підрозділів, здійснюючи контроль за діями підлеглих. Зв'язок є основним засобом, що забезпечує безперервне і стійке управління військовими та поліцейськими підрозділами в операції. Стосовно військ він організується відповідно до рішення заступника керівника операції з військ і є частиною загального плану зв'язку, затвердженого керівником операції.

Найважливішим засобом зв'язку в операції, здатним забезпечити безперервне, стійке управління підрозділами, є радіо. Радіозв'язок, як правило, організується радіомережами, а зв'язок керівника операції з групою розосередження, нарядами із застосування спеціальних засобів,

¹ Посметный В.В. Пресечение массовых беспорядков / Посметный В.В., Иванов И.В., Новиков Д.В. // Бюллетень по обмену опытом работы. – 2000. – № 126. – С. 57.

² Дубский А.П. Войсковые мероприятия в операции по ликвидации массовых беспорядков в населенном пункте / А.П. Дубский, О.К. Петров. – М.: Академия МВД СССР, 1975. – С. 21.

загальним резервом і збройним резервом – радіонапрямками. Для зв'язку з підрозділами, окремими військовими частинами й поліцейськими загонами можуть застосовуватися також рухомі (автомашини, мотоцикли, посильні), сигнальні (прапорці, ліхтарі, ракети та ін.) і дротяні (польовий телефон) засоби зв'язку. Зв'язок між основним (постійним), виносним, командно-спостережним пунктами управління і командно-спостережним пунктом заступника керівника операції з військ здійснюється по радіо і повинен дублюватися дротяним зв'язком.

5.2.3. Особливості виникнення групових порушень публічного порядку під час проведення масових заходів

Переходячи до питання про особливості управління силами й засобами під час проведення масових заходів, слід підкреслити, що найзначніші групові порушення публічного порядку та масові заворушення виникають, як правило, у ході розвитку конфліктних ситуацій.

Перша форма являє собою процес, який проходить у кілька стадій.¹ На першій стадії зазвичай визначаються сторони, що протидіють. На другій стадії сторони переходять до активних дій. На третій стадії ситуація повністю виходить з-під контролю. Частішають напади на поліцейських і військові частини, метою злочинних груп стає захоплення вже не тільки зброї, а ще й заручників.

Друга форма виникнення масових заворушень пов'язана зі стрімким розвитком подій, коли важко виокремити певні стадії. Саме ця форма характерна для масових заворушень під час проведення масових заходів. За таким «сценарієм» виникають сутички між уболівальниками на спортивних змаганнях, між учасниками мітингів, демонстрацій протилежної політичної орієнтації, що проходять паралельно.

Відносна легкість, з якою екстремістам удається спонукати людей до вчинення протиправних дій, пояснюється специфікою психології особи, що перебуває в натовпі. Сам по собі натовп гіпнотично діє на особу. Індивід у натовпі набуває, завдяки тільки численності, усвідомлення нездоланної сили, і це усвідомлення дозволяє йому піддаватися таким інстинктам, яким він ніколи не дає волі, коли буває один. У натовпі ж він менш схильний приборкувати ці інстинкти, тому що натовп анонімний і не несе на собі відповідальності. Почуття відповідальності, що стримує завжди окремих індивідів, цілком зникає і в натовпі. До натовпу можуть приєднатися також обивателі. Вони не виявляють великої агресивності, їх приваблює ексцес як хвилююче видовище, котре змінить їхнє одноманітне існування. У групових

¹ Старостин С.А. Управление органами внутренних дел и внутренними войсками при массовых беспорядках (правовые и организационные аспекты): учебное пособие / С.А. Старостин. – М.: Академия МВД России, 1996. – С. 12-13.

ексцесах беруть участь також і надто довірливі люди, яких заражає загальний настрій і які безоглядно віддають себе у владу стихійним явищам. Випадковий склад натовпу є однією з його відмітних психологічних особливостей, на що не можна не зважати, плануючи заходи щодо боротьби з масовими заворушеннями.

Користуючись згаданими вище соціально-психологічними механізмами, організатори масових заворушень мають можливість за допомогою агітації та дій відносно нечисленних груп «бойовиків» перетворити мітинги й демонстрації, інші масові заходи, що спочатку мали мирний характер, у заворушення, які супроводжуються погромами, підпалами, нападами на сили охорони правопорядку та будинки органів державної влади.

У більшості випадків раптовість дій учасників масових заворушень є наслідком оперативної непоінформованості поліцейських, що на практиці призводить до тяжких наслідків.¹

Інша справа – тактична раптовість. Заздалегідь плануючи свої дії, організатори масових заворушень мають можливість вибору часу й місця для атаки на підрозділи Національної поліції чи Національної гвардії або на об'єкти, які вони охороняють. Але й до такого розвитку подій треба бути готовими. Відбивати раптові дії учасників масових заворушень можна введенням резервів та іншими наперед спланованими тактичними способами. Необхідними умовами для подолання негативних наслідків тактичної раптовості є: наявність відповідного угруповання сил і засобів; оперативно-бойова та морально-психологічна готовність особового складу, його підготовка до дій у таких умовах; тверде й стійке управління силами й засобами; наявність засобів індивідуального захисту, спеціальних засобів, зброї тощо в потрібній кількості; можливість здійснення стрімкого маневру резервами в напрямку, звідки виходить загроза; попереднє планування дій у різних варіантах несприятливого розвитку оперативної обстановки чи подій у ході масових заходів. Перелічені умови фактично є елементами спеціальної операції.

Питання для повторення

- 1. Визначте особливості спеціальних операцій із припинення масових заворушень.*
- 2. Розкрийте зміст системи оперативно-стратегічного управління.*
- 3. Назвіть функції управління оперативного штабу в операції з попередження й припинення масових заворушень.*
- 4. У чому полягають завдання групи оперативного управління (виносного пункту) операції з припинення масових заворушень?*

¹ Комиссаров В.С. Некоторые вопросы совершенствования деятельности органов внутренних дел при возникновении экстремальных ситуаций / В.С. Комиссаров // Система и механизм управления органами внутренних дел в условиях переработки. – М.: Академия МВД СССР, 1989. – С. 145.

5. Розкрийте специфіку управління силами й засобами Національної поліції та Національної гвардії України в умовах масових заворушень стосовно до груп бойового порядку. У чому полягає складність такого керівництва?

6. Назвіть методи управління в умовах масових заворушень.

7. Охарактеризуйте управління рухом груп бойового порядку або підрозділів.

8. Розкрийте необхідні елементи чіткого управління групами бойового порядку та забезпечення їх тісної взаємодії.

9. Назвіть основні принципи залучення особового складу ВНЗ СУМ ПП до операції під час проведення масових заходів.

10. Розкрийте зміст організаційної структури підрозділу ВНЗ СУМ ПП для вирішення завдань з охорони публічного порядку під час масових заходів.

11. У чому полягають умови виконання поставлених завдань у надзвичайних ситуаціях?

12. Назвіть завдання оперативного штабу (групи оперативного управління) у разі використання підрозділів ВНЗ СУМ ПП у забезпечення публічного порядку під час масових заходів.

13. Які існують форми групових порушень публічного порядку та масових заворушень? Назвіть стадії процесу виникнення цих порушень.

Питання для обговорення

1. Порівняйте проведення спеціальних дій з попередження й припинення акцій громадянської непокорності з діями із пошуку та затримання озброєних злочинців. Проведення якої з них може становити більшу громадську небезпеку? Назвіть характерні риси та відмінності.

2. На Вашу думку, який з методів управління в умовах масових заворушень є пріоритетним? Чи можливе комплексне застосування цих методів?

3. Як Ви вважаєте, чи є відмінності в діяльності оперативного штабу у разі використання підрозділів ВНЗ СУМ ПП у спеціальних операціях від діяльності такого ж штабу, створеного в практичних підрозділах поліції?

4. Як Ви розумієте поняття «психологія натовпу»? Чим пояснюється некерованість, відсутність здорового глузду, виникнення агресії в натовпі? Які заходи протидії повинно застосовувати керівництво спеціальною операцією?

5. Чи можна завжди назвати виникнення масових заворушень раптовими чи ситуативними? Від чого залежить результат спеціальної операції?

Список рекомендованої літератури

Основні нормативні акти

1. Конституція України. Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – додаток до № 51. Ст. 1122 (з наступними змінами та доповненнями).
3. Кримінальний кодекс України від 01 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України — 2013 р. — № 9-10. — стор. 474. — ст. 88.
5. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. // Урядовий кур'єр. – 2002.
6. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11.
7. Кодекс адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. – К., 2005.
8. Про Національну Поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
9. Про прокуратуру: Закон України від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53 (з наступними змінами та доповненнями).
10. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27.
11. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. // Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 22.
12. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 4. – ст. 43
13. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 31.
14. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 24 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11.
15. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 35.
16. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними: Закон України від 15 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995.- № 10.
17. Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів: Закон України № 60/95-ВР від 15 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1995.- № 10.

18. Про звернення громадян: Закон України від 02 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47.
19. Про Збройні Сили України: Закон України в редакції від 05 жовтня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44.
20. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16 березня 2000 р. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 15. – Ст. 588.
21. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13 липня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42.
22. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 28. – ст. 250
23. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. // Електронна версія www.kiev.rada.ua – 2004 р.
24. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – № 9.
25. Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України: Закон України від 10 січня 2002 р. // Електронна версія www.kiev.rada.ua – 2004 р.
26. Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України: Закон України від 22 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – № 29.

Підзаконні правові акти

Постанови Верховної Ради України

27. Про дотримання правоохоронними органами України конституційних гарантій та законності в забезпеченні прав і свобод людини: Постанова Верховної Ради України №-1592-III від 23 березня 2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 24.

Укази та розпорядження Президента України

28. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування: Указ Президента України від 07 лютого 2008 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 5. – Ст. 207
29. Про заходи щодо дальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян. Указ Президента України від 18 лютого 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8.

30. Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності: Указ Президента України від 19 липня 2005 р. // Урядовий кур'єр. – 2005. – № 135.

31. Про Концепцію подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності»: Указ Президента України від 11 вересня 2006 р. // Урядовий кур'єр. – 20.09.2006 - № 175.

Постанови Кабінету Міністрів України

32. Про затвердження Положення про порядок застосування вогнепальної зброї: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. // www.uazakon.com.

33. Про затвердження Положення про дозвільну систему: Постанова Кабінету Міністрів України № 576 від 12 жовтня 1992 р. // Зібрання законодавства України. – Офіційне видання. – 2000. – Т. 5.

34. Про затвердження типового статуту громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2000 р. // Електронна версія www.kiev.rada.ua.

35. Про Порядок забезпечення громадського порядку та безпеки під час проведення футбольних матчів: Постанова Кабінету Міністрів України № 823 від 29 червня 2004 р.

36. Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015р. - № 878.

Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади

37. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення, та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів: Наказ МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622.

38. Настанова про дії органів і підрозділів внутрішніх справ щодо організації й забезпечення охорони громадського порядку і безпеки громадян під час проведення масових заходів та акцій: Наказ МВС України від 11 квітня 2004 р. № 230.

39. Питання службового етикету працівників органів внутрішніх справ України: Директива МВС України від 28 квітня 2004 р. № 8.

40. Про вдосконалення організації і порядку проведення цільових оперативно-профілактичних операцій та комплексних оперативно-профілактичних відпрацювань: Наказ МВС України від 16 травня 2003 р. № 496.

41. Про забезпечення охорони громадського порядку й безпеки громадян під час підготовки та проведення масових заходів: Розпорядження Міністра внутрішніх справ від 11 червня 2005 р. № 484.

42. Про затвердження Інструкції про роботу ізоляторів органів внутрішніх справ та Інструкції з організації конвоювання затриманих і взятих під варту осіб в органах внутрішніх справ України: Наказ МВС України ДСК від 21 січня 2005 р. № 60.

43. Про затвердження настанови з організації роботи органу внутрішніх справ: Наказ МВС України від 15 червня 1999 р. № 495.

44. Про затвердження настанови про дії органів, підрозділів ОВС, з'єднань військових частин внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС в ліквідації масових заворушень: Наказ МВС України від 11 листопада 2003 р. № 1345.

45. Про затвердження положення про громадського помічника дільничного інспектора міліції у сільській місцевості: Наказ МВС України від 25 липня 2005 р. № 595

46. Про затвердження Положення про порядок придбання, видачі, обліку, зберігання та застосування вогнепальної зброї, боєприпасів до неї, спеціальних засобів індивідуального захисту працівниками судів і правоохоронних органів, а також особами, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Наказ МВС України від 24 липня 1996 р. № 523.

47. Про затвердження типових положень про органи внутрішніх справ: Наказ МВС України від 06 серпня 2007 р. № 295.

48. Про заходи щодо вдосконалення системи комплексного використання сил і засобів в охороні громадського порядку: Наказ МВС України від 30 вересня 2008 р. № 505.

49. Про заходи щодо зміцнення дисципліни і законності в органах внутрішніх справ та попередження надзвичайних подій, пов'язаних із загибеллю й травмуванням особового складу: Наказ МВС України №81 від 16 березня 2007 р.

50. Про заходи щодо подальшого вдосконалення охорони громадського порядку та безпеки громадян: Наказ МВС України від 11 квітня 2004 р. № 231.

51. Про організацію діяльності органів внутрішніх справ України щодо протидії злочинам, пов'язаних з автотранспортом: Наказ МВС України від 10 жовтня 2006 р. № 1019 дск.

52. Про порядок приймання, реєстрації та розгляду в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про злочини, що вчинені або готуються: Наказ МВС від 14 квітня 2004 р. № 400.

Навчально-методичні матеріали:**Підручники:**

53.Адміністративна (поліцейська) діяльність органів внутрішніх справ (Загальна частина). Підручник // Авт. колектив (Ю.І. Римаренко, Є.М. Моїсеєв, В.І. Олефір – керівники). К.: КНТ. 2008. 816 с.

54.Адміністративна діяльність ОВС: Підручник / За заг. ред. І.П. Голосніченка. К., УАВС, 1995.

55.Адміністративна діяльність. Частина особлива: Підручник / За заг. ред. проф. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, «Еспада», 2000.

56.Оболенский Ю.Б. Тактические основы специальных операций. Луганск: ЛИВД МВД Украины, Часть 2. 2001.

57.Плішкін В.М Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. канд. юрид. наук. Ю.Ф. Кравченка. К., 1999.

Навчальні посібники, інші дидактичні та методичні матеріали:

58.Дубко Ю. В. Управление органами внутренних дел в чрезвычайных ситуациях: Специальная тактика. Часть общая: Учебн. пособие / Под ред. В. П. Петкова. К.: РИО МВД, 2001.

59.Єспур Г.В. Павлов О.В. Животов В.В. Бихалов В.О. Тактика дій органів і підрозділів внутрішніх справ у спеціальних операціях, ч. II, III. Навчальний посібник. Луганск, 2001.

60.Забезпечення охорони праці та особистої безпеки в Національній поліції: навч. посіб. / [В.Г. Грибан, В.А. Глуховець, Д.Г. Казначеев, В.Я. Покайчук та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017.

61.Забезпечення особистої безпеки працівників міліції та громадян, які беруть участь в охороні громадського порядку і державного кордону: Науково-практичний посібник. Донецьк: ДЮІ ЛДУВС, 2006. 122 с.

62.Забезпечення особистої безпеки працівників органів внутрішніх справ при виконанні службових обов'язків: Науково-практичні рекомендації. К.: НАВС України, 1999. 72 с.

63.Заброда Д.Г., Камишов О.Л., Меживий В.П., Негодченко В.О. Правові та організаційні основи попередження міліцією правопорушень на адміністративній дільниці : Навчальний посібник. Дніпропетровськ, ДДУВС, 2006.

64.Колпаков В.К. Взаємодія міліції і громадськості в сфері правопорядку: Навчальний посібник: К.: Українська академія внутрішніх справ. 1993.

65.Костенко А.Б., Івлєв О.М. Примусове усунення від керування автотранспортним засобом. Практичний посібник. Донецьк: ДІВС, 2003. 37 с.

66.Криволапчук В.О. Особиста безпека: Навч.-практ. посіб. К.:ВПЦ МВС України, 2006. 169с.

67.Лаптії В. А. Основи управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: Навч. посібник. К.: РВВ МВС України, 1996. 115 с.

68.Оболенский Ю. Б., Иосифов Ю. А., Павлов О. В., Васькевич Г. Я., Кукушкин В. П. Тактические основы специальных операций (Часть 1). Способы тактических действий служебно-розыскных нарядов ОВД в специальных операциях: Учеб.-практич. пособие. Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины, 2000. 114с.

69.Затримання злочинців і правопорушників, що використовують транспортні засоби. Виявлення фактів перевезення зброї, вибухівки та наркотиків автомобільним транспортом / Методичні рекомендації. Київ.:НДЦ ДАІ МВС України, 2001. 43с.

70.Збірник типових і екстремальних ситуацій та алгоритми правильних дій працівників міліції в таких ситуаціях під час виконання службових обов'язків по охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю. К.: МВС України, 2000.

71.Лоторєв В.О. та ін. Засоби індивідуального бронезахисту. Методичні рекомендації. К.: РВВ МВС України, 2001.

72.Організаційно-правові основи охорони громадського порядку в сучасних умовах: Науково-практичний посібник. Львів, ЛІВС, 2003.

73.Організація охорони громадського порядку: Конспект лекцій. Ів.-Фр-ськ, 2004.

74.Організація розшуку автотранспортних засобів підрозділами ДАІ: Навчальний посібник/ Тараненко С.М., Собакар А.О., Єгоров С.В. та ін. Донецьк: ДЮО МВС при ДонНУ, 2005. 308с.

75.Поліцейські заходи (Частина 1 «Превентивні поліцейські заходи»): Навчальний відео посібник / за загальною редакцією В.А. Глуховері [А.О. Собакар, Манза С.В., Кукліс Є.Б., О.Г. Комісаров, Мінка Т.П. та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро: ДДУВС, ГУНП У Дніпропетровській області, 2017.

76.Нормативно-правові засади огляду на відкритій місцевості (тактика зближення із озброєним правопорушником, оточення-блокування сховища злочинця) при проведенні пошуку та затримання (озброєного та неозброєного) правопорушника: Методичні рекомендації / [О.Г. Комісаров, С.М. Балабан, С.В. Белай, В.Я. Покайчук та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро: ДДУВС, 2016. 64 с.

77.Нормативно-правові засади огляду на об'єктах, будівлях, спорудах (способи проникнення до сховища, огляд приміщення) при проведенні пошуку та затримання (озброєного та неозброєного)

правопорушника: Методичні рекомендації. / [О.Г. Комісаров, С.М. Балабан, С.В. Белай, В.Я. Покайчук та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 69 с.

78. Нормативно-правові засади зупинення та огляду транспортного засобу, затримання (озброєного та незброєного) правопорушника: Методичні рекомендації / [О.Г. Комісаров, Миронюк Р.В., С.М. Балабан, С.В. Белай, В.Я. Покайчук та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 37 с.

79. Застосування працівником поліції контрольованої сили при затриманні правопорушника чи протидії його агресивним діям: Методичні рекомендації / [О.Г. Комісаров, С.М. Балабан, Собакарь А.О., Жбанчик А.В., Примаченко В.Ф. та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 69 с.

80. Ризики поліцейського (фізичні, процесуальні, соціальні) під час виконання службових обов'язків. Дотримання заходів особистої безпеки: / [О.Г. Комісаров, С.М. Балабан, Собакарь А.О., В.Я. Покайчук, С.Б. Боровинський та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро: ДДУВС, 2017. 69 с.

81. Нормативно-правові засади доставлення затриманого до відділу (відділення) поліції: Методичні рекомендації // [О.Г. Комісаров, С.М. Балабан, Собакарь А.О., В.Я. Покайчук, С.Б. Боровинський та ін.]; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро: ДДУВС, 2017. 69 с.

82. Тактико-спеціальна підготовка: Методичні рекомендації / За ред. Панченко В.А., Присяжнюка В.А., Присяжнюка А.Я. В.: ВВПУ, 2005. 60 с.

Монографії та інші наукові видання:

83. Корнієнко М.В. Роль органів внутрішніх справ України в охороні громадського порядку при ускладненні оперативної обстановки: Монографія. – Дніпропетровськ: "Україна", 2001.

84. Кульчицкий М. В., Демидов Н. А. Задержание вооруженных преступников. К.: РИО МВД Украины, 1991. 96 с.

85. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія. Д.: Вид-во Дніпроп. ун-ту, 2003. 260 с.

86. Павлов О. Н., Мікітенко О. І., Куртов С. М. Тактика дій у спеціальній операції "Хвиля". Луганськ: РВВ ЛІВС МВС України, 1998. 65 с.

87. Пам'ятка працівнику міліції по діях при терористичних проявах. ГУРОС МВС України. К., 2001. 12 с.

88. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навч. посіб. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2006. 127с.

89. Фризко В.И. Тактика нарядов милиции по предупреждению і пресечению правонарушений в сфере общественного порядка и общественной безопасности: Учебное пособие. М.: 1990. 126 с.